N. BĂLCESCU

OPERE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

N. BĂLCESCU

OPERE
II

SCRIERI ISTORICE, POLITICE ŞI ECONOMICE
1848—1852

EDIŢIE CRITICĂ ŞI NOTE
DE
G. ZANE
ŞI
ELENA G. ZANE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREŞTI, 1982

NOTA EDITURII

Volumul de față cuprinde partea a doua a scrierilor istorice, politice și economice ale lui Nicolae Bălcescu, beneficiind — ca și vol. I al *Operelor* (București, Editura Academiei, 1974) — de recunoscuta competență de editor a regretatului acad. G. Zane.

Analiza de specialitate a operelor istorice, politice și economice ale marelui gînditor și revoluționar — din care volumul de față reproduce pe cele din ultima parte a vieții sale — este realizată și în prefața semnată de acad. G. Zane la vol. I (p. 5—39).

Tot în vol. I cititorul va găsi, de altfel, și explicațiile necesare în legătură cu modul de alcătuire a volumelor și cu normele de editare pentru întreaga secțiune (p. 236—264).

De ilustrația volumului s-a îngrijit redacția de istorie a editurii, sprijinită cu documentație și sugestii de către Valeriu Stan, iar indicele de persoane și indicele de numiri geografice au fost întocmiți de Ioana Constantinescu, ambii cercetători științifici la Institutul de istorie „N. Iorga”.

TEXTE

16

DREPTURILE ROMÂNILOR CĂTRE ÎNALTA POARTĂ[1]

Țara noastră Românească nu fu niciodată supusă cu sabia, ci de bunăvoia sa se recunoscu supt protecția turcilor. La anul 1393 părinții noștri, după ce se luptară mai multe veacuri pentru independința lor cu atîtea potoape de nații barbare, ce se vărsară pe pămîntul nostru, văzîndu-se slabi și amenințați totdeodată de unguri și de turci, se învoiră cu Mircea cel Bătrîn, domnul lor cel vestit, și împreună închinară țara turcilor, cu făgăduința ca să-i ajute în războiul ce avea cu ungurii.

Iată hati-humaiun din anul 1393, ce le dete sultanul Baiazid I, poreclit Ilderim :

1. Prin înalta noastră milostivire, noi ne învoim ca țara de curînd supusă prin puterea noastră nebiruită să se cîrmuiască după însuși legile sale și că domnul Țării Românești să aibă dreptul d-a face război sau pace, și acela de viață și de moarte asupra supușilor săi.

2. Toți creștinii care, îmbrățișînd legea lui Mahomet, vor trece iarăși în ținuturile supuse puterei noastre, în Țara Românească, și din nou se vor creștina, nu vor putea de loc a fi luați îndărăt sau supărați.

3. Toți acei români care vor merge în vreo parte din ținuturile noastre, vor fi scutiți de haraciu și de orice altă capitație.

4. Domnii creștini se vor alege de mitropolit și boeri.

5. Dar pentru această mare milostivire, și fiindcă noi am înscris p-acest domn raia în lista celorlalți supuși ai noștri, acesta va fi îndatorat a plăti pe an, la haznaua împărătească, trei mii bani roșii de țară, sau cinci sute de lei de argint de moneda noastră.

Dat la Nicopol, la anul 795, luna Rebiul evvel sau la 1393, și înscris în archivele împărătești.

Acest tractat, prin care țara își păstrează dreptul d-a se guverna cu legile sale, dreptul d-a face război sau pace, dreptul d-a-și alege pe capul nației, îndatorîndu-se numai la un ușor tribut, nu poate fi privit, după dreptul gintelor (neamurilor), altfel decît ca un tractat de protecție; căci, după obiceiul cunoscut îndeobște în Europa, o nație, care nu e în stare a se apăra singură de insultă sau de asuprire, poate dobîndi protecția unui stat mai puternic. D-o va dobîndi îndatorîndu-se numai la oarecare condiții, sau chiar cu plata unui tribut spre recunoștință pentru siguranța ce i se dă, și păstrîndu-și dreptul d-a se guverna după cum îi place, acesta este numai un tractat de protecție, care nu atinge suveranitatea ei.

Acest tractat însă nu ținu mult. Românii iubea prea mult independința; ei jertfiseră prea mult pentru dînsa, ca să-l poată suferi cu plăcere, oricît de nesupărător era. Turcii însă mai întîi începură a nu-l păzi. Atunci

o luptă ce ţinu o jumătate de veac reîncepu între români şi turci. Supt povaţa lui Mircea I, Vlad III Dracul şi Vlad V Ţepeş, românii făcură minuni de vitejii, apărară ţara lor nebîntuită de vrăjmaşi, zdrobiră în mai multe rînduri armiile lor şi le goniră pînă la Adrianopol.

La 1460, domnul Vlad V, văzînd numeroasele biruinţi ale turcilor, coprinderea Constantinopolului şi groaza ce numele lor răspîndea în toată Europa, sfătuindu-se cu popolul, trimise deputaţi la Adrianopol şi încheiară un tractat, ale cărui articole principale sînt acestea:

Art. I. Sultanul priimeşte şi se leagă pentru dînsul şi pentru următorii săi a protege Ţara Românească şi a o apăra împotriva oricărui vrăjmaş, necerînd altcevaşi fără numai suprematia asupra suveranităţii acestii ţări, ai căreia voevozi vor fi datori a plăti Înaltei Porţi un tribut de zece mii galbeni [1].

Art. II. În fiecare an un slujbaş al Porţii va veni în Ţara Românească ca să priimească tributul şi va fi însoţit la întoarcerea sa cu slujbaş al voevodului pînă la Giurgiu, unde din nou se va număra suma dată şi se va da o a doua încredinţare de priimire; apoi cînd se va trece dincolo de Dunăre, ţara nu va mai fi răspunzătoare de orice se va mai întîmpla.

Art. III. Înalta Poartă nu se va amesteca întru nimic în administraţia locală a ţării şi nici un turc nu va avea voe a veni în Ţara Românească fără pricină învederată.

Art. IV. Voevozii vor urma fi aleşi de mitropolit, episcopi, boeri şi alegerea lor va fi recunoscută de Poartă.

Art. V. Naţia română va urma a se bucura de libertatea d-a-şi da legi, şi voevozii vor avea dreptul de viaţă şi de moarte asupra supuşilor lor, precum acela d-a face pace şi război, fără a fi supuşi pentru nici unul din aceste acte la vro răspundere către Înalta Poartă.

Art. VI. Înalta Poartă făgădueşte d-a nu slobozi niciodată vrun ferman, după cererea vreunui supus român, pentru pricinile sale în Ţara Românească, de orice fel vor fi, şi d-a nu-şi lua dreptul d-a chema la Constantinopol, sau în orice altă parte din ţinuturile turceşti, un supus român, supt orice pricinuire.

Art. VII. Daca un turc are un proces în Ţara Românească cu un supus al acestii ţări, pricina lui se va cerceta şi hotărî de divanul românesc, după legile locului.

Art. VIII. Toţi neguţătorii turci, ce vor veni într-această ţară spre a cumpăra sau vinde mărfuri, vor trebui să facă cunoscut autorităţilor locale vremea cît vor zăbovi şi trebue să plece îndată cea ce această vreme se va sfîrşi.

Art. IX. Nici un turc nu poate lua cu sine una sau mai multe slugi născute în Ţara Românească, de orice sex ar fi, şi nici o moschee turcească să nu se afle în nici într-o parte a pămîntului românesc.

[1] Acest tribut se păstră mereu în drept, deşi în faptă se lua îndoit şi împătrit. Prin senedul sultanului de la 16 oct. 1783 se hotărî să fie statornic 439 500 lei. Aceasta se hotărî şi de tractatul de Adrianopol, iar în urma convenţiei de la Petersburg se urcă tributul la 2 000 000 lei turceşti, sau 1 400 000 lei de Ţara Românească.

Acest tractat, nefiind nici lăsat în uitare, nici ramplasat printr-altul mai nou, este încă în tărie şi astăzi, şi singur numai hotărăşte raporturile ţării cu Înalta Poartă. El asigurează popolului dreptul d-a-şi da legi, dreptul d-a face război şi pace; prin urmare nu poate fi privit ca un tractat de supunere, ci numai ca un tractat de protecţie, ca o alianţă neegală, căci supremaţia, care este numai un drept de onoare, şi tributul, singurele drepturi ce are Poarta, nu ating întru nimic suveranitatea naţiei române. Asfel privesc acest tractat toţi publiciştii Europei:

„Daca se respectează istoria, zice învăţatul publicist Martens, daca se păstrează înţelesul tractatelor după cuvintele lor, apoi este învederat că numai la 1460 Înalta Poartă începu a fi totdeodată şi protectriţă şi suzerană; că Ţara Românească n-a fost niciodată încorporată că ea n-a perdut niciodată caracterul esenţial al suveranităţii sale; că statul, în ceea ce priveşte constituţia şi guvernul său dinlăuntru, n-are a priimi legi de la nimeni; că suveranitatea sa nu poate fi atinsă, căci îi lipseşte oarecari drepturi din acele ce fac parte din dreptul public; că ea nu e datoare a recunoaşte asupră-i o putere legiuitoare străină. Ţara Românească nu s-a învoit a plăti un tribut şi a suferi ca Poarta să aibă un drept de supremaţie, fără numai ca să nu înceteze a fi un stat suveran. Ţara Românească este un stat suveran şi un tractat de protecţie, un tribut, o alianţă nepotrivită şi chiar supremaţia (daca este un drept de ginte în Europa) nu-i pot lua suveranitatea, cînd ea are dreptul d-a se guverna, d-a-şi da legi, d-a face tractate de pace şi război, şi încă d-a fi reprezentată din afară".

Un alt publicist, Vattel, în Dreptul său al gintelor zice: „Un stat slab care, pentru siguranţa lui, se pune supt protecţia altuia mai puternic şi se îndatorează spre recunoştinţă la mai multe datorinţe echivalînd această protecţie, fără însă a se despoea de dreptul d-a se guverna, nu încetează pentru aceasta d-a figura între staturile suverane, ce nu recunosc alte legi, fără numai dreptul gintelor; şi un tribut plătit de un stat la o putere străină, deşi micşorează puţin demnitatea sa, fiind ca o mărturisire a slăbiciunei sale, dar tot păstrează suveranitatea sa în întregime".

Aceste două tractate, de la 1393 şi 1460, ce mai pe urmă se coprinseră supt numirea de capitulaţii ale ţării, fură mereu recunoscute şi întărite de către Înalta Poartă prin mai multe hatişerifuri. Ele sînt recunoscute însuşi şi de tractatele Rusiei cu Poarta, deşi acestea nu pot lega întru nimic pe români, căci Rusia, fiind numai o chezaşă a drepturilor ţării, nu putea trata pentru noi şi în numele nostru. Asfel art. 5 al tractatului de la Adrianopol zice:

„Prinţipatele Ţării Româneşti şi al Moldaviei, fiind aşezate printr-o capitulaţie supt suzeranitatea Înaltei Porţi, şi Rusia chezăşuind prosperitatea lor, se înţelege că ele vor păstra toate privelegiurile şi scutirile ce li s-a acordat sau prin capitulaţiile lor sau prin tractatele încheate între ambele Curţi împărăteşti, sau prin hatişerifuri date în deosebite vremi. Prin urmare ele se vor bucura de libera păzire a religiei lor, d-o siguranţă desăvîrşită, d-o administraţie naţională şi independentă şi d-o întreagă libertate de comerţ".

Şi într-alt articol se zice asemenea: „Gospodarii vor regula liber toate trebile dinlăuntru a provinţiilor lor, sfătuindu-se cu adunările lor respective, fără însă a putea să aducă nici o vătămare la drepturile chezăşuite ambelor ţări prin hatişerifuri, şi nu vor fi turburate în administraţia dinlăuntru prin nici o poruncă împotrivitoare acelor drepturi". Art. 4 al hatişerifului din anul 1834 glăsueşte asemenea. Art. 8 al aceluiaşi hatişerif zice: „Aceste principate au toate drepturile unui principat independent...". Aşa dar, dupe glăsuirea tractatelor noastre cu Poarta, după dreptul gintelor şi chiar după tractatele Rosiei cu Poarta, popolul român şi-a păstrat totdauna dreptul său de suveran. Dreptul M.S. sultanului în ţara noastră stă numai în tributul hotărît ce sîntem datori a-i plăti în fiecare an şi în dreptul de supremaţie, adecă dreptul d-a întări pe domnul ales de ţară şi d-a fi privit ca un mai-mare al ţării, nu însă şi d-a porunci în ţară.

Acestea sînt, fraţi români, drepturile noastre. Părinţii noştri au vărsat preţiosul lor sînge pentru a ni le lăsa de moştenire, şi datoria noastră este a le păstra cu aceeaşi putere pentru fiii noştri. Timpul n-a venit ca să dobîndim o independinţă absolută. Poziţia noastră politică, după tractate, este însă bună, numai trebuie a fi păzită de Înalta Poartă, a fi sprijinită cu statornicie de noi. Să nu uităm că sîntem datori a apăra naţionalitatea şi drepturile noastre, de vom fi nevoiţi, chiar vărsînd sîngele nostru. De vom cădea în această luptă sfîntă, să cădem încai bărbăteşte, astfel cum a trăit părinţii noştri; şi ca dînşii să strigăm: mai bine *ţara noastră* să se prefacă într-un întins mormînt, numai să rămîe tot ţara românilor.

17

[LUCRĂRI COLECTIVE ȘI ACTE OFICIALE DIN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848]

1. INSTRUCȚIUNI PENTRU COMISARII DE PROPAGANDĂ [1] ÎN NUMELE POPOLULUI ROMÂN

Dreptate, frăție

Guvernul provizoriu hotărăște:

Se vor orîndui în fiecare județ comisari, care vor fi ca niște ajutoare ale administratorului și-și vor împlini îndatoririle potrivit instrucției următoare:

Să se preumble fiecare prin cîte o parte de prin județ, ca să facă să se înțeleagă ce viitor de fericire s-a deschis popolului român prin revoluția de la 9—11 iunie, să le arate că după o lungă vrăjmășie, între deosebitele clase ce alcătuiau pînă acum biata Românie, a sosit, în sfîrșit, și timpul de reînviere a strămoșeștii înfrățiri, timpul de dragoste între tot omul ce poartă nume de român!... Să le facă să simță că acum, făcîndu-se și sătenii proprietari, tot o maică patrie au, cu cei vechi proprietari, și tot o dragoste trebuie să unească pe toți, și așa patria va fi puternică și nimeni nu va putea să o robească.

Către proprietari, vorbe iarăși de înfrățire, iar nu de vrăjmășie; să li se arate deslușit, că ei nimic nu perd cu întemeierea nouălor instituții, că părticica de pămînt ce se cere a se da săteanului și pînă acum era a lui și hotărît și nestrămutată pentru hrana sa și că tot una va fi pentru proprietari a primi spre arenda acelor locuri claca, iobăgia și dijma de la sătean, sau prețuirea în bani a acestor îndatoriri de la guvern, că n-au a se teme cumva statul să fie în lipsă de bani, căci cu veniturile mănăstirilor, cu sporirea contribuției generale și cu domeniurile statului va fi putință a se așeza o Bancă Națională, cu care să li se plătească pe tot anul despăgubirea cuvenită. Cu un cuvînt, se va arăta tutulor că nimenea nu va rămînea păgubaș, și cu toții vor fi cîștigați, cu frățească unire a tutulor și cu temeinică întărire a patriei.

Spre a întări mai mult în inimile tutulor maiestatea acestei regenerații naționale, se va îngriji ca prin toate satele, adunîndu-se toți locuitorii la biserică, să se facă mai întîi o sfeștanie mulțumitoare către Dumnezeu, în care să se pomenească numele popolului la toate miroanele și la „mîntuește, Doamne, norodul tău”.

După sfîrșirea sfeștaniei și stropirea aiasmei, să se citească cele 21 de puncturi ale Constituției, cari s-au jurat de popolul din București, pe Cîmpul Libertății (Filaret), adăogînd prin cuvinte destoinice și încredințînd pe locuitori că guvernul de acum stărueşte în tot chipul a asigura

pentru totdeauna fericirea ţăranului, dar că şi guvernul cere de la dînşii ascultare şi supunere la toate datoriile lor către proprietari sau arendaşi, după cum a fost pînă acum, şi aceasta numai pînă se va deschide obşteasca Adunare naţională, ca să se consfinţească chipul cu care are a se despăgubi proprietarii de moşii pentru partea de loc ce se va lăsa în toată stăpînirea ţăranului. Se va citi pentru aceasta nu o dată, ci în mai multe zile de-a rîndul proclamaţia guvernului provizoriu către toţi fraţii săteni, precum şi proclamaţia către proprietari; să se arate sătenilor, că trebue să păzească liniştea obştească, căci orice urmare tulburătoare s-ar ivi între dînşii şi proprietari ar putea primejdui drepturile ce li s-au dat lor, şi numai vrăjmaşii lor s-ar bucura de aceasta, nădăjduind că prin asemenea neorînduieli să aibă pricină să cheme pe străini ca să le hrăpească iarăşi drepturile ce li s-au dat. Să fie dar cu cea mai mare priveghere şi să ochească cu dinadinsul pe cei ce s-ar încerca a tulbura liniştea publică împrotiva nouălor şi mîntuitoarelor aşezăminturi, pentru cari îi va şti îndemna, ca îndată să şi formeze fiecare sat gvardie spre paza liniştei obşteşti.

Să facă tot românul jurămînt în chipul următor : „Jur în numele unui Dumnezeu şi pe această sfîntă cruce că voi fi credincios voinţei naţiei române, apărînd-o din toate puterile, împotriva oricărui atac şi asupriri, jur că nu voi lucra niciodată împrotiva interesurilor naţiei şi că voi ţinea şi voi apăra acele 21 de puncturi, decretate de popol, conlucrînd după putinţă şi jertfind viaţa mea chiar pentru dînsele şi pentru naţie".

Să se adune de prin toate satele exemplarele împărţite de fostul guvern, fiind că sînt împrotivitoare nouălor aşezăminte folositoare şi mîntuitoare, şi acele exemplare să se arză în faţa tutulor sătenilor, în ziua sărbătorii, înaintea bisericii şi să se înalţe pe acel loc un steag naţional, cu trei colori, precum se arată în decretul nr. 1 ; să se citească ţăranilor, cu toată luarea aminte, proclamaţia obştită pentru ţărani, sub nr. 15, iunie 16.

Comisarul, ca delegat al guvernului pe lîngă cîrmuitor, nu trebue să uite că pînă a nu se va consolida constituţia, ţara se află în stare revoluţionară ; trebue să insufle popolului acel amor pentru libertate şi drepturi, energie în a lor apărare, şi acea statornică împrotivire la oricine s-ar încerca a-i răpi ale sale drepturi.

Delegatul unui guvern în stare de revoluţie cată a fi însuşi revoluţionar, să caute dar să înece orice duh de supunere oarbă la vechile şi nedreptele instituţii, şi să deştepte în oameni ideile cele nouă şi mîntuitoare, să-i facă a le simţi, a le iubi, a le îmbrăţişa şi a le apăra cu energie. Să bage însă de seamă la oamenii ce se opun principelor celor nouă, să-i facă cunoscut cîrmuitorului, ca cu acesta împreună să ia măsuri în contră-le. Comisarul să nu uite că este un censor al tutulor şi mai cu seamă al funcţionarilor publici ; pe cari îi va vedea abătîndu-se din ale lor prescrise datorii, să ceară prin cîrmuitori a se schimba şi să raporteze guvernului.

Să caute a fi în toate funcţiile oameni ai constituţiei ; să nu se amăgească în alegerea oamenilor după vorbele lor, ci să aprofunde în viaţa lor trecută şi în faptele lor, ca să nu se înşele în alegere. Chiar pe cîrmuitor de îl va vedea abătîndu-se din ale sale datorii să-l facă cunoscut guvernului.

Prin sate, încredințîndu-se de nedestoinicia și lipsa de moral, prin purtări urîte ale juraților și aleșilor, să-i schimbe prin înțelegere cu subtadministratorul; să îngrijească ca în toate să se păzească dreptatea și să facă să se simță întru toată puterea bunurilor constituției.

Vorbind oamenilor despre ale lor drepturi, să-i facă să le simță pe deplin, să facă pe popor să-și simță marea sa putere cînd voința-i e tare și statornică. În toate însă să le insufle ideea de dignitate; respectul către cei mari să nu fie umilitor, într-un cuvînt să deștepte în ei acel orgoliu național ce este mîntuirea popoarelor în timp de revoluție. Minciuna, necinstea, intriga, hoția, nesupunerea la cele ce sînt datori (după dreptate) să fie niște lucruri pe care să le vază cu un dispreț vrednic de un bărbat matur.

Totdeodată să nu uite că au și datorii către patrie și către ceilalți frați ai lor; așa, să-i facă să înțeleagă că contribuția este o avere a statului, a tutulor, cu care țin greutățile statului și că urmează a plăti fiecare contribuție ca și pînă aci. Guardia națională că nu este o instituție militară, ci o mai bună pază a liniștei tutulor, în locul strejilor ce era pînă aci; că sulițele nu li se dau ca să se războească nimeni, ci numai ca să păzească mai bine această liniște, atît de trebuincioasă acum împotriva tîlharilor, ce s-ar încerca să bîntue țara; să facă tot ce va putea ca să întocmească o guardie mai numeroasă, bineînțeleasă și bineîntocmită.

Să scoață dintre țărani frica de armii străine, ce vrăjmașii lor din lăuntru le insuflă, ca să le întoarcă simpatiile de la întocmirile constituționale, și să-i încredințeze că nu va călca niciodată picior armat în țară, voind a desființa constituția.

Alegerea deputaților este fapta de căpetenie asupra căreia guvernul cere cea mai mare băgare de seamă, cea mai mare atenție, cel mai mare devument al comisarului; căci de aci atîrnă mîntuirea nației. Adunarea națională cată a fi însuflețită de duhul revoluționar; altminteri nația ar fi amenințată de război civil, de anarhie. Comisarul dar trebue să se ferească bine de intriga oamenilor cu două fețe, care după ce au slujit guvernului celui mai plin de abuzuri, după ce au ajutat și au aplaudat infamei căimăcămii de azi, se aruncară apoi în partea poporului și se făcură slugile și demagogii lui. Aceia sînt înșelători. Îi va însemna dar bine poporului și îi va face să vază că unii ca aceștia caută a-l sluji ca să-l pearză. Dreptul de a fi deputat în Adunarea națională va fi dat numai aceluia ce va putea înfățoșa o viață nepătată în trecut și o simpatie sinceră cu nouăle principe. Se vor alege dar cît se va putea mai mult din oamenii cei noi și prieteni vechi ai poporului, cît se va putea mai mult dintre țăranii deștepți și dintre popii mai vrednici.

Comisarul să însemne mai dinainte pe oamenii cei vrednici; să se adune cu dînșii pe la tactele subtadministrațiilor sau pe la orașele capitale ale județului, și acolo să lumineze și mai bine despre spiritul constituției și să le arate sfînta datorie de a o sprijini.

Astfel revoluția începută se va continua făcîndu-se simțită tutulor și atunci vom avea a aștepta o regenerație frumoasă și sigură în contra a orice intrige. Va fi însă totdeodată cu mare băgare de seamă asupra acelor ce, nevrednici de a fi aleși, ar căuta prin corupții de bani sau intrigi să se aleagă de reprezentant al nației, și pe aceștia îi vei face cunoscut cîrmui-

torului care va trebui, în înţelegere cu comisarul, să ia măsuri serioase şi grabnice spre a le împedeca urîtele urmări.

Comisarul este un preot al constituţiei pe care am jurat toţi; nici prieteşugul, nici orice altă simpatie ori complezenţă să nu-l împiedice a zice adevărul despre persoane şi a le arăta oamenilor astfel cum ele sînt în faţa naţiei.

Să nu uite că de aci spînzură fericirea şi nefericirea naţiei, şi să facă tot putinciosul ca ziua electiei să fie o zi de triumf a constituţiei.

2. [PROIECT DE DECRET ELECTORAL PRIVITOR LA ALEGERILE GENERALE PENTRU ADUNAREA CONSTITUANTĂ][1]

Dreptate — frăţie.

În numele popolului român.

Chemat prin încrederea popolului a lua cîrma ţării în vremi grele, guvernul provizoriu nu s-a dat în lături şi a priimit cu bucurie această sarcină împovărătoare.

Dorinţa lui fu însă ca pentru stabilirea revoluţiei să depue cît mai în grabă puterea în mîinile aleşilor naţiei, care să aşeze un guvern statornic.

Vinovatele întreprinderi ale vrăjmaşilor libertăţii amînă pîn-acum realizarea acestii dorinţi.

Astăzi însă cînd ţara se bucură de liniştea cea mai mare, astăzi cînd revoluţia se consfinţi şi de Înalta Poartă, guvernul socoteşte de cuviinţă a nu mai întîrzia convocarea Adunării Constituante.

De aceea decretă:

Art. 1. Comisiile (Adunările) alegătoare se vor urma în 30 ale acestii luni iulie, în fiecare plasă, ca să aleagă pe reprezentanţii popolului la Adunarea Constituantă ce urmează a întocmi Constituţia, întemeindu-se pe acele două articole decretate de popor şi pentru păzirea cărora s-a făcut giurămîntul în Cîmpia libertăţii.

Art. 2. Alegerea va avea de bază populaţiile.

Art. 3. Numărul total al reprezentanţilor popolului în Adunarea Constituantă va fi de două sute cincizeci.

Art. 4. Acest număr se va împărţi pe fiecare judeţ, şi plasă, potrivit listei aci alăturate.

Art. 5. Alegător va fi tot românul de orice religie, de orice stare liberă, independentă, locuitor de la vîrsta de 21 ani, domiciliat în ocolul plăşii şi a cărui conduită nu va fi defăimată prin act public.

Prin zicerea român înţelegem pe pămînteni şi pe românii din toate părţile Romăniei, statorniciţi aicea în ţară înainte de 11 iunie, precum şi pe cei împămînteniţi, de orice religie şi origină ar fi.

Art. 6. Ales (eligibil) va fi tot românul în vîrstă de 25 ani, care ar merita încrederea, şi a cărui conduită nu va fi defăimată prin act public; şi fără condiţie de domiciliu.

Art. 7. Alegerile se vor face tot într-o zi în toată țara. Toți alegătorii, în ziua cuvenită, se vor aduna la rezidența administratorului de plasă, unde se va deschide adunarea alegătoare supt prezidenția acelui administrator, pe lîngă care se va adăoga și doi secretari.

Art. 8. Votarea se va face prin trecerea în dreapta și stînga.

Art. 9. Fiecare reprezentant al popolului va priimi, pe cîtă vreme va ține sesia Adunării Constituante, cîte 15 lei pe zi.

Art. 10. Guvernul va publica în curînd o instrucție deslușitoare a acestui regulament.

Art. 11. Adunarea Constituantă se va deschide în 6 august, în București.

Art. 12. Ministerul din lăuntru va îngriji spre a se publica cît mai în grab acest decret în toate orașele și satele.

3. INSTRUCȚIE A GUVERNULUI PROVIZORIU PENTRU PUNEREA ÎN LUCRARE A DECRETULUI DIN 14 IULIE 1848, SUPT Nr. 258, PRIVITOR LA ALEGERILE GENERALE PENTRU ADUNAREA CONSTITUANTĂ [1]

I CHIPUL ALEGERILOR

Alegerea deputaților Adunării Constituante, după decretul alegerilor va urma astfel:

a) Adunările primare din fiecare sat sau oraș aleg un număr de deputați (vezi art. 7).

b) Acești deputați apoi, adunîndu-se din tot județul în capitala acelui județ, formează Adunarea alegătoare sau Colegiu de alegere definitivă, care alege pe deputații la Generala Adunanța Constituantă.

II DESPRE ADUNĂRILE PRIMARE ȘI LUCRĂRILE LOR

Adunările primare se compun de cetățenii ce locuesc în acelaș sat și oraș. În toate aceste locuri se va face numai cîte o adunare primară, afară numai de orașele București și Craiova, care, fiind mai populate, vor avea cîte o adunare primară în fiecare comisie sau despărțire de comisie.

Spre a fi alegător sau ales în adunările primare se cere după art. 4 și 12 al decretului:

a) a fi român, născut sau împămîntenit. Acest din urmă va fi îndatorat, la contestație, a înfățișa dovada împămîntenirii lui.

b) a fi de stare liberă, independentă, adecă să nu fie în condiție de slugă.

c) purtarea lui să nu fi fost defăimată prin act public, adecă să nu fi fost osîndit de vreo instanță judecătorească pentru fapte necinstite. Se înțelege că osînda pentru o vină politică nu cade în această categorie. Cei puși supt epitropie ca risipitori, precum și cîți sînt nebuni nu pot asemenea exersa dreptul de alegător sau ales.

d) să fie în vîrstă de 21 ani în sus. Asupra acestui punct nu se va cere verificație decît ivindu-se îndoială. Atunci candidatul va trebui a înfățișa o mărturie suscrisă de trei bătrîni ai locului și doveditoare de vîrsta sa.

e) se cere să fie locuitori în acel sat sau oraș unde se face alegerea.

Comiteturile alegerilor primare, legiuite prin art. 10 al decretului, vor începe fără întîrziere a întocmi listă de toți cîți vor avea dreptul de alegător.

Pentru formarea acestor liste comiteturile se vor folosi de tablele satelor, de condicile comisii de catagrafie de la 1845 și de tablele de lăcuitorii satelor, care se alcătuesc acum după cererea d. ministru finanțelor.

Listele vor cuprinde numele, pronumele și de se va putea și vîrsta și meseria fiecăruia, ca să se poată mai bine deosibi cei cu asemănare la nume.

Listele alegătorilor se vor încheia la 4 august, și în cele 4 zile din urmă fiecare este în drept a face reclamații. Cu o zi înaintea alegerilor, lista se va închea cu desăvîrșire nemaipriimindu-se nici o reclamație pentru adăogire sau scădere.

Comiteturile alegerilor primare vor da de știre tutulor alegătorilor cu trei zile înaintea celei hotărîte pentru alegere, ziua și ceasul cînd trebue a se deschide adunarea.

În acea zi, adunîndu-se alegătorii, secretarul comitetului (care pe la sate va fi candidatul, iar pe la orașe cel numit de comitet) va ceti lista tutulor alegătorilor, va însemna pe cei ce vor fi de față și numărul lor. După aceea se va ceti lista celor ce vor să fie aleși. Pe urmă se vor începe alegerile potrivit art. 16*.

La întîmplare cînd alegerile nu se vor putea sfîrși într-o zi, vor urma a se sfîrși în zilele următoare, fără întrerupere.

La fiecare deputat alegător se va da un bilet cu pecetea satului, a orașului sau a despărțirii, într-acest chip compus :

N.N. ... (numele deputat.). Deputat alegător în N.N. (numele satului, al orașului sau a despărțirei) [...]** ; din jos pecetea satului, a orașului sau a comisiei.

III. DESPRE ADUNĂRILE ALEGĂTOARE ȘI LUCRĂRILE LOR

Adunările alegătoare aleg pe deputații Constituantei. Ele se compun de deputații alegători ce se trimit de adunările primare. Îndată ce acești deputați alegători vor sosi în capitala județului se vor înfățișa la Administrație, cu actele de împuternicire, spre a fi trecuți în listele de alegători.

---

* În orașele mai populate simțindu-se anevoință d-a face alegerile primare pe tot orașul, se vor face pe văpselele comisiilor, tot dintr-această pricină. Iar la București, de va fi anevoință a se face alegerea pe comisii, se va face pe despărțirile comisiilor, împreunîndu-se cîte două, trei la un loc *(aliniat șters de N. Bălcescu)*.

** Mssul rupt.

Deputaţii alegători urmînd a se aduna în capitala judeţului cu 4 zile înaintea alegerilor, vor întrebuinţa această vreme spre a se împreuna unul cu altul şi a se aduna şi toţi împreună, în şedinţe pregătitoare, spre a cerceta pe aceia ce se propun de candidaţi de deputaţi, a-i face să vorbească înainte-le, a-şi arăta principele şi cum au de gînd să lucreze în Adunanţă, dupe cum se arată în art. 15 al decretului*.

În ziua şi ceasul hotărît pentru alegere, adunîndu-se alegătorii, Administratorul judeţului, poftind pe Adunare a alege pe patru membri ca să compue comitetul după art. 11 al decretului. Dup-aceea va ceti lista tutulor deputaţilor alegători, va însemna acei ce lipsesc şi acei ce sînt de faţă şi numărul lor şi adeverind acest număr supt iscălitura a prezidentului şi a membrilor comitetului**.

Anevoinţa ce s-ar simţi prin votarea cu trecerea d-a dreapta sau la stînga, pentru un număr însemnat de candidaţi, sileşte modificarea votului în Adunările alegătoare. Aşa în Adunările primare votul va rămînea prin trecerea la dreapta şi la stînga scriitorului prezidentului, iar în cele alegătoare votul va fi secret prin buletinuri sau sorţuri.

Cînd va fi a începe votarea se vor chema mai întîi deputaţii alegători [ai] oraşului unde se va face votarea, apoi se vor chema toţi ceilalţi deputaţi, dupe rîndul plăşilor şi a satelor.

Se va lua toate măsurile ca deputaţii alegători să poată intra în sala Adunării şi eşi în cea mai mare rînduială şi să-şi poată da votul cu cea mai deplină libertate.

Votarea va urma astfel: fiecare alegător va scri pe o hîrtie, ce i se va da într-adins, un număr de atîtea [nume] de cîţi deputaţi trebue să trimiţă judeţul.

Fiind Adunarea prea numeroasă aceste buletinuri sau sorţuri pot a nu fi scrise în sala Adunării şi înaintea scriitorului comitetului, şi fiecare alegător va aduce buletinul său, după ce l-a scris sau a pus de l-a scris afară din Adunare, şi după ce l-a strîns bine.

Prezidentul luînd buletinul şi pînă a nu-[l] depune în cutia hotărîtă pentru voturi, se va asigura că acest buletin nu are altul vîrît în lăuntrul lui.

Alegătorii vor intra unul după altul în sală, însoţiţi fiind de un preot cuvios, şi după chemarea ce li se va face, potrivit rîndului înscrierii lor în listă.

Ei vor depune buletinul lor îndată ce se vor chema pe nume.

---

* În ziua hotărîtă pentru alegere, administratorul judeţului, după ce va ceti numele tutulor deputaţilor alegători, va cere a se alege patru membrii, din care doi vor sluji de secretari (art. 11). Dup-aceea, cetind lista celor ce se propun ca candidaţi de deputaţi la Constituantă, va începe votarea asupra fiecăruia, după rîndul înscrierii sale în listă, potrivit art. 16.

[...] după votare se va face numărare a părţii cei mai mici, care număr scăzîndu-se din numărul total al alegătorilor se va cunoaşte cîte voturi va avea candidatul în partea sa.

Nimeni nu va putea merge armat atît în Adunările primare, cît şi în cele alegătoare

Această instrucţie va avea aceiaşi putere ca şi decretul din 14 al acestei luni *(alinieate şterse de N. Bălcescu)*.

** În urma acestora se va ceti lista celor ce se propun ca candidaţi de deputaţi la Adunarea Constituantă. Apoi va îngriji votarea asupra fiecărui, după rîndul înscrierii sale în listă, potrivit art. 16 *(aliniat şters de N. Bălcescu)*.

Îndată ce fiecare alegător îşi va da votul, unul din secretari o va adeveri, iscălindu-se pe lista alegătorilor, în faţa numelui celui ce a votat.

Întîmplîndu-se reclamaţii şi nedomiriri, membrii comisiei vor da desluşiri şi vor hotărî.

Votarea nu va putea ţine mai mult decît pînă la şapte ceasuri seara.

Dacă pînă atunci nu se va sfîrşi votarea, cutia voturilor se va închide şi pecetlui; pe urmă se va da în bună pază la magistrat.

Depuindu-se toate voturile, prezidentul va începe a număra buletinurile (sorţurile) din cutie şi le va compara cu numărul votanţilor însemnat în lista înscrierii lor. Dacă diferenţele ce se vor găsi or fi tare mici şi se va vedea că nu curg decît din nebăgări de seamă, ce adesea se pot întîmpla, nu face trebuinţă a mai reîncepe din nou votarea. După această enumerare a buletinelor, prezidentul va începe a le desface şi secretarii a înregistra voturile ce a avut fiecare candidat de deputat.

Dacă un buletin va coprinde un număr de mai multe nume decît numărul deputaţilor ce trebuia a se alege, numele cele din urmă, ce trec peste numărul hotărît, nu se vor ţine în seamă.

După înregistrarea voturilor, prezidentul va proclama înaintea Adunării de *Reprezentanţi ai popolului român* pe aceia ce vor fi dobîndit glasuri mai multe.

Registru cu arătare de toţi cîţi au fost votaţi, împreună cu voturile ce au avut fiecare, se vor trimite Ministerului din lăuntru, cu un raport al comitetului despre urmare şi rezultatul alegerilor.

Îngrijirea pentru buna rînduială la alegeri va fi supt răspunderea Administratorului ce a prezidat. Prin urmare, dumnealui va îngriji a avea adunaţi un număr de dorobanţi pentru paza liniştei în vremea alegerilor*.

Acei deputaţi ce vor fi dobîndit mai multe voturi aceia se vor declara de reprezentanţi ai judeţului la Aounanţă Constituantă, dîndu-li-se înaintea Adunanţii, alesului deputat, actul numirii sale, supt iscălitura prezidentului şi a celorlalţi membri ai comisiei, şi întărit de Administraţia locală.

Actul va avea această coprindere:

Astăzi la (luna şi ziua) adunîndu-se Adunarea alegătorilor în număr de..., aleşi, pentru a alege deputaţi la Generala Adunanţă în capitala judeţului...

S-a ales prin votare, potrivit decretului, d.N.N., care, dobîndind majoritatea glasurilor, s-a numit deputat al acelui judeţ şi i s-au dat aceasta spre încredinţare.

Condiţiile ce se cer de la alegătorii primari şi deputaţii alegători se cer şi de la aleşii de deputaţi la Constituantă, cu această deosebire că

---

* Afară de numărul însemnat de deputaţi ce trebue a se alege pentru fiecare judeţ se va alege încă deputaţi supleanţi, cîte unul pentru judeţele ce dau mai puţin de 10 deputaţi, doi de la 10—20, trei de la 20—30, patru de la 30. Aceştia vor sluji ca, la întîmplare cînd un deputat s-ar alege în mai multe judeţe sau cînd un deputat se retrage, să poată intra altu în locu-i fără a se mai face d-al doilea alegere *(aliniat şters de N. Bălcescu)*.

acest din urmă trebuie să fie în vîrstă de 25 ani şi că nu i se cere a fi locuitor în judeţul în care e ales (art. 12 şi 18).

Fiindcă în Bucureşti şi Craiova are să aibă un colegiu deosebit pentru orăşanii lor şi alt colegiu pentru alegerile de judeţ, cele dintîi se vor prezide de prezidenţii magistratului, iar cele de-al doilea de administratorii judeţelor.

IV. DISPOZIŢII GENERALE[2]

Nimeni din alegători nu va putea a-şi trimite vechil în Adunările atît primare cît şi alegătoare sau a-şi trimite votul în scris, neaflîndu-se de faţă, nici a lua parte la mai multe Adunări.

Adunările primare ca şi alegătoare nu se pot ocupa de nici un obiect strein la alegerile pentru care sînt chemate: ele nu pot trimite şi primi nici o adresă, nici o jalbă, nici o deputăţie.

Toate locurile în cari se vor face alegerile vor fi îngrădite, ca să nu intre alţii înainte de cît cei ce au drept.

Orice cetăţean care va fi dovedit legiuit că a cumpărat sau a vîndut vre un vot, va fi gonit din Adunările primare şi alegătoare, cum şi din orice însărcinare publică pe un termen de zece [...][1].

Listă de numărul deputaţilor ce trebue a da judeţele la Adunarea Constituantă:

Judeţe	Deputaţi
Slam Râmnic	9
Brăila	4
Buzău	14
Prahova	19
Ialomiţa	8
Ilfovul	15
Dâmboviţa	14
Vlaşca	12
Teleorman	16
Muşcelul	8
Argeş	16
Oltul	11
Romanaţi	14
Vîlcea	16
Dolj	21
Gorj	14
Mehedinţi	20
Capitala Bucureşti	16
Oraşul Craiovii	3
	250

N. Bălcescu

[1] Mssul rupt.

18

DESPRE ÎMPROPRIETĂRIREA ŢĂRANILOR

13

Din toate chestiile cîte s-au discutat de la glorioasele evenimente din 11 iunie încoa, cea mai grea, cea mai delicată şi totdeodată aceea care a iscat mai multe patimi în ţară este fără îndoială chestia de a face pe ţăran proprietar. De aceea ne propunem a o tracta şi noi, a o discuta supt toate fazele sale şi a o lămuri pe cît ne vor permite puterile noastre intelectuale.

Orice măsură socială ca să fie adevărat bună cată să satisfacă din trei punturi de vedere diferite; cată să fie naţională, cată să fie morală şi dreaptă, şi, în sfîrşit, cată să fie folositoare tutulor. Să esaminăm dar, dacă proectul de a face pe ţăran proprietar este totdeodată naţional, moral şi folositor; şi daca la această întreită întrebare, răspunsul va fi totdauna pozitiv să avem curajul, lăsînd la o parte orice patimă, orice prejudiţie, de a ne uni cu toată bunavoinţa, de a alerga din toate puterile noastre la singurul mijloc de scăpare pentru o ţară slabă şi născîndă ca a noastră, la singurul remediu de a avea o patrie tare şi strînsă; dacă, din contră, această măsură va fi defavorabilă naţionalităţii noastre, contrarie oricărui simtiment de dreptate, de moralitate, primejdioasă, vătămătoare adevăratelor interese atît ale ţăranilor, cît mai cu seamă ale proprietarilor, atunci să avem asemenea curaj, cel mai mare din toate în timp de revoluţie, acela de a nesocoti o opinie greşită, a tăgădui popularitatea, mai bine decît a sacrifica interesele unei clase, cît de mică ar fi. Să nu ne ferim de a tracta de faţă o chestie de o aşa mare importanţă, din a cării dezlegare atîrnă nu numai viitorul Ţării Româneşti, ci a toatei romănimei, să fim curaţi la inimă, să fim drepţi, să fim neinteresaţi şi să nu uităm nemărginita îndatorire ce ne este impusă că sîntem români şi că avem a organiza o patrie, a scăpa o patrie.

Oamenii de stat, istoricii, atît vechi cît şi noi toţi se unesc a zice că dintre naţii, acelea ai căror locuitori posedă pămînturi au nemărginite avantagiuri asupra celor ai căror locuitori nu sînt decît nişte simpli arendaşi; acelea apără mai bine pămîntul naşterii lor, sînt mai bine pătrunse de simtimentul naţional, se împrotivesc cu mai multă energie năvălirilor streine, într-un cuvînt acelea se unesc mai mult la interesele sacre ale patriei. Această faptă este atît de învederată încît n-are trebuinţă de multă esplicaţie; destul, ca să zic aşa, de a o enunţa, ca fiecare să o înţeleagă numaidecît. Altfel apără un lucrător patria sa, altfel o apără un proprietar; afară de ideile şi simtimentele de care fiecare va putea fi deopotrivă adăpat, un proprietar va îmbrăţişa totdauna cauza ţării sale cu mai multă căldură, cu mai mult devotament decît un om cît de bogat ar fi, a cărui stare însă va sta în bani sau în obiecte mişcătoare. Să com-

părăm un minut populația lucrătoare sau simplă arendătoare cu populația țăranilor proprietari și veți cunoaște numaidecît diferența cea mare ce este între ele și toată superioritatea uneia asupra altia, mai cu seamă cînd e vorba despre apărarea pămîntului nașterii. Cea dintîi poate în orice minut să părăsească teritoriul sau să se mute dintr-un loc într-altul fără a primejdui nimic, fără a lăsa nimic în mîinile inimicilor; cealaltă, la cea mai mică despărțire de vetrele sale, numai ideea de a se vedea scoasă afară din bunurile sale, din vîlcelele sale, ajunge ca s-o despereze, să-i armeze brațul și să hotărască a birui sau a muri pentru patria sa. Pentru unii stare, familie, fericire, toate acestea se află concentrate în vîlcelele lor, în vetrile lor; a-i goni de acolo va să zică a le compromite interesele, a-i ruina; pentru ceilalți, din contră, patria este acolo unde își pot scoate pîinea lor din toate zilele și sînt mulțumiți, numai ziua de mîine să le fie asigurată; și daca năvălirea armiilor inimice poate să le aducă ceva mai mult de lucru, pot să se mîngîie chiar și de această calamitate publică.

De altă parte economiștii, filosofii, asemenea au băgat de seamă că într-aceeași nație, dintre clasele agricole proprietare și clasele agricole lucrătoare sau numai simplu arendătoare, cele dintîi întrec cu mult pe cele de al doilea în moralitate, ordine și trai bun. Cîteva cuvinte vor fi de ajuns spre a se pricepe și mai mult această nepotrivire; țăranii arendași au toată starea lor în buzunare sau în posesie de obiecte mișcătoare și de puțin preț; la orice alunecare, cîrciumile, plăcerile, traiul rău, la orice trebuință trecătoare sleesc numaidecît slabele lor economii sau se desfac de obiectele lor lesne vînzătoare, într-astfel de chip că prea rar ajung a strînge ca să poată cîștiga o avere stabilă de oarecare preț. Din contră se întîmplă cu țăranii proprietari; averea acestora fiind compusă din vite, din case făcute cu sudoare, anevoe se hotărăsc a se lipsi de dînsele; preferă mai bine a face economii sau a-și încărca zilele de lucru ca să se plătească de datorii decît a-și perde proprietățile, numai într-o mare nevoe și cînd trebuința se face neapărată se hotărăsc a lua această măsură de desperare. Urmează dintr-acest contrast și dintr-acest îndoit cuvînt că unde țăranii proprietari sînt pretutindeni un element de regulă și de putere pentru societate, lucrătorii și țăranii arendași sînt un element de slăbiciune și de dezordine, că unde unii sînt economi, bogați și îmbogățesc o țară, ceilalți sînt cheltuitori, săraci și sărăcesc țara, în sfîrșit la unii este temei de onestate, de moralitate și totdeodată de demnitate ce nu se află dezvoltat într-același grad la ceilalți.

Această îndoită faptă soțială este astfel de legată de natura omenească și atît de esențială pentru progresul și prosperitatea unei soțietăți, încît de șaizeci de ani aproape, de la marea revoluție franțozească, de cînd lumea a început să scuture lanțurile a orice fel de robie, toate popoarele continentului european, fiecare în felul său, s-au silit să îndeplinească această trebuință legitimă, s-o hotărască într-un fel. Franța, cea dintîi, a hotărît-o într-un chip revoluționar, în mijlocul a nenorociri neauzite și a turburări pricinuite de o aristocrație pribeagă și vitregă. Toate pămînturile emigranților, care luaseră armele împrotiva mumei lor patrii, fură confiscate, împărțite în mici părți și vîndute cu preț jos.

Astfel Franța de astăzi numără optsprezece milioane de proprietari din treizeci și cinci milioane de locuitori ce are. De aceea, din toate

ţările, Franţa reprezentă pe aceea care e cea mai puţin vulnerabilă, cea mai strînsă, cea mai tare. Prusia mai norocită a hotărît-o într-un chip pacinic decretînd, sînt douăzeci şi cinci de ani de atunci, pe cînd Europa se bucura de o pace adîncă, că fiecare nobil proprietar trebue să dea jumătate din pămîntul său ţăranilor şi să dispozeze pentru dînşii numai de cealaltă jumătate. Fiecare ţăran trebuia să răscumpere părticica sa de pămînt, numai guvernul se pusese chezaş şi luase asupra-i indemnizaţia, avînd a se despăgubi şi el, în fiecare an, de la ţărani. După aceşti douăzeci de ani măsura fu împlinită şi astăzi Prusia, după Franţa, este patria care are mult viitor.

Sînt cîteva luni, ministerul unguresc, preocupat de aceeaşi gîndire, adică de o patrie viitoare, de o patrie mare şi tare, şi supt inspiraţia simtimentelor celor mai esaltate, s-a oprit la aceeaşi măsură şi printr-un decret, într-adevăr mărinim, a declarat pe ţărani proprietari pe tot pămîntul ce ocupaseră pînă acum, totdeodată declarînd pe stat dator pentru toată indemnizaţia la care nobilul espropriat ar avea drept. Şi fiindcă ungurii, în amorul lor fanatic pentru ţara lor trec orice măsură rezonabilă, visează o patrie monstruoasă peste toate marginile hotărîte de providenţă, fiindcă voesc să domnească peste populaţii străine naţionalităţii lor (faptă ce, în parentez, nu va putea duce mult, fiind în contra naturei, în contra intereselor omenirei şi voinţei divine), fiindcă acest simtiment, zicem, este exagerat într-înşii, au decretat această măsură nu numai în favorul ţăranilor unguri, dar chiar în favorul ţăranilor croaţi, slavoni, sîrbi şi români. Aşadar, vă întrebăm, dacă ungurii, împinşi de un simtiment exagerat, s-au hotărît a face pe ţăranul român proprietar, a-l declara posesor al unei părţi din pămînturile ce era ale nobleţei ungureşti, cu cît mai mult noi, care voim un lucru drept, o patrie legitimă, o patrie plăcută lui Dumnezeu, trebue să ne învoim la aceeaşi măsură? Ce, streinul lucra-va oare mai mult la fericirea românului, face-l-va oare proprietar? Şi noi înşine români, în numele a ce avem mai scump, în numele mîntuirii noastre, vom refuza aceasta?

În sfîrşit, şi în Rusia guvernul a simţit trebuinţa d-a merge înaintea acestei trebuinţe sociale şi de a o hotărî din puntul de vedere rus. Împăratul, printr-un ucaz, a poruncit ca pe viitor la orice vînzare de pămînt statul să fie preferat ca cumpărător; aceste pămînturi vor fi împărţite şi vîndute în părţi mici. Căutînd bine această măsură, este aproape de nimic şi de puţin efect; nu se poate hotărî cîte veacuri vor trebui ca să se introducă proprietatea cea mică într-acest mare imperiu.

Dar trebue să cunoaştem asemenea că în Rusia, împăratul, în orice proect de reformă, are totdauna a se lupta şi cu spiritul castelor nobile şi cu prejudecăţile seculare ale ţării şi cu propria sa putere absolută, care este una din cele mai mari, dacă nu şi cea mai mare stavilă la orice reformă serioasă, căci anevoe un despot este soţialist, anevoe se învoeşte a fi reformator.

Afară de ţările ce arătarăm în particular, nu e loc în Europa unde să nu se fi luat măsuri, mai mult sau mai puţin energice, mai mult sau mai puţin în favorul creşterii proprietăţilor celor mici prin împărţirea în bucăţi a proprietăţilor celor mari şi aceasta, se înţelege bine, fără a aduce vătămare intereselor legitime ale vechilor posesori şi indemnizîndu-i de părţile de pămînt ce au dat. Singura ţară care pînă acum

s-a împrotivit la această pornire generală de transformare a proprietăţii mari în cea mică, este Englitera. Dar şi din toate popoarele [poporul englez] este acela care este ameninţat de cele mai mari catastrofe, de cele mai mari nenorociri; la cea dintîi zguduire, la cea mai mică mişcare serioasă nu se poate prevedea care ar putea fi grozavele sfîrşituri. Se numără în Englitera şase milioane de săraci şi nu mai mult de şase sute familii proprietare; cum poate să fie această ţară fericită şi cum pot locuitorii să se lipească de o patrie atît de parţială pentru unii şi atît de vitregă pentru alţii? De aceea nu e an în care să nu se espatrieze cîte o sută mii de englezi sau pentru Canada sau pentru America sau pentru Antile; şi chiar acum citim în jurnale numărul estraordinar de 240 000 de fiinţe ce s-au despărţit pentru totdauna de muma lor patrie. Dar dacă toate popoarele, afară de englezi (şi, într-o zi, nobleţa englezească, numai dacă lăsînd la o parte egoismul va voi şi ea să dezlege această mare chestie, se va căi mult), daca toate popoarele, ţintesc fără osebire a transforma proprietatea cea mare în cea mică, dacă toate urmează orbeşte acelaş drum, negreşit că trebue să fie pentru aceasta vreun motiv secret, vreun mare cuvînt, o gîndire divină; altfel cum să esplicăm această unanimitate a popoarelor pentru acelaşi obiect, această pornire a tutulor către acelaşi scop? Acest motiv, acest cuvînt înalt l-am apărat mai sus; mai întîi că orice naţie, în ceea ce priveşte interesele sale dinnăuntru, e totdauna mai bine, mai în voia ei, traiul ei cel bun e mai întins, posedă la un grad mai nalt ideile de ordine şi de moralitate, cînd cea mai mare parte din naţionalii săi sînt proprietari, decît cînd sînt lucrători sau numai simpli arendaşi; al doilea că o naţionalitate nu e sigură de dînsa, nu poate să scape de ambiţiile streine şi să se apere în contra a orice năvălire decît iar numai atunci cînd cea mai mare parte din locuitorii săi sînt proprietari, sau cu alte cuvinte cînd au interes văzut, pipăit, strîns legat cu acela al ţării.

Mai voeşte cineva încă o a treia şi netăgăduită dovadă de influinţa ce are proprietatea asupra mulţimei? Deschideţi istoria şi vedeţi ceea ce s-a petrecut în Europa într-acei timpi grozavi şi de întuneric, cînd gloatele de barbari copleşiră tot continentul şi aduseră toate populaţiile la robie; cîteva municipiuri romane, aşezate în Galii, şi comunele risipite ici şi colea din veacul de mijloc, care singure scăpase de vandalismul barbarilor şi care mai poseda încă averi nemişcătoare, ele fură care păstrară sacrul depozit al libertăţilor omeneşti, se luptară mult în contra sclavagiului ce voia să le impue şi scăpară lumea, redobîndind propria lor independenţă. Fără ele, şi mai cu seamă fără drepturile comunale şi municipale, întemeete pe proprietatea cea mică, astăzi Europa poate că ar geme în adîncul întuneric al barbarii. În adevăr orăşănimea, corporaţiile, clasele comerţiale s-au deosebit totdauna printr-un spirit liberal şi prin ţintirea lor la egalitate, la fraternitate. De aceea mai de multe ori sînt destul de puternice ca să se lupte cu folos în contra tutulor privilegilor, tutulor despotismurilor dinnăuntru; aceasta este glorioasa lor rolă, sînt adevăraţii păs[tră]tori ai libertăţilor publice. Dar cînd e vorba de apărarea teritoriului naţional, de a apăra patria de o năvălire streină sau de a [o] scăpa dacă este ocupată, atunci orăşănimea, oricît de bravă să fie, este fără putere; atunci corpurile armate, soldaţii nu ajung, atunci trebue ceva mai mult decît toate acestea: trebue o populaţie întreagă armată,

ţărani fanatici, pătrunşi de sacrul foc al amorului de patrie, trebue într-un cuvînt proprietari mici cu arme în mînă.

Să conchidem dar, toţi cîţi sîntem bogaţi sau săraci, mici sau mari, proprietari sau nu proprietari, că pentru a avea o patrie, spre a o putea apăra, şi a apăra naţionalitatea noastră este de neapărată trebuinţă a face pe ţăran proprietar; fără aceasta nu e viitor, nu e naţionalitate; şi care e omul, care este rumânul, care este nobilul care să nu voiască o patrie, care să nu aspire la o Românie?

Dar, va zice cineva, ce măsură va trebui să adoptăm ca să facem pe ţăran proprietar, cîte pogoane i se va da; care sînt mijloacele de indemnizare de care dispune statul; toate acestea sînt chestii ce vom tracta la timp şi la locul lor; deocamdată ceea ce este important a şti, ceea ce este constant pentru toată lumea, cea ce este adevărat pentru tot românul bun, sînt cuvintele de ordin (les mots d'ordre), sacramentele ce cată a circula din gură în gură, din cătun în cătun, din palat în palat: a face pe ţăran proprietar.

Să trecem acum la a doua întrebare, adică dacă este drept, dacă este moral a face pe ţăran proprietar, cu alte cuvinte dacă este drept, dacă este moral a espropria pe vechii posesori de o parte din pămîntul lor, de a-i indemniza de dînsa, şi pămînturile răscumpărate a le împărţi la cele 375 000 familii de ţărani. Cititorule, ţi s-a întîmplat vreodată să încerci acest fel de bucurie infernală, nelegiuită, de a te felicita de nenorocirea, de neputinţa în care se află compatrioţii tăi de a decifra o foae tipărită? Ei bine! Iată cazul. Cel puţin noi, pe seama noastră, ne socotim norociţi în momentul acesta de a şti ţara noastră cufundată în cea mai adîncă neştiinţă şi de a fi prea siguri că numai boerii, numai proprietarii vor fi în stare a ne citi, altfel ne-am fi păzit de a scri rîndurile următoare; şi aceasta de frică, că nu zicînd adevărul, să deşteptăm indignaţia ţăranilor în contra acelora care de timpuri nepomenite nu încetează a-i esploata şi care îndrăznesc încă şi astăzi, în ziua dreptăţii, să-şi propue întrebarea: trebue oare să uşurăm pe aceia care drept soartă au avut numai plîngeri, ticăloşie şi tînguiri, şi ne-au păstrat nouă şi copiilor noştri fericirea şi îmbilşugarea. Ce, staţi încă să vă întrebaţi daca este drept ca statul să ia o părticică din pămîntul vostru, să vă-l plătească şi să-l dea acelora care suferă din pricina voastră?

Ce, interesul asfel v-a orbit încît să nu mai aveţi, nu pretindem inimă, dar nici chiar o rămăşiţă de simţ bun? Dar spuneţi-ne, vă rugăm, voi proprietari şi nobili totdeodată, prin drept de moştenire, vi s-a întîmplat vreodată să vă întrebaţi cum sînteţi posesori ai averilor voastre, pentru ce luaţi pe fiecare an aşa de mari venituri şi care este întinderea drepturilor voastre asupra pămînturilor ce ocupaţi? Sîntem siguri că n-aţi avut niciodată această curiozitate, că niciodată o asemenea întrebare nu v-a trecut prin minte: de aceea şi noi voim a vă împlini această capriţie, şi a vă ajuta în întrebările şi răspunsurile ce vă veţi face. Veţi auzi adevărul, adevărul astfel precum este înaintea lui Dumnezeu, înaintea oamenilor şi înaintea conştiinţei voastre chiar, dacă aveţi vreuna. Ne vorbiţi de drepturile voastre, de pămînturile voastre, ne ziceţi, aceste pămînturi, aceste drepturi sînt ale noastre; le-am moştenit de la părinţii noştri, de la moşii noştri şi părinţii noştri; şi moşii noştri de la părinţii lor, de la

moşii lor şi aşa mai încolo; şi conchideţi toţi: aşadar aceste pămînturi sînt absolut ale noastre, numai ale noastre şi nimeni n-are să se amestice. Rătăcire, fatală rătăcire, căci ţăranii de ar avea niţel spirit, şi mulţi încep a şi avea, ar putea prea bine să se slujească împrotiva voastră chiar cu argumentele cu care v-aţi slujit, şi să vă răspunză asfel: ,,Pe aceste pămînturi unde ne aflăm astăzi, se aflau şi părinţii noştri şi moşii noştri; afară de aceasta în timpurile mai depărtate, cea mai mare parte a ţării era acoperită de păduri şi cîmpii întinse pline de mărăcini (toţi bătrînii de optzeci de ani pot să mărturisească că pădurile se întindeau pînă la marginile Bucureştilor); de atunci pădurile au perit, mărăcinii s-au curăţat şi pămînturile ocupate de dînşii s-au făcut bune de arături, de fîneaţă, şi veniturile voastre s-au înzecit şi îmbilşugarea asemenea; dar părinţii noştri şi noi care am grămădit sudori peste sudori, muncă peste muncă ca să schimbăm pămînturile voastre nelucrate în cîmpii roditoare, de ce schimbare, de ce folos avem să ne bucurăm şi noi în trista şi neschimbata noastră soartă? De nimic, şi iar de nimic; aceeaşi ticăloşie, aceleaşi suferinţe, aceleaşi tînguiri ca şi mai înainte.

Dar aceasta este o nedreptate; voi v-aţi însuşit lucrul întreg şi ceasul dreptăţii a bătut şi trebue să vă recunoaşteţi creditorii noştri; avem un drept asupra pămînturilor voastre, drept ce ni-l dă munca noastră şi a strămoşilor noştri, adăugată din generaţie în generaţie, din veac în veac, muncă care a folosit numa vouă cînd trebuea să ne folosească şi nouă, fiind că în orice esploatare în comun, daca unii se folosesc, ceilalţi trebue asemenea să se folosească; căci daca voi aţi contribuit cu pămînturile voastre, şi noi am contribuit cu braţele noastre, contribuire care este o proprietate tot aşa de legitimă, tot aşa de sacră ca şi proprietăţile voastre; căci dacă voi ca posesori pretindeţi, şi aveţi drept să pretindeţi, a întrebuinţa pămînturile voastre şi a trage benefiţiuri, şi noi ca lucrători ar fi trebuit să fim stăpîni pe braţele noastre, să ne folosim de munca noastră, singura noastră stare, singurul mijloc de scăpare nouă, desmoşteniţii acestei lumi; muncă, în sfîrşit, care dacă, de timpi nepomeniţi, ar fi fost adunată, întrebuinţată în folosul nostru, astăzi am fi fost destul de bogaţi, în destulă îmbilşugare ca să refuzăm bucăţelele de pămînt ce unii vor să ne dea şi pe care zgîrcenia voastră ni le dispută încă. Aşadar, dacă voi ca proprietari aveţi un drept asupra pămînturilor voastre, noi ca vechi lucrători, care de veacuri am întrebuinţat puterile noastre la îmbunătăţirea pămînturilor voastre şi care am fost rău răsplătiţi de ostenelele noastre, pentru că astăzi încă sîntem în ticăloşia în care era părinţii noştri, avem să preţuim munca noastră şi a părinţilor noştri, care nu ne-a fost plătită, avem dar ca şi voi un drept asupra pămînturilor voastre, aşadar o parte din veniturile pămînturilor voastre, acel prisos de valoare, care este numai rodul muncei noastre, care nu poate fi atribuit decît numai braţelor noastre şi braţelor părinţilor noştri, şi fără care astăzi pămînturile voastre ar fi încă necultivate şi în starea lor primitivă şi v-ar aduce prea slabe venituri; acel prisos de valoare în veniturile voastre este averea noastră, este proprietatea noastră''.

Şi să nu ne înşelăm, rezonamentul ţăranilor este tot aşa de drept şi pentru proprietarii prin drept de moştenire ca şi pentru cei ce s-au făcut mai în urmă prin cumpărătoare; căci pentru ceea ce un posesor de eri, de alaltăeri a cîştigat cu bună credinţă, pretenţiile ţăranilor sînt oare

mai puţin adevărate, mai puţin drepte şi lucrat-au ei mai puţin în folosul celorlalţi fără plată, fără să tragă şi ei cel mai mic folos, şi acest adevăr făcutu-s-a oare pentru aceasta o minciună? Nu, tot ce ar dovedi aceasta este că vechiul proprietar a vîndut un lucru din care numai de o parte putea dispoza legitim. În sfîrşit, ca *argumentaţia* ţăranilor să fie adevărată, să nu se poată refuta, n-are trebuinţă a se rezima şi a alerga la un trecut atît de depărtat de noi, îi ajunge să argumenteze numai de la cei optsprezece ani din urmă încoa, de la introducerea faimosului şi [ne]-omenosului Regulament.

Iată limbagiul ce ţăranii şi revoluţia ar fi putut să ţie proprietarilor, acelora care se posomorăsc cu totul în contra a orice idee de espropriaţie cu *indemnizaţie*, şi vorbind astfel, revoluţia ar fi fost dreaptă, s-ar fi ridicat la înălţimea cerului, ar fi ţinut un limbagiu pe care chiar Dumnezeu cel nesfîrşit bun, cel nesfîrşit drept ar fi ţinut. Dar nici ţăranii, nici cei ce au făcut revoluţia în numele lor nu vor să atingă această parte ilegitimă a veniturilor voastre, nici să cerceteze mijloacele cu care cea mai mare parte s-a slujit ca să ajungă la proprietate; istoria stă de faţă, atît trecută cît şi contimporană, ca să acuze cea mai mare parte din posesiile de astăzi ca rău cîştigate şi ca să ne spue toate vicleniile, toate mijloacele ruşinoase ce au întrebuinţat unii ca să se facă proprietari. Nu ne pasă, revoluţia e generoasă, şi în zborul său către viitor, către perfecţie, către Dumnezeu, uită toate relele trecutului; pătrunsă de amor şi de viaţa evangelică, nerăbdătoare de a vedea întemeindu-se domnirea fraternităţii se grăbeşte a arunca un văl des peste tot ce fu şi totdeodată îşi zice: „Să ne închipuim că cei patru mii de proprietari ce posedă astăzi, posedă cu tot dreptul, că oricînd, în împărţirea veniturilor, n-a vătămat *interesele* ţăranilor şi să ne silim a face pe aceşti din urmă în număr de 375 000 familii, să-i facem mai mulţumiţi, mai fericiţi, şi aceasta fără a lua nimic din fericirea celorlalţi, să ne silim să-i facem proprietari pe atîtea pogoane cîte va putea statul să răscumpere". Şi la un asemenea limbagiu evangelic, cînd e vorba a întoarce două milioane de oameni la viaţă, la fericire, fără a vătăma pe nimeni, se aud proprietarii strigînd: cabale şi comploturi spre a turbura liniştea patrii noastre! O copii ingraţi, ai unei mumi prea parţiale! Astfel zdrobiţi sînul care v-a hrănit cu toate: cu laptele său, cu sîngele său, care v-a păstrat tot ce avea mai bun şi care îşi propune a urma favorurile sale, dar care totdeodată mişcată de compătimire şi pentru ceilalţi fii ai săi, fraţii voştri, ce aţi lăsat în ticăloşie, nemîngîiaţi de părăsirea lor, e hotărîtă, în sfîrşit, a-şi îndrepta greşala, a le întinde un sîn matern, şi asfel după o nedreptate de mai multe veacuri a-i face fericiţi ca şi pe voi, şi a face asfel ca pe viitor fericirile voastre să fie solidarii. Şi îndrăzniţi să strigaţi pretutindeni că e apăsare, tiranie, voi care nu mai departe decît eri, încă apăsaţi, voi care de veacuri abuzaţi de carnea, de viaţa fraţilor voştri... Dar să ne grăbim a lăsa acest subiet, căci face a se cufunda prea mult inima, mintea, toată fiinţa ni se revoaltă, şi nouă ne trebue linişte, o indulgenţă evangelică în timpurile care trăim.

Să venim la adevărata chestie şi să esaminăm daca un stat poate pentru interesul general, pentru fericirea tutulor, să espropieze prin forţă pe particulari, indemnizîndu-i. Nu este popol în Europa, mare sau mic, care să nu fi recunoscut acest princip, şi trebue ca o naţie să fie prea înapoiată, prea barbară, ca să priimească principul contrariu, adică că

interesul tutulor trebue să se supue interesului capriţios al unora ; zicem capriţios, căci ce este un interes care se împotriveşte fericirii tutulor, dreptului imperial care are orice soţietate de a lucra la fericirea acelora care pînă acum au fost sacrificaţi. A face să spînzure interesul tutulor de interesul unora, va să zică a stărui în barbarie, va să zică a condamna o soţietate întreagă la nemişcare, la suferinţă, a se folosi de dînsa o minoritate egoistă. Dacă a sacrifica pe unii în folosul tutulor este o nedreptate, cu atît mai mult nedreptatea strigă cînd e vorba a sacrifica pe toţi unora ; dar aici nu e vorba de sacrifiţiuri, nici chiar de interesele vătămate, căci daca pe de o parte statul ia ţiganii ca să-i libereze, un rînd de case ca să înfrumuseţeze oraşul sau să facă un drum mare, părţi de pămînt ca să împarţă la cei [ce le] întrebuinţează, de altă parte indemnizează pe posesori de toate perderile ce au avut, dă cu o mînă ceea ce a luat cu cealaltă, indemnizează cu bani ţiganii, casele, pămînturile de care soţietatea a avut trebuinţă. Singurul rău ce face minorităţii este că-i contrariază gusturile sale, voinţele sale, prejudecăţile, o sileşte a nu mai avea robi sau o casă în cutare loc sau pămînturi neatinse, precum le-au avut pînă în ziua de astăzi. Dar în toate acestea, unde se vede sacrificiul din partea minorităţii? În ce s-au vătămat interesele sale, şi trebui-va oare pentru pisma unora, pentru nişte prejudecăţi ruginite, să condamnăm o soţietate întreagă la suferinţă, la moarte morală, cea mai degradătoare, cea mai tristă din toate? Pentru ce să respecteze cineva mai mult ideea greşită a unora pentru ideea dreaptă, adevărată, socială a tutulor ; ar fi o nebunie, un lucru absurd, şi lumea protestează în contra a orice nebunie, în contra a orice absurditate. Asfel Franţa şi Englitera, în coloniile sale, Ţara Românească şi Moldavia, în sînul lor, n-ar putea niciodată să se scape de infamul sclavagiu ; persoanele interesate ar veni să ne zică : asfel o cere interesul nostru ; asfel mijloacele de comunicare publică, canalurile, drumurile de fer n-ar fi cu putinţă ; la orice alineare de drum, domnii interesaţi ar veni să zică că pe acolo e proprietatea lor şi că n-ar voi să-şi vază moşiile lor împărţite în două părţi, nici chiar pămînt grămădit în mai multe locuri ; asfel instituţiile barbare din veacul de mijloc, robia cu toate grozavele ei urmări ar fi încă în sînul Europii civilizate ; signorii din Franţa şi Germania ca şi es-signorii noştri ar avea încă oameni clăcaşi şi iobagi (corvéables et taillables) ; în sfîrşit, lumea ar trăi încă în întuneric şi în haosul primitiv, sau s-ar afla astăzi într-acelaş punt în care se afla sălbaticii, sînt cîteva mii de ani. Aşadar ceea ce deosibeşte pe o soţietate civilizată de o soţietate barbară, ceea ce desparte pentru totdauna aceste două poluri opuse ale omenirei este că într-una se proclamă dreptul soţietăţii mai presus de dreptul individului, fără a leza interesul acestui din urmă, adică indemnizînd pe acei ce-i espropiază prin forţă, în ceelaltă se pune interesul individului mai presus de dreptul soţietăţii şi zice, mai bine să piară dreptul soţietăţii decît un drept personal. Tot acela este şi limbagiul ce ţin la noi unii proprietari, aceia ce se însemnează cu numele de reacţionari ; ei zic, noi nu voim să vindem ; dar interesul soţietăţei o cere... se poate, dar nu voim să vindem. Asfel două milioane de oameni să sufere pentru că 3 000 nu vor să înţeleagă. Aceasta nu se poate, o asfel de nedreptate nu se poate sprijini decît într-un popol barbar şi România a declarat că nu mai vrea să se numere între popoarele barbare.

Dacă dar pretutindeni este drept și moral a espropia în folosul public și în cazul special ce ne ocupă, este drept și moral a espropia pe posesorii de moșii de o parte din pămînturile lor, cum s-a făcut aceasta în Prusia și cum se face acum în Ungaria, cu atît mai mult ar fi drept și moral la noi, unde țăranii, precum am văzut mai sus, au fost lipsiți de beneficiul muncei lor în folosul proprietarilor, și ca să fim consecuinți, să le dăm o părticică chiar fără indemnizație. Asfel să conchidem pentru a doua oară că este nu numai necesariu din puntul de vedere național de a face pe țăran proprietar, dar că aceasta este încă și din punctul de vedere al dreptății și al moralei.

Ne rămîne acum a cerceta cel din urmă caz, adică de este și folositor a împropietări pe țărani; de este în interesul atît al țăranilor cît mai cu seamă al propietarilor de a espropia pe acești din urmă de o parte din posesiile lor, indemnizîndu-i, și de a împărți bucățile răscumpărate celor din urmă. Dacă această măsură urmează să aibă de efect sărăcirea proprietarilor, daca în loc de a mări va trebui să micșoreze venitul, noi sîntem dintre cei dintîi a ne împotrivi, a lepăda o asemenea propunere. Dar ne înșelăm mult dacă socotim această măsură contrarie intereselor proprietarilor, ba încă nemijlocitele sale efecte vor fi de a îndoi în puțin timp venitul moșiilor; în mai puțin de cinci ani vom avea ocazie să ne convingem, și iată cuvintele principale. Ce poate îmbogăți un popol? Este oare de a se vedea înconjurat de popoare sărace și în ticăloșie sau mai bine de a se vedea înconjurat de popoare bogate și în îmbilșugare. De o jumătă de veac diplomația națiilor sta în a sărăci cît se putea mai mult națiile vecine și a se bucura de sărăcia lor; asfel se credea pe atunci, că cu cît o nație va fi mai mult împresurată de nații sărace și jumătate barbare, cu atît ea este mai bogată, mai puternică, mai îngrozitoare. De atunci politica și popoarele au început a vedea altfel. Astăzi se întrec a lucra, pe cît pot, spre îmbogățirea vecinelor lor.

Aceeași greșală se făcea și în ceea ce se atinge de interesele deosebitelor clase ale aceleiași nații. Își inchipuia că o clasă ar fi cu atît mai fericită cu cît celelalte ar fi relativ mai slabe, mai sărace, mai nenorocite. De aceea toate clasele, înțelegînd și pe cele mai în bună stare, cele mai bogate, era atunci sărace în comparație cu ceea ce sînt astăzi, și în comparație cu ceea ce ar fi putut să fie chiar atunci dacă clasele mai de jos ar fi fost favorizate, dacă traiul lor ar fi fost mai bun. Acest adevăr cunoscut, întemeat pe tot ce este mai rațional în ceea ce se atinge de ordine, de bogăție și de fericire soțială, este pricina ca astăzi pretutindeni, la toate națiile pe drum de civilizație, clasele mai fericite, mai bogate au o singură preocupație: a lucra la fericirea claselor sărace, a îmbunătăți soarta lor cît se va putea mai mult. Și cum lucrurile ar putea fi altfel, cum ar pretinde cineva ca o nație să fie bogată, dacă vecinile sale vegetă în ticăloșie; asfel, să citäm un esemplu, de ce folos poate fi nația arabă pentru comerțul german, ea care cu puțin orez, cîteva mii de corturi și un mare număr de cai, scoși chiar din țară-le, și-a împlinit toate neapăratele trebuințe anuale; asfel și Egiptul și amîndouă principatele noastre, unde locuitorii sînt așa de săraci, încît luxul lor în hrană nu merge mai departe de usturoi și de pastramă, ce ar veni să cumpere germanul în aceste trei țări? Ce ar veni să vînză? Nimic, mai nimic; trebuințile locuitorilor acestor trei țări ridicîndu-se la prea puțin lucru, vor cumpăra asemenea puțin

din streinătate, dar de altă parte cumpărînd puţin, vor vinde asemenea puţin, că spre a putea vinde trebue să poată cumpăra, şi cine nu produce ca să vînză, n-are nici cu ce să cumpere. Dar să ne închipuim că aceste trei ţări se fac deodată întreprinzătoare, bogate şi că produc ele cîte trele de două ori atît cît produce Franţa (nu este peste putinţă), adică mărfuri şi producte agricole pentru patruzeci de miliarde, şi vom vedea de ce utilitate, de ce avantagiu nemărginit se fac îndată aceste trei ţări pentru Germania. Îndată aceasta se va pune a produce mult mai mult decît pînă aci, căci cererile noastre, consumaţiile noastre, se vor mări şi cată să se mărească, căci, precum am zis că un popol care produce puţin consumă puţin, asemenea cînd produce mult consumă mult. Şi în asfel de chip Germania se interesează a vedea bogăţia, îmbilşugarea, civilizaţia prosperînd la noi; şi asfel propria sa fericire este imediat legată de fericirea celorlalte popoare; şi iată cum este solidaritate de bogăţie şi sărăcie între toate naţiile globului, lege divină, lege cerească care sileşte pe popoare a-şi voi bine unul altuia.

Tot asemenea este şi pentru deosebitele clase ale aceleiaşi naţii; cum ar putea una fi în adevăr bogată şi într-aceeaşi vreme fericită (facem această restricţie, căci se întîmplă adesea ca o clasă să se facă prea bogată cînd celelalte vegetă în ticăloşie; dar atunci această bogăţie este aparentă, periculoasă, fără fericire, unei asfel de bogăţii îi trebue totdauna reazem şi putere, nu e niciodată sigură pe a doua zi şi clasa care se bucură de dînsa e în tot timpul d-asupra unui vulcan), cum ar putea una, zicem să fie bogată şi fericită cînd celelalte gem în sărăcie şi nenorocire, căci în ce ar sta bogăţia sa dacă marea majoritate a lăcuitorilor se află în sărăcie, n-are cu ce face schimbul, nu poate nici să cumpere nici să vînză. Fără îndoială, în relaţie cu ticăloşia aceasta, cea dintîi se află într-o îmbilşugare aparentă, se socoteşte bogată şi norocită; dar cît e de mare greşala sa şi cît de mult seamănă pilda sa cu aceea a chiorului între orbi; cît ar fi de bogată, de norocită, cît de mari avuturi ar fi veniturile sale, dacă celelalte clase, în loc d-a trăi în lipsă, ar putea să se bucure şi ele de oarecare trai bun, să se împărtăşască de oarecare bogăţie. Dar să ştie bine, că numai atunci va fi bogată, bogată cu milioanele, cînd şi surorile sale cele mici vor poseda ceva; şi este prea natural, bogăţia nu poate naşte decît din bogăţie, fericirea decît în mijlocul fericirii tutulor; acolo unde suferinţele şi dezordinile, unde ticăloşia şi degradaţia este singura parte a gloatelor, acolo fericirea, bogăţia nu sînt posibile, nici chiar pentru clasa priveligiată! Voeşte ea să posede în realitate, şi să posede mult, cată să facă ca şi surorile sale cele nenorocite să poată poseda ceva; voeşte să fie fericită, să lucreze la fericirea claselor uitate, suferinde, atunci şi numai atunci va putea să se numească bogată, fericită, să se socotească norocită, atunci se va bucura de propria sa fericire, de acea fericire pămîntească care este unicul său vis, care se va realiza pentru sine numai cînd îl va face realizabil pentru celelalte. Asfel cere voinţa divină, lege sfîntă, lege de amor care se slujeşte chiar de patimile oamenilor, de egoismul cel nedeslipit de clasele priveligiate, ca să le silească a lucra la fericire a toatei soţietăţi, lege care adresîndu-se la dînsa îi vorbeşte asfel: „Tu eşti bogată, tu eşti puternică, prea fericita pămîntului, şi cu toate acestea eşti săracă, slabă, prea puţin fericită; vrei să-ţi măreşti proprietatea, singura-ţi norocire întinde o mînă amică surorilor tale nenorocite, ajută-le, spri-

jini-le şi tot binele ce le vei face, să ştii că ţie ţi l-ai făcut; dar dacă stăruești în egoism, dacă ai cîștigat pe nedrept, pe nedrept ţi se va lua; dacă hrănești în inima ta dispreţ şi ură, dispreţ şi ură ţi se va da".

Dar toate acestea, va zice cineva, sînt numai o teorie frumoasă, să venim la fapte şi dovedeşte-ne dacă poţi că făcînd pe ţăran proprietar, adică indemnizîndu-ne de o parte din pămînturile noastre espropriate, starea noastră, veniturile noastre în loc de a scădea, se vor îndoi îndată, se vor întrei ş.c.l. Ei bine! Fiindcă aveţi aşa de puţină încredere în prinţipurile eterne, care sînt nişte dovezi divine, să venim la fapte, dovezi şi demonstraţii pămînteşti; iată două, incontestabile şi a căror autenticitate nimeni nu va îndrăzni să o tăgăduiască. Înaintea revoluţiei Franţei de la 1789, cînd într-această ţară domnea proprietatea cea mare totodată cu robia, şi cînd populaţia se ridica la 26 000 000 lăcuitori, veniturile publice nu se urcau mai sus de 500 000 000 de franci, şi se ştie cu ce silă şi cu ce blesteme din partea populaţiilor se aduna; astăzi, cînd esistă proprietatea cea mică şi populaţia este de 35 000 000 de locuitori, veniturile publice se rădică aproape la două miliarde, şi ar putea fi îndoite, fără ca aceasta să pricinuiască tot acele rele de atunci. Cu alte vorbe aceasta vrea să zică, că prin introducerea proprietăţii cei mici, locuitorii atît săraci cît şi bogaţi sînt de patru, de cinci ori mai mult posesori decît mai nainte, cu această deosebire că atunci poseda numai unii, şi astăzi Franţa numără trei milioane şi jumătate de familii proprietare, şi cu toate că grozavele turburări prin care Franţa a trebuit să treacă, războaele neîncetate şi ruinoase ce a ţinut în timp de douăzecişicinci de ani cu toată Europa au fost destule pedici la prosperitatea sa, destulă întîrziere la o fericire pacinică şi neîntreruptă. De n-ar fi fost aceste evenimente grozave, astăzi Franţa ar fi putut fi de două, de trei ori mai bogată decît este. O dovadă despre aceasta, şi care va sluji deodată şi de o a doua faptă spre sprijinirea principelor ce am pus, este că Prusia, care n-a avut a trece prin anarhie, prin catastrofe şi schimbări iuţi şi neprevăzute, de revoluţii sîngeroase, şi care şi-a realizat reforma, a înşesit veniturile sale în mai puţin de douăzecişişase de ani. Am zis mai sus că acolo fu regele care, printr-o ordonanţă regească, decretă reforma, îndatorînd pe fiecare proprietar a da jumătate din pămînturile sale ţăranilor. Mai întîi fură strigări, blesteme, nemulţumiri generale; după vorbele interesaţilor ţara mergea spre ruină şi nobilii vor fi cele dintîi jertfe; cu toate acestea astăzi Prusia este bogată, fericită, şi naţionalitatea sa e din cele mai strînse, şi nobilii, cu toată micşorarea pămînturilor lor pe jumătate, iau venituri care întrec pe cele vechi cu de trei ori valoarea lor, adică că veniturile s-au înşesit, pentru că în timp de douăzecişişase de ani cît a ţinut răscumpărarea au luat dobînzile indemnizaţiei şi, în sfîrşit, chiar indemnizaţia.

Iată trista perspectivă la care vor fi la noi espuşi ţara şi proprietarii dacă vom face pe ţăran proprietar! Şi cum putea fi altfel? Cînd o mare majoritate de locuitori care era pînă atunci în ticăloşie, adusă în urmă prin nişte măsuri soţiale la trai bun, la bogăţie, se face mai activă, mai întreprinzătoare, mai fericită, nu e natural ca aceia ce poseda mult să posează acuma mai mult?

Dacă, spre esemplu, la noi cele trei sute de mii de familii de ţărani, care sînt mai toate în necesitate şi în goliciune, s-ar găsi deodată într-o stare de două, de trei ori mai bună, noi proprietarii nu ne-am face chiar

printr-aceasta de două, de trei ori mai bogați? Cine poate să tăgăduiască această faptă că îmbogățirea tutulor îmbogățește pe acela care mai posedă, precum sărăcia tutulor sărăcește chiar pe aceia care se numără între bogați. Pînă acum, la noi, am rezonat noi proprietarii, cum rezona acum douăzecișicinci de ani proprietarii din alte țări și am fost pedepsiți în partea unde eram mai simțitori, în iubirea noastră de argint; tot voind a ne îmbogăți din spinarea gloatelor, a stoarce de la țăran cît putem mai mult, ne-am redus pe noi și țara la o bogăție aproape de sărăcie; și în adevăr, ce sînt veniturile noastre pe lîngă nemărginita întindere a pămînturilor? Ce este un venit de o mie sau două mii de galbeni pentru un pămînt care ar fi trebuit să dea de trei, de patru ori mai mult? Nu este așa că Dumnezeu știe să pedepsească bine, să izbească bine, că cunoaște partea simțitoare a orice egoism, a orice urîtă patimă; am fost iubitori de argint, egoiști, am voit tot pentru noi, nimic pentru alții, și iată că ne pedepsește cu iubirea noastră de argint, cu egoismul nostru făcîndu-ne să vedem că veniturile noastre sînt o a treia parte, o a patra parte din ceea ce putea fi, dacă am fi lucrat cît de puțin la îmbogățirea țăranilor. O Dumnezeule! Fă să pricepem că o clasă numai atunci poate fi bogată și fericită cînd vor fi și celelalte; căci așa e voința ta; tu nu suferi fericire esceptională căci tu voești să fie solidaritate între toate clasele, că dacă una e bogată, fericită, să fie și celelalte.

Asfel or în ce chip vom tracta chestiunea, supt orice punt de vedere vom privi-o, ajungem totdauna la aceeași concluzie, adică că este de trebuință a face pe țăran proprietar și aceasta nu numai din puntul de vedere a naționalității, nu numai din acela al dreptății, dar chiar din puntul de vedere al utilității. Să conchidem dar, pentru cea din urmă oară, că orice posesor de pămînturi, care-și înțelege bine interesul, care mai are o rămășiță de simtiment de moralitate și de dreptate, care mai păstrează în inima sa oarecare amor de patrie, trebue să se hotărească la o espropriație de o parte din pămîntul său, dupe o dreaptă indemnizație din partea statului.

19

MÉMOIRE RELATIF À L'INTERVENTION RUSSE DANS LES PRINCIPAUTÉS MOLDO-VALAQUES

Le manifeste de la Russie daté de 19(31) Juillet 1848 et qui précéda de deux mois environ l'occupation des Principautés, pose formellement ces deux principes :

1. Que l'occupation sera temporaire et qu'elle cessera de plein droit, sur la simple demande de la Porte, aussitôt que l'ordre aura été rétabli dans les Principautés[1].

2. Que le statut organique qui régit les Principautés a besoin d'être revisé, et que des modifications peuvent y être jugées nécessaire[2].

Comment la Russie a-t-elle tenu ces engagements, quelles réformes, quelles améliorations a-t-elle introduit dans le régime intérieur des Principautés ?

Le 30 septembre 1848 le général Lüders, qui depuis quelques semaines déjà occupait la Moldavie, franchit la frontière de la Valachie à la tête de l'avant-garde russe. Quatre mois s'écoulent jusqu'aux premiers jours de février 1849. À cette époque il ne reste plus aucune trace de l'insurrection qui a motivé aux yeux de l'Europe l'entrée des troupes russes sur le territoire valaque. L'ordre légal, comme l'entend la Russie, est entièrement rétabli, c.à.d. que tous ceux qui ont pris part aux derniers événements sont emprisonnés ou exilés, tandis que le pays, écrasé de contributions de guerre, obligé de nourrir et d'héberger cinquante mille Cosaques, au lieu que le gouvernement turc entretient ses armées à ses frais, est ruiné de fond en comble. De réformes il n'en a pas été question. Une commission, il est vrai, a été nommée, mais c'est pour juger militairement tous les individus suspects d'hostilité à la Russie.

C'est alors que la Turquie, croyant avoir acquis toutes les garanties désirables de la tranquilité intérieure des Principautés, notifia au cabinet de St. Pétersbourg son intention d'évacuer le pays, en invitant la Russie à suivre son exemple.

La Russie refuse. Elle ne nie pas le droit de la Porte, mais elle déclare le moment inopportun se faisant seul arbitre, à l'exclusion de la Cour Suzeraine, dans une question où celle-ci devait être seule à décider. Ce refus obligea la Porte à prolonger de son côté l'occupation afin de ne

---

[1] Du moment où en Valachie l'ordre légal aura été rétabli, ou que la Porte croira avoir acquis une suffisante garantie de la tranquilité intérieure des deux provinces, nos troupes en seront retirées *(Manifeste du Comte Nesselrode du 19(31) juillet)*.

[2] Il se peut que le régime administratif des Principautés soit susceptible d'améliorations, qu'il ait besoin même d'être modifié en plus d'un point *(ibidem)*.

point laisser la Russie maîtresse absolue du terrain; et la situation des Principautés continua à s'aggraver de jour en jour.

Enfin le 1-er mai 1849 intervint la convention de Balta-Liman. On sait quelle grave atteinte cette convention, qui, du reste, ne peut être considérée comme faisant partie du droit public européen, porte à la fois aux prérogatives de la Cour Suzeraine comme aux privilèges des Principautés, en reconnaissant à la Russie un droit qui lui avait toujours été contesté, celui d'occuper militairement les deux provinces et de s'immiscer dans leur administration intérieure. Toutefois elle maintint les deux principes ci-dessus.

On nommera deux comités de révision du Statut organique, dont le travail sera soumis à l'examen du gouvernement ottoman, qui après s'être entendu avec la Cour de Russie, le promulguera sous forme d'un hattichérif (Art. 2 de la Convention de Balta-Liman).

Chacun des deux gouvernements entretiendra dans les Principautés de 20 à 30 mille hommes jusqu'à la pacification des pays limitrophes; après la pacification et jusqu'à l'achèvement de la Constitution des Principautés, il y aura 10 mille hommes de chaque côté; après quoi les deux puissances évacueront complètement et simultanément les provinces (ibidem, art. 4).

Mais en même temps que la Russie reconnaît ces deux principes, elle se sert de l'un pour se dispenser d'avoir égard à l'autre. Le Statut organique avait été rédigé et promulgué avec l'appui de 100 mille baïonnettes. N'était-ce pas trop pour réviser ce même Statut d'une armée d'occupation de 30 mille hommes, surtout quand l'insurrection triomphait aux frontières de la Hongrie? Seulement ce n'est qu'après la pacification des pays limitrophes, que ce chiffre sera réduit à 10 mille hommes.

Soit. Eh bien, aujourd'hui cette pacification a eu lieu et la Turquie fidèle à ses engagements ayant évacué partiellement les Principautés, elle a droit de compter que la Russie suivra son exemple.

Il n'en est rien. La Russie a toujours un prétexte à mettre en avant pour prolonger l'occupation; elle répond à la sommation de la Porte:

„...que la Porte s'est trop hâtée de réduire à 10 mille hommes ses troupes en Valachie, que pour elle, elle ne pourra remplir à ce sujet les stipulations de la Convention de Balta-Liman, qu'autant que le différend au sujet des réfugiés sera vidé et que les relations seront reprises".

Tel est du moins le contenu d'une note que M. de Titoff vient de communiquer officieusement à la Porte de la part de son gouvernement et qui a été apportée à Paris par les correspondances de Constantinople du 5 décembre dernier.

Quelle est donc cette nouvelle prétention de la Russie? Et qu'ont de commun les refugiés avec l'occupation des Principautés? Est-ce ainsi qu'elle tient ses engagements? Et ces paroles emphatiques du manifeste du 19(31) juillet, „que le passé pouvait répondre du présent, que plus d'une fois à des époques antérieures, la Russie avait occupé tout ou partie des Principautés, et que, fidèle à la parole qu'elle en avait donnée d'avance, elle les avait toujours évacuées dès l'accomplissement des conditions qu'elle avait mises à la retraite" n'étaient-elles qu'un piège tendu à la bonne foi et à la crédulité de l'Europe?

Mais si la Russie continue à entretenir 30 mille hommes dans les Principautés au mépris de ses engagements et malgré les réclamations incessantes de la Porte, voyons ce qu'elle a fait en vue de ces améliorations dont elle même reconnu l'urgence.

Elle commença par suspendre les Assemblées générales à qui seules appartient, en vertu des Capitulations et du droit d'autonomie des Principautés, l'administration intérieure du pays.

Elle nomma deux comités pour la révision du Statut organique; mais ces comités, au lieu d'être la représentation légale et complète du pays, sont composés uniquement de boyards dévoués à la Russie et nommés d'office par elle, comme cela c'était déjà pratiqué pour l'assemblée de 1831, et si ici encore le passé doit être pris pour gage du présent, on peut déjà prévoir que la nouvelle constitution qui se prépare sera pire que le Statut organique lui-même.

En attendant, l'occupation russe coûte à Valachie un million de piastres par mois, et pendant l'année qui vient de s'écouler la dette s'est accrue de 20 millions de piastres (7 millions de francs).

Le malaise du pays s'acroît de jour en jour sous le Hospodar actuel, qui au lieu de chercher à faire oublier l'illégalité de son élection aux yeux du parti national, semble avoir pris à tache d'attirer le mécontentement de toutes les parties de la population.

Enfin le cabinet de St. Pétersbourg, dont la politique depuis la double occupation a toujours tendu à compromettre les Turcs vis-à-vis des Valaques en rejetant sur eux le blâme apparent des mesures de répression qu'elle avait provoquées ou exigées en secret, commence à répandre le bruit que S.M. l'Empereur est prêt à exiger de la Porte l'union de deux Principautés et leur indépendance sous le protectorat de la Russie, projet que la Russie caresse depuis longtemps comme un moyen assuré de la conduire à son but et au sujet duquel ses agents furent chargés de sonder les dispositions des chefs du parti libéral en 1848, quelques jours avant le mouvement de juin.

Et, pour se tenir prête à toute eventualité, elle organise des corps francs de Valaques, commandés par des officiers russes et en langue russe.

Il est temps que les cabinets de l'Europe ouvrent les yeux sur cette politique envahissante et ces sourdes menées de la Russie. Ce n'est pas un jeu; il s'agit de l'existence même de l'Empire Ottoman. Il ne suffit pas d'avoir fermé les Détroits, il faut encore, si l'on tient à la conservation de la Turquie, couvrir sa frontière septentrionale et contraindre le flot de l'inondation russe à rentrer dans son lit. Que si les puissances se décident enfin à intervenir, la dernière note remise au Divan par M. de Titoff leur en fournit les moyens par la connexité qu'elle établit entre deux questions jusqu'ici distinctes, le différend relatif aux refugiés et l'évacuation des Principautés. Par là l'Europe, qui s'est si vivement émue en faveur de la première en demeurant comme étrangère à la seconde, est amenée comme malgré elle à entrer dans le débat, et son intervention en faveur des Principautés est non seulement justifiée aux yeux de la Russie, mais elle devient en quelque sorte nécessaire.

Pour ce qui est d'eux personnellement, les Valaques dont les uns ont toujours tendu au maintien et au libre exercice de leurs droits tels qu'ils résultent de leurs Capitulations avec la Porte et des traités posté-

rieurs[1], à savoir l'inviolabilité de leur territoire et leur indépendence administrative et législative, les Valaques savent qu'ils n'ont pas de plus sûr garant de ces mêmes droits que la Turquie. Mais ils savent aussi que la Turquie abandonnée à elle-même est hors d'état de lutter longtemps et victorieusement contre les exigences de la Russie, et voilà pourquoi ils sollicitent l'intervention directe des puissances à seule fin d'obtenir conformément aux principes reconnus par la Russie elle-même et à ses propres engagements

1. L'évacuation des Principautés ;

2. La réunion immédiate d'une assemblée nationale, où tous les intérêts de la population soient représentés, qui soit chargée d'introduire dans le régime intérieur des Principautés les réformes et les améliorations nécessaires ;

3. Enfin l'amnistie pour toute participation aux événements qui ont servi de prétexte à la double occupation des Principautés en septembre 1848.

Paris, le 26 décembre 1849.

[1] Citer en note ici les articles du traité d'Andrinople qui nous concernent.

20

THE INTERVENTION OF RUSSIA IN THE DANUBIAN PRINCIPALITIES

TO THE EDITOR OF THE DAILY NEWS

Sir,

— The Russian manifesto, dated the 19—31 July, 1848, which preceded by about two months the occupation of Wallachia, formally enunciates these two principles.

1. That the occupation was to be temporary, and would cease upon the simple request of the Porte so soon as order should have been re-established in the Principalities. ("From the moment that legal order shall have been re-established, or that the Porte shall have acquired a sufficient guarantee of the interior repose of the two provinces, our troops shall be withdrawn from them". — Circular of Ct. Nesselrode, dated 19—31 of July.)

2. That the Organic Laws of the provinces required revision, and that modifications of them might be found necessary. ("It is possible that the administrative *régime* of the Principalities may be susceptible of improvement, and that it is even necessary to modify it in more than one point." — Ibid.)

How has Russia fulfilled these engagements? What reforms, what improvements, has Russia introduced into the internal *régime* of the Principalities?

On the 30th of Sept., 1848, general Lüders, who for some weeks previously had occupied Moldavia, passed the frontier of Wallachia at the head of the Russian advance-guard. Four months had elapsed when the month of February came round. At the period there remained not the slightest trace of the revolution which had motived in the eyes of Europe the entry of Russian troops into the Wallachian territories. Legal order, such as Russia understands, was then, and is now, entirely re-established; that is to say, all those who took any part in the recent events have been imprisoned or exiled, while the whole country, scourged with war contributions and compelled to feed and house 50,000 Cossacks, has been entirely ruined (Turkey maintained its army at its own expense). There has not been even a question of reform. It is true a commission has been named, but it is for judging militarily all those individuals who are suspected of hostility to Russia.

Turkey, believing that it had acquitted itself of all the guarantees necessary to the internal tranquility of the Principalities, notified to the cabinet at St. Petersburg its intention to evacuate the country, and invited Russia to follow the example.

Russia refused but does not deny the rights of the Porte. It declares that the moment is inopportune, thus constituting itself the sole arbiter, to the exclusion of the Porte, in a question which the latter ought to be the only party to decide. This refusal compelled the Porte to prolong its occupation, in order not to leave Russia absolute master of the field; and the miserable condition of the Principalities was thus aggravated day by day.

At length, on the 1-st May, 1849, the Convention of Balta-Liman intervened. The grave attack upon the prerogatives of the Porte, as well as the privileges of the Principalitics contained in the Convention, is well known, and must not be considered as a portion of the national law of Europe. It recognised the right which had always been denied to Russia of military occupation of the two Principalities and of interference in their internal administration. The privileges which the Moldo-Wallachian principalities acquired from their capitulations with the Turks, and which were recognised by subsequent treaties, are the following:

1. The right of electing their Hospodars;
2. Administrative and legislative independence;
3. Inviolability of their territories.

The following are the rights of sovereignty* appertaining to the Porte:

1. The purely honorary right of confirming the Hospodars elected by the nation.
2. An annual tribute of three millions of Turkish piastres from the two Principalities.

The right of Russia is confined to preventing the Porte from tress-passing on the privileges accorded to the Moldo-Wallachians, and which the latter had guaranteed by the Treaty of Adrianople.

The Convention of Balta-Liman maintains the following principles:

Two committees will be appointed to revise the Organic Laws, whose labours are to be submitted to the examination of the Ottoman government, which, after coming to an understanding on the subject with the court of Russia, will promulgate them in the form of a "hatti-scheriff" — (Art. 2 of the Convention). Each of the two governments will maintain in the Principalities armies numbering from 20 000 to 30 000 men, until the entire pacification of the country; subsequently to the pacification, and until the completion of the Constitution, for the Principalities, each of the two powers is to reduce its army to 10 000 men; immediately afterwards the two powers will completely and simultaneously evacuate the Principalities. — (Ibidem, Art. 4).

It is evident then that the Convention of Balta-Liman not only violates all the privileges of the Moldo-Wallachians, but also gives to Russia equal rights of sovereignty* with those possessed by the Porte. But at the same time that Russia acknowledged these two principles, it made use of the one in order to dispense with the necessity of regarding the other. The Organic Laws of 1831 was revised and promulgated with the assistance of a hundred thousand bayonets. Was it not too much then to revise this same law by an army of 30 000 men, above all at the very moment when insurrection was triumphant on the frontiers of Hungary?

---

* Suzerainty (nota E.A.).

But after the pacification of the neighbouring countries, this number was to be reduced to 10 000.

This pacification has been effected, and Turkey, faithful to its engagements, having partially evacuated the provinces, has a right to expect that Russia will follow its example. Nothing of the kind. Russia has always some pretext or other for prolonging the occupation, and M. de Titoff replied at the beginning of last month to the representation made by the Porte, "That the Porte had been too hasty in reducing its army in Wallachia to 10,000 men, and that Russia could not fulfil the stipulations of the Balta-Liman Convention in this respect until the differences respecting the refugees were settled and diplomatic negotiations resumed".

What was there in this new pretension raised by Russia? What had the refugees to do with the occupation of the Principalities? Is this the mode in which Russia keeps its engagements, or the emphatic pledge contained in the manifesto of the 19—31 July, "That the past would show the present, that on more than one previous occasion Russia had occupied either the whole or a part of the Principalities, and, true to the pledges it had previously given, had evacuated them on the accomplishment of the objects it had desired to effect before withdrawing?" It is true that Russia evacuated the Principalities on all the occasions on which it had occupied them, but only after having held them for several years, and after taking care to keep them in a continual flame; thus, in 1812, Russia took possession of Bessarabia, an integral portion of Moldavia; and, in 1829, of another portion of this Principality; while at the commencement of each of the wars Russia guaranteed to the Moldavians the integrity of their territories. What else are its pretensions then but a new snare for the good faith and credulity of Europe?

At this moment the difficulty respecting the refugees has been terminated; but I do not believe that Russia will evacuate the Principalities. The number of Russian troops actually within the Principalities amounts to 46,000 men, and letters which I have received from Moldavia assure me that the arrival of another army is momentarily expected.

But as Russia continues its troops in the Principalities, notwithstanding its engagements, and the incessant reclamations of the Porte, let us see what has been accomplished with regard to the reforms which were considered so urgent by the Russian authorities.

Russia commenced by suspending the General Assemblies, to which alone, in virtue of the capitulation and of the right of the Principalities, appertained the right of the internal administration of the country. Russia appointed two committees for the revision of the Organic Laws; but these committees, instead of being the legal and rightful representatives of the country, were composed solely of Boyards devoted to Russia, who were appointed by that power in the same manner as it had dealt with the assembly of 1831; and if the past is to be taken in this case as a pledge for the present, one can already foresee that the new constitution in course of preparation will be even worse than the Organic Laws. The first act of these committees affords a sufficient proof of this. They have just declared that the peasantry shall remain attached to the soil, and that not one of the enormous burdens which oppress this unhappy class

will be removed. If reforms had been seriously intended, reforms corresponding to the wishes and necessities of the population, and likely to prevent future revolutions, ought they to have been entrusted to committees, such as the present, instead of to a National Assembly, voluntarily elected and representing the interests of all classes?

Meanwhile the Russian occupation costs Wallachia a million of piastres per month; and during the year which has just expired, the debt has increased to 20 millions of piastres.

The misery of the population grows day by day under the present Hospodar, M. Stirbeiu, who, instead of endeavouring to obliterate in the eyes of the national party the illegality of his election, seems to consider it his peculiar task to increase the discontent of all parties in the population.

And now the cabinet of St. Petersburg, whose policy since the double occupation has always tended to compromise the Turks with the Wallachians by shifting upon them the apparent blame of all the oppressive measures which it had itself secretly provoked or stimulated, is spreading a report that his Majesty the Emperor is ready to require from the Porte the union of the two Principalities and their independence under the protectorate of Russia : a project long ago favoured by Russia, as a sure means of obtaining its end, and on the subject of which its agents were charged to sound the disposition of the chiefs of the liberal party in 1848, a few days previous to the movement of June. And in order to be in readiness for any event, Russia organised free corps of Wallachians, commanded by Russian officers and using the Russian language.

The question of the Principalities has thus been raised at Constantinople. Russia seeks to gain in this question what it has lost in that of the refugees. And the Porte, notwithstanding that it fully feels the importance of this question, on which its future existence must depend, will give way to all the demands of Russia, if it should again be abandoned by England and France, as it was at the time of the Convention of Balta-Liman.

It is time that the people and the cabinets of Europe should have their eyes opened to this encroaching policy and to the secret menaces of Russia. It is not the mere interest of humanity which is in question now; the existence of the Ottoman empire is at stake. It is not sufficient to have closed the narrow gorges; if Turkey is to be preserved entire, it is indispensable to cover its northern frontier, and compel the flood of Russian inundation to return to its proper bed. The existence of the Turkish empire is incompatible with the presence of a Russian army on the Danube. I am, sir, your obedient servant,

N. Balcesco,
Member of the Provisional ex-government
of Wallachia

London, Jan. 19, 1850.

21

QUESTION ÉCONOMIQUE DES PRINCIPAUTÉS DANUBIENNES

TABLE DES MATIÈRES

AVERTISSEMENT

Ces pages ne sont pas spécialement à l'adresse du public français ; elles forment, à vrai dire, un mémoire destiné à éclairer la Porte sur la situation véritable des Principautés. Le mouvement de 1848 a fait voir la nécessité des réformes ; pour qu'elles pussent être appliquées avec efficacité, il fallait montrer à la fois l'origine et l'étendue du mal. Cette double tâche nous a forcé à entrer dans des détails et des explications qui paraîtront inutiles à beaucoup de lecteurs.

Ce mémoire contient des vérités fort dures sur les boyards. Cependant, nous le déclarons, il ne renferme ni exagération ni colère. Nous avons puisé nos assertions dans la réalité de l'histoire et des faits ; en les produisant au grand jour, notre intention est moins de fletrir la boyarie que de la rappeler au sentiment de ce qu'elle se doit à elle-même et surtout au pays dont elle cause la perte.

I

ASPECT GÉNÉRAL DES PRINCIPAUTÉS

Artiste, érudit, poète ou homme d'affaires parcourant le Bas-Danube, quel voyageur ne s'est senti dans les Principautés roumaines émerveillé à l'aspect de leur riche nature : rivières abondantes, sol fécond, montagnes grandioses cachant des trésors, climat temperé, ciel bleu et limpide ! Ces contrées, greniers d'une foule de peuples, et que les Turcs dans leur langue imagée appelaient le „Jardin de Stamboul", n'ont pas leurs pareilles en Europe et semblent devoir être à celle-ci ce que la vallée du Mississipi est à l'Amérique.

Et le voyageur, devant ce beau tableau, ne peut s'empêcher de s'écrier : „Heureux pays ! heureux le peuple que la Providence a gratifié de ce riant jardin !"

Trompeuses apparences qui ne tardent pas à s'évanouir ! Un fantôme hâve, fiévreux, débile, à peine couvert de haillons, surgit de dessous terre ; l'étranger, saisi d'une impression pénible, se demande si c'est une figure humaine ou quelque être inconnu à la science qu'il a devant les yeux, et ce n'est qu'à la longue qu'il découvre dans ces traits amaigris la trace d'une grande et noble origine ; le sourire amer qui effleure cette physionomie, le regard douloureux mais encore fier qui s'élève vers le ciel par intervalles, accusent une souffrance injuste contre laquelle ce regard et ce sourire semblent protester. Indécis entre la pitié et le mépris, en apprenant que cette triste créature est l'habitant et le cultivateur du beau jardin qu'il admirait tout à l'heure, le voyageur est amené à croire que le peuple de ces contrées est le plus misérable, le plus dégradé, ou le plus malheureux, le plus opprimé des peuples ; et pour dissiper ses doutes il accourt dans les villes.

Quel contraste ! Là, pour demeures des trous sous terre et la misère... Ici, des palais, de brillants équipages, un luxe qui éblouit l'œil ; on se

croirait transporté dans une des cités industrielles les plus florissantes. Quelle est la source de ce luxe, de cette richesse? D'où provient cette splendeur des villes? C'est la question que l'on se fait.

Lorsque l'on apprend que tout ce luxe est une importation étrangère, que ces villes ne fabriquent rien ; lorsque l'on apprend que le seul travailleur producteur des richesses du pays est le paysan, que celui qui vit sous terre bâtit ces palais, que le pieds-nus exposé à toutes les intempéries des saisons produit les diamants, les riches habits qui couvrent les citadins et paye les équipages qui promènent leur fainéantise ; quand on apprend que celui qui, pour toute nourriture, vit d'une pâte de maïs malsaine (mamaliga), d'un peu de lait et de haricots, fournit les festins somptueux et l'abondance des villes, que cet unique producteur est sans cesse dépouillé et dépouillé complètement par les mêmes hommes, tantôt au nom de l'État, tantôt au nom de la propriété ; quand on apprend que celui qui ne possède *rien*, ni droits ni avoir, ni même la propriété de ses bras, la première et la plus sacrée des propriétés, paye l'impôt de son argent, de son travail et de sa personne tandis que ceux qui possèdent *tout*, la terre, le capital, les droits et *l'Etat*, ne payent absolument rien, n'aident en rien à la chose publique ; certes, alors l'étranger, quelqu'impassible qu'il soit, ne peut s'empêcher de flétrir cette absence totale de justice et de s'indigner contre cette classe parasite qui suce par tous les pores le sang de ce peuple déshérité.

Si nous constatons unanimement cette pénible impression chez tous les étrangers qui ont traversé les Principautés, que doit penser et ressentir un Roumain auquel Dieu a donné une âme et une conscience, à la vue d'un tel mal et d'une telle injustice? Peut-il se taire et se croiser les bras quand il songe que l'opulence et l'égoisme d'un petit nombre ont amené la misère et l'avilissement de la nation, et placé le pays sous le menace, dans un espace de temps qui peut être calculé d'avance, de disparaître du monde?

La nécessité de sauver le pays d'une ruine prochaine et inévitable, le désir de la mettre en voie de prospérité par une juste et indispensable répartition des droits, des charges et des bénéfices, décidèrent les Roumains à chercher un remède au mal qui ronge la population rurale des Principautés, et ils voulurent aviser aux moyens :

De donner à tous le nécessaire;

De reconnaître à chacun le droit légitime de vivre de son travail ;

De faire du fruit du travail un droit de propriété;

D'éteindre la haine entre les boyards et les paysans, et d'amener par les liens de la fraternité et de la conservation toutes les classes de la société à se fondre dans un intérêt et un sentiment uniques ; l'amour et le salut de la patrie.

Améliorer moralement et matériellement le sort des travailleurs qui souffrent, conserver et améliorer le bien-être matériel et moral des classes supérieures : tel fut le problème difficile dont les Roumains du parti national cherchèrent en 1848 la solution, et après l'avoir trouvée dans la sincérité de leur conviction, ils tentèrent de la réaliser en s'appuyant sur la justice et sur la fraternité.

Constatons cependant, avant de continuer, que ce problème ne date pas de l'année 1848, qu'il ne fut pas, comme l'ont prétendu les manifestes

diplomatiques, une importation étrangère ou un écho des agitations de l'Occident.

Il date des commencements mêmes de notre société; on l'entrevoit du jour où l'égalité de nos ancêtres disparut, du jour où il y eut des pauvres et des riches de naissance, des esclaves et des maîtres, des exploités et des exploitants; et depuis lors il demandait continuellement une solution. Chaque siècle apportait la sienne; mais toutes, au lieu de le diminuer, agrandirent le mal, et servirent à créer cette triste situation dans laquelle se débattent les deux pays, aujourd'hui agonisants.

Un coup-d'œil rapide sur le passé historique des Principautés nous convaincra de ce fait; car ce n'est que dans l'histoire, cette lumière de la vérité, que les peuples peuvent puiser des enseignements et trouver, avec la cause, le remède de leurs maux.

II

CONDITIONS DE LA PROPRIÉTÉ EN DACIE SOUS LA DOMINATION ROMAINE ET SOUS LES BARBARES

Les colons romains de Trajan, dans la Dacie, suivirent l'usage et la coutume romaine; ils se partagèrent le territoire conquis, par portions égales. Peu de temps après, les deux grands fléaux qui rongeaient l'empire et amenèrent sa chute, l'esclavage et la grande propriété, s'introduisirent dans la colonie; les patriciens et les riches, par les adjudications, par l'usure, par la dépendance dans laquelle se trouvaient les plébéiens à l'égard de leurs créanciers, commencèrent à absorber les petites propriétés les unes après les autres et à substituer des esclaves aux hommes libres.

Néanmoins cette tendance se développa plus lentement en Dacie que dans les autres parties de l'empire; elle fut même arrêtée totalement par les invasions des Barbares. Les riches et les familles patriciennes abandonnèrent le pays avec les légions d'Aurélien, et leurs propriétés revinrent au peuple. On connaît le mépris des peuples barbares pour l'agriculture. Ils ne touchaient même pas une charrue, rapporte Ammien Marcellin: *Nemo apud eos arat nec stivan aliquando contigit.* Ce mépris de la terre sauva les Romains, qui en restèrent les maîtres. Ils conservèrent les us et coutumes de leurs ancêtres, et l'égalité fut pour eux une loi de salut et la conséquence de la haine de tous les peuples contre le nom romain. Quoique dominés et entourés par les Barbares, les Romains n'eurent aucune alliance avec eux [1]. Un grand nombre de colons se réfugièrent dans les Karpathes, à l'abri de toute atteinte, et quand les invasions devinrent moins fréquentes, quand les Barbares affaiblis se furent écoulés, les réfugiés redescendirent peu à peu dans les plaines, s'y étendirent et finirent par fonder en 1290 la principauté valaque et la principauté moldave en 1359.

[1] The Walachians are surrounded by, but not mixed with the barbarians; Gibbon, *History of the Decline [and Fall] of the Roman Empire, chap. XI, note 13.*

III

ORIGINE MODERNE DE LA GRANDE PROPRIÉTÉ INDIVIDUELLE ET COMMUNALE. BIENS ECCLÉSIASTIQUES

A cette époque, l'histoire nous montre comme propriétaires terriens les habitants de la montagne; la tradition populaire, que s'est conservée jusqu'à nos jours, est d'accord avec l'histoire. D'ailleurs le principe, bien que restreint, existe encore de fait. A côté de cette propriété individuelle se trouve la *propriété commune*, qui consistait primitivement en certains terrains de plaine demeurés incultes et déserts par suite des migrations des hordes barbares. Assez restreinte, cette propriété formait ce que l'on appelait chez les Romains l'*ager publicus*.

Des princes ne tardèrent pas à aliéner ce domaine public :

1. Par des gratifications, à titre de propriétés individuelles, accordées aux boyards ou chefs militaires qui se signalaient dans les guerres ;

2. Par de donations faites à differents bourgs, villes et villages. Ces donations administrées par le régime communal, réussirent à se conserver intactes jusqu'à nos jours. Beaucoup étaient faites par les princes dans un but de bienfaisance et à des conditions spéciales ; par exemple la commune de X..., du district Ilfovul, est tenue, par une charte du prince Noir (Negru), de nourrir les impotents et les pauvres de la ville de Campo-Lungo, pour la concession du terrain qui lui est faite ;

3. Par des donations au profit du clergé et des communautés religieuses.

La coutume de doter le clergé et les couvents s'étendit des princes aux particuliers, exploités dans leur crédule ignorance par les moines, qui enseignaient dans leurs prédications que Jésus-Christ avait ordonné de se dépouiller de ses richesses en faveur des pauvres, et de les confier à l'Eglise comme à un dépositaire fidèle pour en régler la distribution. Le sentiment qui fondait et dotait les couvents fut dans le principe une impulsion de bienfaisance dérivant de l'Evangile ; aussi les conditions des donateurs sont à peu près les mêmes : établissement d'écoles et d'hôpitaux, aumônes obligatoires, obligation de recueillir et nourrir les voyageurs gratuitement, soulagement et entretien des pauvres.

Il ressort de ces dispositions que les donations ne furent pas concédées aux individus (moines), mais bien à la communauté, être collectif et abstrait ; les communautés ne furent pas considérées comme propriétaires usant et abusant, selon le droit romain, mais purement et simplement comme les *dépositaires* du fonds et les *distributeurs* des revenus au profit du public, avec obligation de rendre compte chaque année de leur emploi au gouvernement. Une faible partie des revenus seulement était allouée à l'entretien des moines et de l'Église.

Telle est l'origine de la fortune cléricale, dont les moines ont abusé et abusent au point de s'être mis au lieu et place des propriétaires, s'appropriant le dépôt qui leur avait été confié sous la foi de la religion et de la charité évangéliques.

IV

COLONISATION DES GRANDS DOMAINES. COMMENCEMENTS DU SERVAGE

L'institution de la grande propriété, fondée comme il précède, par les princes au bénéfice des boyards, du clergé et des communautés religieuses, fut fatale à l'égalité et mortelle à la petite propriété. Les grands propriétaires des plaines recrutèrent des colons pour leurs domaines soit parmi les cultivateurs des montagnes, soit parmi les émigrants de Transylvanie ou parmi les Romains des deux Moesies, forcés par les Turcs, en 1320, de chercher un refuge en Valachie.

Chaque propriétaire divisa le sol en trois parties égales; il en céda deux, subdivisées en petits allotements, aux colons. La troisième partie devait être cultivée par ceux-ci au profit du propriétaire, au moyen de la corvée (*claca*), estimée à un certain nombre de jours, quelquefois déterminés, et plus tard indéterminés, de travail obligatoire.

L'exploitation par la corvée ne tarda pas à produire des résultats désastreux; elle créa une position d'infériorité au travailleur et tendit à partager le pays en castes. La dépendance et la soumisson du cultivateur pauvre et désarmé vis-à-vis d'un maître guerrier, possédant la force, la puissance exécutive et la puissance législative, propriétaire absolu non-seulement du sol, mais de tout ce qui servait à l'exploitation de ce sol, força en peu de temps les populations rurales à souscrire aux conditions les plus onéreuses. Les propriétaires, entraînés par l'exemple de leurs voisins et alliés de Hongrie et de Pologne, où la féodalité régnait dans toûte sa vigueur, ne mirent plus de bornes à leur avidité et à leurs empiétements. Les travailleurs, pressés par la faim, forcés de tout accepter, finirent bientôt par perdre jusqu'à leur liberté individuelle et devenir serfs de la glèbe.

Le servage fut donc la conséquence fatale du système de l'exploitation par la corvée; il apparaît dans l'histoire en même temps qu'elle ou la suit de près.

Le servage se nomme dans nos contrées *romanie*, selon la coutume en vigueur dans l'Europe barbare d'appeler *romains* les vaincus devenus serfs des hordes conquérantes, et puis encore il fut designé sous le nom de *vecinatate*, *vecin* (voisinage, voisin), probablement parce que les colons qui les premiers subirent le servage étaient, comme on l'a dit plus haut, des réfugiés des pays limitrophes.

Le servage, transformation médiate et quelquefois immédiate de l'escalvage antique, fut cependant au fond un progrès. En effet, bien que constituant une dégradation de l'humanité, une exploitation de l'homme par l'homme, il fut moins absolu, moins cruel que l'esclavage. Non seule-

ment il assurait aux serfs un droit sur les deux tiers du domaine qu'ils cultivaient, mais jusqu'à la fin du XVI-e siècle il leur conserva la liberté individuelle; les serfs pouvaient, après avoir préalablement payé un droit assez léger au propriétaire, à titre d'indemnité, quitter le domaine où ils se trouvaient et s'établir où bon leur semblait. Il est vrai que les mêmes conditions d'assujettissement les attendaient partout. Ce droit s'appelait *galeta de eschire* (droit ou permis de sortie).

Le servage ne s'impatronisa pas d'emblée, la masse de la population étant propriétaire ; il fut, à l'origine, plutôt une exception qu'une règle car il ne s'introduisait pas chez nous comme dans les autres pays, du jour au lendemain, à la suite de la conquête. Né an moins, pour que ce mal partiel pût disparaître, il devait, par la loi nécessaire et logique du progrès, se généraliser.

V

CAUSES DE LA DÉPOSSESSION DES MOSNÈNI

L'histoire des Principautés contient de nombreux documents qui expliquent les causes de la dépossession rapide de la masse et l'absorption de la petite propriété par les boyards et les monastères.

Ces causes générales sont :

1. *L'intérêt.* Les grands propriétaires obtenaient des princes, grands propriétaires eux-mêmes, le droit d'exemption des charges publiques pour leurs villages ; ces exemptions tombaient en surcroît sur les mosnéni (petits propriétaires). Beaucoup d'entre ceux-ci, pour se soustraire aux vexations du gouvernement et acquérir le droit de vivre paisibles sous un patronage puissant, se vendaient, eux et leur propriété, à bas prix. Plus le nombre des mosnéni diminuait, plus ceux qui restaient étaient écrasés et, partant, dans la nécessité de se vendre.

Par ces actes de vente, l'acheteur s'engageait implicitement à protéger le vendeur moyennant le droit de prélever à son bénéfice sur le temps de celui-ci un certain nombre de jours de travail obligatoire chaque année et à perpétuité; le vendeur à son tour restait possesseur de son bien, ne devant au propriétaire qu'une rente, sous forme de corvée.

2. *La nécessité.* Les guerres incessantes d'indépendance que les Principautés eurent à soutenir pendant trois siècles contre les Polonais, les Hongrois, les Turcs, les incursions fréquentes des Tartares réduisirent les petits propriétaires, pour faire face aux sacrifices et aux exigences en hommes et en argent que réclamait la patrie, à la nécessité de contracter dettes sur dettes. Les banquiers de l'époque étaient les boyards et le clergé ; à force d'emprunts usuraires, ils ne purent plus se libérer ; leurs propriétés, et eux-mêmes avec, passèrent aux mains des usuriers.

3. *La force.* La petite propriété fut une curée pour les princes, les boyards et les moines. Rien ne fut épargné pour dépouiller le paysan ; le clergé et les communautés religieuses tendirent la main aux laïques. Le château et l'Église organisèrent la chasse aux mosnéni ; on ne recula devant aucun moyen : la violence ouverte, les procès iniques, l'injustice, la falsification et le rapt des documents, tout concourut ; la dépossession

du mosnén fut érigée en système gouvernemental et poursuivie avec un acharnement, une âpreté qui nous feraient douter de l'histoire, si cette course au clocher sur les terres des paysans ne se continuait de nos jours par les mêmes moyens et en vertu du même système traditionnel.

Cette iniquité scandaleuse, qui ne se trouve, heureusement, pour l'honneur de l'humanité, dans l'histoire d'aucun peuple, aussi nue et aussi hideuse, explique à elle seule l'abjection, le découragement et la lassitude de la population des Principautés. Les guerres du moyen âge, les incursions annuelles des Tartares, les ravages des Turcs, calamités passagères et qui se réparaient, entretenaient au moins l'enthousiasme de ce peuple ; mais la plaie vive, la gangrène qui le rongeait au cœur en temps de paix comme en temps de guerre fut la boyarie. C'est surtout dans les temps de calme que son action était le plus désastreuse. Notre époque n'est pas sous ce rapport au-dessous des époques précédentes, ni moins instructive. Les procédures les plus iniques ont été et sont encore portées devant les tribunaux des deux Principautés ; ravir à un paysan sa parcelle de terre est un titre d'honneur et une lettre de change tirée sur l'estime publique. Que de modernes fortunes sont dues depuis trente ans à des procès, à des subterfuges révoltants ! Sans parler de celles que les princes phanariotes, parvenus pauvres, endettés, aux gouvernements des Principautés, ont laissées à leurs familles, combien y en a-t-il qui soient fondées sur un droit incontestable et incontesté ou qui soient le fruit du travail ? Sont-ce la science, les arts, l'industrie, l'agriculture, le commerce qui ont édifié les fortunes, bâti les palais, arrondi les domaines des grands boyards actuels, ou seraient-ce les tribunaux, où le boyard est juge et partie, plaignant et exécuteur des sentences judiciaires ? Ouvrez les archives judiciaires anciennes et modernes des deux pays ; vous y trouverez l'origine des grandes propriétés et les titres des propriétaires.

Un paysan, dans cette langue populaire si grandiose par sa simplicité, dépeint comme il suit l'avidité oppressive des boyards :

„Si, disait-il, le *ciocoï* [1] (le boyard) avait pu mettre la main sur le soleil, il s'en serait emparé et aurait vendu au paysan, contre de l'argent, la lumière et la chaleur de Dieu ! Si le *ciocoï* avait pu prendre possession des eaux de la mer, il en eût fait un objet de spéculation ; et alors, il aurait asservi le paysan par les ténèbres, par le froid, par la soif, comme il l'a asservi par la faim, en s'emparant de la terre ! Et maintenant, je demande, ajoute-t-il, combien de propriétaires ont labouré leurs champs avec leurs propres charrues, combien ont ramassé les récoltes avec leurs seuls bras ? Je crois qu'aucun d'eux ne l'a fait ; je crois que ces labours se sont faits à l'aide de la corvée, que les récoltes ont été recueillies et enmagasinées

---

[1] Le mot *ciocoï* a pris naissance à l'avénement des phanariotes, et signifie valet, parvenu. Le peuple l'inventa dans ce temps-là pour distinguer quiconque, grec ou indigène, parvenait par les emplois publics ou privés, par opposition au mot *boyard*, dont la signification est *guerrier*. Avec les guerres disparurent aussi les guerriers ; la boyarie, simple distinction nationale, toute personnelle et qui ne fut jamais héréditare, se recruta dans la bureaucratie, comme elle se recrute encore aujourd'hui, depuis la banquette des scribes jusqu'aux fauteuils ministériels. Le mot s'étendit à toute la caste, et *ciocoï*, ou parvenu, valet, répondait au mot *romain* par lequel les classes supérieures, par mépris et injure, désignaient le peuple. Les familles d'aujourd'hui sont d'origine bureaucratique, et leur illustration date de la création des mots : *ciocoï* et *ciocoïsme*.

par les gens de corvée. La sueur du paysan a produit ces récoltes. Direz-vous que vous avez acheté la terre avec de l'argent? Vos terres, Messieurs, pourraient bien ne vous rapporter rien, si nous n'étions là pour remplir vos magasins de produits et vos maisons d'or et d'argent. Cette richesse n'est pas le fruit du travail de vos bras, elle est faite au prix de la sueur de nos fronts, sous les coups de votre fouet joint au fouet gouvernemental. Voudriez-vous dire que vous avez conquis cette terre par le glaive dans les siècles passés et oubliés? Mais nous, où étions-nous donc alors? N'étions-nous pas par hasard avec vous et dans vos rangs? Depuis que vous l'avez conquise par le sabre, l'avez-vous si bien gardée avec le sabre, que le pied d'un ennemi ne l'ait foulée?... Non, Messieurs, vous avez abandonné au sabre cette terre que vous aviez gagnée par le sabre, pour sauver lâchement votre vie. Vous avez fui sans penser au pays, sans penser à nous. Qui a gardé vos propriétés, qui a empêché qu'un autre ne vînt s'en emparer et en prendre possession en votre lieu et place? Elles ont été gardées par le vigneron, par le laboureur, par le pâtre et tout le peuple avec le sabre de la sagesse et la fatigue de son front. Avec la sagesse le peuple a émoussé le sabre de l'ennemi ; avec sa sueur et la fatigue de ses bras il a nourri l'ennemi qui lui passait sur le corps !"[1].

Les considérations historiques qui précèdent montrent comment la chute de l'ancienne égalité amena l'appauvrissement et la ruine graduelle du pays. Cependant nulle société moderne ne se trouvait dans de meilleures conditions de développement matériel et moral : homogénéité de race et de langue, égalité de droits, morcellement de la propriété territoriale, éléments d'institutions démocratiques, elle possédait le fondement de tout progrès ; et tout cela pour aboutir à quoi? À une monstruosité sociale telle que, pour trouver quelque chose d'analogue, il faut remonter jusqu'aux anciennes castes de l'Egypte. Une population entière épargnée par la conquête étrangère devint la proie de quelques individus : la caste des prêtres et des chefs guerriers asservit la caste des soldats et des travailleurs.

VI

FÉODALITÉ ET SERVAGE

A cette époque funeste se forma une aristocratie de fortune, la seule qu'on ait jamais connue dans nos pays. Forte de ses richesses, elle fonda de jour en jour sa puissance sur l'assujettissement des masses, jusqu'à ce que vers la fin du XVI-e siècle elle atteignît son apogée par un acte du prince Michel, statuant le servage à perpétuité et attachant le serf à la terre. De cette époque le régime féodal règne dans toute sa rigueur :

---

[1] Lors de la Révolution de 1848, le gouvernement nomma une commission ayant pour objet de rédiger un projet de loi relatif à la population rurale. Ce projet de loi devait chercher les moyens de rendre les paysans propriétaires sans porter préjudice aux détenteurs actuels de la terre. Cette commission se composait de dix-huit membres pris parmi les propriétaires, auxquels on adjoignit dix-huit députés paysans. C'est dans une des séances de cette commission qu'un paysan, le prêtre Négou, prit la parole et dit ce qui précède.

Tout homme, homme de corvée, homme libre ou étranger, vivant sur les domaines des boyards ou des couvents, est transformé en serf.

Non-seulement la terre se vend avec les cultivateurs, mais les noms des paysans passent dans l'acte de vente.

Le propriétaire hérite du serf à défaut d'héritiers directs.

Le propriétaire lui-même fixe la durée du travail. Aussi il astreint le serf au travail illimité.

Le propriétaire, législateur et pouvoir exécutif à la fois, s'attribue un pouvoir correctionnel sur le serf. En cas de mort cependant, par suite de correction et de mauvais traitements, le propriétaire encourt les peines portées contre l'homicide, et la femme et les enfants de la victime sont de droit libérés.

En revanche voici ce que la loi impose aux propriétaires :

Il est tenu dans les temps de famine de nourrir ses serfs.

Il ne peut leur enlever, sauf les cas prévus, le bétail et les instruments aratoires.

Il ne peut, comme cela se faisait à l'égard des bohémiens, séparer les serfs de la glèbe... le tout se vend ensemble.

Mais alors comme aujourd'hui, il y avait des accommodements avec la loi. Avec le temps les boyards et les monastères trouvèrent moyen d'en éluder les dispositions. Ils s'habituèrent, en Moldavie surtout, à confondre les serfs avec les bohémiens esclaves, à les rendre à la pièce, à les séparer, femmes, maris, enfants, pères et mères, à passer leur noms dans les actes de mariage des riches héritières ; on s'en servait aussi dans les maisons et on les déplaçait selon son bon plaisir [1].

L'esclavage fut la reconnaissance des hautes classes envers la population qui les nourrissait, qui leur avait conservé au prix de son sang et d'immenses sacrifices leur position et l'indépendance du pays !... Ce résultat désastreux partagea nos contrées en deux camps ennemis : d'une part l'égoïsme, de l'autre une foule devenue totalement indifférente à la voix et aux intérêts de la terre qu'elle habitait.

Et maintenant, nous le demandons :

Le peuple roumain se sacrifierait-il encore pour une indépendance qui l'a asservi, pour une liberté qui l'a fait esclave? Se lèverait-il pour défendre une terre sur laquelle il est étranger, une terre où il ne possède pas un pouce de terrain, de ce terrain qu'il a arrosé de son sang et de ses sueurs? A-t-il une patrie, ce peuple sans droit aucun? Est-ce une patrie, le pays où la justice se fait contre lui, et enfin où il ne possède pas même la libre disposition de son travail?

Cette épouvantable oppression suscita pendant tout le cours du XVII-e siècle des catastrophes et des révolutions ; le peuple refusa l'impôt et demanda allégeance, protection à la loi, en attendant qu'on lui reconnût des droits. Alors comme aujourd'hui, les boyards, pour opprimer, invoquèrent l'appui des armées étrangères ; alors comme aujourd'hui, au lieu de chercher à remédier au mal, les boyards répondirent au peuple par de

---

[1] Voir l'acte d'émancipation des serfs de Moldavie, *Magasin historique de la Dacie*, t. II, p. 288.

nouvelles lois plus oppressives. Les décrets des princes Mathieu Bassarab et de Basile le Loup resserrèrent le servage. Ces lois, entre autres mesures de compression, pour isoler les villages les uns des autres, défendaient aux propriétaires de recevoir sur leurs domaines un serf étranger, sous peine d'une amende de 12 livres d'argent, payables au fisc, et de 24 livres d'argent au maître du serf.

Les paysans se dégradèrent et se démoralisèrent par l'esclavage et la misère, de même que les boyards par la richesse et l'oppression.

Le châtiment des boyards suivit de près cet accroissement d'iniquités.

VII

ÉMANCIPATION DES SERFS

Une bourgeoisie étrangère, composée d'aventuriers grecs de Constantinople et de la Roumélie, et autres gens de toutes nations, s'était introduite avec le temps dans le pays, où elle prit racine. Les nouveaux venus s'enrichirent, les uns par l'industrie et le commerce, les autres par les emplois qu'ils parvinrent à occuper soit dans l'administration publique, soit dans les maisons des grands boyards. Ils gagnèrent naturalisation par des mariages avec les femmes du pays, et les fils et les descendants de ces aventuriers se trouvèrent, par leurs richesses, sur la même ligne que les boyards. Leur ambition grandit avec leur fortune; moins vaniteux que calculateurs, ils cherchèrent à démolir la boyarie pour prendre sa place. A cet effet, ils briguèrent la faveur populaire et réclamèrent l'émancipation des paysans, se réservant de les exploiter eux-mêmes par la suite, au nom de l'État. Une lutte longue et disputée s'engagea entre les boyards de race et les nouveaux venus. Ces derniers l'emportèrent en 1715, et pendant un siècle ils possédèrent exclusivement l'autorité. Ce sont eux qu'on appele dans l'histoire les phanariotes... Ils jetèrent le masque.

Les paysans se trouvèrent pressés commes entre deux meules : les boyards exploitaient et dépouillaient au nom de la propriété; les phanariotes dépouillaient et exploitaient au nom de l'État. C'était trop : la patience et les forces manquèrent en même temps. Un nombre considérable de paysans se révoltèrent et cherchèrent un refuge dans le brigandage, redemandant à la violence ce que la violence leur avait ravi ; d'autres abandonnèrent en foule le pays. La Valachie se dépeupla rapidement; de 1741 à 1746, [en] cinq ans, cent quarante-sept mille familles de contribuables se réduisirent à soixante-dix mille; dix années plus tard, en 1757, le recensement en accusait à peine trente-cinq mille; dans le seul district de Dolji quinze mille émigrèrent à la fois [1].

Que vont résoudre les phanariotes? À quel parti s'arrêteront les boyards?

Les phanariotes avaient besoin du peuple pour en vivre et pour l'exploiter. Ils le poussèrent à exiger l'émancipation et les boyards à

[1] Général de Baur, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie,* Francfort, 1778, in 8°, p. 271.

l'accorder. Menacés à la fois par les Grecs et par le peuple, les boyards, pour regagner l'appui populaire contre les phanariotes, dans la séance du 5 août 1746 de l'Assemblée générale, signèrent la déclaration suivante :

„L'Assemblée ne connaît pas de péché plus grand pour des chrétiens que celui de réduire en esclavage des frères en Jésus-Christ, attendu que l'Évangile nous dit : « Aime ton prochain comme toi-même ». Soumis, en conséquence, à ce précepte, nous ne devons pas asservir nos frères ; car l'esclavage, loin de porter avec soi aucune utilité, est au contraire un usage pernicieux, une cause de perdition pour nos âmes, que nos ancêtres nous ont légué comme une malédiction" (*sic*).

À la suite de ce préambule expiatoire, les boyards décrétèrent, séance tenante, l'émancipation générale des paysans. Afin de prévenir tout retour ou toute tentative de résistence de la part de quelques propriétaires, la déclaration fut placée sous la foi d'un serment solennel et terrible ; et comme conséquence, la faculté fut accordée aux paysans, toutefois après s'être adressés préalablement au gouvernement, de se libérer à tout jamais vis-à-vis du propriétaire, moyennant le paiement d'une somme de dix piastres [1].

Cette déclaration, précédant d'un demi-siècle la Révolution française de 1789, trouva un puissant écho dans tous les cœurs ; l'Assemblée générale de Moldavie, dans sa séance du 6 avril 1749, prit la même décision.

VIII

URBARIUMS DES PRINCES CONSTANTIN MAVROCORDAT, CHARLES GHICA ET GRÉGOIRE GHICA

Pour indemniser les boyards et les couvents de l'abolition du servage, il leur fut accordé plus tard un nombre illimité d'hommes exemptés par l'État de certains impôts, pour leur service particulier. Cette nouvelle classe d'hommes fut connue sous les noms de *scutelnici* et de *poslusnici*.

La réforme de Mavrocordato changea complètement l'organisation politique et sociale. Disons en passant que cette réforme radicale s'opéra par le pays seul, sans nulle intervention de la Porte, à une époque certes où les droits des Principautés, anéantis, violés, n'étaient pas comme aujourd'hui reconnus par des traités solennels.

La réforme régla également l'*urbarium*.

Elle imposait au paysan l'obligation :

De travailler vingt-quatre jours pour le propriétaire du sol ;

De lui donner la dîme des semailles, foins, fruits et ruchers ;

De lui payer certains droits de pâturage.

Le droit de changement de domicile et de domaine lui fut acquis, sauf la permission de l'autorité.

[1] Environ 3 francs et quelques centimes. La piastre valaque, contenant 40 paras, équivaut à 37 centimes.

Ces dernières mesures, dictées par l'inexpérience ou plutôt par l'intérêt égoïste et rapace des propriétaires, détruisirent les effets de la proclamation du 5 août 1746 et annihilèrent l'émancipation. Entre cultivateurs et propriétaires les relations restèrent à peu près les mêmes; bien plus, le propriétaire trouva dans l'acte d'émancipation un moyen détourné d'échapper à l'obligation qui lui était antérieurement imposée de donner les instruments de travail et de nourrir le paysan en cas de disette ou de maladie. Il ne suffisait pas, en effet, pour rendre l'émancipation réelle, de la décréter dans la loi, il fallait l'assurer par l'abolition de la corvée ou travail forcé, dont le servage à toujours été la conséquence inévitable; il fallait soustraire le paysan pauvre à la dépendance absolue dans laquelle il se trouvait en face d'un maître seul possédant, et qui pouvait donner ou refuser l'instrument du travail.

Dans ce but, on devait assurer au paysan *le nécessaire*, c'est-à-dire lui donner les moyens de cultiver pour son compte, en l'instituant propriétaire d'une parcelle de terrain, et en lui accordant la faculté de pouvoir gagner avec facilité le capital nécessaire à la culture; autrement, l'émancipation ne devenait qu'une modification du servage, moins insupportable, il est vrai, comme le servage lui-même n'avait été qu'une modification de l'esclavage ancien.

Aussi, bien que les nouvelles relations eussent été réglées, bien que le travail obligatoire légal eût été fixé à vingt-quatre jours, et peu après réduit à douze, la loi fatale du système devait l'emporter sur la disposition de la législation, et les actes officiels avouent que „les paysans, habitués de longue main à la soumission envers les maîtres du sol, travaillaient *indéfiniment*, pour acquitter les jours de travail légaux autorisés par la loi" (*sic*).

En dehors des charges de la propriété, les paysans eurent encore à supporter tout le poids des impôts et des réquisitions de l'État, dont ils étaient auparavant exemptés en grande partie en leur qualité de serfs.

L'histoire de cette époque est affreuse.

L'avidité insatiable des boyards indigènes, la tyrannie fiscale des phanariotes, l'énormité et la multiplicité arbitraire des impôts s'appesantirent sans frein, sans règle, sans mesure, sur la population[1]. Incertains du jour et du lendemain, assaillis par les agents brutaux de la force publique, qui pouvaient au nom du fisc les priver de leurs instruments aratoires ou de leurs bestiaux, les paysans délaissèrent l'agriculture, négligèrent le sol et n'en travaillèrent plus que ce qu'il leur fallait pour nourrir leurs enfants. La crainte de voir le fruit du travail passer dans des mains rapaces enfanta un découragement profond et général. Ce découragement avec le temps dégénéra en paresse, ce vice qu'on leur impute aujourd'hui à crime.

Il est vrai que ce vice existe mais les causes qui l'ont produit existent également.

Les paysans désespérés quittèrent en foule le pays; en grand nombre s'adonnèrent au brigandage, surtout ceux des populations du centre qui ne possédaient pas les mêmes facilités de fuite. Mais l'avidité des proprié-

---

[1] Voir l'*Histoire de la Valachie*, par M. Kogalniceano, p. 461.

taires, un instant bridée par l'acte déclaratoire du 5 août 1746, avait réussi à briser ses liens, et elle ne tarda pas à ramener, même en bénéficiant, les choses à l'état où elles se trouvaient avant l'émancipation. En 1768 la Valachie se trouva à peu près déserte. Le prince Charles Ghica, menacé par la Porte, réussit, à force de promesses, à faire revenir les émigrés. Voici les promesses promulguées par le décret du 6 février 1768 :

Les paysans rentrant s'établiraient à leur choix sur n'importe quels domaines ;

La première année, ils ne feraient que trois journées de corvée;

La seconde année, ils feraient six journées ;

À partir de la troisième année, à perpétuité, ils feraient neuf journées.

Était réservé aux propriétaires le droit de dîme sur les semailles et les foins. Les jardins, les vergers étaient seuls exemptés.

L'expérience ne servit encore de rien. Les spoliations et l'oppression recommencèrent ; les paysans reprirent le chemin des forêts et des frontières. En 1775, dix mille plantent là la charrue et battent le pays ; nouvelles promesses, nouvelles concessions du prince Alexandre Ipsilanti, nouvelles violations [de la part] des boyards.

Les mêmes choses se passent en Moldavie ; les paysans refusent l'impôt à l'État et aux propriétaires la corvée sanctionnée en 1749. Le prince Grégoire Ghika, plus éclairé ou plus humain, par son chrysobulle du 1-er janvier 1766 réduit à 12 journées la corvée, et mécontente les boyards ; ils subissent la réduction tant bien que mal jusqu'en 1775. Cette année-là, sept boyards, le métropolitain en tête, *exigent* du prince l'abrogation du chrysobulle, et demandent 36 journées de travail. Ils ne s'en tenaient plus même aux 24 journées consacrées par l'acte d'émancipation du 6 avril 1749. Le prince s'y opposa longtemps. Violenté, vaincu, il fut obligé, le 30 septembre 1777, d'ajouter aux journées de travail en vigueur deux nouvelles journées ; en sus on imposa aux paysans l'obligation :

D'un transport gratuit *(podvoada)* au bénéfice du propriétaire;

Des réparations des dépendances de la propriété, magasins, aires, moulins, cabarets, digues d'étang etc., etc.

Le prince Ghika paya de sa vie la lutte qu'il soutint contre les boyards.

IX

URBARIUMS DES PRINCES MOUROUSI ET CARADJA

Et cependant les boyards ne furent pas contents ! En 1805, ils protestèrent. „Les paysans, disaient-ils, se trouvaient dans une situation prospère et florissante ; on devait, en retour des concessions que les boyards avaient faites, augmenter au moins leurs droits".

En conséquence de cette protestation on abolit les journées de travail et la corvée se transforma en une tâche déterminée dans les proportions que voici :

Toute charrue devait labourer ou herser chaque année, au printemps ou en automne, une superficie de 80 perches de terrain au profit du propriétaire.

En outre, le paysan devait sarcler 15 perches, moissonner 30 perches, faucher une falche, faire deux transports de bois, aider aux réparations nécessaires des dépendances du domaine, donner la dîme des foins, des semailles, et une ruche sur 50. Les jardins étaient seuls exemptés.

Alors comme aujourd'hui on classait la population rurale en trois catégories, selon la quotité de l'avoir mobilier. Les plus riches s'appelaient *fruntaşi*, hommes de front ou notables ; les moins riches *mijlocaşi*, hommes du tiers ou moyens ; les pauvres, *codaşi*, hommes de la queue, venaient les derniers.

Contre la tâche exposée ci-dessus, le propriétaire accordait :

Aux notables ... { 4 falches de prairie à foin,
4 ,, de pâturage,
4 ,, de terrain de labour ;

Aux hommes du tiers : 3 falches de terrain de labour

Pour 6 bêtes à cornes... { 3 falches de pâturage,
3 ,, ,, prairie à foin ;

Aux hommes de la queue : 2 falches de terrain de labour ;

Pour l'entretien de 4 bêtes { 2 falches de pâturage,
2 ,, ,, prairie.

Enfin, à ceux qui avaient moins de 4 bêtes à cornes ou qui n'en avaient du tout, 3 falches réparties en une falche de terrain de labour, une de pâturage et une de prairie à faucher.

Quand les cultivateurs avaient besoin d'un surcroît de terrain, le propriétaire l'accordait contre une dîme ou contre un loyer en argent fixé par la loi à 6 piastres la falche.

Les domaines se divisaient, sauf le terrain boisé, en trois parties, dont deux parties se répartissaient, ainsi qu'il est indiqué plus haut, entre les cultivateurs ; la troisième restait à la disposition des propriétaires, qui en usaient selon leurs intérêts [1].

Nous avons exposé cet urbarium en détail, pour pouvoir constater qu'au lieu d'améliorer la position des cultivateurs, comme on était en droit de l'attendre après tant d'épreuves, de leçons et de catastrophes, la législation inaugurée par le Règlement organique de 1831 fut encore plus oppressive. Le progrès a marché en sens contraire. Le comité actuel de la Moldavie, nommé pour examiner les réformes à introduire dans le Règlement, par son projet de loi, se modèle sur l'urbarium de 1790 ; mais il en diffère dans l'application, car, en proposant de réduire d'un tiers le terrain concédé aux paysans, il demande que leur tâche soit triplée.

La position des paysans se releva un peu en Valachie ; les propriétaires cédaient autant de terrain qu'on leur demandait, en prairies, terres labou-

[1] Voir le *Magasin-historique*, t. II, p. 303 à 309.

rables et pâturages, jardins potagers ou vergers ; ils cédaient également du bois de construction et de chauffage ; les paysans travaillaient en certains endroits six, huit, dix jours, quelquefois douze, et donnaient la dîme. En payant 6 paras par tête de bétail, ils avaient le droit de disposer des pâturages de propriétaire que celui-ci n'utilisait pas.

Le code Caradja conserva les dispositions de l'urbarium Mavrocordato ; on y introduisit seulement deux jours de travail, un en automne et un au printemps, le transport d'un chariot de bois, aux approches de Nöel, de la forêt à la maison seigneuriale, et un autre transport à 6 heures de distance. Le paysan conservait le droit de racheter le travail obligatoire et les autres obligations de la propriété ; la journée était estimée [à] une piastre ; en payant annuellement 18 piastres le paysan s'affranchissait de la tâche et de la corvée.

Malheureusement, si le poids de la propriété s'allégea un peu, les impôts, les abus du fisc, les dilapidations et les vexations s'accrurent en proportion. Le règne de Caradja, de 1812 à 1818, fut un des plus honteusement spoliateurs.

X

RÉVOLUTION DE 1821

Les spoliations, la dépossession violente et inique des mosnéni avaient appelé sur la tête des boyards une sorte de justice expiatoire. Nous avons dit comment des intrus, des aventuriers de toutes nations étaient parvenus à supplanter les boyards et à s'emparer de l'autorité. Les boyards, dans des luttes mesquines et toutes d'égoïsme, s'effacèrent peu à peu, d'abord de la scène politique, puis du rang où leur fortune injuste les avait placés ; les fils de ces hommes qui, après tout, avaient versé leur sang sur les champs de bataille des guerres de l'indépendance, les fils de ces hommes dont les noms sont inscrits dans les pages glorieuses de l'histoire du pays, expièrent cruellement les crimes de leurs pères. En moins d'un siècle ils disparurent, décimés par les meurtres juridiques, ruinés par les vexations, la confiscation et les impôts. Les Phanariotes érigèrent l'anéantissement des boyards indigènes en système gouvernemental, comme les ancêtres de ceux-ci avaient organisé la dépossession territoriale des paysans. Ecartés avec persévérance des emplois publics, qui seuls donnaient à cette époque, comme ils donnent encore de notre temps, droit à la boyarie, ils redevinrent paysans et rentrèrent dans le peuple qu'ils avaient opprimé, exploité durant des siècles. Jamais décadence d'une caste ne fut plus rapide !... Aujourd'hui, les descendants des boyards sont appelés *hommes de bonne origine (neamuri)* ; la plupart sont paysans de corvée, plus humbles, malgré leurs noms illustres, que n'avaient été superbes leurs aïeux. Par un jeu de la fortune, d'autres sont à leur tour devenus mosnéni ; un grand nombre, enfouis dans les emplois subalternes de l'État, cherchent à parvenir en rampant sous les petits-fils des valets de leurs grands-pères. Les Phanariotes recrutèrent dans la bureaucratie une boyarie lâche, corrompue, intrigante, baptisée, non pas par le sang

des champs de bataille, mais par le mépris du peuple, du nom de *ciocoi* (parvenus). Phanariotes et *ciocoï* dépouillèrent à qui mieux mieux le pays ; ils songèrent à mettre la main sur les libertés et les propriétés communales des villes. Le prince Alexandre Soutzo tenta de dépouiller la ville de Tergoviste. Les Tergovistains s'insurgèrent et leur insurrection fut le signal de la révolution de 1821.

Le peuple mit à la tête de la révolution Vladimiresco. Celui-ci débuta par protester du dévouement du pays envers la Porte, mais il exigea « que la Porte rendît au pays ses anciens droits, qu'elle chassât les Phanariotes, qu'elle retirât la puissance des mains rapaces des ciocoï et qu'elle établît une constitution en harmonie avec les traditions démocratiques des institutions primitives ».

Si la révolution de 1821, purement nationale et démocratique, n'amena aucune solution à la question pendante entre les paysans et la propriété, la raison en est qu'à cette époque précisément la plus grande oppression des paysans venait du fisc.

Les chefs hétéristes et Ipsilanti engagèrent Vladimiresco à s'unir à eux et à agir contre les Turcs. Homme du peuple, avec cet instinct populaire qui est la lumière et la science des masses, Vladimiresco refusa. Sous prétexte de conférence, Ipsilanti l'attira dans un guet-apens et l'assassina traîtreusement.

Les boyards phanariotes ou phanariotisés qui s'étaient enfuis lâchement au premier symptôme de la révolution revinrent sous la protection des Turcs ; mais la révolution n'avait pas péri tout entière avec Vladimiresco. La Porte avait compris la portée des demandes ; elles rendit aux Principautés le droit d'être régies par des princes indigènes.

L'ère politique du Phanar fut close.

XI

INSTALLATION DES PRINCES INDIGÈNES

Sitôt que les princes indigènes furent nommés, le calme se rétablit. Ils procédèrent à la réforme administrative et à la confection d'une constitution ; mais le temps leur manqua. En 1828, la guerre éclata entre la Porte et la Russie ; les Principautés furent occupées ; les Russes avec l'administration prirent en main le travail des réformes, et, après deux années d'élaboration, ces réformes furent promulguées et mises en vigueur en 1831 sous le nom connu de *Règlement organique*.

XII

LE RÈGLEMENT ORGANIQUE. CONSIDÉRATIONS GÉNÉRALES

La réforme Mavrocordato avait révolutionné de fond en comble l'organisation politique, financière et sociale, en introduisant un droit

nouveau ; un siècle après, le Règlement organique, en abrogeant la réforme Mavrocordato, fit une révolution non moins profonde.

Le premier effet du Règlement est d'avoir partagé le pays :

En paysans, travailleurs, producteurs, contribuables ;

En boyards, oisifs, consommateurs, privilégiés ;

En paysans qui ont des devoirs sans aucun droit ;

En boyards qui ont les droits sans aucun devoir.

Le second effet du Règlement a été, en détruisant l'égalité des droits entre boyards au moyen d'habiles dispositions qui les divisent en diverses catégories, de concentrer tout le pouvoir de l'État entre les mains de quelques familles de grands boyards [1] ; et puis, par d'autres dispositions tout aussi habiles, de mettre cette oligarchie dans la dépendance de la Russie. En effet, jusqu'en 1831 il n'existait aucune différence de boyard à boyard quant à l'exercise des droits politiques ; et d'un autre côté les habiles qui travaillèrent au Règlement se taillèrent un large manteau dans la défroque de la boyarie pour leurs familles et leurs alliés. Quant à la boyarie, dont ils se séparaient en la frappant d'incapacité politique à divers degrés, on la gardait pour s'en faire un marche-pied en certain cas, un auxiliare et une machine d'exploitation en certains autres.

La question sociale fut bien autrement grave.

Moins en réalité pour soulager les paysans que pour alourdir les charges de la propriété, le Règlement parut alléger le poids des impôts. C'est une justice à rendre aux boyards qu'ils ne nient pas cette intention honnête. „Le but du Règlement, disent-ils, a été d'agrandir au préjudice du trésor les droits de la propriété, pour indemniser les boyards des sacrifices qu'ils ont faits" [2].

Or, veut-on savoir en quoi consistent les sacrifices dont parlent ces honorables boyards ? Ils avaient renoncé au droit, du reste conservé sous un autre nom et sous une autre forme, d'avoir des *scutelnici* ou *poslusnici*... (voir § VIII). Cette espèce de serfs se fondit dans les contribuables. Et cependant le Règlement accorda aux boyards et à leurs familles, pour l'abrogation de ce droit, une indemnité pécunière payée chaque année par l'État... !

XIII

SUITE. DROITS DES PAYSANS SUR LA PROPRIÉTÉ

À l'instar des législations du passé, le Règlement organique ne reconnaît pas au maître du sol un droit absolu, entier, sur son domaine ; le vieux principe de la division des terres en trois parts, dont deux destinées

---

[1] Ces familles et leurs alliés, au nombre de soixante-dix en Valachie, sont représentés à l'Assemblée par vingt députés, tandis que trois mille familles de boyards de deuxième et troisième classe sont représentées par dix-huit députés seulement. En y ajoutant un député des grands boyards de Crajova, le métropolitain et les trois évêques diocésains, on complète l'Assemblée.

[2] Voir l'acte signé, de plusieurs boyards, entre autres par M. M. Bibesco et Stirbey, dans le compte-rendu des travaux du département du culte, en 1834.

aux besoins de la population, est respecté; le propriétaire en aucun cas ne peut en disposer. Il appert de cette disposition générale de l'ancienne coutume et du Règlement de 1831, que les paysans sont tenanciers sur deux tiers du domaine travaillé et défriché par eux depuis des siècles, ou copropriétaires avec le propriétaire nominal, auquel ils sont tenus de donner une rente en argent ou en travail, selon les lois. En fait donc, il existe sur chaque propriété deux propriétaires héréditaires, le propriétaire nominal et le paysan *possesseur*. Le droit de propriété du paysan est aussi puissant que le droit du premier.

Ce droit, puisé visiblement dans une raison de salut et de conservation de la société, a résisté au despotisme sophistique des boyards, et, malgré les erreurs, la mauvaise foi ou l'ignorance des législateurs, repose sur des bases solides:

1. La loi garantit une possession perpétuelle sur les deux tiers du domaine de tout propriétaire.
2. La loi empêche le propriétaire de pouvoir expulser en masse les colons du domaine. L'expulsion, sauf autorisation et intervention de l'État, est une peine individuelle, et dans des cas prévus par la loi.
3. La législation ayant prévu les améliorations que le travail accumulé des paysans devait amener, a assuré au paysan la propriété des améliorations ; il a le droit de les laisser en héritage à ses enfants, de les vendre même. En certaines circonstances, quand, par exemple, le paysan est forcé par le propriétaire nominal d'abandoner le domaine, la loi lui accorde le droit d'exiger pour l'abandon de sa maison, de son enclos, de son jardin, de ses arbres fruitiers, une indemnité[1].

Ces dispositions surprennent et semblent un remords de conscience !

Mais l'injustice n'y perd rien; à côté de la propriété boyariale que nous allons examiner en détail, riche de droits, d'immunités, de privilèges de toutes sortes, subsiste entamée, déchirée, écrasée d'impôts, la propriété communale et individuelle de quelques paysans. La législation a laissé l'une sans défense pour ne songer qu'à la première !...

XIV

SUITE. OBLIGATIONS DES PROPRIÉTAIRES ENVERS LES PAYSANS

Examinons maintenant comment le Règlement fixe la rente, et comment il la transforme en *servage* en faisant du propriétaire réel le serf du propriétaire nominal.

Le Règlement procède par ce principe:

« Le propriétaire est obligé de fournir la nourriture des vilageois établis sur sa terre, de même que ceux-ci sont obligés en retour de travailler pour le compte du propriétaire;

Cette réciprocité doit, pour être équitable, *compenser autant que possible les avantages et les obligations de part et d'autre;*

---

[1] Consulter le *Règlement de la Moldavie*, art. 123—126, et le *Règlement de la Valachie*, art. 144.

La mesure du terrain à céder doit être basée sur les vrais besoins du cultivateur, et le travail de celui-ci doit correspondre à la valeur de cette terre [1] ».

Voici l'application de ce principe.

MOLDAVIE

§ I. — Le propriétaire est tenu de donner à tout cultivateur sans égard au nombre de bétail qu'il pourrait avoir :
10 perches pour maison et jardin ;
1 1/2 falche[2] de terre de labour,
40 perches de prairie à foin,
20 *ibid.* de pâturage.
§ II. — Tout paysan recevra par chaque paire de bœufs, en sus du terrain compris à l'art. 1 :
60 perches de prairie à foin,
60 *ibid.* de pâturage.
Le propriétaire assignera lui-même les terrains.
§ III. — Le propriétaire n'est obligé de concéder du terrain que jusqu'à concurrence de 4 bœufs et une vache.

VALACHIE

Tout paysan reçoit :
400 stagènes en plaine et 300 dans les montagnes pour maison et jardin,
3 pogones [3] de terrain de labour,
3 *ibid.* de prairie à foin.
Le Règlement accorde pour chaque bête à cornes 1/2 pogone de pâturage et jusqu'à concurrence de 5 bêtes. Les 3 pogones de prairie sont affectés à l'entretien de 5 bêtes ; dans le cas où le paysan n'en possède pas autant, les 3 pogones diminuent proportionnellement.

D'après ce tableau comparatif, le paysan valaque, on le voit, reçoit moins de terrain que le paysan moldave ; mais, hélas ! celui-ci le paie infiniment plus cher.

Pour toute nouvelle concession de terrain, le paysan s'arrange de gré à gré avec le propriétaire.

Observons que l'étendue du terrain octroyé à été fort mal et fort parcimonieusement calculée ; en particulier les prairies et les pâturages

---

[1] *Règlement de la Moldavie*, art. 118.

[2] La mesure agraire en Moldavie est la *falche;* elle équivaut à 1 hectare 15 ares et comprend 80 perches de long sur 4 de large ou 320 perches carrées ; la perche vaut 3 *stagènes* de 8 *palmes* chacune.

[3] La mesure agraire en Valachie est le *pogone* équivalant à un demi-hectare. Il contient 24 perches en long et 6 en large ; la perche vaut 3 stagènes de 8 palmes chacune ; la superficie du pogone est donc de 1296 stagènes carrées.

sont visiblement insuffisants ; le bétail est la grande richesse du pays, le législateur devait encourager son développement au lieu de le limiter. La population des Principautés s'est de tout temps adonnée à l'élève du bétail, qui seul a pu lui donner les moyens de faire face aux exigences du fisc et aux obligations de la propriété. Le Règlement semble avoir ignoré le premier principe de la science agraire, car pour avoir une agriculture puissante il faut un nombreux bétail. Mais il n'a pas suffi au Règlement d'ignorer les lois de la science, il ne lui a pas suffi de mesurer avaricieusement le terrain, il en a laissé encore le choix au propriétaire !...

Les conséquences de cette partialité furent immédiates ; les paysans se virent forcés de traiter avec leurs patrons des surcroîts de terrain ; la demande et l'offre n'étant pas balancées par des besoins réciproques, les propriétaires restèrent seuls arbitres du marché. Mille abus naquirent des arrangements qui s'ensuivirent ; les employés de l'État, en intervenant en vertu de la loi dans les transactions des parties, sous prétexte de légaliser les actes, s'unirent aux propriétaires, et ensemble lièrent les bras aux paysans pour les exploiter plus facilement[1].

XV

SUITE. OBLIGATIONS DES PAYSANS ENVERS LES PROPRIÉTAIRES

Nous avons vu les avantages faits par le Règlement aux paysans ; voyons les charges qu'il leur impose.

Tout paysan doit à la propriété :

D'après le Règlement quand il travaille avec ses instruments et ses bêtes de somme.	D'après le Règlement les impositions ci-contre exprimées en main-d'œuvre.	
	Valachie	Moldavie
1. 12 jours de travail équivalent en main-d'œuvre à	36 jours	36 jours
2. 1 jour de labour.	3 ,,	
3. 1 transport de bois.	3 ,,	
2 transports en Moldavie.		4 ,,
4. 2 transports d'un trajet de 1 heure à 8 heures de distance ou à volonté du propriétaire un seul transport de 8 à 16 heures de distance		4 ,,

[1] Dans un ouvrage très connu, écrit à Bucharest par les boyards gréco-russes, et imprimé à Bruxelles en 1847 (*La Valachie sous le hospodar Bibesco*), nous remarquons ce passage :

„On peut évaluer, pour les 4 000 villages qui couvrent la Valachie, à 16 millions de piastres au moins les abus auxquels donnent lieu les arrangements *forcés* de fermier à paysan. Les abus ont déjà pris les formes régulières d'un impôt. Ce n'est plus tel ou tel individu dans un village qui, ayant besoin d'une plus grande portion de terre que celle accordée par la loi, se voit forcé de passer par les conditions les plus onéreuses que lui impose le fermier, mais c'est tout le village et les paysans même de troisième classe qui ne cultivent point la portion de terre accordée par la loi, qui sont obligés de payer pour un excédent de terre qu'ils ne demandent et ne prennent point. Et cela se fait ouvertement, au vu et au su des autorités, qui se font les exécuteurs empressés et salariés de ce nouvel impôt personnel'', p. 148.

	Valachie	Moldavie
(Le Règlement accorde aux paysans la faculté de racheter en argent ou en autre travail ces deux obligations).		
5. Réparations des dépendances du domaine . .		4 jours
6. Le *servage (iobagiea)*, qui consiste en un certain nombre d'hommes exemptés que le village est tenu de donner à la propriété pour le service particulier du propriétaire. Cette dîme d'hommes, sous un autre nom, est la même chose que les *scutelnici* et *poslusnici* réformés (voir § VIII) pour lesquels les boyards sont déjà indemnisés par le trésor. Cet impôt enlève en Valachie 4 hommes sur 100 familles dans les proportions suivantes :		
13 à 25 familles fournissent 1 homme.		
38 à 50 *id.* . . . . 2 „		
63 à 75 *id.* . . . . 3 „		
88 à 100 *id.* . . . . 4 „		
La proportion, comme on le voit, est peu proportionnelle ; car un village composé de 63 familles, par exemple, doit fournir un même nombre d'hommes que le village fort de 75 familles. L'équivalent de cette dîme en journées de travaill est de	14[1]	
En Moldavie, la dîme d'hommes est fixée à 1 homme sur 10 familles dans les villages peuplés de 200 familles et au-delà ; 2 hommes sur 10 familles dans les villages moins peuplés.		
Dans le premier cas, la dîme équivaut en journées à.		36
Dans le second cas à.		72
Total	56 j.	84 et 120 jours
	Valachie	Moldavie
7. La dîme de tous les produits	1/10	1/10
„ du foin	1/5	1/5
„ des vins	1/20	1/10

Nous ne nous arrêterons pas à ce qu'il y a d'injuste à prélever une dîme sur un terrain censé payé en travail ; nous ferons remarquer que le Règlement impose pour les mesquines concessions de terrain faites aux paysans une corvée de 56 jours pour la Valachie et de 84 pour la Moldavie ; encore ces 84 jours pour la Moldavie ne s'appliquent qu'aux habitants des villages de 200 familles et au-dessus ; dans les villages au-dessous de 200 feux et qui sont les plus nombreux, la corvée est de 120 jours. La législation de 1831 a créé un contre-sens iniquement monstrueux.

Les boyards ne pouvaient se contenter de si peu. Le Règlement organique trouva le moyen de tripler ce nombre de jours en fixant la

[1] Les quatorze journées ont été réduites à douze en 1843.

mesure de la tâche de travail à faire en une journée. On ne saurait nier la tendance intéressée et la mauvaise foi qui a présidé à cette évaluation exagérée. Le comité institué cette année-ci en vue de réformes à introduire dans le Règlement moldave confesse, dans son rapport à la Porte, que le travail taxé à un jour ne peut se faire en moins de trois. N'oublions pas que les rapporteurs sont boyards, par conséquent partie dans la question.

Le Règlement moldave est dans l'évaluation de la tâche à accomplir encore plus oppressif que celui de la Valachie ; ainsi il entend par journée de labourage d'un cultivateur possédant deux bœufs, non-seulement le labour de 14 perches de terre friable ou 9 perches de jachères (en Valachie 10 et 7 perches), mais encore l'ensemencement et le hersage. La *journée de sarclage* [1], estimée 12 perches, en imposant une tâche double de celle que peut exécuter un homme en un jour, équivaut en réalité à 4 journées, car l'opération du sarclage est double ; on sarcle une première fois, et on resarcle de nouveau à 20 jours d'intervalle. Dans cette même journée est comprise l'obligation de cueillir le produit, de dépuiller le fruit de l'épi, de charrier et d'enmagasiner la récolte ; et comme si cette journée ne se trouvait pas suffisamment remplie, le paysan est encore chargé des magasins et des hangars ; si bien que ce qu'on appelle la journée de sarclage, suivant le Règlement, commence au mois de mai pour ne finir qu'au mois d'octobre.

Une *journée de moisson* implique les obligations suivantes : couper les céréales d'une superficie de 16 perches, lier les brins en gerbes, quelques jours après rassembler les gerbes en tas, en cas de pluie défaire les gerbes, les étendre au soleil, les ramasser de nouveau, enfin enlever des champs la moisson, la charrier et la mettre en meules.

Le *fauchage* est limité à 4 jours ; pendant ces 4 jours le paysan doit : faucher une étendue d'une falche, étendre l'herbe, la tourner et la retourner au soleil pour la faire sécher, rassembler le foin en petits tas, l'éparpiller de nouveau s'il vient à pleuvoir, le transporter à des distances énormes sur des domaines dont la grandeur embrasse des lieues, et finalement l'entasser.

Ces appréciations[2] empruntées à M. Jonesco, lui font dire avec raison : «Nous voyons que le Règlement est la *charte de la misère* du peuple, élaborée au plus grand bénéfice des boyards.»

Le Règlement accorde au boyard la faculté de convertir la corvée en redevance pécuniaire. Souvent, inspiré par un calcul que nous n'avons pas le loisir d'apprécier, il transforme le travail en valeur monnayée, par un arrangement de gré à gré avec le paysan ; et lorsque celui-ci se trouve dans l'impossibilité, ce qui arrive presque toujours et ce qui est parfaitement prévu, de s'acquitter de la dette contractée, le boyard transforme de nouveau l'argent en travail avec un intérêt extra-légal.

---

[1] Dans un pays dont la richesse agricole est surtout en plantations de maïs, le sarclage est fort important. Cette opération minutieuse consiste à extirper les plantes parasites qui étouffent le maïs et à espacer les pieds de maïs dans une mesure à peu près de 40 centimètres. Cette opération se fait deux fois, quelquefois même trois.

[2] Voir le *Règlement valaque*, art. 142, et le *Règlement moldave*, art. 118.

XVI

SUITE. LA RENTE EN ARGENT

Les impositions, les charges, les obligations envers la propriété du paysan possédant une paire de bœufs et une vache, exprimées en argent d'après le prix de la main-d'œuvre fixé arbitrairement par les boyards de l'Assemblée générale [1], représentent 107 piastres, 10 paras pour la Valachie et 160 piastres pour la Moldavie. Ce compte n'est pas tout à fait exact; il est nécessaire d'y ajouter 50 piastres de plus qui ont échappé à l'œil des experts. Cette somme est prélevée par le boyard sur la vente des objets de consommation, de 30 p. 100 plus chers dans les villages que dans les villes, dont il a le monopole [2]; en sorte que la rente en réalité est de 157 piastres et 10 paras en Valachie, et de 200 piastres en Moldavie, sans parler des autres avantages dévolus au propriétaire par le Règlement.

En retour de cette rente estimée par les boyards eux-mêmes, les paysans, comme on l'a vu, reçoivent en Valachie un peu moins de 7 pogones, et en Moldavie 3 falches 70 perches de terrain plus ou moins bon, selon le caprice du propriétaire. Comptes faits, le paysan paye annuellement le loyer du terrain qu'il exploite, à raison de 55 piastres la falche en Moldavie et de 22 piastres le pogone en Valachie.

Si maintenant nous comparons le prix du loyer à la valeur réelle du sol, nous trouvons qu'en Valachie, terme moyen, le terrain se vend à perpétuité 96 piastres le pogone et en Moldavie 250 piastres la falche, ce qui nous donne à 5 p. 100, maximum des revenus des biens fonciers en

---

[1] Cette evaluation a été ainsi faite par les boyards membres de la commission de 1848:

63	piastres	. . . .	la corvée
15	—		la dîme du blé
11	—	10 paras	*ibid.* du maïs
18	—		*ibid.* du foin
Total: 107	piastres 10 paras		

L'évaluation ci-dessus, basée à tort sur 8 pogones de terrain, est fautive, car 54 journées de corvée valent plus que 63 piastres.

L'Assemblée générale, par une disposition du Règlement, a le droit tous les trois ans de fixer le prix de la main-d'œuvre. L'évaluation faite arbitrairement par les boyards sert de mesure légale dans les relations entre propriétaires et cultivateurs. La valeur réelle de la main-d'œuvre variant suivant les localités, la moyenne fixée par l'Assemblée donne lieu à des abus considérables. Ainsi, à l'époque où la main-d'œuvre se trouvait estimée à une piastre et demie, du côté des montagnes elle n'était que d'une piastre, tandis que dans les plaines cette même main-d'œuvre valait deux piastres. Les propriétaires ou leurs fermiers pouvant à leur gré exiger des paysans les journées corvéables en travail ou en argent, exigeaient des montagnards la redevance en argent selon la moyenne fixée légalement, et achetaient leur travail au rabais; dans les plaines, ils exigeaient la corvée en travail, et les paysans voulant se racheter en payaient nécessairement le rachat au prix courant fort au-dessus de la moyenne légale; en sorte que la moyenne était oppressive dans certains cas, et ne servait pas de règle dans les autres.

[2] Ce droit de monopole est affermé par les propriétaires à raison d'un ducat d'Autriche par famille. Il va sans dire que le fermier doit gagner nécessairement, et que dans un pays où l'intérêt légal est de 10 p. 100, le Juif ou le Grec ne peut se contenter d'un bénéfice du moins de 15 piastres. Remarquons que les propriétaires, possédant de grandes distilleries d'eau-de-vie dont une minime partie seulement d'exporte, échangent cette eau-de-vie l'hiver contre le travail d'été du paysans et l'abrutissent en l'appauvrissant.

Moldo-Valachie, moins de 5 piastres par pogone et 12 1/2 piastres par falche. Cette estimation, comprenant implicitement les droits abusifs de la propriété sur le travail des cultivateurs, se trouve essentiellement surchargée et ne saurait encore exprimer la valeur intrinsèque du sol; car autrement, la terre inculte et inhabitée ne vaudrait certainement pas le 1/5 du prix actuel et la rente territoriale serait fort minime. Nous la prenons cependant pour vraie et juste et nous arrivons à tirer la conséquence, qu'en payant un loyer annuel de 22 piastres et de 55 piastres au lieu de 5 piastres et de 12 1/2 piastres la falche et le pogone, les paysans des deux Principautés payent un loyer équivalant à quatre fois l'intérêt du capital en terrain qui leur est prêté.

Poursuivons nos calculs.

La population rurale corvéable évaluée [1] en Valachie à 330 000 familles, au lieu de payer annuellement à la propriété une rente en argent représentant une valeur de 11 550 000 piastres, en paye quatre fois davantage, d'après l'évaluation du Règlement, soit une valeur de 51 810 000 piastres formant un excédant de 40 260 000 piastres. Ce chiffre, multiplié par 18 années depuis que le Règlement fonctionne, donne la somme énorme de 724 680 000 piastres, prélevée usurairement par les boyards sur le peuple.

En Moldavie les 190 000 familles corvéables devraient payer annuellement 9 500 000 piastres.

Ils payent 39 900 000
Surplus 30 400 000

Le surplus, multiplié également par 18, égale 547 200 000.

Ainsi se réalise le principe du Règlement : « que le travail du paysan doit correspondre à la valeur réelle de la terre qu'on lui cède ! » Et qu'on ne vienne pas objecter qu'il se trouve des terrains dont les loyers valent de 10 à 20 piastres le pogone; ces terrains, situés dans les villes ou à leur proximité, ne peuvent servir de base pour le reste du pays.

XVII

SUITE. LA RENTE EN TRAVAIL

Les paysans devaient s'estimer heureux s'ils étaient quittes envers la propriété en payant quatre fois l'intérêt du prix réel de la terre; mais

[1] La statistique des deux Principautés est incomplète et mal dressée. Quelques données en chiffres sont nécessaires pour comprendre nos calculs. Sur une superficie à peu près de 9000 lieues carrées, les Principautés comptent 4 000 000 habitants, ou 450 habitants par lieue carrée. La Valachie en compte deux millions et demi, la Moldavie un million et demi. Cette population se classe ainsi : 1) 800 000 individus plus ou moins privilégiés, boyards, prêtres, moines , nonnes, soldats, bohémiens esclaves des boyards, ouvriers, domestiques, marchands etc. Ces diverses catégories de citoyens sont exemptes d'impôts, sauf les ouvriers et les marchands, dont on estime le nombre à 70 000 en Valachie et 50 000 en Moldavie. Les boyards forment 15 500 âmes ou 3 100 familles en Valachie, et en Moldavie 14 000 âmes ou 2 800 familles; 2) 3 200 000 paysans, tous agriculteurs, dont 2 000 000 âmes ou 400 000 familles appartiennent à la Valachie, et à la Moldavie 1 200 000 âmes ou 240 000 familles; 70 000 paysans environ sont petits propriétaires, mosnéni, en Valachie et 50 000 en Moldavie. Le reste est ployé sous la corvée et se répartit sur les propriétés des boyards, du clergé et de l'État. Pour leur part, deux mille familles de boyards en ont 200 000 corvéables en Valachie. En Moldavie, 60 000 familles de paysans cultivent les biens des couvents; 130 000 familles sont exploitées par un millier de boyards.

il n'en est pas ainsi. Le Règlement, en accordant aux propriétaires la faculté d'exiger la rente en travail, leur a garanti le moyen de *décupler* cet intérêt. Nous avons constaté comment la tâche du travail à faire en un jour ne saurait être accomplie en moins de trois; ajoutons que le boyard réclame le travail du paysan dans le temps le plus favorable de chaque saison. Pendant que le paysan sarcle le maïs du seigneur, le sien est étouffé par les plantes parasites; les diverses opérations de l'agriculture, le premier et second sarclage, fauchage, moisson etc., se succédant, le paysan n'a pas eu le temps de s'occuper de son champ, en sorte que mal ou presque pas soigné, il n'en obtient qu'une récolte maigre et insuffisante à ses besoins. L'impôt et la faim nécessitent l'emprunt; l'emprunt amène les dettes, et les dettes creusent l'abîme sans fond de la misére. Le prêteur du paysan est le propriétaire ou le fermier, et la chose prêtée n'est pas de l'argent, mais du pain, au prix courant, c'est-à-dire aux prix que le vendeur pourrait obtenir à Galatz ou à Braïla. Dans les Principautés comme ailleurs, il n'y a pas de prêts sans garantie; le paysan ne possédant rien autre que ses deux bras, les donne en gage, et hypothèque par anticipation son travail prochain. L'accumulation du travail obligé par le Règlement et du travail imposé par la nécessité consomme tout le temps de la population rurale. La concession du terrain devient illusoire, puisque le temps et les instruments d'exploitation lui font défaut à la fois, et n'est en réalité qu'une charge sans nul bénéfice, qui absorbe inutilement le peu de temps qui lui reste de disponible.

Dans l'estimation que le Règlement fait de la valeur de la terre et de celle du travail, il a oublié de comprendre le produit net de l'exploitation des domaines, lequel produit net résulte moins du capital et des frais d'exploitation, très minimes dans nos contrées, que du travail du paysan. Certes, du moment où le paysan rembourse la rente du capital que lui donne le propriétaire, en bonne justice le paysan devrait avoir une part au bénéfice. Au reste, dans l'état actuel des choses, le produit net est le grand agio de la spéculation. Les prix des fermages se règlent non sur la valeur réelle du domaine, ou sur les frais nécessités par l'exploitation, mais sur le nombre de paysans et le produit excédant du travail obligatoire du paysan, ainsi qu'il ressort de la teneur même de tous les contrats passés entre propriétaires et fermiers. En payant aux propriétaires une rente plus élevée que celle fixée par le Règlement, les fermiers ne calculent en effet que le surplus de la tâche.

Le paysan est agriculteur seulement; faisons la part du temps qu'il chôme forcément ou qui ne lui rapporte presque rien, c'est-à-dire cinq mois d'hiver, faisons la part du temps qu'il consacre à la propriété, et voyons ce qu'il lui en reste.

Sur 210 jours de l'année agricole il faut déduire, sans tenir compte des cas de maladie;

30 dimanches;
10 jours fériés;
30 de mauvais temps.
70 total; restent 140 jours.

Dans la supposition fort légère, nous l'avouons, que le propriétaire soit humain et se contente strictement des 56 et 84 jours règlementaux (voir § XV), il reste au paysans 84 jours en Valachie et 56 en Moldavie. C'est sur le produit de ces jours qu'il doit payer l'impôt à l'État et à la commune, s'acquitter du monopole seigneurial, pourvoir à ses besoins et à ceux de sa famille, supporter les abus des fermiers et des agents de l'autorité. Encore est-il juste de retrancher de ce chiffre les nouvelles journées de travail qu'il fait pour le compte du propriétaire ou de son fermier à la suite d'arrangements de gré à gré et en vue de s'acquitter de dettes contractées. Somme toute, le paysan est en déficit d'une cinquantaine de jours chaque année ; et c'est en vain que pour combler ce déficit il travaille son champ les nuits et les jours de fêtes, les récoltes sont toujours insuffisantes. Alors les malheureux pour écarter la faim qui frappe à leur porte, vendent leurs bestiaux ; après les bestiaux vient la vente par anticipation de leur travail ; et c'est ainsi qu'aujourd'hui les paysans sont chargés d'une dette qui grandit de jour en jour et dont il leur est impossible à tout jamais de se libérer sans l'intervention providentielle de quelque mesure énergique de salut.

XVIII

SUITE. LES IMPÔTS

Comme si ce n'était pas assez de dépouiller les paysans, les boyards les accusent de paresse et de stupidité. Mais qu'est-ce que cette accusation sinon la justification même des uns et la condamnation des autres ? Quelle est la loyauté des boyards, consommateurs sans charge aucune, quand ils soutiennent, le front haut, que les impôts du paysan sont infiniment plus légers qu'ils ne l'étaient avant le Règlement ? Les boyards jouent sur les mots ; mais pour celui qui paye et travaille, pour celui qui nourrit les autres tandis que lui même souffre la faim, le boyard est la personnification du fisc.

Avant l'inauguration du Règlement organique, les impôts étaient nombreux ; sous différentes dénominations ils frappaient directement et indirectement tant les hommes que les choses. Non seulement les boyards et les communautés religieuses contribuaient à la plupart, mais il arrivait souvent, pour couvrir les déficits annuels du budget et payer les dettes du pays, que les deux ordres s'imposaient extraordinairement. Dans ce cas le gouvernement équilibrait les impositions selon les fortunes.

Dans les villages la perception des contributions directes reposait sur un système particulier, dont la proportionnalité était la base. Les impôts étaient décomposés en portions élémentaires, auxquelles le langage fiscal avait donné le nom de *loudi*. En 1800, l'impôt était en Valachie de 52 000 loudi. Un loudi, dont la valeur était de 29 piastres, se composait d'une à sept familles, selon la faculté des contribuables. Après la guerre de 1806—1812, pour réparer les désastres qui avaient frappé les populations, le

nombre et la valeur des loudi furent réduits [1]. Le ministère des finances fixait le nombre des loudi tombant à la charge des districts ; les administrateurs de districts à leur tour répartissaient le nombre sur celui des communes de leur juridiction ; les paysans de chaque commune se taxaient entre eux. Ce mode de perception, juste et avantageux puisque l'impôt se prélevait selon les forces d'un chacun, engendra de nombreux abus par suite de la rapacité des boyards et des phanariotes, de telle sorte que les impôts devinrent, à la fin de l'ère phanariote, exorbitants.

Sous prétexte de remédier aux abus, le Règlement abrogea l'ancien système financier et le mode de perception : il décréta annuellement une capitation de 32 piastres, unique et égale, sur tout paysan riche ou pauvre. Cette capitation, fort légère au paysan aisé, pesa lourdement au pauvre ; les boyards, les *némuri*, les postelnicei, les moines, le clergé, en furent exemptés ; les mazili durent payer 45 piastres, et rien davantage ; les négociants et les artisans payent une patente plus ou moins élevée selon l'importance du négoce ou de la profession.

Le poids de l'État resta donc à la population agricole. À part la capitation, elle doit en outre le service militaire par conscription. Sur 50 familles elle fournit un homme, doté au moment de son entrée sous le drapeau de :

300 piastres ;

12 piastres par famille à une caisse communale fondée primitivement dans le but de venir en aide aux villageois en certains cas, à couvrir la capitation de ceux qui décéderaient dans l'intervalle septennal de chaque recensement, et aujourd'hui détournée à soudoyer le gendarme qui fouette le paysan, à entretenir un scribe qui le trompe, à payer par ordre de l'autorité l'abonnement d'un journal qu'il ne saurait lire ;

6 journées de corvée pour la confection et réparation des grandes routes de la Principautés, réellement 25 journées ;

2 paras par chaque bête d'attelage, pour pouvoir entrer et circuler dans les villes ;

Et 4 paras quand il s'agit de la capitale du pays ;

Droits de péage des ponts particuliers ou publics qu'il a construits à ses frais ;

Payer le cachet et les registres du village ;

Payer une lourde taxe pour ses procès aux tribunaux et aux divans qui le dépouillent.

Enfin, par suite de l'allégement des impôts, dit naïvement le Règlement, le prix du sel a dû être haussé. Cet impôt indirect, augmenté encore cette année-ci en Valachie pour agrandir la liste civile du prince, laquelle ne montait jusqu'à présent qu'au dixième des recettes du pays, est une oppression spoliatrice de plus, le sel étant aussi indispensable au paysan pour sa nourriture et l'élève du bétail que le pain et le fourrage.

Après les obligations envers l'État viennent les obligations envers la commune :

6 piastres par famille aux préposés du village ;

2 piastres à l'instituteur primaire ;

---

[1] *La Valachie et la Moldavie,* Paris, 1822, p. 72.

Bâtir aux frais des paysans la maison communale et l'école; ces constructions ont coûté aux paysans, en Valachie, plus de 20 millions de piastres;

Faire entretenir et réparer les chemins vicinaux;

Travailler pour le prêtre du village et le nourrir;

Déposer dans les magasins de réserve un demi-kilo de pain, dont le prix est équivalant à 25 piastres.

Cette mesure du Règlement, dictée, à l'instar de ce qui se fait en Russie, dans un esprit de prévoyance, nous n'en doutons pas, est cependant illusoire quant au but et n'est qu'une nouvelle charge pour le paysan. En effet, il faut à une famille ordinaire, pour joindre tant bien que mal les deux bouts de l'année, vingt kilos de pain; pour parer à une année de disette, il faudrait une réserve de quarante années!... Calculez le capital perdu; cependant le maïs ou le blé ne pouvant se conserver sans détérioration, la loi autorise les paysans, au bout de trois ans, à se partager la réserve déjà endommagée. Dans ce remaniement se produisent, comme toujours, des abus. Si les boyards avaient véritablement désiré prévenir la famine, ils ne devaient pas s'arrêter à une mesure puérile et qui n'est utile qu'aux armées étrangères qui viennent occuper nos pays; ils devaient garantir aux paysans la libre disposition de leur travail et leur permettre d'ensemencer et de soigner en temps propice leurs champs.

La quotité annuelle, tant des impositions directes que des impositions communales du paysan, d'après les comptes du ministère de l'intérieur de 1847, en Valachie, monte à 150 piastres dans le plus grand nombre de localités. Le résultat de l'impôt égal et non proportionnel a été d'écraser les petites communes et le pauvre. Une commune de vingt-cinq familles, par exemple, ayant envers l'État et envers elle-même les mêmes charges à acquitter qu'une autre commune de cinq cents familles, paye davantage; en sorte que plus la commune est petite, plus elle s'appauvrit. En Moldavie, par suite de l'idée de justice qui subsiste encore dans les masses quand elle a disparu des lois, les paysans continuent à répartir entre eux l'impôt proportionnellement, selon les anciens us; mais comment pourraient-ils, malgré cette proportionnalité, rationnellement logique et dictée par un principe d'équité fraternelle, réagir efficacement contre un résultat inévitable? Les riches se sacrifient en vain pour les pauvres: les uns arrivent à la misère..., les premiers à la pauvreté! [1]

Dans cette exposition succincte, nous n'avons pas compris les impositions arbitraires, l'entretien des employés qui circulent dans les campagnes, celui du prince quand il lui plaît de se promener à travers le pays, les réquisitons de toutes sortes et sous tout prétexte; dans ces malheureuses principautés, l'abus, à vrai dire, est la loi.

Ecoutons le comité moldave; certes on ne peut accuser ses membres de fraterniser avec les paysans et d'être suspects de partialité pour eux; son projet en fait foi: „Les abus de l'administration, dit le comité, forcent les paysans à payer une capitation *double* et *triple* de ce qu'elle est fixée par le Règlement".

Ces abus sont:

„1. Les faux recensements; dans ces recensements figurent jusqu'à des enfants en bas âge;

2. Le même individu est passé deux et même trois fois sur les rôles d'impositions de son département, quelquefois de sa commune;

3. Souvent les individus les plus aisés de la commune sont portés sur ces mêmes rôles comme indigents; l'administration recevait toutes les réclamations qu'on lui adressait par une fin de non-recevoir;

4. Les additions extra-légales qu'on fait à la contribution principale pour le paiement de la solde des gendarmes, tandis que c'est le gouvernement qui doit payer sur les revenus du trésor public ces agents de la force publique;

5. Le remplacement militaire des jeunes gens que les villages doivent fournir à la milice du pays [1];

6. L'abonnement forcé aux feuilles dites *de village*, que le gouvernement impose aux communes; ces feuilles n'étaient d'aucune utilité aux paysans, car ils ne savent pas même lire;

7. L'achat également forcé des *dimerlis* du gouvernement et des cachets du village;

8. Enfin la mauvaise administration des caisses communales; ces caisses avaient été instituées pour permettre aux paysans de payer les contributions des individus qui mouraient entre deux recensements; le gouvernement emploie les fonds de ces caisses à d'autre dépenses, et les abus vont si loin que les communes sont obligées de contracter des emprunts pour satisfaire à toutes les nouvelles exigences de l'administration".

Le Règlement avait supprimé toutes les corvées du gouvernement *(havaleli, beilicuri)*. Le paysan était tenu à payer ses impositions et à travailler pendant six jours de l'année aux voies qui étaient en état de construction. L'incapacité [2] de l'administration fit dégénérer ce travail en un abus des plus criants. Non seulement le paysan travaillait quelquefois vingt-quatre jours, c'est-à-dire quatre fois plus qu'il n'aurait dû le faire, mais encore on le détournait de ce travail obligatoire pour l'employer au travail des particuliers.

Le gouvernement imposa aussi au paysan le transport des pavés nécessaires au pavage de la ville de Jassy; ces pavés devaient être transportés au compte des entrepreneurs; leurs contrats stipulaient formellement cette condition; mais le gouvernement, par une faiblesse inouïe [3], obligea les paysans à faire ces transports, et ne leur accorda que le tiers des frais de transport qu'ils gagneraient pendant ce temps, en faisant des transports pour d'autres particuliers.

Les transports de sel n'ont pas moins ruiné le paysan que les transports des pavés. Voici comment on procédait pour obtenir ces transports, auxquels le paysan n'était obligé par aucune loi ni règlement. Lorsque les paysans manquaient d'argent, les fermiers des salines faisaient distri-

---

[1] Jusqu'en 1847, un remplaçant se payait en Valachie jusqu'à 3 000 piastres par année, ce qui revient à 60 piastres au moins par contribuable. Aboli depuis cette époque, il n'a cependant pas encore disparu tout à fait.

[2] Le comité se trompe de mot; il voulait dire probablement: la rapacité; autrement la phrase n'aurait acun sens.

[3] Le comité est d'une charité inouïe dans le choix de ses termes; du reste nous rapportons *textuellement*, malgré la défectuosité de sa rédaction, cette exposition des motifs.

buer dans les caisses communales, par les agents du gouvernement, certaines sommes, dont ils exigeaient ensuite le paiement en transports; ces transports étaient payés au-dessous de leur valeur; quelquefois les fermiers se faisaient rembourser en argent comptant les sommes avancées; ils prenaient pour base de leur calculs la valeur du sel rendu au lieu de sa destination. Les remboursements avaient toujours lieu lorsque les paysans se trouvaient dans l'impossibilité de remplir les stipulations de ce *contrat imposé par la force.*

C'est encore au désordre qui régnait dans l'administration qu'il faut imputer le *surplus de travail que le paysan faisait pour certains propriétaires* ou pour leurs fermiers; *on interprétait mal la loi*, ou bien on *supposait* certains arrangements survenus entre les propriétaires et les paysans. Ces arrangements, s'ils avaient été faits de gré à gré, pouvaient avoir force de loi; *mais le plus souvent ils étaient imposés par des propriétaires avides* aux populations des campagnes. Certains de ces arrangements étaient rédigés de façon à laisser le champ libre à l'interprétation de mauvaise foi; *aussi le paysan avait-il toujours tort.* Certains propriétaires obligeaient le paysan à travailler au delà de ses obligations, moyennant un maigre salaire, sous prétexte que leurs récoltes ne pouvaient se perdre sur les champs faute de bras; mais le paysan pouvait alléguer à bon droit la même raison; sa récolte se perdait aussi sur les champs, parce que le propriétaire l'obligeait à rentrer ses blés. D'autres propriétaires, encore transformaient les prestations du paysan en argent comptant, ou bien ils faisaient faire au paysan le buttage de pommes de terre à la place du sarclage du maïs, sans tenir compte des difficultés que ce genre de travail exige, et sans faire aucune diminution sur la quantité de terrain à butter. L'administration feignit d'ignorer tous ces abus, et souvent elle donna raison aux propriétaires contre le paysan.

Les abus que les sous-préfets faisaient dans leurs arrondissements ont atteint toutes les limites imaginables. Les agents de l'administration sont élus par les communes [1] pour être à même de faire droit le plus vite possible aux justes réclamations de leurs administrés. Bien loin de s'acquitter de leurs devoirs, ils se sont transformés en véritables sangsues des communes qui les élisent. Non contents de spolier le paysan de sa dernière obole, ils détournent l'argent des impositions, ce qui force le paysan à payer une seconde fois le terme échu, l'administration supérieure ne voulant pas tenir compte des abus de confiance de ses agents. Aux époques de leur élection fictive et non réelle, car ils sont nommés presque toujours directement par le gouvernement, ils endettent les communes en contractant des obligations personnelles et en apposant au bas des titres de prêts le cachet des villages; la place ne suffirait pas, si on voulait énumérer ici tous les abus que les sous-préfets font à l'aide de ces cachets des communes, sur lesquels le gouvernement fermait les yeux.

D'innombrables abus naissaient aussi de la mauvaise administration de la justice. Les tribunaux n'étaient plus l'asile du bon droit, le dernier refuge du faible contre le fort: c'étaient au contraire des réunions d'où sortaient les décisions prises à l'avance dans les palais; les sièges étaient

[1] En Valachie, les sous-préfets doivent être propriétaires de biens-fonds et sont élus par les propriétaires de l'arrondissement.

garnis de juges ignorants et d'une probité suspecte. Une procédure tortueuse, des décrets princiers tranchant les plus hautes questions de droit, dégoûtaient les plaignants et leur faisaient maudire l'état de dégradation dans lequel était tombée la justice de leur pays.

L'administration porta le dernier coup au commerce par la ruine du crédit; le paysan souffrit aussi de cet état de choses, parce qu'il lui fallut recourir aux usuriers [1], qui le dépouillaient du dernier sou qui a échappé au sous-préfet (*sic*)''.

Cette rédaction pénible, embarrassée, mal écrite, signée par trois membres dont deux ont été les intimes du chef de l'administration qu'ils incriminent, cherche en vain à donner le change sur les causes de la misère et de l'oppression de la population agricole. Le considérant de l'article IV est faux dans son principe et démenti par les témoignages rapportés ci-dessus, en ce qui concerne la propriété. Le comité devrait savoir que dans notre pays l'administration et les boyards ne sont qu'un seul être à deux visages, et que faire le procès de l'administration, c'est instruire le procès de la propriété. De quoi se compose l'administration, le prince en tête? Des propriétaires! Qui siègent dans les tribunaux, qui sont les juges ignorants et improbes? Des propriétaires! Qui sont préfets et sous-préfets? Des propriétaires! Qui rédige les lois? Des propriétaires! De quoi est formée l'Assemblée? Des propriétaires! Qui contrôle les actes du gouvernement? Les propriétaires! Qui légalise les abus, qui interprète de mauvaise foi les arrangements, qui vote des remerciements à l'administration? Les propriétaires! Faites donc attention; en faisant de l'administration un cloaque d'iniquité, d'incapacité de rapines, vous vous suicidez; car tout ce que l'administration a fait, elle l'a fait pour vous et par vous.

Si les abus administratifs dont parle le comité ont pu avoir lieu en Moldavie, où le propriétaire a su tenir tête à l'autorité, que devait-ce être en Valachie, où le paysan était complétement livré à l'action du pouvoir? En somme, pourtant, les abus étaient les mêmes; en Moldavie, le paysan est surtout la proie du boyard; en Valachie, il est celle du fisc.

Il existe des documents curieux sur la matière; ce sont les annales de l'Assemblée générale et la corespondence, de 1837 à 1842, entre le gouvernement valaque et l'Assemblée [2]. L'ex-prince, Ghica, continuateur fidèle de l'idée phanariote, combat dans cette corespondance l'opposition des boyards en les accusant d'opprimer le paysan sous le manteau de la propriété, et dévoile au long leurs iniquités; c'est un réquisitoire péremptoire. Les boyards, de leur côté, rendirent coup pour coup et accusation pour accusation; ils dressèrent, comme vient de le faire le comité moldave, l'acte des méfaits et des dilapidations du gouvernement. Cette discussion, suscitée et soutenue de part et d'autre par des motifs intéressés, montra à nu au peuple la moralité des hommes qui le gouvernaient et lui donnaient des lois, et la nature de ces lois; dès lors le pays enveloppa dans le même mépris phanariotes et ciocoï, et chercha à s'en affranchir.

---

[1] Les usuriers, nous l'avons dit, sont les propriétaires et leurs fermiers.

[2] Consulter les *offices* du prince Ghica, des années 1837 à 1842, sous les n°s 357, 365, 41, 63, 554, 566, 841, 334, 394 et les adresses des Assemblées générales[5].

Consulter encore, en ce qui concerne l'administration du prince Ghica, l'ouvrage: *De la situation de la Valachie sous l'administration d'Alexandre Ghica*, Bruxelles, 1842, et sur Bibesco: *La principauté de la Valachie sous le hospodar Bibesco,* Bruxelles, 1847.

XIX

SUITE. RÉTABLISSEMENT DU SERVAGE

Le Règlement, nous l'avons vu, a donné par mille moyens une valeur exorbitante à la terre dans des pays où, en égard à l'étendue, les bras manquent; en mettant la valeur de la terre au-dessus de la valeur du travail, il a asservi complétement ce dernier à la matière ouvrable. Le Règlement a, de plus, et conformément à l'idée de privilège et d'aristocratie qui en a dicté les dispositions, rejeté tout le fardeau de l'État sur la population rurale. Voyons si, par compensation du moins, il a respecté dans le paysan la personnalité humaine, cette propriété première, origine et base de toute propriété.

Les Assemblées de 1746 et 1749 avaient décrété l'abolition du servage et consacré l'émancipation, en donnant aux paysans la faculté, sauf certaines formalités, de changer de domicile; le Règlement, tout en adoptant le principe et le droit qui en découlent, en détruisit tout l'effet par des restrictions nombreuses [1] et, de fait, riva de nouveau l'homme à la glèbe.

A. Le paysan qui désire se transporter d'un domaine sur un autre est tenu d'en prévenir le gouvernement et le propriétaire six mois avant la Saint-Georges.

B. En conséquence du changement, il est tenu de payer au propriétaire qu'il abandonne une somme en argent équivalente à ses obligations d'une année envers la propriété.

C. Il est tenu, à titre de dédommagement, d'abandonner à ce même propriétaire sa maison et toutes les améliorations que son travail a pu créer.

D. Il est tenu de payer en argent à la commune qu'il quitte ses impositions d'une année.

E. Il est tenu de payer d'avance à l'État le montant de ses impôts pour tout le temps compris entre l'époque du transfert de domicile et l'époque du recensement fixé périodiquement de sept en sept années; ainsi, un paysan déménageant pendant la première année qui suit le cadastre devrait faire une avance de six années d'impôt.

F. Tout en remplissant les conditions ci-dessus, la faculté de mutation n'est étendue qu'à deux familles à la fois dans chaque localité. Par une indigne interprétation, le prince Bibesco a restreint cette faculté à deux familles seulement, non pas à la fois, mais par année.

G. Il est défendu, sous peine sévère, à toute commune de recevoir un fugitif, avec ordre de le renvoyer à son domicile [2].

Cette dernière disposition rappelle les décrets des princes Mathieu Bassarab et Basile le Loup au XVIIe siècle.

---

[1] Consulter l'art. 64, du *Règlement valaque,* et l'art. 435, du *Règlement moldave.*

[2] Consulter : l'art. 124 du *Règlement moldave* et les art. 103 et 104, du *Règlement valaque* et les dispositions spéciales annexées.

La restauration du servage personnel mécontenta plus les paysans que leur asservissement au travail. Nous avons vu les récriminations des boyards contre les actes de l'administration, exprimées par le comité moldave; écoutons maintenant la pensée du peuple traduite par les députés paysans dans la commission de 1848:

„Le Règlement, disait l'un d'entre eux, enfermait le paysan dans la propriété comme dans une ville fortifiée de murailles et à portes de fer, en sorte que nous ne savions par quelle issue en sortir. En nous retirant ailleurs, nous n'y échappions pas; en abandonnant nos maisons, nos vignes, les arbres de nos vergers, le fruit de notre travail et du travail de nos pères, nous ne pouvions vivre ailleurs de notre peine. Quand notre trace était retrouvée, la gendarmerie et les fermiers arrivaient ensemble; ils nous liaient et nous ramenaient comme du bétail, nous enfermant l'hiver sans feu dans vos caves et vos greniers, nous jetant encore de l'eau pour nous geler, afin d'affrayer par la torture ceux qui auraient le désir de suivre notre exemple. Plusieurs d'entre nous sont restés estropiés ou maladifs, ne pouvant aujourd'hui gagner leur vie! Les boyards, les fermiers ou leur valets en enfermaient dans des auges, comme on enferme les animaux immondes, sans penser que c'étaient des hommes créés à l'image de Dieu!" (*sic*). Plus loin le même ajoutait: „Je réponds aux députés boyards qui nient que la corvée soit le servage, que jamais le servage n'a été aussi oppresif que depuis le Règlement. Est-il serf attaché à la glèbe ou autre chose, l'homme qui ne peut se transporter d'un lieu à un autre? Nous n'avions même pas la possibilité de fuir, car on nous ramenait battus et maltraités. Que signifient, d'après le Règlement, les conditions imposées au paysan de payer par anticipation toutes ses redevances d'une année, d'abandonner sans dédommagement au propriétaire sa maison et le fruit accumulé du travail, puis une foule de dépenses, une immense perte de temps, faisant obstacle à toute mutation? Ces choses-là nous tenaient liés et sont le servage!" (*sic*). Un député boyard répliqua au paysan que ces obstacles et ces formalités avaient été élevés dans l'intérêt du fisc; le paysan reprit: „L'État retrouvait le paysan n'importe où il se fixait et ne perdait rien; mais par la fuite d'un paysan le propriétaire perdait un esclave" (*sic*), „Y a-t-il donc un autre esclavage, mes frères, que celui que nous subissons? s'écrie un autre paysan, Lipan. Ma femme était accouchée depuis trois jours et gisait sans secours; un gendarme suvient et m'emmène, avec force coups, travailler aux champs du boyard. Depuis dix ans les bleus du fouet ne se sont pas effacés sur mon dos; je travaillais sans obtenir à manger et à boire; on m'empêchait de voir ma femme et mes enfants et de nous procurer du pain, et si je me plaignais on me frappait. Au temps des Turcs, le sabre tuait, mais il ne cuisait pas comme le fouet des ciocoï, et n'asservissait pas comme leur Règlement, dont nous n'avons eu connaissance qu'au jour où il est tombé à charge sur nos épaules" (*sic*).

Nos législateurs rétablirent au XIXe siècle le servage, disparu de toute l'Europe.

XX

RÉSULTATS DÉSASTREUX DU RÈGLEMENT POUR LE PAYS

Privés de la disposition de leurs bras, leur unique capital, privés de la liberté personelle, les paysans, pour échapper à la tyrannie de la propriété, profitent d'une loi qui leur permet le changement de domicile; lorsqu'ils possèdent ou peuvent acheter une parcelle de terrain dans les villes, ils abandonnent peu à peu la vie agricole et s'agglomèrent dans les cités, où ils deviennent forcément manœuvres et ouvriers ; cette agglomération n'est pas seulement préjudiciable à l'agriculture manquant de bras, mais elle menace d'engendrer dans nos pays le paupérisme, ce fléau des sociétés européennes, et par contre-coup de semer la graine future des révolutions. Les paysans à proximité des frontières émigrent ; les Moldaves en Bucovine et en Bessarabie ; les bords du Pruth sont continuellement surveillés et en état de siége ; les Valaques émigrent en Transylvanie et surtout en Serbie et en Bulgarie ; les émigrations augmentent chaque année et s'effectuent pour la plupart l'hiver, quand les deux rives du Danube gelé ne font plus qu'un même sol. Le long de la rive serbe on trouve environ 40 000 familles de fuyards ; en Bulgarie et jusqu'en Roumélie on en compte plus de 100 000 qui ont quitté le pays depuis l'avénement du Règlement organique. Après la guerre de 1828, une colonie de Bulgares, au nombre de 30 000 familles, créa de magnifiques établissements agricoles qui promettaient de beaux résultats ; en peu de temps l'oppression du Règlement força la colonie de se dissoudre ; les Bulgares reprirent le chemin de leur pays, et ceux d'entre eux qui restèrent fondèrent deux bourgades, mais ne s'occupèrent plus d'agriculture.

La misère, l'esclavage, la dépopulation et la ruine de nos pays sont le fruit de cette monstrueuse législation qu'on eût dû appeler désorganique ; la Russie et la Porte la maintiennent depuis 1848 contre le gré du peuple et malgré les protestations qu'elle souleva dès sa naissance. Rappellerons-nous les difficultés que la mise en exécution du Règlement a rencontrées en Valachie ? Rappellerons-nous que les baïonnettes russes l'ont seules imposé aux paysans moldaves soulevés, et qu'il a été mis au jours dans un temps d'occupation militaire par une administration étrangère, hostile à la Porte, hostile au pays ? Disons pour l'honneur de ces malheureux paysans, que le comité moldave dépeint si dénués de moralité, de bon sens d'énergie, enfin de ce qui constitue l'homme, qu'ils ont signé leur protestation de leur sang ; le premier jour du règne du Règlement a été un jour de fusillade et de carnage. Il ne s'était pas écoulé cinq années depuis qu'il fonctionnait, que les plaintes incessantes durent réveiller même l'apathie du prince Ghica. De 1837 à 1842, comme nous l'avons rapporté déjà, il demanda incessamment à l'Assemblée des boyards d'alléger le sort de ces paysans et de prévenir une catastrophe. Les boyards impitoyables ne voulurent rien céder de ce qu'ils appelaient leurs droits. „Le paysan est le capital du boyard", hurlait un boyard député en pleine séance de la session de 1842.

Le mot vaut à lui seul une histoire.

Le prince Ghica, désespérant de pouvoir entraîner l'Assemblée à des concessions, chercha par des voies administratives arbitraires à brider

les boyards, dans le double but de se créer une autorité sans contrôle ni entraves et de capter les sympathies des paysans, tactique habituelle de nos princes et de tous les ambitieux incapables. Mais le prince Ghica s'y prit maladroitement, irrésolument et tardivement; son gouvernement était déja généralement discrédité; il n'avait plus l'autorité morale d'une administration intègre; ses efforts hâtèrent sa chute, décidée par les boyards de concert avec la Russie.

À l'avénement du prince Bibesco, en 1842, les paysans crurent un moment obtenir un dégrèvement quelconque; les pétitions, les plaintes se multiplièrent; mais Bibesco, plus boyard-propriétaire que prince, ne tarda guère à les désabuser; tout en diminuant de deux jours le servage (voir § XV), il institua les jours de travail aux grandes routes, doubla le péage des barrières, et lia davantage le paysan à la terre du boyard.

XXI

OPINION DU PARTI NATIONAL SUR LA QUESTION ÉCONOMIQUE RÉVOLUTION DE 1848

Les débats violents du prince Ghica et des boyards, les souffrances chaque jours plus vives du peuple engagèrent le jeune parti national à chercher une solution juste, utile à tous et possible, à la grave question débattue depuis tant de siècles, et jamais résolue, entre propriétaires et paysans. En 1840, le parti national, à la veille d'un mouvement, avait conclu à déclarer, par une législation nettement formulée, les paysans *francs tenanciers* avec droit héréditaire sur les terrains qu'ils possèdent, et sous obligation de payer au propriétaire nominal, au lieu d'une rente en travail obligatoire, à la journée ou à la tâche, une rente en valeur monnayée, fixée une fois pour toutes, à l'instar des terres cédées à perpétuité par bail emphytéotique et basée sur la valeur réelle actuelle du sol. Plus tard, on jugea que le rachat définitif de la rente serait plus utile aux uns et aux autres; de sorte qu'en remboursant aux propriétaires le capital ou le prix vrai, le paysan restait maître absolu de son terrain. Dès 1846, ce programme fut soumis au public, au cri d'alarme et à la stupéfaction des boyards; la révolution de 1848 vint le réaliser; l'article 13 de la déclaration des droits comprend : „Abolition des corvées des paysans, qui deviennent propriétaires au moyen de l'indemnité".

La révolution de 1848 est tout entière dans cet article 13; les autres points, plus développés seulement, sont la reproduction du programme de la révolution de 1821.

Cette réforme sociale demandée par le peuple est-elle juste?...est-elle utile?...est-elle possible?... trois qualités essentielles qu'on est en droit d'exiger de toute réforme nouvelle.

C'est ce que nous allons examiner.

XXII

L'APPROPRIATION DES PAYSANS EST JUSTE

Au dessus des lois humaines nous reconnaissons une loi absolue, *la justice*. C'est cette loi, étoile brillante dont la raison humaine est le reflet, et à la clarté de laquelle marche l'humanité, que l'homme constitué en société doit chercher sans cesse à réaliser pour vaincre le mal et le remplacer par le bien.

Le peuple roumain en 1848, en adoptant pour devise *Justice et Fraternité*, basa les réformes sociales sur cette loi.

Est-il juste qu'un peuple entier gémisse dans la dégradation et la misère? Est-il juste qu'il soit asservi aux intérêts égoïstes d'un petit nombre d'individus? Est-ce la loi de justice qui dirige une société dans laquelle quelques-uns possèdent, prennent et dévorent tout, en même temps que la masse manque de nécessaire? Une société organisée d'après la justice n'est-elle pas tenue de protéger la vie de l'homme contre la faim, comme elle la protège contre le meurtre? N'est-elle pas tenue de protéger la liberté du travail contre le monopole et l'asservissement, comme elle protège la propriété contre le brigandage? Toute entrave apportée au travail est un vol; lier les bras du paysan, disposer, ce qui est pire, de son travail en faveur d'autrui, c'est un assassinat. Et c'est d'assassinat que nous accusons les lois qui ont régi notre société.

La demande du peuple roumain en 1848 de faire reconnaître comme loi fondamentale la liberté du travail est-elle ou n'est-elle pas juste?

La demande de demeurer contre indemnité propriétaire du sol qu'il possède depuis des siècles est-elle ou n'est-elle pas juste?

Le peuple n'a pas dit au boyard: Je t'ai donné depuis des siècles une rente annuelle décuple, pour le moins, de la valeur du sol que les législations tour à tour ont remis en ma possession, j'ai donc racheté ce sol mille fois pour une, et ne te dois rien; mais il a dit: j'oublie ce que j'ai payé; je ne mets pas en ligne de compte mon esclavage, la perte du travail séculaire de mes aïeux, les mauvais traitements que ta tyrannie a infligés à mon âme et à mon corps, je t'achète aujourd'hui définitivement le capital que tu ne peux m'enlever, afin que je puisse m'affranchir de cette rente perpétuelle qui m'asservit perpétuellement [1].

La question de l'appropriation des paysans n'etait, comme l'ont dit et le disent encore les privilégiés, ni une spoliation à l'instar de celle que les boyards commirent contre les petits propriétaires (*mosnéni*), ni le partage agraire, mais purement et simplement la substitution du droit réel de la possession au droit nominal de la propriété, moyennant le rachat de la rente. La résistance des boyards repose sur une misérable équivoque qu'ils seraient fort embarrassés de justifier. En effet, le peuple n'a pas besoin d'exiger l'application de la loi agraire dont on a cherché à effrayer le monde; les domaines des boyards sont déjà *légalement partagés* et ne peuvent plus l'être par conséquent.

---

[1] Voir les séances des 17, 18 et 19 août de la Commission de 1848.

Nous avons eu lieu de constater à la hâte que les législations de toutes époques avaient aliéné et partagé entre les paysans les deux tiers de chaque domaine ; souvent la totalité du domaine restait à la disposition du paysan, car les boyards trouvaient plus d'avantages à en retirer une rente fixe et assurée qu'à le faire valoir eux-mêmes.

Le gouvernement révolutionnaire, prenant en main les intérêts existants des boyards et de la grande propriété plutôt que ceux du peuple qui l'avait élu pour le protéger, lui proposa de céder de ses droits et d'abandonner au propriétaire nominal non le tiers du domaine, selon la lettre des législations antérieures, mais la moitié [1]. Cette cession dans l'esprit du gouvernement avait un double but : celui de jeter un gage de conciliation entre les propriétaires et les paysans, et celui tout aussi important de déverser au plus vite le trop plein de la population des montagnes dans les riches plaines inhabitées et dans les domaines de l'État.

La réalisation de l'article 13 de la Constitution agrandissait au lieu de diminuer le domaine du boyard ; son droit conditionnel sur la propriété du sol se transformait avec la situation des colons en droit absolu, car, nous l'avons suffisament démontré, *le boyard en voulant asservir le paysan a dû lui accorder un droit au travail permanent*, et *a asservi la majeure partie de sa propriété*. Plus forts en rapines qu'en déductions logiques des faits, les boyards ne peuvent parvenir à comprendre que le Règlement qu'ils évoquent comme une sauvegarde n'a fait que coroborer en principe et en fait le *droit au travail*[7] de la population rurale, et leur dépossession de la majeure partie des domaines dont ils ne sont que les usufruitiers. Est-ce que depuis des siècles ils n'ont pas été expropriés des deux tiers du fonds par mesure d'utilité publique? Il est vrai que tout en subissant l'expropriation, ils la nient et se consolent en gardant les titres de ce qu'ils n'ont jamais eu. La prescription du travail séculaire, la voix de la justice, jamais totalement méconnues, malgré l'ignorance et les malheurs du temps, ont assuré une partie du sol à la population ; il est manifeste que la haute pensée des toutes les législations qui se sont succédées a été le peuple, et que les privilèges des boyards n'ont été que des accessoires ; les interprétations arbitraires, le despotisme ont fini par substituer l'accessoire au principal et rendre illusoires les droits de la population ; mais certes ils n'ont ni établi les droits du boyard ni anéanti ceux du paysan.

Par le rachat du droit de rente du boyard, le paysan restait donc libre et propriétaire absolu ; la propriété individuelle se trouvait du même coup dégrevée du droit au travail, dont il est la négation, et ce droit restait maintenu et garanti par la société.

La raison, l'équité et le droit sont contre le boyard.

Supposons cependant que le boyard puisse nier au paysan le droit de racheter la rente.

Peut-il également lui nier le droit d'acheter le sol avec de l'argent?

Peut-il contester à l'État le droit d'expropriation, par mesure d'utilité publique et moyennant indemnité?

---

[1] Voir la séance du 18 août de la Commission de 1848.

Supposons encore, car avec les boyards il faut tout supposer, supposons que les boyards contestent à l'État même ce droit.

L'État serait-il ou ne serait-il pas en droit d'établir les paysans sur les domaines publics ou sur les domaines des monastères relevant également des domaines publics? Les propriétés nationales comprenant le tiers de la surface du pays suffisent à la colonisation de toute la population agricole ; le cas échéant, le bienfonds intégral de la propriété privée serait-il en état de supporter les dédommagements qu'elle devrait accorder à la population émigrante, pour les améliorations et les immeubles qu'elle serait forcée d'abandonner? Certes, ces mesures rigoureuses, praticables, justes et rationelles au point de vue du droit, seraient la ruine des boyards et le châtiment de leur égoïsme aveugle.

D'où vient donc la résistance du boyard? Est-ce du sentiment réel d'une injustice commise à son égard? De son attachement au sol qu'on lui enlève? Non; le boyard ne connaît pas l'amour de la terre, car il en vit éloigné, il ne la cultive pas et la délaisse en friche. La terre, pour lui, est uniquement la prison où il enferme le paysan, pour l'exploiter par lui-même, par ses valets ou par ses fermiers. Ce n'est donc point pour avoir voulu lui enlever la terre qu'il hait la révolution; il la hait pour avoir voulu lui enlever le privilège de vivre oisif des sueurs du paysan. Pour sauver sont droit à l'injustice, il a vendu l'indépendance de la patrie et abrité le monopole sous les baïonnettes étrangères.

„Le paysan est le capital du boyard!"

XXIII

L'APPROPRIATION DES PAYSANS EST UTILE

Comment parler de l'utilité d'introduire dans n'importe quel pays un système de propriété foncière, grande et petite, à cette heure où des miliers de voix puissantes crient anathème à la propriété, en démontrant les crimes, la misère et la désolation dont elle a rempli le monde? Mais si l'abus du principe a produit les désastres que nous avons exposés dans cet aperçu historique, devons-nous en conclure qu'il faille anéantir le principe, décréter l'abolition de la propriété? Non; car c'est la propriété qui a créé l'agriculture, le commerce, l'industrie, la société et toutes les merveilles de la civilisation.

Nous ne nous laisserons effrayer ni par les clameurs ignorantes des boyards, dont la science économique se réduit à la seule exploitation de la chair humaine, ni par celles des rêveurs qui contestent le principe; les boyards espèrent abriter leur égoïsme sous l'intérêt de la société, comme si la société était menacée. Que les boyards se le tiennent donc pour dit : ce n'est pas l'abolition, c'est la création de la propriété que nous poursuivons; nous ne voulons pas l'ébranler, mais au contraire l'asseoir et l'affermir. Ainsi, en admettant le droit de propriété comme un fait social acquis désormais et inébranlable, sujet à modification au fur et à mesure du progrès des sociétés, nous reconnaissons la nécessité morale, politique et économique de l'appropriation individuelle du sol. Nous pensons que

le mal dans la société, l'excessive inégalité des biens, ne déco lent pas du principe de la propriété, mais des mauvaises lois qui la régissent. La loi doit être en raison du progrès général, c'est-à-dire qu'elle doit étendre le droit d'user du sol, base de la propriété, et restreindre la faculté d'en abuser, qui constitue le monopole et le privilège. Le moyen de parer à la trop grande inégalité des richesses et de mettre obstacle à l'exploitation de l'homme par l'homme consiste à garantir à tous le nécessaire par la liberté entière du travail et à donner à chacun la facilité d'acquérir un capital productif, qui soit en même temps un instrument de travail. Le capital indispensable dans les pays exclusivement agricoles, comme les pays roumains, est le sol. Le devoir d'une société bien organisée est de donner à chacun de ses membres d'abord le sol, puis le capital nécessaire à la culture de ce sol. L'absorption de la terre par un petit nombre de privilégiés a pour conséquence la misère des membres déshérités de la société ; cette conséquence fatale amène à son tour la désorganisation de la société entière, et le désordre trouve son excuse et sa raison d'être dans la cause qui le produit.

La monopolisation de la propriété foncière est toujours funeste, qu'elle s'opère au profit d'une oligarchie ou de l'État. Nous avons vu co ment la grande propriété en a usé depuis des siècles avec la population ; le monopole ar l'État, prôné par les égalitaires du jour, ne serait pas moins désastreux, en substituant la tyrannie fiscale à l'émulation, à la liberté et à l'indépendance individuelles. L'Orient est un exemple frappant de cette vérité. La plupart des gouvernements y sont propriétaires exclusifs du sol ; aussi n'y rencontre-t-on ni agriculture, ni industrie, ni arts ; l'ignorance, la misère et le despotisme absolu le désolent. L'utilité de favoriser la division du sol, en créant pour tous la faculté de posséder, est généralement reconnue au double point de vue moral et politique. „Qui n'a remarqué, dit Rossi, l'esprit sérieux, réfléchi, la conduite sage et digne, les vues solides et conservatrices des populations esentiellement composées de propriétaires fonciers? Fortement attachées à leurs droits, elles ne mettent pas facilement en oubli leurs devoirs ; elles n'aiment pas les aventures, ne se livrent pas aux folles espérances et ne pardonnent pas à l'esprit de désordre les malheurs et les crimes dont il accompagne ses coupables tentatives. La liberté trouve en elles son plus ferme appui, l'anarchie une résistance insurmontable" [1]. Mais si le monopole amène la ruine générale et la disette, l'excès contraire, c'est-à-dire le morcellement illimité, doit produire les mêmes effets ; l'éparpillement infini du sol, en substituant nécessairement le travail de l'homme à celui des animaux, la sape à la charrue et aux machines agricoles, tue les forces du cultivateur, met obstacle à l'élève des bestiaux et s'oppose au développement de la production ; la cherté et la disette deviennent un danger qui est d'autant plus redoutable qu'elles frappent la partie de la population qui vit de l'agriculture sans y être adonnée ; la nécessité économique, dans l'éventualité d'une répartition égale possible du sol, pour parer aux inconvénients du morcellement à l'infini, doit admettre les grandes et les petites propriétés, qui donnent naissance à la grande et à la petite culture.

---

[1] *Cours d'Economie politique*, tome, II, page 67.

Ces deux modes de culture s'aident mutuellement et sont indispensables pour prévenir la hausse et la baisse factices du prix des denrées, pour équilibrer la consommation, garantir du monopole et de la disette à la fois. D'ailleurs les qualités et la topographie des terrains font une loi des deux cultures; les localités montueuses demandent la petite; les localités marécageuses, au contraire, exigent la grande culture. C'est perdre du temps que de s'occuper des résultats possibles du morcellement; la question n'est pas là pour nous. En Occident on a répondu aux objections par l'idée de l'association; les pays danubiens ne sont pas de ceux où la division infinie du sol puisse de si tôt devenir périlleuse ou restreindre la consommation; leur grandeur, en égard à la population, les met à l'abri d'une pareille appréhension; la petite propriété peut s'étendre sans détruire la grande. La grande culture a besoin de capitaux abondants à bas prix, des arts et de la puissance des machines pour produire à bon marché et économiser les bras; l'étendue de la propriété doit donc être proportionnée aux moyens d'exploitation. La grande culture demande encore des travaux d'assolement et d'irrigation et de forts engrais; ces derniers ne s'obtiennent que par l'élève et l'amélioration du bétail; l'agriculture pastorale est nécessaire à la culture; elle est simple, peu coûteuse, produisant beaucoup, et économise les forces de la terre; par la division du travail, par la puissance des capitaux on arrive à obtenir la plus grande quantité de produits de la terre avec le moins de bras; les bras alors inutiles à l'industrie agricole se jettent dans l'industrie manufacturière, qui donne elle-même une immense quantité de produits; les deux artères du travail, s'enchevêtrant l'une dans l'autre par la consommation et la reproduction réciproques de leurs produits, forment ensemble la richesse nationale.

Or rien de tout cela n'existe chez nous; ni application des capitaux, ni exploitation par les machines, ni engrais, ni assolements, ni irrigations : la grande culture est à naître si on la mesure à la grandeur des travaux et non pas à l'étendue du terrain. Sur des domaines grands de plusieurs lieus, les capitaux et les bras manquent. Les deux tiers restent en friche; le reste est mal cultivé. Quoique vieille, l'agriculture est restée à son état primitif; la charrue et la herse en bois, seuls engins qu'on y connaisse, semblent fraîchement venues du Latium. On se contente de gratter la surface du sol; le seul moyen de réparer les forces de la terre est la jachère. Le paysan, travaillant par contrainte, travaille mal, et l'on dépense infructueusement le temps, les forces et le peu de bras dont on dispose. Les grands capitaux sont généralement rares; les propriétaires qui s'occupent d'exploitation mettent leur savoir-faire à gagner beaucoup sans rien engager. La plupart, manquant même du peu d'argent qu'ils jugent indispensable, sont obligés pour en avoir de s'adresser aux usuriers juifs ou grecs, et d'emprunter à 18 pour 100 quelquefois, jamais au-dessous de 12 pour 100, sur hypothèque, bien entendu, de leurs biens. Le crédit n'a jamais existé, quoi qu'en dise le triumvirat moldave du Comité; les affaires se font de la main à la main, à courte échéance; l'hypothèque, le prêt sur gage, ne donnent aucune garantie aux transactions. Il n'y a pas d'exemple que ces hypothèques n'aient fini par un procès ou une expropriation. Les boyards s'étant mis au-dessus des lois, en les interprétant et les exécutant à leur volonté, les capitaux se multiplient laborieusement le plus souvent par des opérations illicites, comme le prêt à la petite

semaine; quand ils ne restent pas enfouis, ils ne s'échangent que contre une forte prime. Par une compensation fort juste d'ailleurs, les boyards sont les premières victimes de leur despotisme. Ne pouvant ou ne voulant pas, à l'échéance, faire honneur à leur signature, leur ressource est dans le renouvellement des obligations; de renouvellement en renouvellement, en quatre années, les intérêts doublent la dette primitive. La majeure partie des propriétés aujourd'hui est hypothéquée; les intérêts de la dette hypothècaire triplent le revenu foncier des Principautés. Chaque jour les grands propriétaires, malgré les frais, malgré les procès, sont expropriés par leurs créanciers, tous petits capitalistes étrangers. Ces chances d'expropriation vont augmenter par l'impôt foncier établi dernièrement, et qu'on sera dans la nécessité de maintenir pour subvenir aux frais de l'occupation russe.

Il rentre dans la question d'expliquer comment les étrangers, Juifs ou Grecs, arrivés nus et mendiants dans le pays, ont pu accaparer dans leurs mains les capitaux. L'histoire en est simple; usuriers à la petite semaine dans les villes ou les campagnes, spéculant moins sur la solvabilité du débiteur que sur le gage, exploitant la misère et pas le crédit, prêts à tout et sûrs de l'impunité, l'escroquerie n'ayant pas de nom devant la loi, et la fourberie passant pour de l'habileté, sobres, parcimonieux, ne vivant que pour gagner de l'argent, ils parviennent en peu de temps, l'administration et les tribunaux aidant, à réaliser certaines sommes. Créateurs comme Dieu avec rien, ils exploitent le paysan; possesseurs de quelques milliers de francs, ils s'abattent sur les boyards, la proie promise à leurs rêves. Les boyards, il faut être juste, se prêtent avec complaisance à leurs vues. Dissolus, oisifs, ne pensant ni au lendemain, ni à l'avenir de leurs familles, pour satisfaire leurs vanité, soutenir leur faste et faire face à leur prodigalité, les boyards sont obligés de recourir aux usuriers. Généralement ceux-ci deviennent les fermiers obligés de leurs débiteurs et font leurs conditions. Soit amour-propre, soit calcul, les boyards n'afferment leurs terres que pour trois années; le peu de durée des baux s'oppose aux développements d'une bonne culture, et nuit également aux intérêts du fermier et à la rente du propriétaire. Mais le fermier, aussi ignorant, aussi oisif que le boyard, n'est pas moins avide; il n'a pas affermé pour travailler, mais pour bénéficier sûrement sur cette matière exploitable qu'on appelle paysan. La grande culture et l'économie agricole se bornent à extorquer la population. Nous l'avons dit plus haut, les baux ne se fondent ni sur les frais d'exploitation, ni sur l'étendue, ni sur la qualité des terres, mais absolument sur le nombre des paysans; en d'autres termes, ce n'est pas la terre qui est affermée, mais le paysan. Les fermiers font donc de l'argent; les boyards empruntent sans cesse à des intérêts qui augmentent à mesure que la valeur de l'hypothèque décline, et sont exploités à leur tour.

La violation de la justice et de la loi économique a amené la ruine générale des boyards et des paysans au profit d'aventuriers étrangers; la peine du serf a été, comme l'a dit dans sa déclaration des droits l'Assemblée de 1746, une malédiction qui s'appesantit sur les boyards. L'effet de cette malédiction séculaire, chargée des misères et de la vengeance du paysan ployé sous le fardeau de la propriété et de l'État, est dans la ruine progressive de la caste boyarde, dévorée à son tour par l'usure.

Les grands propriétaires auraient visiblement à gagner par une meilleure distribution du sol, laquelle aurait pour conséquence d'élever la valeur du terrain, de peupler le domaine d'une population libre, active et adonnée au travail. De plus, en réalisant en argent le terrain dont le paysan est possesseur aux titres précités, le propriétaire pourrait non-seulement se libérer de la dette hypothécaire, mais se ménager un capital suffisant pour exploiter les biens-fonds qui lui resteraient, pour le lancer dans des entreprises industrielles. L'exploitation, à moins qu'ils ne préférassent l'oisiveté dans laquelle ils vivent aujourd'hui, assurerait à la fois aux boyards et le bénéfice du travail et la rente; en cas contraire, ils auraient la faculté d'affermer à long terme aux cultivateurs aisés, soit le domaine entier, soit par portions divisés en fermes, comme on le pratique en Angleterre; et le propriétaire et le fermier, la science agricole et le pays, y gagneraient en même temps.

Cependant les propriétaires croient dans leur ignorance que la grande culture ne peut exister qu'à la condition du travail servile. Ils ne veulent pas voir que le développement de l'agriculture, en Europe, ne date que de l'abolition du servage, et cet exemple universel prouve mieux que toutes les démonstrations que la grande culture n'est possible qu'avec la liberté. Un économiste distingué, Henri Storch, précepteur de l'empereur de Russie Nicolas I-er, dans le cours enseigné à son auguste élève, lequel ne semble pas en avoir beaucoup profité, prouve la supériorité du travail libre sur le travail forcé, tant en vue de la quantité que de la qualité des produits, son influence salutaire sur l'accroissement de la population et l'amélioration des mœurs, et sur la propagation des lumières et de la civilisation. Il cite à l'appui l'exemple des propriétaires russes et autres triplant en peu d'années leurs revenus par l'émancipation et l'appropriation des paysans de leurs vastes domaines. A la fin de ce beau traité, auquel nous renvoyons le lecteur, l'économiste russe ajoute ces considérations concluantes :

„Dans aucun pays l'abolition de l'esclavage n'a causé le moindre inconvénient; au contraire, elle a été suivie de ces effets salutaires qui accompagnent toujours la liberté, d'un accroissement de population, d'industrie, de richesse et de bonheur individuel. Ce témoignage, rendu par l'expérience de nos jours et dans un si grand nombre de pays en faveur de la cause de l'humanité et de la justice, devrait suffire pour rassurer les propriétaires et [pour] calmer leurs alarmes. Nulle part l'ordre public n'a été troublé, même par l'abolition prompte et générale de la servitude; nulle part les propriétaires n'ont été lésés dans leurs intérêts pécuniaires. Au contraire, leurs revenus se sont accrus etc" [1].

La grande culture faite au moyen d'ouvriers payés à la journée, à l'année, ou mieux encore à la tâche, est plus productive et plus économique que celle qui se fonde sur le travail obligatoire, car l'emploi des machines et l'intelligence agricole épargnent au propriétaire la dépense de la main-d'œuvre. La crainte que l'on a exprimée de voir les paysans renoncer au

[1] Henri Storch, *Cours d'Économie politique*. Ouvrage qui a servi à l'instruction de LL. AA. les grands-ducs Nicolas et Michel. S-Pétersbourg, 1815, tome IV, livre VIII, chap. 8, et tome V, chap. 10.

travail, une fois assurés du nécessaire, est illusoire; d'abord, parce qu'il y a dans le cœur humain le mobile du bien-être, qui n'est comprimé que par une organisation sociale défectueuse telle que le servage et le travail forcé, mais qui est d'autant plus vivace que la liberté d'acquérir est illimitée; puis ils ne pourraient renoncer au travail, parce qu'il faudra toujours subvenir aux charges de l'État, à l'entretien de la famille, au paiement du sol acquis, et acheter aux boyards le bétail et les instruments de culture. Supposer qu'un peuple possédant la liberté du travail et la liberté des transactions, possédant un capital terrien, se condamne à l'inoccupation volontaire, c'est supposer gratuitement une absurdité. Les peuples fainéants sont les peuples asservis. Le paysan travaillera autant et plus qu'à présent, à la différence près qu'il travaillera bien, sérieusement et consciеusement, sachant que le fruit de son labeur n'appartiendra pas à autrui. Boyards et paysans auront besoin réciproquement les uns des autres; mais la demande et l'offre se trouvant égalisées par la vraie liberté des transactions, l'échange des services sera égal, aussi le travail se trouvera convenablement rétribué. Le marché ne sera plus une nécessité subie par les uns et imposée par les autres, et tous réaliseront une plus grande part de bien-être. La petite culture du paysan aurait pour mission d'assurer la subsistance intérieure; la grande exploitation approvisionnerait les marchés étrangers. Les propriétaires s'appliqueraient à l'élève du bétail, indispensable sur de grands domaines, et créeraient dans nos pays cette branche inconnue de l'industrie agricole.

Quel résultat obtiendrait-on, s'écrient encore les boyards, à généraliser la propriété du sol? N'avons-nous pas l'exemple désastreux des paysans propriétaires, dont la situation est pire que celle des serfs? — Il est vrai que la position de ces paysans, sans être cependant plus misérable que celle de la gent corvéable, n'est pas ce qu'elle devrait être; mais, de bonne foi, peut-on croire qu'ils sont misérables parce qu'ils sont propriétaires? La cause de leur misère est toujours le boyard; le boyard est une tête de Méduse qui porte l'épouvante et la désolation de quelque côté qu'elle se tourne. Les paysans propriétaires sont donc ruinés par les procès qu'on leur suscite à l'effet de les dépouiller de la terre; ceci est un fait auquel les boyards n'ont rien à opposer; les *mosnéni* sont ruinés par l'oppression fiscale; c'est encore un fait incontestable; devons-nous rappler ici ce que nous avons déjà dit: que la tradition du système de dépossession se poursuit toujours activement et avec succés?

Le petit propriétaire affranchi du monopole terrien est esclave du monopole capitaliste; ne pouvant trouver de l'argent à moins de 50 pour 100 [1], la culture de son patrimoine devient précaire; à part le voisinage dangereux des boyards et des couvents, à part l'usure, la petite propriété, d'après le Règlement, reste en dehors du droit commun de la propriété seigneuriale; le boyard, en sa qualité de propriétaire, ne paye aucun impôt, il ne connaît ni réquisitions, ni service militaire, ni travaux d'utilité publique, tandis que le paysan propriétaire est soumis à tout. Certes ce n'est par l'exemption que nous demandons, car elle serait encore au préjudice du serf; nous voulons seulement constater que les boyards n'ont pas eu à cœur de consacrer par le Règlement organique le principe de la propriété, mais leur droit au privilège.

[1] Consulter les cahiers de la Commission de 1848.

L'usure, pratiquée tant par les propriétaires que par leurs fermiers, et qui dévore la population tout entière, foncière et corvéable, nous dénote la nécessité de créer côte à côte avec l'appropriation des institutions de crédit pouvant mettre à la portée des paysans un capital à petit intérêt pour l'achat du bétail, des instruments aratoires et des semences. Les caisses des villages existantes devraient être ramenées à leur destination primitive, en les dégrevant des obligations communales et de la responsabilité de la capitation; la capitation elle-même, impôt inique, héritage de l'époque barbare, devrait être abolie et remplacée par un impôt assis sur l'avoir; les caisses transformées en caisses d'épargne serviraient en même temps, à l'instar des petites banques agricoles d'Allemagne, à l'alimenter la petite culture, en prêtant aux paysans sur garantie de petits capitaux à bon marché. Dans l'éventualité d'une nouvelle expropriation des paysans, ce qui n'est guère à prévoir à moins d'un retour au moyen âge et de la concentration du sol en quelques mains, la loi organiserait la commune, empêchant le paysan de vendre son terrain à d'autres qu'à elle; une loi semblable régit encore chez nous des villages et des villes, et se retrouve en Russie et en Bulgarie. La commune serait tenue de donner contre juste prix des terrains aux jeunes gens qui voudraient s'établir; la commune en manquant, l'État leur en donnerait sur les propriétés nationales.

Par l'appropriation seule nous pouvons parvenir à assurer la liberté des paysans, stabiliser le droit de propriété et intéresser le peuple à sa défense et à sa conservation; l'organisation de la petite et de la grande culture donnera l'essor, par le développement de l'agriculture, à l'industrie, au commerce et à la richesse nationale; nous accroîtrons par l'aisance la population, nous ramènerons parmi nous un million de Roumains que le Règlement a contraints de quitter le pays, et attirerons des colonies étrangères; enfin nous rappellerons, mais seulement à cette condition, les différentes classes de la société aux sentiments de fraternité et de solidarité propres à conjurer dans l'avenir les révolutions et les tourmentes sociales.

XXIV

L'APPROPRIATION DES PAYSANS EST POSSIBLE
COMMISSION DE 1848

En 1848 tous les peuples assez heureux pour pouvoir manifester leur volonté abolirent le servage et le travail obligatoire et déclarèrent la population rurale libre et propriétaire, contre indemnité, des terrains qu'elle avait en possession. Cette théorie sociale fort vieille datait d'avant 1848; depuis longtemps la Suisse, le Danemark, l'Allemagne entière l'avaient adoptée et mise en pratique; elle se retrouve également en Pologne et jusqu'en Russie, non pas il est vrai, dans ces deux pays, comme mesure générale d'Etat, mais comme le fait individuel de quelques propriétaires intelligents. La révolution de mars avait résolu de la même manière

cette partie de la question sociale en Autriche, quand la révolution de juin la proclama en Valachie. Il était évident, en effet, pour tous les esprits droits, que le paysan, payant aujourd'hui à la propriété en travail forcé une rente au-dessus de 50 pour 100, aidé du crédit de l'État pourrait aisément par le travail libre racheter son terrain.

Les privilégiés valaques, à force de tentatives violentes de réaction, à force de bruit et de clameurs, réussirent à intimider le gouvernement révolutionnaire. Au lieu de proclamer hardiment, comme il le devait faire et à l'exemple du gouvernement autrichien, l'abolition de tous les droits féodaux qui constituent la rente réglementaire, réservant la question d'indemnité à la Constituante, il tâtonna et hésita ; et il se borna à former une commission dans la double intention de faciliter les travaux de la future assemblée et de faire patienter le peuple, lequel s'apercevait déjà que l'on tentait d'écarter ce qui avait été le principal objet de la révolution. Nous avons eu occasion de parler de cette commission, formée d'un député paysan et d'un député boyard de chaque district ; le gouvernement nomma d'office un vieux boyard pour la présider, et lui adjoignit, en qualité de vice-président, un agronome distingué, M. Jonesco, Roumain de Moldavie, pour éclairer la commission de ses lumières. Les délibérations s'ouvrirent les premiers jours du mois d'août 1848 et fixèrent les principes de la question ; le résultat de la première séance fut la reconnaissance à l'unanimité des voix de la liberté du travail ; dans la seconde séance, la commission consacre le droit de propriété et, reconnaissant le droit d'expropriation par l'État, moyennant indemnité, pour cause d'utilité publique, elle déclare *que l'appropriation des paysans était un cas urgent d'intérêt public*. Ces principes fondamentaux constatés et adoptés, la commission s'occupe des détails ; la mesure du terrain nécessaire à l'entretien du paysan et de son bétail donna lieu à des discussions orageuses ; les députés boyards ne s'accordaient pas plus entre eux qu'ils ne s'accordaient avec les députés paysans. Ils émirent quatre projets. Le premier consistait à abandonner sans indemnité quelconque aux villageois l'emplacement du village et le pâturage d'alentour ; le second accordait les deux articles ci-dessus au prix courant du sol, débattu entre les parties ; en sus, le propriétaire eût été tenu de céder aux paysans tout le terrain qu'ils demanderaient, sous condition que ceux-ci seraient assujettis à donner au propriétaire le cinquième en nature de tous les produits, le tiers du foin, et payeraient encore un droit de pacage. Le troisième projet bornait la concession du propriétaire à l'emplacement du village avec un rayon de terrain de vingt stagènes carrées, estimées à une piastre chacune, c'est-à-dire 1 296 piastres le pogone, ou treize fois et demi le prix actuellement courant de la terre. Le quatrième projet, prenant pour base de ses évaluations les prix courant trois mois avant la révolution, proposait de céder à ces prix six pogones de terrain au paysan de la plaine, quatre dans les pays de vignobles, ou deux dans les localités montagneuses ; les populations, d'après ces deux derniers projets, auraient la faculté, moyennant arrangement de gré à gré, d'obtenir un surcroît de terrain, non pas à titre de concession perpétuelle, mais simplement à titre de fermage. Ces quatre projets étaient d'accord sur un seul point : conserver au propriétaire féodale le droit de monopole sur la vente des objets de consommation.

Ce droit n'était rien moins que la négation de la propriété qu'on disait vouloir créer.

Il est évident que ces projets empiraient la situation du paysan; ils violaient son droit acquis sur le sol d'abord, puis en le créant propriétaire, avec ou sans indemnité, seulement de son toit de chaume et de son jardin ou même d'un terrain isuffisant à son entretien, ils l'assujettissaient de nouveau au boyard par le besoin; la liberté personnelle et la liberté du travail, reconnues dans les premières séances, devaient rester lettres mortes; conserver et doubler la dîme, c'était reculer dans la barbarie et éterniser l'arbitraire, car la dîme est la source de mille abus et de vexations innombrables pour le paysan. Les auteurs de ces projets avaient apparemment oublié que les abus avaient imposé quelques années auparavant la nécessité de transformer en Valachie la dîme en argent et en Moldavie en journées de travail. Notons en passant que le boyard avait gagné à cette substition; que le paysan fît ou ne fît pas de récolte, la dîme était toujours payée.

Pour ramener à leur opinion les révolutionnaires, quelques boyards proposèrent de donner à l'État, à titre d'impôt foncier, la moitié de la dîme en nature. Nous confessons à regret qu'il se trouva alors, et qu'il se trouve encore plusieurs révolutionnaires assez inintelligents pour se rallier à cette opinion. Entraînés par le désir de conciliation, ils oublièrent que les privilégiés ne pardonnent jamais à une révolution qui abat les privilèges; ils transigèrent avec leurs principes et soutinrent les boyards. Le bon sens des députés paysans se révolta; dans la séance du 18 août, ils rappelèrent aux boyards que la constitution jurée par tous avait promis aux paysans le sol nécessaire à leur entretien et à celui de leurs bestiaux et non pas l'emplacement des villages. Les hommes éclairés démontrèrent que les projets étaient préjudiciables aux paysans, aux propriétaires et à l'État; aux paysans, en ce que les boyards rejetaient de nouveau sur eux l'impôt foncier; aux propriétaires, en ce qu'ils conservaient implicitement aux paysans leur droit au travail vis-à-vis du domaine entier, et conduisaient au morcellement total des propriétés en rendant impossible pour l'avenir la grande culture; à l'État, qui par l'obligation d'accepter les contributions en nature se voyait transformé en marchand ce qui dénaturait ses fonctions et poussait la société au communisme.

En dehors de la commission, plusieurs autres systèmes avaient était élaborés dont l'un eut beaucoup d'adhérents. Quelques faux libéraux, se rattachant à l'opposition quasi-libérale de 1837, le prônèrent; il consistait à respecter l'acte d'émancipation de 1746, à déclarer le paysan libre de sa personne et le propriétaire maître absolu sur le domaine entier, et à substituer à l'arrangement forcé du Règlement l'arrangement de gré à gré entre le cultivateur et le propriétaire. Le système, au fond, si système il y a, ne visait à rien moins qu'à enlever au paysan tout droit sur la propriété telle que le Règlement l'a faite; à dégrever le boyard de l'obligation de nourrir la population, et à déclarer le paysan prolétaire, avec le droit de mourir de faim où il voudrait, ou la liberté de subir les conditions des propriétaires; il nous menait droit au paupérisme et transportait l'Irlande sur le Danube. Ce système a été essayé en Bessarabie. En s'emparant en 1812 de cette belle province, la Russie déclara l'émancipation pure et simple des paysans, moins par amour de la liberté que pour ruiner les boyards

moldaves. On vit alors les paysans, à l'instigation du gouvernement, abandonner en masse leurs établissements et errer à travers le pays, cherchant des terres à bonnes conditions. Ce revirement social amena d'abord une dépréciation considérable du sol, au point que les propriétaires ne pouvant, faute de bras, ni cultiver la terre ni subvenir à l'énormité de l'impôt foncier dont le gouvernement russe les avait frappés, vendirent à vil prix leurs biens, partie à l'Etat, partie à des acquéreurs russes. Sitôt que les propriétés eurent changé de maîtres, le gouvernement prit un autre langage; il força les paysans à se fixer, leur imposa des obligations excessives et rétablit le servage. Mais le tour était joué; les grands boyards moldaves étaient ruinés ou expropriés. Nous souhaitons que l'expérience de leurs confrères de Moldavie serve de leçon à nos boyards et leur fasse voir comment la Russie a protégé la propriété et compte protéger la leur. Adopter ce système, c'est subir un jour la monopolisation du sol entier entre les mains de quelques individus qui disposeraient des forces de l'autorité.

Avant d'en finir avec les différentes solutions qu'à enfantées la question, mentionnons le métayage. Le métayage est une association entre le propriétaire et le colon; le propriétaire fait toutes les avances de l'exploitation, c'est-à-dire qu'il fournit, outre la terre, les bestiaux, les instruments aratoires et la semence, et qu'il pourvoit à la nourriture du colon et de sa famille, depuis le jour où l'association a eu son commencement d'exécution jusqu'à la premièr récolte; le colon n'apporte à l'entreprise que son travail et celui de s famille; les produits de l'exploitation se partagent par moitié entre le propriétaire et le colon. Ce mode est convenable dans les pays pauvres; il n'exige point de capital du métayer et fort peu du propriétaire; mais la culture est imparfaite, surtout quand le propriétaire ne s'en occupe pas en personne. Le colon n'a aucun intérêt à ameliorer le sol, dont il n'est pas seul à profiter; le propriétaire, par la même raison, s'efforce, de son côté, de faire le moins de frais possible; la condition de nourrir le colon dans les mauvaises années, au risque de perdre ses avances, est fort lourde. Avant la grande Révolution, ce système était fort en vogue en France; même aujourd'hui, les métayers sont nombreux; il y a cependant une modification profonde: les métayers sont petits propriétaires eux-mêmes, et le métayage n'est qu'un moyen pour occuper toutes leurs forces actives et parvenir à une plus grande aisance; c'est une industrie, et non plus une condition absolue d'existence. Malgré les défauts qui lui sont inhérents, nous ne nous opposons pas à l'introduction de ce système; mais avant tout, nous demandons que le paysan ait son nécessaire assuré en terre. Cette assurance débarrasse la propriété de la condition onéreuse de le nourrir, ainsi que sa famille, dans les cas prévus et qui se renouvellent presque périodiquement; et quant au paysan, l'association ou le métayage ne lui sera pas une servitude imposée par la nécessité, mais un moyen de parvenir au bien-être.

A tous les projets émis par les boyards des députés paysans répondirent en peu de mots: „Nous comprenons, frères, que vous voulez nous débarrasser du sac qui nous gêne et le remplacer par un bissac (*să ne luați din spinare traista și să ne puneți dăsagii*)''. Ils déterminèrent, d'un commun

accord, la mesure du terrain indispensable à leur entretien et à celui de leur bétail, dans les proportions suivantes :

Habitants des plaines :

Pogones
1 $^1/_2$ emplacement de maison et jardin,
3 $^1/_2$ pâturage,
3 terrain de labour d'automne,
3 ,, ,, ,, de printemps,
3 prairie fauchable.
Total 14 pogones ;

Habitants des localités marécageuses :

Pogones
1 $^1/_2$ emplacement de maison et jardin,
3 $^1/_2$ pâturage,
4 terrain de labour d'automne,
4 ,, ,, ,, de printemps,
3 prairie fauchable,
Total 16 pogones ;

Habitants des pays vinicoles :

Pogones
1 $^1/_2$ pour maison et jardin,
3 $^1/_2$ pâturage,
3 terrain de labour,
3 prairie,
Total 11 pogones ;

Habitants des montagnes :

Pogones
— $^1/_2$ maison et jardin,
1 $^1/_2$ pâturage,
1 $^1/_2$ labour,
2 — de bois,
1 $^1/_2$ prairie,
Total 8 pogones.

Cette évaluation était juste et fondée sur les vrais besoins. Observons, à l'encontre de ceux qui croient que les paysans faisaient une demande exorbitante, qu'ils ne demandaient que la moitié de la concession de l'urbarium de 1790 en Moldavie (voir § IX, page 55) où le sol cependant est bien plus cher et plus étroit qu'en Valachie.

Les députés propriétaires restèrent stupéfaits à une telle prétention. — „Et où prendrez-vous l'argent nécessaire au rachat de ce terrain?" demandèrent-ils aux paysans. — Un paysan, montrant à l'assemblée ses mains, répondit : „Voyez-vous ces mains noires et calleuses? Ce sont celles qui produisent toutes les richesses de ce pays ; l'or et l'argent ne descendent pas du ciel tout exprès pour vous ; ils proviennent de nos chaumières. Il existe des écus ; mais ces écus sont créés par le fruit de

notre travail" — „Il y a de l'argent suffisamment pour vous en donner, s'écrie fièrement un autre paysan; l'État paye, le trésor public paye, et le trésor public, c'est nous, l'État c'est nous; car c'est nous qui le soutenons, c'est nous qui l'emplissons". — „Oui, reprit un troisième, si l'État est pauvre, aux fruits de nos travaux, perdus en vain jusqu'ici, nous ajouterons de nouveaux travaux, nous redoublerons d'efforts, et l'or et l'argent jailliront de nos bras comme d'une source; à nous, trois cent mille familles de la campagne, nous parviendrons à payer votre sol; si l'État manque de forces, nous sommes là pour lui en donner; nous ne le laisserons pas rougir devant les nations étrangères" [1].

Vaincus par les paysans sur le terrain de la discussion, les privilégiés tournèrent leurs espérances du côté de la lieutenance princière; ils parvinrent à l'intimider et, deux jours après cette mémorable séance, le 19 août, la lieutenance mit fin à la commission sans qu'elle eût rien achevé. Avant de mourir, cependant, la commission avait posé trois principes essentiels : le droit de propriété, la liberté du travail et l'expropriation par mesure d'utilité publique.

Voilà le résumé de ces travaux dont on a fait tant de bruit et qu'on a eu la sottise et l'insigne mauvaise foi de qualifier, jusque dans les actes officiels, de communisme.

XXV

SUITE. MOYEN FACILE ET AVANTAGEUX DE RACHETER LA RENTE

Les moyens pratiques du rachat de la rente, qui selon nous est devenu indispensable, sont nombreux et faciles. M. Jonesco, dans un travail inédit qui sera publié sous peu, [8] propose un emprunt étranger à 5 pour 100, avec hypothèque sur les terrains à racheter, dont le produit serait mis en circulation dans le pays au taux légal d'aujourd'hui, c'est-à-dire à 10 pour 100, au moyen d'une banque nationale; doublé par une émission de billets, il servirait au rachat des terrains; les paysans payeraient une annuité comprenant l'intérêt et l'amortissement, de manière qu'en vingt années ils pussent rembourser le capital emprunté. Notre opinion diffère de celle de M. Jonesco, d'abord par ce que nous ne voudrions pas être tributaires des capitalistes étrangers, et secondement parce que nous pensons comme le peuple roumain, qu'il y a suffisamment d'argent dans les bras des paysans pour racheter la terre. Mais pour faciliter aux paysans ce rachat, et surtout dans l'intérêt des propriétaires, nous demanderons des institutions de crédit organisées par l'État. Dans des pays comme les nôtres où le seule industrie existante est l'agriculture et le seul capital abondant le sol, les plus importantes institutions à introduire sont, sans contredit, celles de crédit foncier. Par cette espèce de crédit lequel n'est autre chose que le titre hypothécaire divisé, coupé en plusieurs morceaux et circulant, le sol, capital fixe, devient un capital circulant comme le

[1] *Séance du 17 août 1848.*

numéraire sans perdre sa qualité; moins mobile pourtant, ce capital ne peut être dégagé et reconstruit dans sa forme primitive qu'au moyen d'épargnes successivement réunies pendant quelques années par voie d'amortissement. „Le crédit foncier, dit un économiste, sert à la fois à consolider la propriété entre les mains de ceux qui sont dignes de la conserver, et à la transmettre entre les mains de ceux qui peuvent en faire jaillir le plus de produits; il est le complément de la constitution démocratique du sol.

Que faut-il pour réaliser ce bienfait? Ouvrir *un grand livre de la dette foncière*, qui fonctionnera d'une manière analogue au *grand livre de la dette publique*, et qui amènera à la fois pour l'agriculture la baisse du taux de l'intérêt et la faculté de la libération, par voie d'amortissement modéré; pour les porteurs des titres, la sécurité complète du placement ainsi que la facilité de la réalisation" [1].

Les institutions de crédit foncier ne sont ni une utopie ni une nouveauté; une longue expérience s'est prononcé en leur faveur; depuis quatre-vingts années elles fonctionnent avec succès en Allemagne.

La nécessité d'augmenter le numéraire et de soustraire les propriétaires d'immeubles à l'expropriation provoqua en 1770, en Silésie, la première application de ce système; depuis il s'étendit dans toutes les autres provinces de la Prusse, dans le Würtemberg, le Hanovre, la Suisse, le Holstein, la Bavière, la Belgique, l'Autriche, la Galicie et même dans la Pologne russe; aujourd'hui on est à la veille de l'introduire en France; par lui seul on espère libérer la propriété d'une dette hypothécaire de plus de 10 milliards et de l'énorme impôt foncier (14 pour 100) qui la ruine, et relever l'agriculture.

Les institutions de crédit foncier de l'Allemagne, fondées par des associations privées, forment deux catégories:

1. Les institutions créées à l'avantage exclusif des emprunteurs;
2. Celles fondées dans l'intérêt réciproque des prêteurs et des emprunteurs.

Les premières sont plutôt des agences de prêts et d'emprunts; elles n'émettent pas de billets, mais seulement des obligations ou *lettres de gage (Pfand-Briefe)* portant intérêt de 3, 3 $^1/_2$ et 4 pour 100, transmissibles sans frais et négociables à la Bourse comme les inscriptions de rentes; non-seulement l'intérêt se trouve réduit, mais encore l'on est dispensé de l'obligation de payer en bloc le capital emprunté, celui-ci se trouvant soldé par voie d'amortissement, de manière que l'annuité à payer, intérêt et amortissement, ne dépasse pas 6 pour 100. La rapidité de l'extinction de la dette dépend du taux de l'intérêt et de la prime d'amortissement; le remboursement des lettres de gage se fait en numéraire, selon la quantité dont l'association dispose chaque semestre. L'association exproprie directement et par premier privilège, l'emprunteur retardataire; la procédure est sommaire. Dans le grand-duché de Bade et dans le Hanovre, ces institutions sont chargées également du rachat des dîmes et des redevances féodales.

---

[1] *De l'Organisation du crédit foncier*, par M. L. Wolowski, Paris, 1849.

Les institutions de la seconde catégorie sont de vraies banques. Parmi elles, la Banque hypothécaire et d'escompte de Münich (*Bayerische Hypotheken- und Wechselbank)* est remarquable en ceci, qu'elle tient lieu d'association de crédit, d'agence d'emprunts et de prêts hypothécaires, d'assurances sur la vie et contre l'incendie, de caisse d'épargne, de mont-de-piété, de banque de dépôts, de circulation et d'escompte; elle a le droit d'émettre du papier-monnaie au cours forcé [1].

Esquissons rapidement le plan de la banque hypothécaire et d'escompte par laquelle nous comptons opérer le rachat de la rente chez nous; plus tard nous la développerons plus au long.

Ainsi que nous l'avons constaté plus haut (§ XVI, note) le nombre des familles corvéables remonte en Valachie à 330 000, dont 200 000 sur les domaines privés. Ne nous occupons pour le moment que de l'indemnité des propriétaires. C'est à l'encontre de cette indemnité que nous avons besoin de crédit. Le terrain à céder aux paysans est le même terrain dont ils sont en possession aujourd'hui, c'est-à-dire les deux tiers du domaine général. Pour être à même d'assurer à chaque paysan le terrain estimé indispensable par les députés paysans de la commission de 1848, l'État devra chercher à raréfier la population dans les montagnes et à l'attirer dans les plaines. Prenant la moyenne des demandes des paysans, nous avons pour chaque paysan 12 pogones, qui multipliés par la moyenne du prix du pogone, équivalente à 100 piastres, donnent 1 200 piastres par tête. Les 200 000 familles devront donc payer à la propriété privée 240 millions de piastres (80 millions de francs).

Sitôt que le rachat de la rente sera admis par la loi, on fixera par expertise le prix du sol, selon les localités et d'après la moyenne d'un certain nombre d'années précédentes; l'État organisera la banque hypothécaire pour la nouvelle propriété, en y rattachant les domaines publics. Cette banque, instituant le grand livre de la dette foncière, paiera de prime abord le capital de 240 millions aux propriétaires en *lettres de gage* de 100, 200, 500 et 1 000 piastres au porteur, portant un intérêt de 5 pour 100, payable chaque semestre en espèces ou en billets à vue, à volonté. Les *lettres de gage, bons fonciers* ou *billets hypothécaires à intérêt*, n'importe le nom qu'on leur donnera, seront en réalité des rentes sur l'État, en même temps que rentes constituées sur le sol, préférables et au numéraire métallique et au papier des banques actuelles; car non-seulement elles reposeront sur un fond matériel spécial et productif, et double de leur valeur, et seront par conséquent à la fois *signe* et *gage*, monnaie et valeur, conditions nécessaires à tout bon agent de change, mais encore elles porteront un intérêt régulier et seront remboursées en totalité chaque année, cinquième par cinquième, par voie de tirage au sort. De la sorte, au bout de cinq ans la banque aurait retiré et anéantirait toutes les *lettres de gage*, et les rentiers auraient été satisfaits, soit en espèces, soit en billets à vue sur la caisse de circulation, à leur choix. La solidité d'un tel placement, à l'abri de toute banqueroute et de toute baisse possible, fera qu'au lieu d'avoir besoin

[1] Pour les détails, voir les ouvrages spéciaux, entre autres : *Des institutions de crédit foncier en Allemagne et en Belgique*, par M. Royer, Paris, 1846 ; *Du crédit et des Banques hypothécaires*, par Charles Barre, Paris, 1849.

d'un cours forcé, les lettres de gage seront recherchées et négociées au-dessus du pair, comme elles le sont en Allemagne, où cependant elles n'offrent pas toutes les garanties que nous donnerions aux nôtres.

Voyons où et comment la banque trouvera les fonds nécessaires au rachat des lettres de gage.

Le paysan, pour se libérer envers la banque de la dette hypothécaire, paierait d'année en année une annuité de 10 pour 100, dont moitié pour couvrir les intérêts de la dette, moitié pour l'amortissement du capital, c'est-à-dire 120 piastres pour les 12 pogones. En quinze années, sans s'en ressentir, et tout en ne payant que 75 pour 100 du capital nominal, le paysan se trouverait complètement libéré.

Les 330 000 familles corvéables des domaines publics et privés, devant chacune 120 piastres annuellement, donnent un capital disponible de 39 600 000 ; cette somme, prélevée comme les contributions, trimestre par trimestre, par l'autorité, reviendra à la banque et formera son encaisse d'escompte et de circulation. Les statuts de la banque ne lui permettront pas d'émettre des billets pour une somme trois ou quatre fois supérieure, comme le font les principales banques de l'Europe (en Autriche elle l'est huit fois), à la somme de numéraire encaissée annuellement, mais du double seulement ; ainsi, la banque roulera une somme de 80 millions de piastres, sur laquelle, le premier semestre, elle paiera les intérêts de la dette, soit 6 millions, et à la fin de l'année, après avoir couvert les intérêts du second trimestre, soit encore 6 millions, elle aurait à retirer et à anéantir, par tirage au sort, pour 50 millions de *lettres de gage*.

Il resterait à la banque 18 millions pour alimenter le commerce et l'industrie ; l'encaisse se doublant annuellement, la réduction de la dette s'échelonnerait ainsi à partir de la seconde année :

	Capital	Intérêts
2e année	190 000 000	9 500 000
3e année	140 000 000	7 000 000
4e année	90 000 000	4 500 000
5e année	40 000 000	2 000 000

Il n'y aurait plus de lettres de gage à retirer la sixième année ; en cinq années l'État aurait payé aux propriétaires un capital de 240 millions plus 35 millions d'intérêts, et lui-même, un bout de quinze années, se trouverait avoir reçu des paysans affranchis de la propriété féodale 360 millions, capital et intérêts compris. Aux 85 millions restant à l'État et mis en circulation par la banque moyennant des prêts aux particuliers et aux entreprises, ajoutons 234 millions, représentés par la valeur des terrains que l'État céderait sur les propriétés nationales à 130 000 familles qui les habitent aujourd'hui à titre de corvéables, et nous lui créons un avoir actif de 319 millions ou un revenu annuel équivalant à 21 millions, sans compter l'escompte et les intérêts des 116 millions qu'il aurait lancés dans la circulation pour alimenter le commerce et l'industrie pendant les cinq premières années de la création de sa banque. Les billets de la banque, comme les lettres de gage, seront de 100, 200, 500 et 1 000 piastres, échangeables à volonté du porteur contre espèces, sans cours forcé, garan-

tis suffisamment par le numéraire en dépôt, par les propriétés publiques et le crédit de l'État, par la propriété individuelle et le travail des paysans, et vivifiant de 40 millions annuellement l'encaisse, jusqu'à l'extinction totale de la dette hypothécaire. L'encaisse pourrait même être augmentée par les dépôts des capitaux qui restent aujourd'hui improductifs dans les diverses caisses publiques, comme la curatelle des orphelins, la caisse centrale, la caisse du ministère de la justice et les caisses des tribunaux. Les capitaux qui s'accumuleraient dans les caisses d'épargnes organisées dans les villes trouveraient un excellent moyen de placement en acceptant les lettres de gage que la banque pourrait émettre sur les propriétés nationales après l'expiration des cinq années. Seules les caisses communales, dont nous avons fixé l'emploi (voir § XXIII), resteraient en dehors du mouvement de la banque. Mais la banque ne se bornerait pas seulement à indemniser les propriétaires, elle prêterait sur hypothèque, en lettres de gage, aux propriétaires d'immeubles urbains et ruraux jusqu'à concurrence de la moitié de la valeur de l'hypothèque, et rentrerait par cette opération dans l'ordre de toutes les institutions analogues de l'Allemagne et de la Pologne. Ces prêts ainsi faits par la banque, et sans qu'il lui en coûtât rien, porteraient intérêt à son profit et créeraient à l'État un revenu considérable. L'intérêt des capitaux prêtés par la banque serait perçu comme les contributions par les agents de l'autorité. Comme celle de la Bavière, notre banque organiserait les assurances contre les incendies, les épizooties etc., etc. Si l'on venait un jour à asseoir l'impôt sur le capital, en le transformant en assurance et les imposés en assurés, la banque deviendrait nécessairement l'unique percepteur des impôts et le caissier général de l'Etat[9].

En chargeant la banque de ces différentes fonctions, nous n'entendons pas les confondre, mais, tout en donnant à chacune une administration spéciale et distincte, relier étroitement les diverses parties par l'engrenage des opérations solidaires, et réunir en un faisceau tous les éléments de la prospérité publique, afin de leur donner un élan irrésistible. Nous n'avons pas voulu faire d'une association privée, dont l'égoïsme est toujours le pivot, mais de la société tout entière, représentée par l'État, le centre et le dispensateur du crédit territorial et public. L'État donne et crée le crédit, il ne le reçoit pas ; d'abord parce qu'il est propriétaire du tiers du pays ; quand même il ne le serait pas, l'État étant tout le monde, il est à l'égard des particuliers ce que le tout est à la partie, ou, en d'autres termes, aussi riche à lui seul que tous les membres de la société ensemble. Ainsi, en nous tenant dans les limites les plus sages et les plus scrupuleuses de l'économie politique, sans recourir à aucun des moyens réputés violents demandés par les réformateurs du jour, ni aux billets hypothécaires improductifs, ni aux assignats, ni au papier-monnaie à cours forcé usité en Autriche et en Russie, nous sommes à même d'organiser notre crédit public et territorial sur une vaste échelle ; nous pouvons opérer, facilement le rachat de la rente sans créer une servitude pour l'État, fournir des capitaux abondants et à bon marché aux entrepreneurs industriels ou agricoles, relever le prix du sol et décupler pour le moins les revenus du budget tout en supprimant la capitation. Pour prévenir les abus que le gouvernement serait tenté de tirer de l'institution financière, nous la placerions sous l'action directe et sous le contrôle de l'Assemblée natio-

nale, laquelle confierait l'administration suprême de la banque à un conseil réélu toutes les trois années par l'Assemblée elle-même, et dont les membres seraient responsables.

La nécessité de ne pas léser les intérêts présents des boyards nous forcera à conserver pendant un certain temps l'intérêt légal de 5 pour 100; mais par la suite l'abondance des capitaux, jointe à la sûreté des transactions, amènera le bon marché et l'affluence de l'argent et le taux descendra faute de pouvoir se soutenir. En empêchant la banque d'émettre des billets au-dessous de 100 piastres, nous avons évidemment en vue de ne pas détruire la circulation du numéraire, indispensable dans le petit commerce. D'ailleurs, où irait le numéraire métallique qui se trouve aujourd'hui dans le pays pour trouver un meilleur emploi que chez nous? En Angleterre il ne rapporte que 3 pour 100; en Allemagne 3 1/2 au plus; en Suisse à peine 2 pour 100. Craindrions-nous au contraire qu'il n'y eût encombrement de capitaux par la circulation de ces 300 millions? Mais notre pays réclame d'innombrables améliorations, car tout est à créer. L'amélioration de la culture, l'exploitation des mines encore vierges, l'exploitation des forêts séculaires pourrissant sur place faute d'emploi, la canalisation des fleuves, la construction des voies de communication qui n'existent encore qu'à l'état de projet, les chemins de fer, le développement du commerce, les fabriques indispensables à la consommation des masses, ne seraient-ce pas des débouchés pour ces capitaux? Il est vrai que les entreprises dont nous parlons auraient pour effet immédiat de renchérir la main-d'œuvre, qui se trouverait insuffisante; mais des ouvriers et des colons étrangers ne tarderaient pas à accourir chez nous au lieu d'aller par delà l'Atlantique, et l'équilibre se rétablirait. Dans la création du crédit est le salut du propriétaire; c'est le moyen pour lui d'échapper à la dette hypothécaire, d'échapper aux usuriers et à l'expropriation; c'est pour lui donner cet avantage et lui conserver un revenu de 5 pour 100 de son domaine que nous avons demandé que la banque rachetât la rente en masse en lettres de gage; autrement il nous eût été plus facile, sans crédit, de faire opérer le rachat par le paysan lui-même en l'obligeant de remettre son annuité au propriétaire au lieu de la déposer dans les mains de l'État. Tous les propriétaires intelligents devront adopter ce dernier moyen, en cas que l'État se refuse à décréter le rachat de la rente.

Il est encore vrai que non-seulement les propriétaires et l'État gagnent par le crédit territorial, mais les paysans aussi. Au lieu de payer une rente perpétuelle de 22 piastres le pogone, et triple quand elle est exigible en journées de travail (§ XVI), les paysans ne paieront que 10 piastres pendant quinze années seulement; au bout de ce terme, ils restent propriétaires absolus. De plus, ils disposeront d'un terrain double de celui qu'ils ont maintenant et de la liberté de leur travail. Si l'on suppose que le paysan éprouve de la difficulté à payer l'annuité telle que nous l'avons déjà fixée, c'est-à-dire de 10 pour 100, ou pourrait réduire la prime d'amortissement à 2 ou à 1 pour 100; le paysan n'aurait plus à fournir qu'une annuité de 7 ou 6 piastres; mais alors il lui faudrait vingt-huit ou quarante-et-une années pour s'affranchir. Les bénéfices de la banque mettraient l'État à même d'alléger les contributions directes des paysans et de leur épargner l'impôt foncier jusqu'au rachat du sol.

L'organisation du crédit doit amener une bonne loi hypothécaire.

Le crédit, l'appropriation et les impositions nécessiteront un cadastre complet des propriétés appartenant tant aux boyards qu'aux paysans. Le Règlement de 1831 avait déjà ordonné une semblable mesure ; mais les boyards se sont opposés constamment à son exécution, par crainte de mettre en évidence les rapines dont les mosnéni avaient été victimes.

Un ministère de l'agriculture est également nécessaire ; il aurait pour objet de hâter la prospérité et les progrès de la culture par la fondation de sociétés agricoles et de fermes-modèles[10].

XXVI

LA QUESTION DES MONASTÈRES GRECS

On a dû remarquer que dans le cours de cet ouvrage nous avons compris comme propriétés nationales les biens du clergé et des communautés religieuses, tant indigènes que celles qu'on désigne sous le nom de monastères grecs. Serait-ce un acte de spoliation révolutionnaire? Serait-ce une brèche de plus faite au droit de propriété?

Nous avons raconté plus haut (§ III) l'origine et les conditions des donations faites au clergé et aux communautés. Au commencement du XVII-e siècle, les Grecs (c'est-à-dire les phanariotes), s'introduisant dans les pays roumains, parvinrent à l'autorité et, pour assurer la suprématie de leur race sur les indigènes, ils aliénèrent en sourdine les monastères au profit des communautés religieuses grecques du mont Athos, de la Roumélie, de Jérusalem et du mont Sinaï. Les monastères, ainsi détournés de leur destination primitive, suscitèrent contre les Grecs le mécontentement général. Mathieu Bassarab, élu prince en 1632, se basant sur l'illégalité d'actes qui n'étaient pas revêtus de l'assentiment de l'Assemblée du pays, les fit rentrer sous l'ancienne loi, défaisant ainsi ce que les Grecs avaient fait. En 1654, un nouveau prince, Constantin Bassarab, renouvela le décret de Mathieu. Au cours de tout ce siècle la question des monastères suivit les fluctuations de la lutte politique acharnée qui se livrait entre les boyards indigènes et les phanariotes. En 1715, les boyards étaient écrasés ; les phanariotes, restés sans rivaux, aliénèrent sans contestation les monastères les plus importants et en firent un piédestal du phanariotisme.

Cependant, malgré l'aliénation, les fermiers du Phanar, qui gouvernaient le pays, ne purent concéder aux monastères grecs des droits de propriété sur les donations, celles-ci étant toutes conditionnelles. D'après les actes officiels de l'aliénation, les monastères du pays ne passaient pas avec leurs biens aux monastères grecs à titre de possession, mais à titre de suprématie religieuse, dont le nom s'est encore conservé, mais qui a dégénéré en servitude matérielle absolue. Quand donc la suprématie (dans la langue du pays, *închinare*, c'est-à-dire *dédicace*) fut imposée, les conditions primitives des donateurs furent respectées ; on prélevait sur les revenues annuels les sommes fixées aux actes de bienfaisance locale, les impositions de l'État, les frais d'entretien, nécessaires à la communauté

et à l'église, et on envoyait une partie du surplus, quand il y en avait, aux monastères grecs dont ils relevaient, à titre d'aumônes. Le droit des moines grecs se bornait à *un droit à l'assistance* sur le superflu [1]. Il leur était défendu d'envoyer des agents ou des higoumènes pour administrer les couvents *dédiés* du pays. Mais peu à peu cette clause tomba en désuétude; les moines étrangers obtinrent des princes phanariotes la permission, d'abord d'envoyer des surveillants, puis ensuite des abbés, sauf à être agréés par les princes. Les abus se multiplièrent; le pays se plaignit tant qu'enfin d'autres princes phanariotes avisèrent à arrêter le mal, mais inefficacement. Des documents nombreux attestent les efforts qu'on fit pour s'opposer aux empiètements des moines grecs, entre autres les décrets des princes Ipsilanti (1780), Hangerli (1797), Caradja (1816), ainsi que les circulaires de plusieurs patriarches de Constantinople, constatant les droits du pays. Les différents codes qui ont régi le pays, tels que les codes Bassarab, Ipsilanti, Caradja, prouvent que jamais même les communautés religieuses indigènes n'ont été considérées comme propriétaires et n'en ont pas eu le nom; il est défendu aux moines de disposer, sous aucun prétexte, des biens des monastères, ni de les vendre, ni de faire des échanges, ni d'hypothéquer, ni d'emprunter, ni même de faire des coupes de bois.

En 1822, à la chute des phanariotes, le pays réclama contre l'aliénation des monastères; la Porte, par un firman, obligea les moines grecs à se désister; mais en 1830 la Russie les rendit de nouveau aux étrangers. C'était faire de la générosité aux dépens d'autrui, et cela dans une intention que la Porte est plus à même que personne d'apprécier.

Le Règlement organique de 1831, organisant la position des monastères, tant indigènes que de ceux qui étaient devenus tributaires de l'étranger, décida que les uns et les autres seraient ramenés à leur destination primitive, c'est-à-dire qu'ils donnairaient à l'État une partie de leurs revenus, à charge pour lui de fonder des institutions de bienfaisance. Le Règlement, à cet effet, exempte les monastères des impôts qu'ils avaient jusqu'alors payés, et leurs revenus s'accrurent énormément par la nouvelle législation de la propriété. Les moines grecs protestèrent, et élevant le débat à la hauteur d'une question de propriété ils se pretendirent spoliés et refusèrent de reconnaître le Règlement. Le général Kisselef, gouvernant provisoirement la Principauté, nomma en 1834 une commission; MM. Mavros, général au service de la Russie, et Stirbei, aujourd'hui hospodar, en faisaient partie. La commission, actes en main, eut beau prouver aux moines qu'ils ne pouvaient être considérés comme propriétaires, ceux-ci n'en continuèrent pas moins à intriguer et à protester. La conclusion de la commission, dans le rapport adressé au président Kisselef, était que, du moment que les moines grecs ne voulaient pas reconnaître le Règlement en ce qui les contrariait, ils n'étaient pas dignes d'user des avantages que le même Règlement accordait à la propriété, dont les revenus avaient décuplé; en conséquence, elle opinait que tous les domaines composant les biens des couvents aliénés fussent affermés par l'État, lequel serait tenu de faire parvenir aus Lieux Saints les revenus annuels

[1] Voir dans les archives de la Métropolie un acte du prince N. Mavrocordato de 1715.

tels qu'ils existaient avant le Règlement, en prélevant préalablement les contributions qu'ils payaient à cette époque à l'État, ainsi que les sommes nécessaires aux actes de bienfaisance, d'après l'intention des donateurs, frais d'entretien, etc., etc. La différence créée par le Règlement entre les revenus des deux époques restait également à l'État. Le général Kisselef acquiesça à cette opinion. Mais les moines mirent en mouvement l'ambassade russe à Constantinople, qui n'eut pas de peine, comme l'on pense, à obtenir du Divan un arrêt favorable à ses vues. En conséquence, sans consulter le pays, au mépris du Règlement qu'on venait à peine d'instituer, les deux puissances décidèrent que les moines grecs continueraient pendant dix années à user en paix et comme ils l'entendraient des propriétés des couvents, sans en rendre compte à personne et sans payer aucun impôt à l'État. Voilà à quoi aboutirent les sacrifices que nos ancêtres avaient faits dans leur foi évangélique pour nourrir et habiller les pauvres, créer des hôpitaux et des asiles. Les dépouilles de leurs enfants devaient servir à habiller des moines étrangers ; le pain qu'ils destinaient aux nécessiteux du pays devait nourrir des fainéants inconnus établis à des centaines de lieues. Les princes Ghica et Bibesco, c'est une justice à leur rendre, luttèrent sans résultat ; le pays était sacrifié dans la propriété même ; la Russie, protectrice des moines grecs, émit en 1843 des propositions qui ne tendaient à rien moins qu'à transformer moines et cultivateurs habitant les domaines des monastères aliénés en sujets russes. Arrivé à ce point, la protection se heurta et contre les Roumains, et contre les moines, qui remercièrent la Russie de son zèle. La Russie est tenace ; elle lâcha Bibesco contre les moines. A l'instar de son prédécesseur Ghica, Bibesco spolia, à son profit et à celui de sa parenté, les abbés grecs ; il fit tant que ceux-ci, de guerre lasse, acceptèrent en 1847 les conditions de la Russie. On ne fit même pas l'honneur aux Roumains de demander leur adhésion ; on demanda tout simplement un firman à Constantinople. La Russie, dans cette occasion comme dans mille autres semblables, provoqua, attira la mesure et laissa à la Turquie l'odieux de la proclamer. La Turquie décida donc, et par firman, que les Moldo-Valaques, vassaux fidèles de la Porte, continueraient à payer de leur argent les agents révolutionnaires dont la Russie se sert pour renverser son empire.

La révolution de 1848 simplifia cette question comme celle de la propriété, dont elle est une branche. Les communautés religieuses, dit-elle, ont été des dépositaires infidèles ; elle se sont approprié les revenus dont elles en devaient être que les distributrices au profit du public ; c'est à l'État désormais à s'occuper de remplir les volontés des donateurs, puisque les moines ont failli à leur mission. Les actes des fermiers phanariotes qui ont aliéné les donations au profit des moines grecs sont illégaux, non seulement parce qu'ils n'ont pas eu l'assentiment des États du pays, États reconnus par la Porte, auxquels elle adressait toujours ses firmans, mais parce qu'ils violaient les institutions civiles et les notions les plus simples de la justice. Enfin, ces actes eux-mêmes ne conféraient aux moines qu'un droit à la charité d'un pays chrétien. Le peuple entendait garantir ce droit ; mais en même temps il voulait que la propriété restât à celui à qui elle appartenait, c'est-à-dire au pays ; le pays, par l'entremise de son gouvernement, aurait continué de payer son tribut d'aumônes aux Lieux Saints mais sans frustrer de leur droit légitime ses propres infor-

tunés ; la révolution en appelait au firman de 1822, conquête de la révolution de 1821.

En cela le peuple roumain ne faisait que suivre l'exemple de toute l'Europe monarchique, y compris la Russie.

XXVII

COMITÉS DE RÉFORME. CONCLUSION

Ce fut sous l'influence des idées réparatrices exposées ci-dessus que naquit la révolution roumaine de juin 1848, qui succomba trois mois après sous les efforts combinés de la Russie haineuse et de la Turquie complaisante par timidité en n'osant pas défendre à Bucharest sa propre cause.

Nous pensons cependant avoir prouvé qu'aucune révolution ne fut plus légitime et plus nécessaire. Que devait faire ce peuple roumain, privé du pain quotidien, de propriété, de sécurité, d'ordre, de toute espèce de liberté et de garantie ; privé d'industrie, de commerce, de lois et de justice ; abandonné à la merci d'une oligarchie bureaucratique composée de despotes peureux, corrompus et ravisseurs, vivant d'illégalités et d'abus, méprisant la morale et l'humanité, exploitant le pays à leur profit et se laissant exploiter eux-mêmes par les Russes ; tyrans envers leur patrie, esclaves envers ses ennemis ? Et ce Règlement que deux grandes puissances sont venues avec leurs innombrables armées imposer à un petit peuple désarmé, existait-il à la veille de la révolution ? N'avait-il pas été foulé aux pieds par ceux-là même qui l'avaient dicté en 1831 ; par la Russie, tant par son action directe que par l'intervention de la Turquie ; par le parti phanariote sous Ghica ; par le parti des vieux boyards, sous Bibesco ? Existait-il encore un article de ce Règlement qui n'eût été faussé, violé, éludé, oublié tour à tour ? Le pays n'était-il pas livré à l'arbitraire et aux abus les plus honteux et les plus odieux ? Le peuple roumain pouvait-il respecter une législation que les législateurs ne respectaient pas et qui était morte ? Comment pouvait-il faire entendre ses plaintes, qu'on n'écoutait pas, et sortir de cet état affreux autrement que par une révolution ? Cette révolution fut grande, belle et généreuse ; ses ennemis les plus acharnés vécurent au milieu de ce peuple volcanisé, sans craintes, sans inquiétudes ; à trois reprises ils tentèrent de l'enrayer les armes à la main, trois fois le peuple vainqueur pardonna généreusement sans daigner même punir des factieux.

Les ciocoï et les phanariotes, coalisés avec la Russie, reprirent l'autorité et répondirent à tant de magnanimité par une réaction implacable. Ils décimèrent les chefs par la prison et l'exil ; ils punirent les masses par un surcroît de peines, de rapines, d'impôts et de tortures ; les femmes et les filles des traîtres tendirent leurs mains aux Russes, se mirent à danser avec eux sur un sol tout fumant du sang du peuple et entonnèrent des chants de joie pour les humiliations et les douleurs de la patrie commune. La Turquie, l'arme au bras, contempla silencieusement l'agonie de ce peuple levé pour la sauver, et qui par sa révolution lui avait créé une

popularité et une force morale dont elle n'a jamais joui, dont aucun autre État ne jouit actuellement en Europe. En Moldavie seulement, les boyards et leurs familles, quoique divisés également par les questions du jour, gardèrent une position plus digne vis-à-vis de l'occupation; devant le danger commun, devant les étrangers, les hommes et surtout les femmes se souvinrent qu'ils étaient avant tout Roumains et surent s'abstenir de démonstrations de joie !

Cependant la révolution était tellement justifiée par les maux qui l'avaient précédée, que les deux puissances, d'accord, prirent l'engagement solennel, avant de comprimer la révolution, et dans des actes officiels, de réformer ce monstrueux Règlement qui écrasait depuis dix-huit années les Principautés. La convention de Balta-Liman, tout en anéantissant au profit de la Russie *le droit public des Principautés*, légitima de nouveau la révolution. „L'on procédera, dit l'acte, aux améliorations organiques que réclament la situation actuelle des Principautés et les abus qui s'y sont introduits". Nous attendons encore ces améliorations.

Les comités des réformes des deux Principautés, nommés d'office, ont été bornés à la question de propriété. Quoiqu'il soit évident que c'était la question principale de la révolution, et qu'elle fût la source de tous les maux de notre société, doit-on oublier les autres intérêts également en souffrance? Même sur cette unique question, les membres du comité moldave différèrent d'opinions; il y en eut qui prétendirent que dans l'état de la propriété, d'après la législation de 1831, les propriétaires avaient été sacrifiés aux paysans; qu'en conséquence, puisque le jour de la justice était arrivé, les boyards avaient droit à une indemnité; néanmoins, considérant que l'État se trouvait obéré de dettes, les boyards devaient être généreux et s'en tenir au Règlement; d'autres déclarèrent „que la misère hideuse qui ronge les paysans provient, non des abus des propriétaires, mais des abus de l'administration" et conclurent au maintien du Règlement, moins la dîme. Or, l'abolition de la dîme n'est pas un allègement, puisque, comme nous l'avons déjà dit, la dîme avait été déjà supprimée et convertie en journées de travail par la loi; mais de fait elle se trouvait abolie, les paysans n'ayant plus de temps à donner. L'histoire conservera cet audacieux projêt de l'égoïsme jeté en plein XIX-e siècle à la face du bon sens et de la raison humaine.

Le rapport du comité des réformes de la Valachie est plus curieux encore. Dans celui qui précède, c'est la brutalité naïve; ici c'est l'ignorance rusant avec la science: il établit en principe que le paysan, le travailleur, n'est que le consommateur improductif et le boyard seul producteur; tout en rendant hommage à l'idée d'appropriation rurale, que naguère les mêmes boyards du comité taxaient de communisme, le comité déclare qu'il est impossible de la réaliser pour le moment; que l'insuffisance des bras faisait une loi de nécessité de l'esclavage, pour maintenir l'agriculture, l'affranchissement tuant la production du boyard grand producteur. La seule chose à faire pour le paysan était de lui créer des besoins; en conséquence il fallait lui imposer une plus grande tâche de travail obligatoire, pour activer la grande production (textuel). Le comité fit comme il le disait; il astreignit le paysan à la culture de deux pogones au profit du propriétaire, plus la dîme, et en sus des autres droits féodaux; en sorte

que la rente estimée en argent se trouve augmentée d'une trentaine de piastres.

Les boyards ont parlé par l'organe de leur *comité*; ils n'ont rien oublié, rien appris ; deux révolutions en moins de trente ans les ont trouvés les mêmes ; incapables de se sauver eux [même] et [de sauver] leur patrie par un effort généreux et par la justice, ils sont fatalement entraînés à leur ruine et à une destruction violente, comme les boyards du XVII-e siècle. Seront-ils détruits par la révolution populaire ou par le niveau despotique d'un czar? L'avenir, et un avenir proche, nous le dira bientôt.

En attendant, ils sont dévorés par l'usure.

Le pays avait compté sur les boyards ; malgré leur corruption, malgré l'insatiable égoïsme et l'esprit de rapine que l'alliance phanariote a infiltrés dans leur sang, le pays ne voyait en eux que des hommes égarés qui abjuraient leurs crimes devant un grand danger de la patrie commune. Le pays s'était trompé ; les boyards ne sont pas Roumains ; ils ne sont pas même Russes ; ils sont boyards, voilà tout. Les vieux boyards rachetaient au moins de leur sang, sur les champs de bataille de l'indépendance nationale, les brigandages qu'ils commettaient sur la population. Ceux-ci ne connaissent pas même la honte. Ce n'est donc pas sur les boyards que repose le salut des Principautés ; ils ont si bien manœuvré qu'aujourd'hui, avec la meilleure volonté qu'on pourrait leur supposer dans un repentir tardif, il ne leur serait pas possible de changer les choses et de nous retirer des mains de l'étranger.

Nous sommes donc forcés de recourir aux deux puissances, à la Russie et à la Turquie. Malgré notre affection pour la seconde, malgré la haine que nous inspire la première, nous rappellerons à toutes deux qu'elles ont pris l'engagement de faire le bonheur de ce peuple souffrant, et nous leur dirons : Quand on s'arroge le droit de régler le sort d'un peuple, comme vous l'avez fait à l'égard des Roumains, et qu'on neutralise toute action de ce peuple sur lui-même, en lui arrachant par la force son libre arbitre, outre qu'on s'impose un devoir sacré, on assume sur soi une responsabilité immense, dont un jour on devra rendre compte à Dieu, à l'humanité et à ce peuple ; songez à cela, songez à ce que vous réserverait la justice divine si vous replongiez ce peuple, indignement spolié et martyrisé, dans l'abîme de souffrances dont il s'était affranchi sans votre secours.

22

MANIFEST CĂTRE POPORUL ROMÂN

Doi ani trecură de cînd, printr-o trădare mișelească, smulși din sînul populului, lipsiți de dulcea căldură a soarelui patriei zacem, suferind pe pămîntul strein, pe pămîntul esilului. Dar niciodată inima noastră nu se simte mai dureros frămîntată decît în minutele acelea, cînd imaginația pe aripile sale ne strămută în mijlocul acelui popul mare și bun, pe care atît l-am iubit, căruia am slujit cu credință și de la care, o mărturisim cu mîndrie, c-am priimit dovezi netăgăduite de dragoste, căci sprijinul și ajutorul lui nu ne-a lipsit oricînd în lucrările, în întreprinderile noastre a socotit că vede un semn de rîvna noastră pentru binele obștesc; niciodată, zicem, inima noastră nu sîngerează mai mult decît cînd în fiecare suflare a vîntului ce trece peste Carpații noștri și ajunge pînă la noi, auzim un suspin, un răcnet al suferințelor țării. Ne ascunserăm însă doi ani durerea, ne înecarăm, fraților români, suspinele, ne sorbirăm lacrămile fără a vă da nici un semn de compătimire, fără a vă trimite nici un cuvînt de nădejde, nici un cuvînt de mîngîere și frăție.

Pentru ce?

Defaimătorii mișcării patriotice, muscalii și ciocoii, aprigii dușmani ai românului, ne învinovățiseră nu numai ca uneltitori ai revoluției, ci încă ca o stavilă a fericirei populului; și pe cînd ne aruncau în temniți, ne băgau în lanțuri, ne goneau dupe pămîntul părinților noștri ei ziceau că o fac cu un scop de filantropie, ca să scape țara de lucrările prin care noi o ducem pe calea peirei, și să chezășuiau că ei și numai ei vor întemeia fericirea populului.

Trebuirăm dar, în curs de doi ani, a ne mărgini în fierbintele rugi ce ardicam pe tot minutul către ceriu pentru mîntuirea patriei; a-i apăra drepturile înaintea populilor luminați și a guvernelor, arătînd însemnătatea politică a României în interesul Europei și al civilizației; ne muncirăm a-i dobîndi ajutoare în prezent și alianțe în viitor, în contra siluirei ce o apasă supt cîrmuirea cea fără de lege a ciocoiului, și supt barbara invazie a streinilor. Ne adresarăm chiar și către turci. În cele din urmă ne întorserăm glasul și către apăsătorii țării și le ziserăm: ,,ați făgăduit că îndată ce noi nu vom mai fi în capul trebilor, îndată ce ne vom depărta, îndată ce veți restatornici aceea ce voi numiți ordinea legală, veți împlini toate dorințele populului. Iată, noi sîntem proscriși; țara e liniștită; faceți!''

Dar în zadar! Starea de mai înainte nu luă nici o prefacere; uciderile, jaful și asupririle trecură orice margine.

Prigonitorii noștri, dușmanii de moarte ai românului, dovediră înaintea lumei, aceea de care noi nu ne-am fost îndoit niciodată, aceea ce le-o strigam totdauna în gura mare că vorbele lor sînt minciună, făgăduelile lor înșelăciune; că românul nu va dobîndi îmbunătățirile de care are nevoe — căci rușii și ciocoii nu o vor, turcii nu pot și nu știu — pînă atunci cînd, îmbărbătat, el își va sfărma singur lanțurile ce îl țin legat. Dușmanii o simt bine și de aceea lanțul îl strîng cît pot mai mult. Nu numai atît, dar în marea lor temere ei propovăduiesc deznădăjduirea, răspîndesc minciuna că fiii patriei dupe pămîntul esilului sînt dezuniți, că lucrează vînzarea.

Fraților români! Niciodată încrederea în viitorul României, una mare și nedespărțită, nu a eșit din inima noastră. Niciodată dezunirea nu va fi păcatul la care vom cădea. Datoriile ce avem către patrie nu sînt încă împlinite, sîngele nostru este al vostru, virtutea noastră este a voastră, noi le cruțăm pentru voi, pentru mîntuirea țării, cînd ceasul sculării popurilor și al biruinței lor va suna; și acest ceas nu este departe. Dar! acest ceas atît de mult așteptat, acest mare și glorios viitor tot omul cu credința în inimă îl vede, îl atinge, ca să zicem așa, cu degetul; pentru căci acela carele a suferit ca lumea, de la o margine a Europei pînă la alta, să fie un minut zdrumicată și plină de sînge nu a suferit-o decît pentru ca triumful democrației să fie mai grabnic, mai strălucit, mai statornic.

Pînă atunci însă, fraților, v-o mai zicem încă o dată, nu dați crezămînt vorbelor apăsătorilor țării, nu vă lăsați să vă amăgească nici făgăduelile, nici invitările ciocoiului și a muscalilor ca printr-o mișcare fără vreme să prăvăliți țara în prăpastie. Așteptați în răbdare și resignație ziua preursită. Sentinele ale populului, dezlipite de trupul lui și răspîndite de vijelie pe fața lumei, noi priveghem cu luare aminte și pipăim lucrarea surdă ce se face în inima popurilor-frați, și nu vom lipsi a vă prevesti în ceasul deșteptării generale, aceea ce aveți a face. Fapta voastră atunci va fi mare și glorioasă, căci misiea românului ce a luat de deviză : dreptate, frăție este aceea de a se afla el întîi în cîmpul de bătae, în avangarda luptelor democrației în contra tiraniei!

Paris, 20 septembrie 1850.

C. Bălcescu, N. Bălcescu, D. Brătianu, G. C. Florescu, Ș. Golescu, N. Golescu, G. Magheru, B. Mălinescu, A. Paleologu, Rosetti, J. Voinescu.

23

PRECUVÎNTARE LA „CÎNTAREA ROMÂNIEI"

Acum cinci ani mă aflam în călătorie pe la monăstirile din măreţii noştri Carpaţi căutînd pe supt ruine urmele mărirei strămoşeşti. Într-una din cele monăstiri economul chinoviei, spre răspuns la dorinţa mea de cercetări şi descoperiri istorice, mă duse în biblioteca monăstirei. Sala ce purta acest nume era o cămară lungă şi întunecoasă, murdară şi plină de praf, în care, într-o mulţime de mobile stricate şi calabalîcuri grămădite, văzui într-un unghi un morman de cărţi şi hîrtii. Începui a răscoli cu nerăbdare acele vrafuri şi alegînd ce mi se părea mai interesant, alergai de mă închisei în chilia mea spre a le cerceta. Între manuscrisele ce aveam înaintea mea, unul intitulat *Cîntarea României* aţinti mai cu deosebire mintea mea de la cele dintîi feţe; urmai cetirea fără întrerupere pînă în sfîrşit şi văzui cu mirare şi descuragiare că istoria ce cu atîta trudă şi cercetări mă nevoiam a descoperi şi a scrie se afla scrisă toată aci, în vro cîteva feţe, dar astfel cum nimeni nu se ispitise încă a o scrie. Ea îmi păru scoasă, nu din adîncimea cărţilor, dar din sufletul naţiei, acest izvor bogat, elocuent şi neperitoriu. Cu toate imperfecţiile sale văzui într-această scriere un plan hotărît de mai nainte şi metodic. Autorul, după o invocaţie către ţara sa atît de frumoasă şi atît de nenorocită, apuca istoria României întregi din vremea dacilor înaintea năvălirei „feciorilor vulturului" pe cînd, zice el: „pe o pajişte verde slobozenia, copilă bălăeoară cu cosiţe lungi şi aurite se giuca cu un arc destins". Dup-aceea urmează, din epocă în epocă, naţia prin toate mişcările şi prefacerile sale istorice. Iată năvălirea romanilor, învingerea dacilor, un popor nou eşind din amestecarea rămăşiţelor dacilor cu romanii. Autorul îşi esaltă poate cam mult fericirea epocei romane care, pe lîngă o mare civilizaţie materială, avu şi ea durerile sale. Dar iată „că ceriul se-ntunecă şi din patru unghiuri ale lumei se văd înălţîndu-se stîlpi de flacără — nvăluiţi în noruri de fum"; Dumnezeu deschide porţile nordului şi o mulţime de popoare necunoscute năvălesc îndesindu-se şi împingîndu-se unele peste altele asupra întinsei împărăţii romane, îmbătrînită şi putrezită de multe rele. Faptă providenţială! Căci sosise timpul ca unitatea falşă supt care Roma împila lumea să se zdrobească, ca să dea loc la organizarea unei alte unităţi, produsă prin unirea naţionalităţilor libere. Dar spre a agiunge l-această unitate, spre a se preface, lumea e nevoită să treacă prin multe cercări; iată vîrsta de mijloc, feodalitatea şi robia. Romanii din Dacia, dupe ce se lupt multe veacuri împotriva năvălirei barbarilor, sînt siliţi a se pleca înaintea acestii vijelii omeneşti şi a-şi părăsi ţara pribegind în partea munţilor şi peste Dunăre, epocă însemnată în cronice supt numirea de „cele două mari pustieri ale ţării". Românii pribegesc, zice cîntăreţul nostru, ducînd cu sine „numai limba şi dorul ţării". Această dragoste a românilor către

limba lor ne-o mărturisesc toți istoricii vîrstei de mijloc. „Românii, zice Bonfinie, s-au luptat mai mult spre a-și apăra limba decît viața". Dar barbarii mai slăbesc, românii pribegi se îmbărbătează din nou și stăpîniți de dorul țării se întorc în vetrile strămoșești. Abia se așezaseră, abia furtuna omenească se mai potoli și potopul Asiei, „feciorii prorocului" se varsă peste lume. Misia românilor, așezați la porțile lumei civilizate, atunci, ca și mai nainte, ca și acum, este lupta spre a stăvili barbaria și o luptă necurmată. „Tu ești streaja lumei!!... O patria mea, jertfește-te!" strigă poetul către țara sa. Misie sfîntă și glorioasă dată românilor de provedință pentru binele omenirei și pe care niciodată ei n-au trădat-o! De cîte ori o primejdie mare a amenințat Europa și civilizația lumei, România, sentinelă gata spre jertfă, a fost la postul său, la datoria sa. Cea d-întîi în fața dușmanului, ea fu cea d-întîi jertfită. Supt ocrotirea însă a pepturilor goale ale românilor, pe care se ascuțea paloșele barbarilor, Europa apuseană putu în pace cultiva științele și a agiunge l-acea dezvoltare minunată a înțelegerii și a inimii, ce o fericește. Astăzi chiar, cînd din nou barbarii nordului amerință civilizația și libertatea lumei, nația română nu și-a uitat și nu-și va uita datoria ei. Ea mai întîi văzu și arătă primejdia ce amenință lumea și daca strigătul ei la 1848 ar fi fost ascultat de popoare, libertatea ar domni astăzi în Europa! După triumfurile războaelor vin timpuri nenorocite. Boerii caută a păstra pe seamă-le libertatea și bunurile cîștigate și a-și întemeia fericirea lor pe robirea poporului; împărecherile din casă aduc pe dușmanul de afară și românii din ambele țări cad supt regimul fanarioților. Apoi vine împilarea streină, robirea și zdrumicarea nației supt „turcul păgîn, neamțul mișel și muscalul sălbatic"; și suferințele poporului „pribeag în coliba părintească și strein în pămîntul său de naștere". Cîntărețul sfîrșește aci aruncînd blesteme asupra împilătorilor și vărsînd nădejdea în inima împilaților.

Zadarnice fură silințele mele de a descoperi pe autorul acestii cîntări și epoca cînd fu scrisă. După forma, stilul și ideile ei, cred că autorul trebue să fi fost un călugăr hrănit în singurătate de cetirea bibliei și a psalmurilor lui David, cărțile cele mai frumoase și mai liberale ale lumei vechi și nouă. El nu se vede inspirat decît de acea cetire și mai cu seamă de sufletul nației ce ni se arată așa de lămurit și frumos în cîntecile și poeziile populare. Adesea în schiturile și peșterile Carpaților s-au aflat părinți, care au esprimat într-o poezie biblică suferințele poporului și au căutat a vedea în viitor. Proorocirile părintelui Spiridon sînt cele mai cunoscute de călugări și țărani. Călugării de rînd și preoții români, atît cei din Principate cît și cei din Ardeal, nu s-au despărțit nici cu traiul, nici cu inima de popor; d-aci vine influința morală a lor asupra poporului, cîștigată numai prin patriotismul și prin ideile lor liberale și curat evangelice. Caracterul scrisorii și oarecare cuvinte și idei din scriere mă face să socotesc că ea fu produsă în unii din acei ani cînd Europa era cutremurată de o mare mișcare populară, precum fu cea de la 1830. Zgomotul revoluției Francei și a Poloniei, sora noastră în nenorocire, mișcările Italiei și ale Germaniei străbătu pînă în singurătățile Carpaților și deschise trista și călduroasa inimă a pusnicului. El privi țara sa, o văzu gemînd supt împilarea și ocuparea rușilor și strigă: „în șesurile tale dușmanii corturile și-au întins"; începu a-și aduce aminte, una cîte una, toate zilele vechimei și oftă după mărimea și vitejia trecută a românilor; ascultă zgomotul lumei și arată

ţării sale semnele vestitoare de mîntuire ce se iveau pe orizontul politic. „Paharul fărădelegei, strigă el, s-a umplut peste măsură şi palaturile lor de strîmbătate se prăvălesc surpate de blestemele poporului!... Furtuna mîntuirei a'nceput!" Vai! Văzurăm într-o zi soarele strălucitor al libertăţii a se înălţa şi cu razele sale ferbintătoare a învia pămîntul; şi îndată iarăşi a se întuneca şi în mijlocul acelii întunerecimi viscolul a ne asvîrli departe de patria noastră „supt cortul pribegiei", ca odinioară pe părinţii noştri. Văzurăm duşmanul călcînd în voe această ţară sfinţită de nenorocire şi de glorie, fără să avem fericirea a ne izbîndi cruntînd paloşul nostru într-însul şi a muri încai bărbăteşte, astfel cum trăiră părinţii noştri. Şi de atunci, de doi ani, rătăcim prin lume cu inima frămîntată de dorul ţării depărtate, raiul nostru mult iubit. Cu toate aceste dureri am păstrat vie în inima noastră credinţa şi dragostea libertăţii şi n-am desperat de mîntuirea neamului nostru. Ştim ce greu şi anevoe este a redobîndi libertatea perdută, a întrupa o patrie atît de zdruncinată, a realţa o naţie slăbită şi culcată la pămînt de veacuri de tiranie; dar ştim încă că din covîrşirea răului are să iasă binele; ştim că nimic în lume nu se naşte fără durere; şi credem, cu autorul acestii cîntări, că mîntuirea stă în noi şi că vom fi mîntuiţi daca vom fi cu priveghiere, stăruinţă şi jertfire, daca ne vom întări braţele şi inima şi vom sta „toţi pentru unul şi unul pentru toţi".

Nu trecuse mult, după preţioasa descoperire a acestui manuscris şi fui silit la 1846 a-mi părăsi ţara. Împregiurările, viaţa rătăcită ce am petrecut de atunci în ţări streine, viforoasele evenimente ale acestor doi ani din urmă m-au făcut să uit cu totul manuscrisul ce zăcea în biblioteca mea. Acum cînd privirile românilor cu minte şi cu inimă se îndreptează cu dragoste către patria lor, căutînd a creşte şi a hrăni sufletul Romîniei, pînă să vie ziua în care s-o poată creşte şi întări în trupul său, adusu-mi-am aminte de acel glas duios al munţilor şi mă hotărîi a publica cîntarea pusnicului, spre a mîngîia ţara-mi amărîtă.

Paris, 8 august 1850.

24

MERSUL REVOLUŢIEI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

Revoluţia română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut şi viitor, fără altă cauză decît voinţa întîmplătoare a unei minorităţi sau mişcarea generală europeană. Revoluţia generală fu ocazia, iar nu cauza revoluţiei române. Cauza ei se perde în zilele veacurilor. Uneltitorii ei sînt 18 veacuri de trude, suferinţe şi lucrare a poporului român asupra lui însuşi. Ea fu o fază, o evoluţie istorică naturală, neapărată, prevăzută a acelii mişcări providenţiale care tăraşte pe naţia română împreună cu toată omenirea pe calea nemărginită a unei dezvoltări progresive, regulate, către ţinta prea înaltă ce Dumnezeu ne ascunde şi unde el ne aşteaptă.

Să deschidem istoria, cartea de mărturie a veacurilor şi, luminaţi de filosofia ei, vom vedea că de 18 veacuri naţia română n-a vegetat, n-a stat pe loc, ci a mers înainte transformîndu-se şi luptîndu-se neîncetat pentru triumful binelui asupra răului, al spiritului asupra materiei, al dreptului asupra silei, pentru realizarea atît în sînul său cît şi în omenire a dreptăţei şi a frăţiei, aceste două temelii a ordinei absolute, perfecte, a ordinei dumnezeeşti. Vom vedea pe naţia română eşind d-abia din vijelia năvălirei barbarilor, care o bîntui mai multe veacuri şi o prefăcu, împreună cu toată lumea, a căuta mereu, a-şi constitua unitatea sa complectă şi a se organiza înlăuntru dupe principiul egalităţei. Domnii însă, reprezentanţi ai principului autorităţii, apuc cu încetul puterea absolută, fac principiul monarşic predomnitor, personifică statul într-înşii, mîntue ţara de anarhie şi de duşmanii din afară; caută a păstra pe român în drepturile sale de naţie puternică şi neatîrnată, îi dă demnitate şi puterea de a-şi împlini misia în omenire, d-a apăra creştinătatea şi civilizaţia născîndă, dar apăsă cu totul libertatea dinlăuntru.

Capii poporului, boerii, în numele libertăţei, princip contrazicător al autorităţii, încep atunci o luptă îndelungată împotriva domnilor şi izbutesc a le surpa puterea.

Vitează, roditoare în fapte eroice, în pilde sublime de jertfire, clasa boerilor reprezentează simtimentul războinic al naţiei şi udă cu sîngele său laurile patriei. Dar această clasă eşită din popor caută a păstra pe seama-i numai libertatea, rodul biruinţei cîştigate de toţi, şi se formează în castă priveleghiată întemeindu-şi puterea şi fericirea pe robirea poporului. Ea nu se mulţumeşte numai a concentra în miinile sale toate drepturile politice, a organiza statul boeresc, dar încă preface rînduială economică, înghiţind proprietăţile mici ale ţăranilor în proprietăţile cele mari şi robeşte pe popor pămîntului. Cîrmuirea unei clase substituată la cîrmuirea unui individ era un progres, după cum şi servagiul era un progres către robia veche, din vremea împărăţiei romane. Dar interesele celor

mulţi nu pot niciodată sta sigure în mîna celor puţini. Boerii, izolîndu-se de popor şi apăsîndu-l, îl fac apatic şi nepăsător la nevoile ţării. Poporul se degradează prin robie şi sărăcie ca şi boerii prin bogăţie şi asuprire. Ţara slăbeşte şi turcii se folosesc de ocazie spre a-i călca şi a-i hrăpi drepturile. Societatea întreagă se afla atunci alcătuită pe un şir de clase şi individualităţi, fiecare cu privilegiul său. Mare şi monstruoasă clădire de tiranii, puse una asupra altiea şi toate rezemate şi apăsînd pe popor, pe ţăranul muncitor! Cine va zdrobi această tiranie? Cine va nimici această clasă de apostaţi care, eşind din sînul poporului, robì pe fraţii şi părinţii lor şi batgiocorî omenirea? Iată că izbînditorii poporului sosesc: sînt şi ei nişte robi şi, pentru ca pedeapsa şi ruşinea să fie mai mare, sînt nişte robi streini.

Înălţarea fanarioţilor la putere avu cu totul caracterul înălţării orăşeniei în apusul Europei. Din nenorocirea românilor însă această orăşenie era alcătuită de oameni corupţi, mişei, streini şi duşmani ai lor. Ei înşelară lesne pe popor şi îl traseră în căile lor, vorbindu-i de libertate şi de răzbunare în contra boerilor, ce îl chinuia, şi dupe o luptă de un veac boerii cad zdrobiţi şi statul se face fanariot.

Un veac de apăsare şi jefuire, de corupţie şi degradaţie, de slăbiciune şi apunere a naţionalităţei începe pentru români. Epocă de ispăşire ce poporul trebue să sufere supt legile lui Dumnezeu şi ale gîndirii! Dar una din condiţiile dezvoltării omenirei este nu numai că progresul naşte progresul, dar că adesea şi din covîrşirea răului ese binele. Asfel şi fanarioţii, fără ştirea şi voea lor chiar, împlinesc o misie providenţială şi ajutorează progresul. Ei revoluţionează întru tot ţările române. Constituţiea politică a vîrstei de mijloc cu întreptatele ei privileghiuri şi tiranii se zdrobeşte. Adevăr că constituţia lui Mavrocordat, ce se pune în locu-i, nu e mai bună; ţinta ei e mai mult fiscală. Ea regulează însă oarecare rămuri ale statului, sfarmă libertăţile boerilor şi concentrează puterea în mîinile fanarioţilor, care zdrobesc, în puţină vreme, cu totul vechea aristocraţie militară şi feodală a ţării. Boerii pier de moarte silnică, pribegesc pentru totdauna în ţări streine, sau ruinaţi cu totul intră în clasa ţaranilor de unde eşiseră ca să chinuiască şi să esploateze pe fraţii lor. O clasă de biurocraţi, numiţi de popor ciocoi, fără ilustraţie şi rădăcină în ţară, corupţi şi degradaţi se rădică pe lîngă fanarioţi, în locul perduţilor boeri. Într-aceeaşi vreme servagiul se zdrumică şi el şi ţăranul se declară liber în drept, deşi încă nu în faptă, căci nu i se asigură libertatea prin împroprietărire şi rămîne în stare de proletar. În sfîrşit simtimentul naţional, ce se slăbise cu totul în veacul al XVII prin prigonire, se hrăneşte şi cîştigă puteri nouă; şi cînd răul ajunge la culme, cînd poporul despuiat cu totul nu mai are ce să mai dea, cînd misia fanarioţilor de zdrobire a rînduelilor vechi s-a împlinit, atunci un nou atlet, ce de veacuri se părea adormit, se deşteaptă şi se arată în arena. Poporul se scoală mare, puternic şi îngrozitor şi mătură ţara de fanarioţi.

Această deşteptare a poporului fu pregătită în parte de acea lucrare înţelegătoare, ce eşi din munţii învăţatei Transilvanii, azil vecinic al naţionalităţii române. Căci în acea vreme fraţii noştri de peste Carpaţi, avînd a se emancipa de supt domnirea unei aristocraţii mult mai nesuferită, fiindcă era de neam străin, călca cu paşi iuţi în calea progresului prin lucrările învăţaţilor lor şi prin insurecţie, acel drept legitim al popoarelor

chinuite. Ce voește? Ce strigă la 1821 poporul român, acum în picioare și deșteptat?

Poarta călcase drepturile țării; poporul cere ca să le consfințească din nou; fanarioții și ciocoii prădaseră un veac țara, poporul cere ca puterea să se ia din mîinile lor, ca tot românul să fie liber și egal în țara lui; într-un cuvînt cere ca statul să se facă românesc, cere domnirea democrației.

Vladimirescu, care avu norocirea d-a purta glasul în numele poporului și a personifica deșteptarea lui, avu încă norocirea d-a-și da viața pentru credința sa și d-a fi ucis de acești fanarioți, pe cari și dupe moarte-i umbra lui urmează a-i mătura din țară. Căci revoluția nu moare cu dînsul, și turcii care intervin în țară, cu toate împotrivirile Rusiei, ce de mult protegea pe fanarioți, ia puterea din mîna lor; dar în loc d-a o încredința poporului, o lasă în mîna ciocoilor și ciocoii spre recunoștință trec la 1828 în partea rușilor, ridicînd țara în contra turcilor.

De la Petru cel Mare boerii caută în Rusia mîntuirea lor de fanarioți și turci, și Rusia, supt titlul de ocrotitoare, țintește mereu a coprinde țările române. Dar războaele și intrigele ei se zădărnicesc de împregiurări favoritoare. Neputînd izbuti a opri țările pe seamă-i, ea se silește la tot războiul d-a le emancipa de turci și în vreme ce lanțul ce lega țările de turci mai slăbea, Rusia mai strîngea lanțul ce le lega de dînsa. Pacea de la Adrianopol recunoaște capitulațiile vechi și autonomia țerii, aceea ce era un bine și o dreaptă răsplătire a jertfelor ce românii făcură pentru ruși într-atîtea rînduri; dar într-aceeași vreme Rusia prin siluire, prin mișelia și trădarea ciocoilor își dobîndește drepturi nouă în țară. Regulamentul organic de la 1831, care desființează reforma lui Mavrocordat și se pune în locu-i, e contractul care robește țara ciocoilor și pe ciocoi muscalilor.

Dar Regulamentul nu se mulțumește a dezmoșteni un popor întreg și a organiza statul ciocoiesc, ci încă, cu toate că recunoscu drepturile de posesie ale țăranilor asupra pămîntului lucrat de dînșii din veci, urcă nemăsurat drepturile proprietarilor și în faptă robește pe om pămîntului și monopolizează proprietatea în mîinile ciocoilor. Niciodată oligarhia nu fu mai bine întărită, înlăuntrul țării pe Regulament, dinafară pe sprijinul puternic al Rusiei. Cu toate acestea, această tiranie spăimîntătoare moare ucisă prin covîrșirea ei chiar.

Regulamentul, cu toate relele sale, aduse însă oarecare principuri folositoare și se făcu un instrument de progres. El recunoscu în drept principiul libertății comerțiale, despărțirea puterilor judecătorești, administrative și legiuitoare și introduse regimul parlamentar. Spiritul național și patriotic luase o putere mare din revoluția de la 1821 și din restatornicirea unui guvern mai național decît cel trecut; și în vreme ce partida ciocoilor cu noua partidă fanariotă reîntemeiată la 1830 își dispută puterea și rivalizează de zel și lingușiri către Rusia, o jună partidă națională se întocmește și își ia de misie d-a continua programa revoluției de la 1821 și d-a realiza întru tot dorințele și trebuințele poporului, surpînd ciocoismul și fanariotismul și înălțînd românismul la putere. Ca la 1848, partida națională voește a mîntui poporul prin popor, adecă este o partidă revoluționară. Ea nu era numeroasă, dar era jună și înfocată și știa că adevărul și viitorul e cu dînsa, că mulți în fundul inimei lor simt și gîndesc ca dînsa

şi că stindarul ei va fi împregiurat de o mulţime de prozeliţi în ziua ce îl va înălţa. Nerebdătoare de lucrare, ea se ispiteşte la 1840 a preluda la o mişcare; dar timpul nu sosise şi ea nu izbuteşte alt, fără numai a înscri vr-o cîteva nume mai mult în şirul martirilor libertăţii române. De atunci îşi mărgineşte lucrarea în propaganda tainică şi de faţă a ideilor în scrieri literale şi caută a pregăti revoluţia viitoare şi a formula sinteza ei. Ideile şi interesele poporului se prefăcuseră şi revoluţia aşteptată nu se mai putea mărgini în sinteza de la 1821. Acum nu era de agiuns numai ca statul să se facă românesc, trebuia încă a dezlega problemul sărăciei poporului, a da o altă organizaţie proprietăţii, baza soţietăţei, a bogăţiei şi fericirei publice. Zdrobind Regulamentul care monopolizase statul, proprietatea pămîntului şi capitalul în mîinile ciocoiului, era neapărat a proclama: democratizarea statului prin egalitatea drepturilor, a pămîntului prin împroprietărirea ţăranilor şi a capitalului prin instituţiile de credit organizate de stat. D-aci nevoea d-a opera o revoluţie democratică şi socială. Asfel fu programul revoluţiei de la 1848.

Într-acest chip vedem că printr-atîtea stavili, războaie, vărsări de sînge, chinuiri în şirul veacurilor şi istoria ne arată revoluţia ducînd pe naţia română din prefaceri în prefaceri, în calea acelii legi universale a dezvoltărei istorice a naţiilor: înălţarea plebeianismului la putere[1], sau dupe cum o formulăm noi: întregirea românului, vecinul, serful veacului de mijloc, în drepturile sale de om, de cetăţean şi de naţie. Într-adevăr în această ochire istorică văzurăm că statul din domnesc sau absolut s-a făcut boeresc sau aristocratic, apoi fanariot sau orăşănesc (*bürger*), apoi ciocoesc sau biurocrat şi acum este pe cale a se face românesc sau democratic[1]. Asemene poporul din rob se preface serf, apoi proletar, apoi posesor şi acum asvîrle cea mai din urmă esploataţie şi este a se face proprietar. Şi fiecare din aceste transformaţii succesive a fost un progres pe lîngă starea de mai înainte şi a născut un progres.

Revoluţia de la 1848 caută a reîntregi pe român numai în drepturile sale de om şi de cetăţean, fără a căuta a-l reîntregi în drepturile sale de naţie. Întru aceasta ea se mărgini a cere ca Turcia să respecte vechile capitulaţii recunoscute şi întărite şi prin tractatul de la Andrianopol şi hatişeriful de la 1834. Ea ceru asemenea ca Rusia să-şi păzească tractatele care recunosc autonomia şi independinţa administrativă a ţării şi nesiluirea pămîntului ei şi să se mărginească în rolul ei de chezaşă, fără a se mai amesteca în treburile dinlăuntru ale ţării, uzurpînd titlu şi rolul de protectoare. Revoluţia de la 1848 nu era dar în drept împotrivitoare nici Porţii, nici Rusiei, de vreme ce se mărginea a cere păzirea tractatelor fără a proclama un drept nou. Românii, în bună credinţa lor, socoteau că aceste puteri vor fi gata a păzi sfinţeniea tractatelor şi nu vor putea a le tăgădui reformarea legiuirilor potrivit dreptului lor de autonomie.

Dar Rusia, deşi neprovocată de revoluţie, protestă în favorul Regulamentului, căci printr-însul stăpînea ţara, şi îndrăzni pînă a ne tăgădui

[1] Sînt unii moderaţi care propun, ca o tranzacţie, ca să se întinză drepturile politice la starea de mijloc, la negustorime numai, adecă a se întocmi un stat negustoresc sau orăşenesc, fără a se gîndi că aceasta ar fi a reîncepe epoca fanarioţilor, căci acum, ca şi în acea vreme, starea de mijloc la noi e streină. Numai întocmind statul românesc sau democratic putem absoarbe clasele corupte de sus în popor şi a întineri şi împuternici statul.

orice drept şi a ne batgiocori încă şi naţionalitatea. „Eu am dat esistinţă politică acestor Principate, strigă ea, şi ele sînt nişte sateliţi ai Rusiei meniţi a se mişca vecinic în sfera şi dupe placul ei".

Oh ! Pe Dumnezeul părinţilor noştri, pe sîngele ce ei vărsară atîtea veacuri pentru ţară şi naţionalitate, aceasta nu vrem să fie.

Vrem să fim o naţie una, puternică şi liberă prin dreptul şi datoria noastră, pentru binele nostru şi al celorlalte naţii, căci voim fericirea noastră şi avem o misie a împlini în omenire.

Această poziţie ce a luat Rusia de duşmană a orice îmbunătăţire voim să facem în ţară, de duşmană a viitorului nostru naţional, despotismul şi împilarea cu care ea amerinţă Europa, panslavismul ce ea organizează şi prin care voeşte a ne înghiţi, ne impune îndatoriri nouă ne sileşte să căutăm în grabă a dobîndi toate condiţiile de putere, ca să-i putem sta împotrivă.

Aceste condiţii de putere de care avem nevoe nu le putem găsi decît în solidaritatea tutulor românilor, în unirea lor într-o singură naţie, unire la care sînt meniţi prin naţionalitate, prin aceeaşi limbă, religie, obiceiuri, simtimente, prin poziţia geografică, prin trecutul lor şi în sfîrşit prin nevoea d-a se păstra şi d-a se mîntui.

Daca naţionalitatea este sufletul unui popor, daca cîtă vreme el păstrează acest semn caracteristic al individualităţii sale, acest spirit de viaţă, el este învestit cu dreptul neprescriptibil d-a trăi liber, unitatea naţională este chezăşuirea libertăţei lui, este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară şi să amorţească, ci din contră să poată creşte şi a se dezvolta.

Unitatea naţională fu visarea iubită a voevozilor noştri cei viteji, a tutulor bărbaţilor noştri cei mari, cari întrupară în sine individualitatea şi cugetarea poporului, spre a o manifesta lumei. Pentru dînsa ei trăiră, munciră, suferiră şi muriră. Pentru dînsa Mircea cel Bătrîn şi Ştefan cel Mare se luptară toată viaţa lor îndelungată şi traseră asupră-le năvălirea îngrozitoare a turcilor, pentru dînsa Mihai cel Viteaz cade ucis în cîmpul Torda, pentru dînsa Şerban Cantacozino bea otravă, pentru dînsa Horia moarte cumplită pe roată sufere. Desele războae între Moldova şi Ţara Românească n-avură altă pricină : luptîndu-se pentru supremaţie, aceste ţări se luptau pentru unitate. Dar din nenorocire domnii şi boerii ţărilor, inspiraţi de simtimentul egoist şi individual, nu îşi ziseră : sîntem cu toţi români, sîntem fraţi, hai să ne unim ţările împreună, ci ziseră : sîntem moldoveni sau munteni, să ne supunem nouă ţara Muntenească sau ţara Moldovei. D-aci iscară susceptibilităţi şi împerechieri fatale, care împedecară unirea de obşte dorită. Aceea ce concuista n-a putut isprăvi, frăţia o va face. Aceea ce voevozii noştri cei mari cu vitejia lor n-au putut, poporul armat şi întărit de un principiu o va putea.

Este vremea astăzi, cînd naţionalitatea şi esistinţa politică ne sînt tăgăduite, cînd vedem că de la 1848 mai cu seamă cuvintele unitate şi naţionalitate sînt în toate gurile în Europa, sintimentul lor în toate inimile şi au armat toate braţele, au vărsat atîta sînge în aceşti doi ani în urmă, sînge ce va curge mereu, pînă ce carta Europei se va preface, staturile întemeiate pe concuistă, pe călcarea drepturilor naţiilor se vor zdrobi, naţiile se vor reîntregi în libertatea lor şi sfînta alianţă a popoarelor se va

întocmi; astăzi cînd toată Europa vede că o nouă năvălire a barbarilor nordului o amerință, astăzi cînd în fața acestii primejdii, văzînd că n-au a alege decît a fi toate libere sau ruse, popoarele Europei își dau mîna ca să înceapă această cruciadă a libertăței și a civilizației în contra barbariei; este vremea, zicem, ca și nația română să ridice stindardul unităţii sale, stindardul mărimei și vitejiei trecute a părinților, stindardul lui Mircea, Ștefan și Mihai, stindardul de viață și de mîntuire.

Copleșiți și amerințați astăzi de panslavism, mîine poate și de pangermanism, noi nu ne putem mîntui fără numai opuindu-le panromânismul. Pe lîngă el vor alerga firește a se alia maghiarismul și mahometismul, elemente eterogene din Europa orientală, care spre a se păstra și mîntui au nevoe de dînsul.

Panromânismul, dar, trebue să fie astăzi ținta noastră comună de activitate. Printr-însul se completă sinteza noastră revoluționară.

Revoluția de la 1821 a strigat dreptate și a vrut ca tot românul să fie liber și egal, ca statul să se facă românesc. Ea fu o revoluție democratică.

Revoluția de la 1848 a vrut ca românul să fie nu numai liber dar și proprietar, fără care libertatea și egalitatea e minciună. Pentru aceea adaugă la deviza sa cuvîntul frăție, această condiție de căpetenie a progresului social. Ea fu o revoluție socială.

Revoluția viitoare nu se mai poate mărgeni a voi ca românii să fie liberi, egali, proprietari de pămînt și de capital și frați asociați la fapta unui progres comun. Ea nu se va mărgini a cere libertatea dinlăuntru, care e peste putință a dobîndi fără libertatea din afară, libertatea de supt domnirea streină, ci va cere unitatea și libertatea națională. Deviza ei va fi: Dreptate, Frăție, Unitate. Ea va fi o revoluție națională.

Aceasta este calea ce va lua revoluția română, în viitor.

Și numai atunci cînd războiul sfînt va mîntui nația de apăsarea streinilor și o va reîntregi în libertatea și unitatea sa, adunarea poporului, *Constituanta*, va putea să realizeze în pace toate reformele politice și sociale, de care el are nevoe și să constitueze domnirea democrației, domnirea poporului prin popor.

A crea o nație! O nație de frați, de cetățeni liberi, aceasta este, români, sfînta și marea faptă ce Dumnezeu ne-a încredințat. În zadar veți îngenunchia și vă veți ruga pe la porțile împăraților, pe la ușile miniștrilor lor. Ei nu vă vor da nimic, căci nici vor, nici pot. Fiți gata dar, a o lua voi, fiindcă împărații, domnii și boerii pămîntului nu dau fără numai aceea ce le zmulg popoarele. Fiți gata, dar, a vă lupta bărbătește, căci prin lucrare și jertfire, prin sîngele vărsat poporul dobîndește cunoștința drepturilor și datoriilor sale. Ziua izbîndirei, ziua dreptății se apropie, în care se vor rădica popoarele ca să mături rămășița tiranilor dupe fața pămîntului. Atunci vă veți rădica și voi toți ca unul și veți începe lupta națională, lupta mîntuirei. Atunci nu veți mai fi singuri în fața dușmanului, ci toate popoarele Europei vor alerga într-agiutorul vostru și vor sta împreună cu voi, căci acum toate au simțit că au unul și același dușman și că împreună unite trebue să se lupte în contra lui. Voi însă veți avea norocirea și gloria d-a-l întîmpina mai întîi, d-a sta în avangarda civilizației în contra barbariei ca în veacul de mijloc, dar ca atunci laurele ce veți dobîndi va crește în mîna voastră și va umbri universul.

Pînă atunci, pînă cînd ceasul rădicării generale va suna, staţi în linişte. Lucraţi numai spre a vă întări braţele şi inima şi a vă îmbărbăta în credinţă şi spre jertfire; sprijiniţi inimile slabe şi îndoioase, propovăduindu-le adevărul care luminează şi dă putere; însufleţiţi iubirea ţării şi înviaţi simtimentul naţional şi ura tiraniei, pătrundeţi-vă de sfinţenia vieţii sociale şi de datoria ce Dumnezeu ne impune ca să trăim, să muncim, să suferim şi să ne jertfim pentru binele omenirei. Nu vă desperaţi de suferinţă căci suferinţa, ştiţi, e condiţia esenţială a dezvoltării morale. Nu vă lăsaţi a fi înşelaţi de duşmani ce caută acum a se folosi de durerile voastre ca să vă tîrască în căi afurisite, să vă facă să vă sculaţi fără vreme şi singuri şi să vă poată asfel pierde cu înlesnire. Aşteptaţi cu răbdare ziua preursită, ziua mîntuirei.

Ca să ne putem pregăti din vreme pentru acea mare zi, ca să ne putem lămuri ideile, ca să ne concentrăm într-un mănunchi şi supt un stindard toate elementele de putere naţională, ca să avem un mijloc prin care gîndirea noastră să zboare în inima poporului, am hotărît a începe această publicaţie.

Bărbăţie şi credinţă, fraţi români. Dumnezeu în ceriu şi omenirea pe pămînt muncesc pentru noi!

Paris, 16 septemvrie 1850.

25

MIŞCAREA ROMÂNILOR DIN ARDEAL LA 1848

Cetăţeni,

Una din faptele cele mai minunate ale acestui minunat al XIX veac, fără îndoială că e deşteptarea naţionalităţii române în Ardeal, după un somn greu într-un jug ce de o mie de ani o împovăra. Niciodată o naţie mai multă vreme în robie cumplită nu zăcu ! Niciodată o naţie robită, mai repede şi într-un timp mai scurt nu se deşteptă ! Mai multe veacuri trebuise năvălirei ungureşti ca să poată amorţi şi înjuga de tot pe români [1]. Mai puţin de un veac fu de agiuns acestora spre a scutura acel greu şi învechit jug. Înviere de minune într-adevăr ; dovadă puternică că nemuritor e sufletul naţiilor şi că sfînt, dumnezeesc şi neperitor e dreptul lor.

Dară cetăţeni, năvălirea, împilarea şi tirania streină putu batjocori şi chinui pe român în dreptul lui şi, în trupul lui, putu a-l socoti din afară de legi şi a-l privi în rîndul dobitoacelor, dar nu-l putu atinge în sufletul lui, nu putu stinge dintr-însul credinţa naţională. Silit a o închide în adîncul inimei sale, fără a putea nici într-un chip a o răspîndi din afară, această credinţă, asfel înăbuşită, se înfierbînta din zi în zi şi creştea în tărie, încît cînd putu izbucni, izbucnirea-i fu puternică, înverşunată, pustietoare şi roditoare în fapte mărețe şi cumplite totdeodată.

Ştim toţi cine fură cei dintîi apostoli ai românismului. Cine nu cunoaşte numele glorioase ale lui Iorgovici, Şincai, Cichindel, Clain, Lazar, Petru Maior, carii prin şcoli, prin cultivarea limbei şi a istoriei, puseră stîlpii de temelie ai naţionalităţii române şi propagarea ideei unităţii sale?

Ideile răspîndite prin aceste lucrări literare şi istorice izbucniră îndată în fapte. Horia luă securea în mînă şi, înmuind-o în sînge unguresc şi nemţesc, scrise cu dînsa drepturile naţiei române şi programul politic şi soţial al revoluţiilor ei viitoare. Muncitorii ce urmară, atît în Ardeal cît şi în Principate, micşorară chestia din proporţiile mărețe de unitate şi de naţionalitate ce îi dedeseră cei dinaintea lor şi o mărginiră întru apărarea intereselor române de provinţie şi de localitate. Lor li se păru că deosibitele frîngeri ale naţiei au nevoie de o lucrare asupră-le în parte, spre a-şi curăţi nevoile şi spinii din casă, pîn a nu se uni şi topi într-acelaşi trup. Anul 1848 găsi pe români întru aceste idei. Românii din Ardeal fură din cei dîntîi care salutară cu înfocare falnicul soare de libertate ce lumină atunci omenirea. Sînt astăzi trei ani; mulţi din noi au văzut cu ochii lor cînd deputaţii români din toată ţara Ardealului în număr de mai mult de

---

[1] Subjugarea completă a românilor din Ardeal se făcu tocmai la 1438, cînd ungurii, săcuii şi saşii se uniră în contra lor de le răpiră ori ce drept politic le mai rămăsese.

cincizeci mii, toţi ţăranii şi fii de ţărani, se adunară la Blaj, în cîmpul numit de atunci al Libertăţii, ca să facă în numele naţiei această declaraţie : *Sînt, deci, întru în drepturile mele!* Şi Europa află cu mirare că în Transilvania o naţie română, de a cării esistinţă nici că bănuia, şi-a proclamat independinţa sa, şi ea fu silită a-i recunoaşte dreptul şi a o înscri de atunci în numărul naţiilor celor vii.

Zi de 15 mai 1848 ! Zi de lumină, de libertate şi de mărire română, te pomenim şi te serbăm cu drag ! Tu minunaşi lumea şi arătaşi că naţia română e matoră, vrednică de libertate şi d-a intra în frăţia cea mare a naţiilor. În analele române altă zi nu străluceşte mai frumos decît tine şi cea asemenea ţie, sora ta iubită, ziua de 11 iunie 1848 a poporului din Bucureşti. Te pomenim şi te serbăm cu drag, o zi măreaţă ! Căci întîiaşi dată auzirăm atunci un popor întreg răspunzînd celor ce îi vorbea de unirea Ardealului cu Ungaria, prin această strigare : „Noi vrem să ne unim cu Ţeara !"[1]. Minunată destăinuire a lui Dumnezeu, care în zile aşa mari de sărbătoare populară vorbeşte d-adreptul în inimile aleşilor săi, şi numai poporul şi poeţii, aceşti fii ai inspiraţiei divine, avură la 1848 conştiinţa întîmplărilor viitoare, numai ei cetiră şi destăinuiră aceea ce era scris în fundul inimei fiecărui român : mîntuirea de orice domnire streină prin unitatea naţională !

Ziua aceasta de 15 mai 1848 ni se pare mult mai frumoasă şi mai strălucitoare, cînd privim la zilele ce o urmară, zile negre, amari, chinuite, zile de foc, zile de sînge. Aceste zile le-am urmat şi le-am văzut cu toţii, una după alta. Am văzut cum manifestaţia poporului român din 15 mai trase asupră-i terorismul guvernului unguresc ; am văzut cum povăţuitorii naţiei spaimîntaţi închinară drepturile ei, mai întîi ungurilor [2]; apoi, cînd văzură pe aceştia în nevoe, le închinară împăratului şi deteră poporul cu totul în mîna şi în prada oamenilor împărăteşti. Am văzut pe acest serman popor împins în foc, fără nici o armă în mînă, despuiat şi de cele ce căpăta cu sîngele său [3], slujind — cruzime nepilduită ! — de baricadă oştilor împărăteşti[4]; apoi părăsit mişeleşte de aceste oşti şi lăsat în prada furiei răzbunătoare a duşmanului învingător. Dar atunci, în acel minut greu, cînd nu mai putu pune temei decît pe sine-şi, cînd rămase slobod de orice povăţuire nemţească ce îl paraliza, îl văzurăm desfăşurînd toată energia sa, stînd neclintit ca granitul munţilor săi înaintea duşmanului ce măturase atîtea oştiri mari, regulate şi tari, şi făcînd din numele de moţ [5] un nume de spaimă şi de groază vecinică pentru semeţul şi viteazul ungur.

---

[1] Supt acest cuvînt Ţeară, ardelenii arată Ţara Românească. Eu n-am avut norocirea de a mă afla la Blaj în ziua de 15 mai 1848 ; dar mai mulţi români din Ardeal ce se aflară mă asigurară despre această strigare a poporului.

[2] Vezi proclamaţia episcopului Şaguna din Pesta, iulie 1848.

[3] În luna lui dechembrie, înainte de intrarea lui Bem în Ardeal, Comitetul de pacificaţiune, după porunca lui Puchner, puse să adune armele ce poporul dobîndise de la unguri, ca să armeze oştile împărăteşti. Era acesta pretextul cu care Puchner vru să dezarmeze poporul, de care credea că nu va mai avea nevoe. Am văzut însumi adresa Comitetului întru acesta către prefecţi.

[4] În mai multe locuri în Ardeal şi la luarea cetăţei Lipova, în Banat (dechembrie 1848).

[5] Supt această numire sînt cunoscuţi toţi mocanii din acei munţi ai Abrudului. Credem că această numire vine de acolo că aceşti nalţi şi chipeşi ţărani port părul lung, împletit în două coade, care le cad pe grumaz.

Multe și grele imputări s-au făcut acestii revoluții a românilor din Ardeal. Ea fu asemănată cu furia sălbatică a răzbunărilor, stînd peste mormane de ruine și de morți, îngrozitoare și cu gura plină de spume sîngeroase, ținînd într-o mînă o torță pustietoare de cetăți, în ceailaltă un paloș crud și neîmblînzit, cu care seceră toată suflarea de seminție dușmană dupre pămînt. Această icoană spăimîntătoare e adevărată. Revoluția ardelenilor fu groaznică, nemiloasă, mînjită de multe eccesuri vrednice de osîndit. Dar, putem spune, spre apărarea ei, că acele eccesuri fură o urmare fatală a unei suferințe și a unei uri înăbușite și înăsprite de zece veacuri, de tăcere silită supt o cumplită tiranie; că aceste eccesuri fură provocate de terorismul cu care începură ungurii în contra românilor; că purtarea acelora în tot cursul războiului fu mai tot asemenea de crudă ca a acestora; în sfîrșit, că aceste eccesuri sînt faptele numai a unei mîini de oameni, gunoiul cel mai stricat și mai corupt al nației, și care și ea fu îndemnată și povățuită spre aceasta, de pilda ce îi dete oficerii împărătești.

Aceste îndreptări, temeinice în ochii și în privința streinilor, la noi și între noi nu sînt de ajuns. Căci noi, în dragostea ce hrănim pentru fala, gloria și mărirea morală a nației noastre, am fi dorit să vedem revoluția română curată de orice ecces; am fi dorit și dorim ca nici un român să nu uite că omenirea își are drepturile sale sfinte și nesiluite, și că mila și îndurarea sînt podoaba sufletelor generoase.

S-a zis încă cum că scularea românilor ardeleni n-avu nimic național; că ei n-avură nici măcar, ca sîrbii și croații, un steag național, ci se luptară mereu supt steagul austriac; că scularea lor fu ca a unor robi ce se ridică din porunca și de temerea stăpînului, iar nu ca a unor oameni liberi, ce se luptă pentru libertatea lor. Este adevăr și am văzut-o însumi, roșindu-ne de rușine, că românii se luptară pentru libertate supt steagul celui mai mîrșav, mai cumplit și mai învechit despotism. Este adevăr că românii se lăsară a fi înșelați de austriaci, care esploatară eroismul și jertfele lor. Nu este însă adevăr că românii nu fură împinși și însuflețiți în tot acest crud război de simtimentul național și de dragostea libertății. Fost-am d-am văzut însumi pe acei îngrozitori moți, pe care spaima vitejilor unguri mi-i descriea ca niște fiare sălbatice, neeșind din vizuinile munților lor decît numai spre a face pradă și omor. I-am găsit înfuriați foarte și hrănind o ură fanatică către dușmanii lor — astfel cum trebue să fie orice popor în războaele naționale — , dar am găsit unite într-înșii multe simtiminte omenoase, înalte și generoase.

În acea vreme cînd inima-mi era zdrobită, căci în toate părțile vedeam naționalitatea română călcată și strivită de dușmanii streini, fusei fericit a găsi acolo, pe acele piscuri urieșe, pe deasupra norilor, o naționalitate și o viață românească, înfocată și puternică.

Cu ce entuziasm frenetic fusei aclamat și binecuvîntat de toți acei țărani, cînd le spusei că am venit să le aduc urări de noroc și izbîndă din partea fraților lor din țară, minunați de vitejia lor! În ce tăcere adîncă mă ocoleau și mă ascultau ei, cînd le vorbeam de puterea nației române, de numărul ei, de întinderea pămîntului ce i-a dat Dumnezeu și de ursitele cele mărețe ce o așteaptă în viitor! Seara, după ce toată ziua străjuia potecile, se hărțuia și se lupta cu dușmanul, îi vedeai adunați trîmbe, trîmbe pe lîngă focuri, care povestind întîmplările zilei și acele trecute,

care dănţuind împregiurul flacărilor, care zicînd din fluere, buciume şi cimpoi. Cît colo o altă trîmbă din cei mai juni învăţînd şi întrebîndu-se dialogul românizat din cartea: *Paroles d'un croyant* a lui Lamennais[1]: „June soldat unde mergi?" Apoi cu toţii, juni, bărbaţi şi bătrîni, se puneau de făceau să răsune văile munţilor de cîntări de vitejie şi de naţionalitate, mai cu seamă de acea puternică şi frumoasă marseileză a d-lui Murăşanul: „*Deşteaptă-te române*", pe care o cîntau chiar în mijlocul focurilor şi a urletelor de tunuri şi siliseră şi pe unguri a o învăţa şi a o cînta în bătae împreună cu dînşii. Generalii acestii oaste ţărăneşti era nişte preoţi şi nişte tineri abia eşiţi din şcoalele de teologie, filosofie şi jurisprudenţă. Ei nu pusese pînă atunci mîna pe o armă, cînd nevoea îi sili a se face generali şi a cîştiga bătălii. Lipsiţi de cunoştinţe şi de principe de artă militară, ei le inventară. Am văzut cu mirare cum ei dibuiseră adevăratele principe ale războiului şi cum simţiseră importenţa poziţiilor naturale şi folosul ce ştiură trage din orice localitate.

Femeile nu rămăseseră în urmă nici cu curagiul, nici cu simtimentele naţionale. Ele luară parte la toate primejdiile soţilor lor. Din vîrful munţilor ele aruncau o ploae de bolovani, care rărea batalioane vrăjmăşeşti. Cîntecele lor nu era ca mai-nainte cîntece de dor şi de plăcere, ci cîntări pline de patriotism şi de simtiment naţional. Am auzit în ruinele Abrudului — oraş pustiit de flăcări şi cucerit de mai multe mii de locuitori unguri, în tragica scenă ce se petrecu în luna mai 1849 — , am auzit o jună, naltă şi frumoasă fată de munte, cîntînd un cîntec dulce şi melodios. El îmi spunea despre o tînără română, fericită că se cheamă Floarea, fericită că e română, de origină din Italia, fericită că nu ştie şi că muma sa nu i-a vorbit de loc ungureşte, neiubind fără numai tot ce este românesc şi jurînd d-a nu iubi în veci un ungur cîtă vreme va mai trăi un român pre pămînt. Acest cîntec îmbătător de simţire, acea albă, rumenă şi frumoasă fecioară, ruinele pîrlite şi înegrite ale Abrudului ce mă încungiura, movilele mormintelor ungureşti ce vedeam d-alături, mă impresionară foarte. Mi se păru a avea înainte-mi o vedenie; mi se păru a vedea geniul naţionalităţii române stînd pe deasupra mormintelor duşmanilor streini şi cîntînd un imn de înviere.

Aci, cetăţeni, daţi-mi voe a vă aduce aminte că revoluţionarii de la 1848 din Ţara Românească, deşi crezură că trebue a urma după pilda ardelenilor şi că împregiurările politice nu-i iarta a pune din început în programul lor chestia unităţii naţionale, dar n-au perdut un minut din vedere solidaritatea ce îi leagă cu toate ramurile naţiei române. Ei au apărat şi s-au luptat deopotrivă pentru drepturile Moldovei ca şi pentru ale Ţărei Româneşti şi atît înainte, în vremea, cît şi după revoluţia de la iunie 1848, ei mereu au apărat şi apără încă înaintea ungurilor şi a Europei întregi drepturile românilor din Ardeal, Banat şi Ungaria. Daca puţini numai dintr-înşii priimiră a împărtăşi primejdiile războiului românesc, pricina fu numai că steagul supt care se lupta fraţii lor din Ardeal era steagul austriac, steagul despotismului, steag prieten şi aliat al muscalilor, duşmanii cei cumpliţi ai naţionalităţii române. Astăzi lucrurile şi ideile s-au prefăcut şi s-au lămurit. Astăzi vedem curat că un acelaşi despotism ne copleşeşte pe toţi românii împreună cu ungurii, duşmanii de eri, şi cu toate popoarele Europei. Astăzi este învederat pentru tot românul cu minte şi cu inimă că libertatea naţionalităţilor nu poate veni de la curţile

împărăteşti şi din mila împilătorilor şi a despoţilor, ci numai dintr-o unire strînsă între toţi românii şi dintr-o rădicare a tutulor împreună şi în solidaritate cu toate popoarele împilate. Aceasta este calea nouă pe care păşesc şi trebue a păşi toţi românii de progres şi de mişcare din Ardeal, din Banat, din Ungaria, precum şi cei din Principate.

Asfel am văzut eu, cetăţeni, revoluţia română din Ardeal cu simtimintele ei naţionale, cu faptele ei mărețe şi eroice, cu greşalele şi cu vinele ei. Dar ziua de la 15 mai 1848 rămîne frumoasă şi luminoasă, neatinsă şi curată de orice ecces şi greşală. Daţi-mi voe, cetăţeni, a închina l-această zi, în care poporul român adunat la Blaj, în cîmpul libertăţii, strigă :

„*Noi vrem să ne unim cu Ţeara !*"

26

RĂZVAN VODĂ

Răzvan vodă era născut în Moldova dintr-un tată ţigan şi o mumă moldovancă. El intrase de tînăr în slujbă, în armia polonă, şi deosibindu-se printr-o vitejie neobicinuită în războiul polonilor cu muscalii, fu, din simplu soldat, ridicat la cele mai înalte trepte ostăşeşti de craiul Poloniei, Ştefan Báthory. În urmă, întorcîndu-se în Moldova, intră în slujba domnului de atunci, Aron vodă, care îl numi agă şi îi dete comanda gvardiei sale de unguri. La aprilie 1595, Aron vodă, căzînd în prepus de a trăda turcilor cauza creştinătăţii, fu arestuit de Sigismund Báthory, prinţul Transilvaniei, şi dus în închisoare la Alviniţi, în Transilvania unde îşi sfîrşi viaţa (1597). Aga Răzvan, prin strălucita sa reputaţie militară şi prin agiutorul ce dete la arestuirea lui Aron vodă, izbuti a fi numit domn al Moldovei, supt suzeranitatea prinţului Transilvaniei. În luna lui avgust, aceluiaşi an, Răzvan vodă, însoţit de 2300 pedestraşi, 800 călăreţi şi 22 tunuri, porni în Transilvania spre a se uni cu Báthory şi a se oşti împreună, în agiutorul lui Mihai vodă Viteazul, împotriva lui Sinan paşa, ce intrase în Ţara Românească. Răzvan se deosibi foarte mult într-acest război, şi mai cu seamă la luarea Tîrgoviştei şi a Giurgiului. Dar pe cînd el lipsea din Moldova, hatmanul Poloniei, Ion Zamoyski, cu nişte boeri pribegi şi cu multă oaste, găsiră prilej d-a intra în ţară şi a pune domn pe Ieremia Movilă. După sfîrşirea norocită a războiului cu Sinan, Răzvan vodă, ajutat de prinţul Transilvaniei, încercă a-şi redobîndi tronul.

Sigismund Báthory umpluse Europa de plîngerile sale asupra polonilor, pentru faptele lor din Moldova. El îi învinovăţea, cu mare cuvînt, că au intrat într-această ţară fără să aibă nici un drept şi fără a fi provocaţi de nimeni, numai şi numai să o smulgă de supt ocrotirea sa şi s-o reducă iarăşi supt jugul cel greu şi nesuferit al turcilor, de care cu atîtea jertfe se mîntuise. Împăratul Germaniei şi papa, către care mai cu deosibire el adresase în scris plîngerile sale, porniră îndată soli şi scrisori în pricina aceasta la craiul Poloniei. Împăratul scrise în 30 octomvrie acestui crai, rugîndu-l să strice tractatul ce a făcut cu păgînii împotriva prinţului Transilvaniei şi să lase Moldova în stăpînirea lui Răzvan vodă [1]. Papa, prin scrisoarea sa din 8 noemvrie (1595), mustră pe craiul cu un ton foarte aspru : „Cu condei de durere, zice el, vă scriu că cele făcute în Moldova m-au întristat". Apoi îi impută că după ce n-a ascultat rugăciunile ce mereu i-a făcut d-a se uni cu creştinii împotriva turcilor încai nădăjduia că dacă oarecare priviri deosibite opreşte pe crai d-a se declara

[1] De Thou, t. XII, p. 542 ; Cesare Campana, *Historie del mondo*, t. II, p. 897.

pe faţă împotriva lor şi d-a le face război, cel puţin după făgăduelile date atît lui (papei) cît şi către nunţii săi, nu va aduce stăvili şi opoziţie prinţilor federaţi, şi nu va turbura cursul fericit al armelor lor, dar acum vede că prin faptele sale craiul Poloniei a întărit pe turci în puterile şi nădejdile lor şi a slăbit pe creştini. „Toţi te învinovăţesc, adaogă papa, că te-ai confederat cu turcul şi tătarul împotriva prinţilor federaţi, şi mai cu seamă împotriva prea iubitului nostru fiu Sigismund, prinţul Transilvaniei, căci spre a-l vătăma ai numit alt domn în Moldova, făgăduind a-l apăra cu agiutorul turcilor şi tătarilor''. Această faptă papa o califică de „nevrednică'', şi inchee scrisoarea sa propuind arbitragiul său pentru această price dintre craiul Poloniei şi cumnatul său, prinţul Transilvaniei, ca să stîrpească dintre dînşii toate rădăcinile amari de prigonire şi de vrajbă, să le smulgă şi să le arunce în foc. Mult mai aspră fu scrisoarea ce papa, tot în acea zi, adresă lui Zamoyski[1]: „Fapta ta din Moldavia, îi zice, va trage defăimarea şi hula tutulor oamenilor cinstiţi, care trăesc astăzi şi care vor fi în viitorime. Ce prieten al binelui public, ce om înflăcărat de dragostea lui Dumnezeu nu va tîngui că chiar în acel moment cînd se făcea turcilor, aceşti duşmani vecinici şi neîmblînziţi ai creştinilor, un război sfînt şi trebuincios pentru mîntuirea şi libertatea poporului creştin şi apărarea credinţei, atunci cînd [creştinii], ocrotiţi într-un chip minunat de mîna lui Dumnezeu, dobîndiră izbînzi, asfel încît nici am văzut nici am auzit altele, asemenea, nici în anii aceştiea, nici în veacurile trecute, cine, zic, nu va tîngui că chiar în acel moment, cînd se nădăjduia atîta izbîndă, să se facă în Moldova tot ce putu uşura şi întări pe duşmanii Crucei şi ai lui Hristos, şi dimpotrivă se opri şi se slăbi în cursul biruinţelor lor apărătorii credinţei, se turbură eşitul războiului şi puse totul în primejdie'' etc. Apoi îl amerinţă pentru relele poveţi ce dă craiul şi pentru această crimă şi scandal împotriva creştinătăţii[2]. Tot atunci scrise papa şi către cardinalul Andrei Báthory, ce se afla pribeag în Polonia, mustrîndu-l părinteşte căci aţîţă pre poloni împotriva vărului său prinţul Transilvaniei, şi poruncindu-i ca să vie îndată la Roma[3]. Mihai vodă, din Ţara Românească, trimise şi el atunci o ambasadă craiului Poloniei, care sosi la Cracovia şi, în 14 noemvrie (1595), fu priimită în audienţă de craiu[4]. Istoricii tac despre misia aceştii ambasade; se dă însă cu socoteală că ea privea tot în pricina Moldovei.

I

Iar viteazul Răzvan vodă nu aşteaptă să vază eşitul acestor tractaţii, de la care el puţin nădăjduia, şi hotărî a-şi redobîndi, prin arme, tronul ce i se răpise. Cu puţinul agiutor de oaste ce luase de la Sigismund Báthory el purcese spre Moldova, în 27 noemvrie (1595)[5] şi trecînd munţii Oituzului, ce despart pămîntul săcuesc de ţara Moldovei, în 29 noemvrie, luă veste, prin trimişi siguri, despre starea şi numărul oştilor de ţară şi

[1] Reusner, *Collectio epistolarum Turcicarum*, p. 170; Montreulx, p. 590.
[2] Reusner, *Collectio epistolarum Turcicarum*, p. 170; Montreulx, p. 590.
[3] Montreulx, p. 584.
[4] Dantiscani, p. 145; Montreulx, p. 584.
[5] *Hronicele române* în *Magazinul istoric*, t. IV, p. 284.

polone ce avea Ieremia vodă. Văzîndu-se mai slab cu numărul, trimise îndată la Báthory ca să-i ceară un adaos de oaste, și mai cu seamă un mai mare număr de călăreți. Prințul Transilvaniei, după făgăduiala dată, se grăbi a-i împlini cererea; dar pîn-a nu apuca acest agiutor să sosească la hotarele Moldovei, Ieremia vodă cu polonii se grăbi a întîmpina pe Răzvan vodă; și acesta, cu toate că se vedea mai slab mult și cu numărul și cu valoarea oștilor sale decît vrăjmașul, nu numai că nu se feri de bătae, dar încă o căuta cu bărbăție [1]. Oștirea polonă, ce Zamoyski lăsase lui Ieremia vodă, în număr de 4000 oameni, supt comanda lui Ion Potocki, staroste de Camenița, se afla răspîndită în deosibite stații în țară, cînd deodată Chánski, care se afla pus de Potocki cu despărțirea sa în garnizoană la Suceava dete veste acestuia că Răzvan se apropia în grabă și drept spre Suceava în capul unei numeroase oștiri [2]. Luînd această veste Ieremia vodă, îndată, precum a putut, strînse oastea țării [3], și poronci lui Potocki de adună în grabă toate regimentele sale. Cu toată graba ce puse Potocki, de-abea izbuti a se uni cu ceata lui Chánski, cu două ceasuri mai înaintea bătăliei [4]. Era într-o duminică, 5 decemvrie (1595), cînd Răzvan vodă sosi aproape de Suceava și dete față cu dușmanul [5]. Armata lui se alcătuea de 4000 pedestrași, cea mai mare parte vechii lui ostași, cu puțini ce înrolase de curînd, și secuii ce-i dase prințul Báthory; apoi o mie călăreți armați cu lance, dați parte tot de acesta [6]. Răzvan vodă, cu armata sa, sosi pe niște locuri mai înalte decît acelea unde se afla stînd oastea potrivnică, asfel încît ea se vedea mai lesne de către aceasta. El își întocmi rînduiala bătăliei asfel: la aripa stîngă, care era apărată prin cară și tot aparatul de război, puse cinci sute călăreți moldoveni; la aripa dreaptă, care era apărată de un zid, ce începea de la șanțurile taberii lui și se întindea mult înainte pînă în tabăra polonă, era asemenea călărimea transilvană; în centru veneau două batalioane de pedestrime, după care urma alte zece, și apoi rămășița călărimei și a pedestrimei, ca o rezervă. Pedestrimea moldovană venea asfel așezată toată despre aripa stîngă, și pedestrimea săcuilor iarăși toată despre aripa dreaptă, spre Schei. În toate părțile se vedea fluturînd steaguri. Cel mai împodobit însă era steagul călărimei; el purta o frumoasă inscripție care spunea că Moldova s-a dat lui Răzvan de Transilvania [7].

Ieremia vodă își întocmise oștile asupra tîrgului, la sat la Areni; iar pe oștirea polonă ce avea lîngă sine o a tocmit mai la cîmp, despre Scheea, supt un mal ce este alăturea cu drumul Băii [8]. Rînduiala oștirei polone era în coloane treptate, asfel: înainte sta, ca avangardă, în lipsă de călărime ușoară, o sută moldoveni; după dînșii venea două cete ale lui Stanislas Minski și Nicolae Zebrzydowski; ele erau așezate puțin mai la dreapta pentru că poziția era mai bună într-acolo, și spre a le feri de

[1] Isthuanffius, p. 416.
[2] Heidenstein, p 323; Niemcewicz.
[3] Miron Costin.
[4] Heidenstein, p. 327.
[5] Miron Costin.
[6] Heidenstein, p. 323.
[7] Heidenstein, p. 323; Niemcewicz.
[8] Miron Costin.

vînt. Asfel cetele lui Tworzanski și Milewski, ce se afla la stînga, erau puțin mai nainte decît dînsele; dar mai nainte încă se afla batalionul lui Zacharowski, ce nu se vedea de celelalte, fiind ascuns de fortificații. La centru era Porycki cu regimentul său, avînd de reazăm trupele lui Potocki, starostele Cameniții, și a ambilor săi frați, Ștefan și Iacob. După dînșii, tot la centru, venea o trupă de pușcași ai lui Ioan Toma Drohojewski, și lîngă dînsa ceailaltă pedestrime supt comanda lui Albert Vitoslawski și Andrei Clopocki. La stînga, împregiurul zidului, de care am pomenit mai sus că se întindea din tabăra lui Răzvan pînă în tabăra polonă, se așezase niște tunuri mari și altele de cîmpie care amenințau dreapta lui Răzvan și ocroteau pedestrimea moldovană și pe cazaci[1]. D-aci pîn-a nu apuca oștile protivnice a se apropia de bătaea de pușcă, descărcară polonii de două ori tunurile în oastea protivnică. Una din acele descărcături răsturnă pe Valentin Gege, unul din capii pedestrimei lui Răzvan[2].

II

Ieremia vodă se afla la biserică, ascultînd liturghia, cînd i se dete de știre că oștile lui Răzvan vodă se văd și se apropie de oștile țării; el nu vru însă să iasă din biserică pînă nu se sfîrși slujba, deși acum se ajungea hărîții lui Răzvan cu oștile țării. Cînd eși Ieremia vodă din biserică, îndată se întîmpinară moldovenii săi cu ai lui Răzvan vodă[3]. Lupta ținu multă vreme între aceste oști, pînă cînd moldovenii lui Răzvan, fiind izbiți deodată și de Ieremia cu oștile țării și de poloni, fură împinși înapoi și, spăimîntîndu-se, se sparseră și se traseră înapoi în răsipă. Bănuesc unii a fi fost această spăimîntare prefăcută spre a ascunde trădarea[4]. Aripa stîngă și o parte din centrul lui Răzvan fiind asfel în răsipă, dușmanul își concentră toate puterile asupra aripei drepte și a pedestrimei săcuești din centru. Polonii se reped peste oastea ungurească din aripa dreaptă despre Schei[5]. Zabrzydowski cu trupa sa și a lui Chánski, căci acesta se afla atunci lîngă Potocki, și Cristofor Brouiewski năvăliră mai întîi peste această aripa dreaptă a lui Răzvan; dar Zebrzydowski, cu tot curagiul ce arăta, rănindu-se la obraz și la braț, nu putea sprijini izbirea lui Răzvan și ar fi perit, el cu toată oastea sa, de nu grăbea Potocki a-i veni într-agiutor. Într-aceea Porycki, cu pedestrimea sa și cu pușcașii lui Viersbowski, izbește centrul lui Răzvan vodă, în vreme ce scadroanele lui Tworzanski și Milewski se asvîrlă asupra aripei drepte în agiutorul lui Zebrzydowski[6]. Dintr-altă parte Ieremia vodă, cu fruntea oștilor sale, izbește bărbătește în coastă, centru lui Răzvan vodă, descoperit prin răsipirea aripei stînge[7]. Toate aceste izbiri împreunate ale polonilor și ale moldovenilor sfarmă rîndurile săcuilor care încep a se retrage înapoi

[1] Heidenstein, Niemcewicz.
[2] *Ibidem*.
[3] Miron Costin.
[4] Isthuanffius, p. 416.
[5] Miron Costin.
[6] Heidenstein, p. 323; Niemcewicz.
[7] Miron Costin.

și dau pas dușmanilor spre a pătrunde în tabăra lor [1]. În această izbire, supt Răzvan vodă căzuse ucis calul; ce încălecînd în grabă pre alt cal, sili să oprească înapoerea săcuilor, și o și opri puind iareși bătaie la loc [2]. El se afla atunci la centru lîngă pedestrime, în capul căreia respinsese pe dușman afară din tabără; el se credea apărat în aripa dreaptă de călărime, cînd aceasta, fără veste, părăsind tunurile, o luă la fugă. Iute se repede Răzvan vodă într-acea parte, ucide chiar cu mîna sa pe mai mulți din ostașii săi, silind a-i întoarce la război; dar silințele lui sînt zadarnice și polonii apucară a coprinde tunurile [3]. Din nou oastea lui Ieremia vodă se îmbărbătează atunci și cade cu furie peste flancurile oastei săcuești din centru, în vreme ce polonii o izbește în front [4]. Săcuii văzîndu-se părăsiți de călărime, precum și de moldoveni, și izbiți cu atîta putere de Ieremia, deteră și ei dosul [5]. Răzvan vodă, părăsit de oștire, cu puțini ce rămăsese pe lîngă dînsul se luptă multă vreme încă cu cel mai mare curagiu ce putu [6]. Un al doilea cal fu atunci ucis supt dînsul; el sări pe altul cu multă ușurință și da de moarte în toți cîți ajungea paloșul său [7] cu care, plimbîndu-l de la dreapta la stînga, făcuse un semicerc de morți împregiuru-i. Ce mai viteaz! Striga chiar dușmanii, cătînd la dînsul cu mirare cum sta semeț supt o ploae de gloanțe și cu ce mînă voinică se apăra de atîtea paloșe crunte ce-l amenințau cu peire. Dar, în sfîrșit, văzîndu-se părăsit cu totul de ai săi și de noroc [8], văzîndu-și toată tabăra coprinsă, oștirea sa reslățită fugind în toate părțile, Răzvan se lăsă și el în voea puținilor credincioși, rămași pe lîngă dînsul, ce căutau a-l mîntui, și cu inima sfîșiată de o amară durere, însoțit de dînșii, se trase din cîmpul bătăii! Ei o luară cam spre stînga și se înfundară în păduri [9]. Polonii lăsară regimentele lui Drohojewski în tabără, și toate celelalte prinseră a goni pe ostașii lui Răzvan [10], ce fugea sărmanii răsipiți și rătăcind în voea întîmplării prin munți și prin păduri. Cei mai mulți din acești nenorociți căzură în mîinile dușmanilor [11]; foarte puțini avură noroc a agiunge, cu mare greu, în munții Ardealului [12]. În tabăra lui Răzvan făcură vrăjmașii multă pradă. Ei găsiră cîteva tunuri, toate steagurile, toată averea lui Aron vodă, ce picase în mîinile lui Răzvan, și prada dobîndită de la turci, la Tîrgoviște și la Giurgiu [13].

III

Cainicul Răzvan vodă, după ce rătăci multă vreme cu soții săi, ajunse spre seară într-un sătuleț, unde se odihni puțin, își schimbă hainele

---

[1] Heidenstein, p. 323; Niemcewicz.
[2] Miron Costin.
[3] Heidenstein: Niemcewicz.
[4] Miron Costin; Isthuanffius, p. 416.
[5] Miron Costin; Heidenstein.
[6] Niemcewicz, —„fortiter quam potuit"; Isthuanffius, p. 416.
[7] Isthuanffius, p. 416.
[8] „Sed tandem a suis et ab infesta fortuna, desertus", Isthuanffius, p. 416.
[9] Heidenstein.
[10] Heidenstein; Niemcewicz.
[11] *Ibid*; Isthuanffius, p. 416.
[12] Isthuanffius, p. 416.
[13] Heidenstein, p. 323.

şi apoi se depărtă supt ocrotirea nopţii. Îndată sosi în urmă-i, în acel sat, nişte poloni trimişi de Ieremia vodă ca să-l caute. Gazdele lui, speriate de vecini, care le mustra că au priimit un duşman în casă, se văzură silite a destăinui încotro au apucat fugarii. Asfel aceşti nenorociţi fură în curînd ajunşi în cale şi prinşi, nu fără o luptă voinicească, în care Răzvan vodă fu rănit, şi ungurul Matei Sekiel, ce comanda peste patru sute călăreţi şi Elie Racoţi, vechiul soţ al lui Răzvan în oastea lui Aron vodă, căzură morţi, împreună cu alţii. Între prinşi se afla un frate al lui Răzvan, vistierul şi logofătul lui, un boer mare, anume Calotă, împreună cu alţi boeri moldoveni şi capete din săcui. Aduşi înaintea lui Ieremia vodă, Răzvan şi soţii lui se purtară, în cumplita lor nenorocire, cu toată vrednicia şi curagiul cuvenit. La toate întrebările ce li se făcu, ei toţi răspunseră prin o tăcere mîndră şi despreţuitoare [1]. Cîteva zile în urmă, pe la jumătatea acelii luni dechemvrie [2], Ieremia, nesocotind şi legile războiului, care sfinţesc persoana unui prins, şi legile omenirei, osîndi pe toţi prinşii la moarte. Cu o cruzime îngrozitoare el porunci a pune mai întîi pe Răzvan la caznă, apoi puse de-i tăie nasul şi buzile [3], dupe cum era obiceiul ţării a se face celor ce le eşea nume de domn; şi dup-aceea îl trase în ţeapă, espuindu-l asfel, privelişte de jale! la armie şi la toţi locuitorii ţării [4]. În minutul în care mult nenorocitul Răzvan vodă gemea de dureri în ţeapă, o! crudă barbarie!... aduseră pe fratele său în faţă-i de-i tăiară capul. La această vedere, durerea morţii fratelui său adăogîndu-se la durerea chinurilor sale, Răzvan se ridică, ţîşni pe ţeapă, întinse braţele către dragul său frate şi într-această mişcare îşi dete sufletul!... Dar să ne întoarcem mai bine ochii de la această cruntă privelişte ce răscoală inima; fărădelege urîcioasă ce va rămîne o pată vecinică de necinste asupra numelui lui Ieremia Movilă, ce o poronci, şi asupra polonilor, care o suferiră fără împotrivire, cu atît mai mult că Răzvan era prinsul lor! În drumul ce duce de la Suceava la Baia, şi pînă astăzi se arată şi se pomeneşte: Movila lui Răzvan vodă, locul unde zac oasele viteazului domn.

Asfel de cumplită moarte avu acest bărbat care, prin meritul şi norocirea sa, se ridicase din pulbere pe tronul patriei sale. Născut ţigan, dintr-un neam osîndit de veacuri la robie, el se arătă, în acele vremi, mai patriot decît cei mai neaoşi moldoveni. Şi ajutat numai cu sabiea sa cea vitează el îşi scrise numele în şirul celor mai vestiţi domni ai Moldovei. El fu încă o dovadă puternică mai mult că în ochii Providenţii nu sînt popoare şi clase osîndite, precum nici popoare şi clase alese, că ea răspîndeşte deopotrivă îndurările sale peste toţi oamenii, fără osebire de naţie şi clasă, puind pe fruntea fiecăruia pecetea Dumnezeirei şi declarîndu-i cu drepturi deopotrivă, ca toată omenirea, la libertate, la virtute şi la adevăr.

---

[1] Heidenstein.
[2] Piasecius, p. 152.
[3] Isthuanffius, p. 416; Heidenstein; Niemcewicz.
[4] Heidenstein; Niemcewicz.

27

MANUALUL BUNULUI ROMÂN
DIALOG ÎNTRE UN COMISAR DE PROPAGANDĂ ȘI UN SĂTEAN

Am împrumutat principele și espunerea acestui dialog din publicațiile d-asemenea fel, potrivindu-le numai cu tendințele și trebuințele poporului român.

N. Bălcescu

Cap. I

MENIREA OMULUI

Comisarul. Legea te învață cum trebue să te porți în viața aceasta ca să te învrednicești de vecinica fericire. Eu îți voi vorbi numai de acele năravuri ce se simt în fundul inimei oricăruia om; îți voi arăta chipurile de a fi fericit pre pămînt, și spre acest sfîrșit, aceea ce îți zic mai întîi sînt aceste două cuvinte: Fă-te desăvîrșit. Nu vei fi fericit decît făcîndu-te mai bun.

Orășanul. Ce va să zică a mă face desăvîrșit?

Comisarul. Omul se desăvîrșește cînd se face cît se va putea mai întreg în firea sa.

Orășanul. Ce trebue ca omul să poată fi mai întreg în firea sa?

Comisarul. Trebue ca iubirea lui să-și poată găsi hrană în familie, în patrie și în prietenie. Trebue ca mintea lui să fie luminată și împodobită cu învățături; în sfîrșit, trebue ca el să își poată dezvolta bărbăția și virtutea lui dupe puterile și plecările lui cele firești.

Orășanul. Daca e așa apoi văz că desăvîrșirea mea stă mai mult în mîna celorlalți oameni, a părinților, a prietenilor mei și a stăpînitorilor lumei decît într-a mea.

Comisarul. Așa este, însă tu ești stăpîn pe faptele tale, bune sau rele; toată viața ta se ține mai mult de ceea ce hotărăști pe tot minutul. Silești-te dar pe cît poți a te desăvîrși pe tine și pe vecinii tăi și ei îți vor întoarce această facere de bine însutită. Îți voi arăta îndată că-n vremea aceasta în care ne-a născut Dumnezeu, nici un om nu e fără putere asupra celorlalți oameni și asupra legilor ce-i stăpînesc. Acum îți voi zice numai atît: la tot ce vei face cere povață de la cugetul tău, asfel ca făcînd fapta să te simți mai bun, mai înaintat pe calea desăvîrșirei.

Orășanul. Dă-mi o regulă dupe care să îmi judec faptele.

Comisarul. Este una ce o ai în cugetul tău și pe care cu anevoe aș putea să ți-o arăt de nu o ai pricepe de loc : această regulă e dreptatea. Nu face altuia ceea ce ai socoti că nu se cade să-ți facă altul ; fă altora aceea ce socotești că ceilalți se cade să facă pentru tine. Îți mai zic și aceasta : dreptatea coprinde în sine egalitatea (potrivirea) ca și libertatea (slobozenia). Închipuiește-ți că semenii tăi sînt în locul tău și tu într-al lor și judecă apoi. Cînd cerci de trebue să faci sau să nu faci ceva, uită pentru un minut interesul, patimile tale ; întreabă-te pe tine ce-ai zice de acea faptă cînd ar face-o altul. Asfel vei fi drept și vei face un pas către desăvîrșire.

Orășanul. Ce, nu este îndestul a fi numai drept?
Comisarul. Nu. Dreptatea e cel dintîi grad al desăvîrșirei, dar după dînsa vine frăția.

Orășanul. Ce este frăția?
Comisarul. Frăția e o simțire a inimei care ne face pe toți a avea aceleași bucurii și dureri, ca cum oamenii ar fi numai unul. Așa, frați sînt aceia ce vor a-și împărtăși suferințele unii cu alții și carii își întocmesc puterile spre a se face fericiți unii pe alții. A ușura pe cei săraci, a povățui ș-a lumina pre cei ne-nvățați, a aduce în calea binelui pre cei vinovați, pe care sărăcia și strîmbătatea i-a rătăcit, iată fapte frățești.

Orășanul. Pricep acum ce vrei să zici cu cuvîntul desăvîrșire și inima-mi spune că așa este. De cîte ori mi s-a întîmplat a mă purta asfel m-am simțit mai bun sau mai desăvîrșit. Dar mi-ai zis încă că nu mă voi face adevărat fericit decît de mă voi face mai bun. Tălmăcește-mi te rog aceste cuvinte.

Comisarul. Omul e menit spre a se desăvîrși cu toate că desăvîrșirea nu se poate dobîndi pe deplin în această viață. D-aci vine că cel ce nu ținteşte spre desăvîrșire se strică, și stricăciunea este începutul nenorocirei. Cel ce nu face fapte frățești e p-aci să se facă nedrept. Cel nedrept se dă îndată dupe toate desfrînările și pornirile cele rele, ș-acele năravuri îl fac un dobitoc înrăutățit. Nici un om înrăutățit nu e fericit. Omul rău suferă chiar în mijlocul bogățiilor și niciodată sufletul său pace n-are. Asfel fericirea pre pămînt stă în împlinirea menirei pentru care sîntem născuți, adică a lucrării noastre asupră-ne ș-asupra semenilor noștri spre a ne face tot mai buni.

Orășanul. Socoți oare că toată menirea omului pre pămînt este d-a iubi pe semenii săi, care sînt frații săi și d-a se face mai buni cu dînșii împreună? Fiindcă eu am auzit la biserică și în cartea legei că Dumnezeu ne-a zidit ca să-l iubim și să-l slujim. Știu încă că chiar Hristoș a zis după testamentul vechi : „Să iubiți pe Domnul Dumnezeul vostru, din toată inima voastră, din tot sufletul vostru, din toate puterile voastre, și pe aproapele ca însuși pe voi". Spune-mi dar, pentru ce nu-mi vorbești de iubirea lui Dumnezeu, ci numai de iubirea aproapelui?
Comisarul. Mi-ai luat vorba din gură, căci tocmai eram să-ți vorbesc de Dumnezeu. Ia seama însă că eu îți vorbesc aci despre începuturile

politicei, iar nu despre ale religiei. Pentru aceea a trebuit să-ți dau mai întîi o cunoștință de rînduiala desăvîrșirei ce cugetul drept ne arată pînă a nu ne aduce aminte de rînduiala așăzată de Dumnezeu.

Ți-am spus ceea ce inima ne învață despre bunul acestii vieți și despre mijloacele d-a ajunge la adevărata fericire. Adaog acum că această rînduială, ce simțim în noi cum trebue să fie, și dupe care oamenii cei mai buni dintre noi se iau și o urmează, este întocmai ca aceea căria Dumnezeu a supus lumea. Dumnezeu a vrut să ne lase liberi (slobozi) ca să putem a ne face prin faptele noastre vrednici de dînsul și pentru aceea el nu se grăbește a ne răsplăti sau pedepsi îndată după faptă. Dar el gătește celor mai buni o soartă mai bună în viața ceialaltă și la cei răi suferințele ce-au meritat.

Dar încă și pe acest pămînt, în care sîntem, oamenii se vor face din zi în zi mai buni, mai înțelepți, mai iubeți, mai drepți și mai gata a se jertfi pentru frații lor. Cu vremea pămîntul va fi un loc binecuvîntat; îmi aduseși aminte cuvintele lui Hristos și amîndouă poruncile ce ele coprind: „A iubi pe Dumnezeu, a iubi pe aproapele". Acum să-ți aduc și eu aminte că Hristos a zis că a doua poruncă, iubirea aproapelui, e asemenea cu cea dintîi, iubirea lui Dumnezeu. El a zis încă despre aceste două porunci împreună că în ele se coprinde toată legea și proorocii. Gîndește-te l-aceasta și nu uita că cel mai sigur mijloc d-a arăta cît iubești pe Dumnezeu este d-a munci din toate puterile la binele aproapelui, pentru care Hristos însuși viața și-a dat.

Cap. II

MENIREA SOȚIETĂȚII

Comisarul. Tot aceeași morală este pentru soțietate sau adunarea tutulor oamenilor, ca și pentru un om în parte; căci aceea ce este bine pentru fiecare în parte este și pentru toți. De am putea uni pe toți oamenii dupre pămînt la un loc și de i-am vedea stăpîni peste soarta lor, le-am zice: „munciți și cîrmuiți-vă asfel încît să vă faceți mai buni și mai fericiți unii pe alții". Așa dar societatea fu zidită tot pentru aceeași țintă ca și omul. Apoi încă omul nu-și poate ajunge pe deplin ținta daca soțietatea nu-l ajută, căci puterile omului singur sînt foarte slabe.

Ți-am spus că frăția este o împărtășire de necazuri și de bucurii între oameni. Religia de la Hristos mereu a povățuit pe fiecare om în parte a face jertfe și milostenii, adecă a povățuit frăția. Dar ce ar putea fiecare om singur cu puterea lui numai, daca pilda altuia nu l-ar îmbărbăta, și daca bunavoința sa n-ar fi îndreptată spre interesul obștesc de către cei ce sînt în stare a-l cunoaște.

Acum a venit vremea ca morala ce se învață în biserici în numele lui Hristos să între în adunările oamenilor, care cîrmuiesc și fac legi. Daca această morală este în inima noastră, s-o arătăm; să ne ținem toți după frăție.

Precum trebue ca fiecare din noi să fie drept și milostiv către frații lui, asemenea trebue ca cei ce au o putere oarecare peste ceilalți oameni sau care vor a-i povățui, să fie drepți și milostivi către toți oamenii.

Asfel toți oamenii trebuesc prin legile ce-și fac, prin învățătura ce priimesc, prin orice lucrare ce au unii asupra altora, a-și înlesni desăvîrșirea lor și a se apropia tot mai mult de frăția pentru care fură zidiți.

Cap. III

DESPRE POPOR ȘI STĂPÎNIRE

Orășanul. Cum vor putea oamenii a se înțelege spre a păși toți împreună spre desăvîrșirea lor și a se purta frățește unii către alții?

Comisarul. Oamenii nu pot păși spre desăvîrșire și a fi frați unii cu alții, fără numai în acele soțietăți unde poporul va fi suveran, adecă stăpîn pe sineși.

Orășanul. Ce înțelegi prin cuvîntul popor?

Comisarul. Adunarea tutulor oamenilor dintr-o țară.

Orășanul. Ce va să zică suveranitatea?

Comisarul. Va să zică stăpînirea desăvîrșită, fără să aibă a da socoteală decît numai lui Dumnezeu.

Orășanul. Cum se cheamă statul acolo unde poporul e suveran?

Comisarul. Republică democratică.

Orășanul. Ce înțelegi prin cuvîntul republică?

Comisarul. Cuvîntul republică este o vorbă veche, care va să zică lucru al tutulor. Republica este un stat în care oamenii adunați îngrijesc singuri de soarta lor, fără a-și pune stăpîni pe cap, avînd în lucrarea lor drept regulă dreptatea, și drept țintă frăția. Într-o republică poporul nu ascultă decît de slujbașii aleși de dînsul chiar, cu treabă hotărîtă și pe vreme hotărîtă. Acești slujbași sînt deopotrivă cu toți ceilalți oameni. Ei poruncesc numai în numele poporului și sînt datori a lucra numai pentru dînsul, ascultînd legea făcută de dînșii, supuindu-se la privegherea necurmată a cetățenilor și stînd totdauna gata d-a da înapoi slujba cu care au fost însărcinați, cînd s-a sfîrșit vremea pentru care a priimit-o.

Orășanul. Dar pentru ce zici republica democratică?

Comisarul. Zic *democratică* ca să arăt că puterea statului și drepturile lui trebuie să fie în mîna poporului întreg și a o deosebi de republica *aristocratică* în care puterea e în mîna unor oameni numai, ce se cheamă nobili sau boeri. Așa, de pildă, statul nostru a fost totdauna un fel de republică, căci slujbele de la pîrcălab pînă la domn, mai tot prin alegere se da; dar această republică era foarte proastă și rea din două pricini. Întîia, că era aristocratică, adecă că puterea statului era în mîna boerilor

numai, și poporul mai nici un drept n-avea. Așa, boerii trăgea mereu cenușa pe turta lor și chinuia și despoia poporul; al doilea, că boerii încredința cîrmuirea țării pe viață sau pe o seamă de ani unui om ce îl chema domn și stăpînitor al țării și carele, zicînd că domnește din mila lui Dumnezeu, nu se cunoștea în nimic dator către popor și se unea și el cu boerii de jăfuia, tiraniza și robea pe bietul popor. Asfel boeria și domnia aduse peirea țării.

Orășanul. Așa este. Acum văd că daca numai în republica democratică poate fi poporul slobod și stăpîn pe sineși, adecă suveran, e neapărat ca și poporul român, cînd va ajuta Dumnezeu de-și va recăpăta iarăși libertatea, să întocmească și el republica democratică.

Comisarul. Fără îndoială că n-are altcum face, de va voi a sta liber (slobod). Ce mai mare dobitocie ar fi ca dupe ce românii își vor cîștiga cu sîngele libertatea lor, căci alfel nu se poate cîștiga libertatea, să meargă de bunăvoia lor să se dea pe vecinicie sau pe viață unui domn, crai sau împărat, care să-i joace, să-i chinuiască și să-i despoae, dupe cum i-o fi voia și dupe firea cea rea a domnilor, a crailor și a împăraților, carii cred că țin stăpînirea de la Dumnezeu, că domnesc din mila lui, iar nu din voia poporului; că poporul e supus și robit lui și el e stăpînul, iar nu slujbașul supus al poporului, și că el n-are să dea socoteală de cîrmuirea lui decît lui Dumnezeu.

Așadar, de nevoe e ca românii să se întocmească în republică democratică, adecă într-un stat asfel întocmit ca tot românul în vîrsta leguită să aibă glas la alegerea deputaților, la Adunarea Obștească a țării, care Adunare să fie însărcinată a face legile trebuincioase țării și a alege un om cinstit și vrednic, care să poarte grija de cîrmuire a trebilor țării și cîtă vreme se va purta bine, să-l ție în loc, iar de nu, să-l depărteze îndată. Asfel, dupe cum era constituția ce o cerea poporul la 1848, numai cu această singură deosibire că dupe cum aceea desființase boeria, constituția cea nouă să desființeze slujba și numirea de domn, ce acealaltă păstrase; căci orișicît vei scădea-o din putere, domnia rămîne tot domnie, și oricît vei înfrîna pe un domn, anevoe va fi a-l face pe el și pe oameni a uita vechiul obicei, a-l opri de a se crede măcar uneori stăpîn al țării din mila lui Dumnezeu; a-l opri d-a se îmbrăca numai în fir, a pune pene în cap, epolete mari pe umeri, a umbla în carîtă cu cîte patru și șase cai, încungiurat de ofițerime și oștire, a corumpe năravurile oamenilor prin pilda slugăriei curtezanilor, a sărăci țara cu luxul și cheltuiala peste măsură ce se cere neapărat la o curte domnească. Într-un cuvînt, constituția viitoare trebue să întocmească un stat de cetățeni liberi și egali sau deopotrivă unii cu alții, fără domnie și boerie.

Orășanul. Dar am auzit unii zicînd că la noi n-ar putea fi o republică democratică, căci poporul nostru nu e destul de luminat și mator pentru libertate, și că multă vreme încă are trebuință de a fi ca un nevîrstnic și necopt la minte, supt îngrijirea și epitropia domnilor și boerilor.

Comisarul. Adevăr că poporul nostru nu e destul de luminat cu învățătura, dar tocmai pentru aceasta are trebuință de instituții libere ca să se poată lumina, căci supt tiranie nu se poate lumina popoarele. Viața publică și slobodă este buna creștere și învățătura bărbaților, dupe cum școala este buna creștere și învățătura copiilor. Apoi e și aceasta adevărat că boerii ce zic că poporul e prost nu sînt și ei mai puțin proști

și lipsiți de orice învățătură; încai poporul e mai puțin stricat decît dînșii și l-a înzestrat Dumnezeu c-o înțelegere simplă și dreaptă ce îi ține loc de învățătură și îl luminează despre interesele adevărate ale lui și ale țării. Să ne aducem aminte acele zile fericite de la revoluția de la 1848. Cu ce inimă mare, frumoasă și îndurătoare se arătă poporul! Cum se purta el cu cuviință și rînduială fără a face nici o vătămare, nici o necuviință, în trei revoluții ce făcu în București, la 11, 19 și 30 iunie! Cu cîtă înțelegere și rînduială și toți într-un glas alegeau guvernul în Cîmpul libertății! Cum aleseră de bine deputații la Comisia pentru proprietate și cum acești deputați se arătară mai cu înțelegere și mai cu judecată decît deputații boerești pe care îi biruiră și îi rămaseră cu cuvîntul tot mereu în dezbateri. Să ne aducem toate aceste bine aminte, și ne vom încredința că poporul român e destul de mator și că poate prea bine trăi de sineși, fără stăpîn, și a se bucura de toate drepturile cetățenești.

Orășanul. Ce va să zică cetățean?

Comisarul. Cetățeanul este un om ce trăește într-o republică și are parte în suveranitate (stăpînire).

Orășanul. Daca fiecare om este suveran într-o republică, poate dar face orice va voi?

Comisarul. Fiecare om are partea sa de suveranitate, dar tocmai pentru aceea nimeni nu se poate socoti că are parte ca un suveran. Singurul suveran sau stăpîn e nația întreagă, adecă poporul, și poporul își pune în lucrare puterea prin slujbașii aleși de dînsul. Poporul are încă datorii a împlini către cetățeni, ca și cetățenii către dînsul. Poporul e atotputernic, cînd e unit și spre asta, unit și puternic, nu trebue a întrebuința rău puterea sa.

Orășanul. Ce e dar mai ales suveranitatea poporului?

Comisarul. Suveranitatea poporului trebue să fie în faptă punerea în lucrare a puterii tutulor, țermurită în hotarăle dreptății și urmînd dupe un duh de frăție. Orice suveran, și poporul mai mult decît orișicare, are datorii a împlini și drepturi a respecta.

Cap. IV

DATORIILE OMULUI ȘI ALE CETĂȚEANULUI

Orășanul. Ce numești datorie?

Comisarul. Datoria este o faptă sau o regulă de lucrat pe care simțim în cugetul sau în inima noastră că trebue a face sau a urma.

Orășanul. Spune-mi, mă rog, care e cea dintîi datorie a omului?

Comisarul. Cea dintîi datorie a omului este d-a trăi, precum cea dintîi datorie a celor asemenea lui este d-a-i da mijloace d-a trăi. Orișicare om poate fi de folos la frații lui.

Orășanul. E rău dar a se ucide cineva pe sineși?

Comisarul. Dar, foarte rău, căci acela ce se omoară de deznădejde ar fi putut face mult bine puindu-și viața în primejdie pentru oameni.

Orășanul. Care e datoria care vine după datoria d-a trăi?

Comisarul. Datoria d-a întrebuința bine viața sa. Și această datorie se desparte în două, căci, dupe cum ți-am spus, două sînt gradurile desăvîrșirei omului.

Orășanul. Numește-mi aceste două datorii.

Comisarul. Cea dintîi e datoria dreptății : ea ne poruncește să respectăm pe om, semenul nostru, libertatea lui și tot ce e al lui. Ceailaltă este datoria frăției : vom fi credincioși acestii datorii cînd vom lucra din toate puterile noastre ca soțietatea oamenilor să fie o soțietate de frați.

Orășanul. Mai sînt oare și alte datorii ale omului?

Comisarul. Nu, toate datoriile sînt coprinse într-aceste două ce îți numii acum. De pildă, trebue a cinsti pe părinții tăi, a respecta căsătoria, fiindcă aceasta e cu drept; și nu trebue niciodată a înșăla sau a minți, căci e nedrept; și iarăși fiindcă sîntem datori a spune adevărul fraților noștri; chiar și cea dintîi datorie de care vorbirăm, datoria d-a trăi, se poate coprinde în datoria frăției.

Orășanul. Mai ai vro pildă de datorie a-mi spune?

Comisarul. Dar mai este o datorie încă, îngăduirea (toleranța). Omul nu trebue a supune cu sila pe ceilalți oameni la simtimintele și voința sa, ci trebue să respecte credința și cugetul lor. Acest respect e drept și nu poate fi frăție între oameni ce nu sînt pătrunși de dînsul.

Orășanul. Spune-mi acum care sînt datoriile cetățeanului?

Comisarul. Cea dintîi datorie a cetățeanului este să asculte de lege sau pravilă.

Orășanul. Pentru ce trebue cetățeanul să asculte de lege?

Comisarul. Cetățeanul trebue a da ascultare legii, căci legea arată voința poporului. Acela ce într-o republică nu ar asculta legea ar uzurpa puterea suverană și și-ar pune voința sa în locul voinței unui popor întreg, aceea ce ar fi nedrept și ar aduce dărîmarea republicei.

Orășanul. Destul este oare d-a asculta legea?

Comisarul. Nu ar fi destul, cînd această ascultare n-ar fi pe deplin, fără viclenie, nici rea-voință. Cetățeanul e dator către lege mai mult decît supunerea sa. El trebuie a-i fi sprijinitor și agiutor.

Orășanul. Care sînt datoriile mai de căpetenie la care legea poate supune pe un cetățean?

Comisarul. Cea dintîi este d-a se arma pentru apărarea republicei, sau la hotar sau în orașă și la țară și d-a se supune disciplinei, fără care cei mai viteji nu pot birui pe dușmani.

A doua este d-a contribui cu averea sa în proporția hotărîtă de stat, spre a acoperi cheltuielile cerute de interesul tutulor.

A treia este d-a da reazăm și mînă de agiutor pravilei și judecătoriei sau în slujbele la care încrederea publică cheamă pe un cetățean, sau ca jurat și ca martor la tribunaluri.

Cea din urmă este d-a priimi cu bunăvoință a face jertfe, cînd mîntuirea patriei și interesul poporului le cere.

Cap. V

DREPTURILE OMULUI ȘI ALE CETĂȚEANULUI

Orășanul. Iată multe datorii și datorii prea grele. Cum asfel poate fi cineva fericit într-o republică?

Comisarul. Adevăr că viața întreagă a unui bun cetățean este o lungă datorie; dar ia seama că frăția ne întoarce aceea ce noi dăm pentru dînsa. De avem datorii a împlini către ceilalți oameni, și ei au datorii a împlini către noi. Asfel dreptatea ne dă drepturi în schimb pentru datoriile noastre.

Orășanul. Ce numești drept?

Comisarul. Dreptul este ceailaltă față a datoriei, adecă ca un lucru cu două fețe, dreptul și datoria nu se pot despărți unul de alta. Cine are datorii trebue să aibă și drepturi și dimpotrivă. Și încă de am eu o datorie către d-ta și d-ta ai un drept către mine, și dimpotrivă.

Orășanul. Poți oare a-mi tălmăci altfel și mai lămurit ființa drepturilor?

Comisarul. Poci astfel: de ar trăi oamenii în păduri, în stare sălbatică, ca la începutul lumei, n-ar fi supuși la nimic; dar unindu-se împreună spre a se ajuta, a se apăra unii pe alții și a-și hrăni familia cu roadele muncei lor, se învoesc între sine a se lăsa de niște obiceiuri și de niște fapte ertate numai oamenilor sălbatici. Dar de vreme ce fac oamenii asemenea jertfe, le fac cu gînd d-a-și păstra oarecare puteri, ce doresc ca toți să le respecte.

Această învoială a oamenilor a se opri de la unele fapte firește și pe altele a le face, ca să poată trăi împreună, se numește *contract sotial.*

Puterile ce oamenii nu vor sau nu pot niciodată a părăsi de tot, căci se țin prea mult de persoana lor, se numesc *drepturi firești.*

Orășanul. Mulți am auzit numind aceste drepturi, drepturi sfinte, care nu se pot înstreina și care nu sînt supuse la nicio paragrafie. Ce însemnează aceste cuvinte?

Comisarul. Aceste cuvinte din urmă însemnează că omul poate totdauna a-și cere înapoi drepturile sale firești, oricît de multă vreme să fi trecut de cînd le-a perdut sau de cînd i s-au hrăpit. Căci nu trebue să credem că părinții lui au putut legiuit a-l face a le pierde, daca odinioară, de voe sau de silă, ei s-au despuiat de dînsele, în numele lor și în numele urmașilor lor.

Orășanul. Spune-mi acum, mă rog, care sînt acele drepturi firești?

Comisarul. Drepturile, cum ți-am spus, izvorăsc din datoriile omului. Așa, cel dintîi drept firesc al omului este: dreptul de a trăi, dupe cum am văzut că are și datoria d-a trăi. Acest drept țindu-se de frăție, vom vorbi de dînsul mai la vale, cînd vom vorbi de frăție.

Celelalte drepturi firești se reduc l-aceste două: libertatea și egalitatea. Amîndouă izvorăsc și se coprind în dreptate, căci cum ar putea fi ele drepturi firești, daca dreptatea, care e glasul și vrointa lui Dumnezeu, n-ar cere mai nainte decît toate ca oamenii să fie liberi și egali.

CAP. VI. DESPRE LIBERTATE

ANEXE

28

REFORMA SOȚIALĂ LA ROMÂNI

[I]

Ce călător trecînd prin acele țări ale Dunării de gios, prin Principatele Române nu s-a oprit cu mulțumire și admirare a contempla aceste locuri așa de frumoase și împodobite, numeroasele rîuri ce le adapă (udă), cîmpiile cele mănoase în producte vegetale, munții cei nalți și măreți, plini de comori minerale, clima lor cea dulce și temperată, cerul lor cel pururea albastru și limpede, țări ce n-au altele asemenea de mîndre în Europa, ce sînt grînare de abundanță, pentru multe popoare la nevoe și care seamănă a fi menite a deveni odată pentru Europa aceea ce valea Missisipului e pentru America.

Ce călător, l-aceasta frumoasă și înveselitoare (riante) priveliște, s-a putut opri în admirarea sa d-a nu striga : Fericită țară ! Fericit poporul pe care D-zeu l-a așăzat în această împodobită grădină.

Dar îndată acest tablou se întunecă (s'assombrit) și o altă vedere întristează ochii săi. Înaintea lui, dintr-o gaură de supt pămînt, ese o figură omenească, slabă, desculță, trențeroasă, murdară ; dar supt acest aspect hidos, observînd mai cu luare aminte, el descopere în fizionomia-i un tip antic, care denotează o nobilă și mare viță, un zîmbit amar și trist pe buze, o privire suferitoare dar mîndră, ce din cînd în cînd aruncă către ceriu ca o mustrare, care arată că aceste ființe sufer de nenorociri nemeritate. Inima lui* ⟨stă⟩ atunci în cumpănă (balance) între milă și dispreț, și aflînd că această ticaloasă ființă este locuitorul, cultivatorul frumoasei grădini ce a admirat, el lasă a-i scăpa din gură aceste cuvinte : Fără îndoială în această țară popolul este sau cel mai ticălos sau cel mai nenorocit, cel mai asuprit (opprimé) din toate popoarele. El aleargă atunci la oraș ca să-și deslege îndoiala, ca să cunoască adevărul. Ce contrast între țară și oraș ! Acolo bordee supt pămînt, sărăcia și ticăloșia întristează privirea. Aici palate mărețe și strălucite, echipagiurile cele mai frumoase, luxul cel mai splendid uimește, fermecă (éblouit, enchante) ochii săi, și se crede transportat într-una din cele mai ⟨în⟩floritoare cetăți industriale ale Europei. Atunci se pune de cercetează de unde acest lux ? De unde atîta bogăție, de unde atîta strălucire a orașelor ? Și cînd află că singurul muncitor producător de bogăție în țară este țăranul, că el, care trăește în bordee, pe supt pămînt, înalță acele frumoase și mari palate, că el, care umblă desculț și mai despoiat în rigoarea ernii, produce (fournit) diamantele, hainele cele mîndre ce împodobesc pe orășani și echipage[le] cele

* Fila 3 lipsă din mssul A autograf, textul din paranteze unghiulare ⟨ ⟩ transcris după copie.

briliante ce plimbă lenea lor, că el, care se hrănește numai cu mămăligă, puțin lapte și fasole, așază (dresse) benchetele cele strălucite și îmbilșugate ale orășanilor, că ⟨el⟩ e despoiat necurmat de tot aceiași oameni, cînd în numele statului, cînd în numele proprietății, că el, care n-are nimic, nici drepturi, nici stare, nici măcar proprietatea brațelor sale, cea mai dintîi și cea mai sacră proprietate, dă tot, și tribut în bani și tribut în muncă, și tribut în persoane, în vreme ce cei ce au tot, și pămînt și capital și drepturi în stat, nu dau nimic, nu ajută într-un nimic statul; atunci călătorul strein, oricît de rece inimă ar avea, nu poate a nu blestema amar această clasă parazită și ucigătoare de frate.

Daca aceste sînt impresiile ce găsim la toți călătorii streini ce au petrecut prin țările noastre, ce trebue să simță un român, fiul al acestii țări, pe care D-zeu l-a înzestrat c-o inimă de om cînd vede necurmat înaintea ochilor săi atîtea suferințe, crude și nemeritate, cînd vede că imbelșugare[a], egoismul unui mic număr de cetățeni, sărăcia și degradația în care ea aduce mulțimea, îl amerință a nu mai avea peste puțin o patrie.

Aceste fură simtimentele care împinseră pe niște generoși patrioți a căuta chipul cel mai bun d-a ușura aceste suferințe grele ale țăranilor, d-a da tutulor cele trebuincioase (le nécessaire), d-a recunoaște tutulor legitimitatea dreptului d-a trăi prin muncă, d-a consfinți de proprietate rodul muncii; d-a stinge asfel ura, vrejmășia între bogați și săraci, între toate clasele soțietății și d-a le înfrăți printr-un singur interes, printr-o singură dragoste pentru patrie. A îmbunătăți (améliorer) materialicește și moralicește soarta muncitorului care sufere; a păstra într-aceeași vreme și încă a mai îmbunătăți buna stare materială și morală a claselor de sus, aceasta este greaua problemă a cării deslegare partida națională căută la 1848 și găsind-o, dupe convicția adîncă a gîndirei și a inimei sale, după legea sfîntă a dreptății și a frăției, ea se ispiti a o realiza.

Acest problem nu fu acum întiiași dată pozat înaintea românilor; el nu fu o importație streină, el nu fu nici chiar un echo a acelii mișcări analoge care agitează acum Europa. De la începutul soțietății noastre, de cînd egalitatea străbună peri, de cînd fu săraci și bogați, robi și stăpîni, esplotatori și esplotați, acest problem stătu necurmat înaintea noastră, cerînd o soluție. Fiecare secol ne aduse cîte o soluție, dar toate fură vătămătoare și aduseră numai peirea acestor ⟨două⟩ țări și starea jalnică în care ele zac astăzi.

O ochire istorică asupra trecutului ne va încredința, căci numai din istorie — această lumină a adevărului — națiile pot găsi (peuvent puiser) învățături politice și soțiale.

[II]

Cînd Traian întemeie colonia romană în Dacia, pămîntul se împărți în părți egale la coloniști, dupe obiceiul comun la romani, în colonizare. Dar, peste puțin, acele două rele mari care mistuia împărăția romană și îi pricinui căderea, robia și proprietatea cea mare, se introduseră și în Dacia. Patricienii și cei bogați, prin adjudicații, prin banii ce împrumuta

plebeenilor, prin dobînzile grămădite, începură a absorba proprietățile cele mici și a substitua robii la oamenii liberi.

Dar această acție fu mai zabavnică în Dacia decît în alte părți ale împărăției, și năvălirile barbarilor veni ⟨a o opri cu totul⟩. Familiile bogate se traseră cele mai multe cu legionele lui Aurelian din Dacia, și proprietățile lor rămaseră în stăpînirea celor săraci.

Barbarii nu vătămară egalitatea și obiceiurile naționale ale romanilor, căci ei fură mai mult trecători în Dacia; pe lîngă aceasta, ei era cu totul streini agriculturii. Ei nici nu atingea plugul, zice Ammien Marcellin (nemo apud eos arat, nec stivam aliquando contigit).

Românii dar, rămîind singuri a se îndeletnici cu agricultura, putură a-și păstra obiceiurile străbune, căci, deși încungiurați și coprinși de barbari, ei nu avură nici un amestec cu dînșii [1]. Mulți încă dintr-acești coloniști n-avură a suferi nimic de barbari, căci retrăgîndu-se în Carpați, ei își păstrară libertatea lor. De unde apoi, cînd barbarii mai slăbiră și se așăzară, ei eșiră cu încetul, se întinseră în cîmpie și întemeiară statul Valahiei la 1290 și al Moldovei la 1356.

[III]

În această epocă istoria ne arată pe cei mai mulți locuitori așăzați la munte, moșneni pe părticelele lor de pămînt. Dar alături cu această proprietate individuală se aflǎ și o proprietate comunală. Aceasta sta la început în proprietățile statului, comprinzînd o parte din cîmpie care din apăsarea năvălirei barbarilor rămaseră fără stăpîni. Această proprietate comună, care forma aceea ce la romani se numea *ager publicus*, era puțin întinsă.

Domnii țărilor începură a aliena îndată domenul statului, împărțindu-l: 1) în proprietăți private, pe la boeri sau capii războinici ce se deosibea în bătae*; 2) înzestrînd tîrgurile și unele sate mari, care, constituindu-se pe principul comunal, putură păstra libertatea și proprietatea lor. La multe din aceste tîrguri și sate se impuse cu aceasta de domni îndatoriri de binefaceri. Asfel, între, satul,...* din județul Ilfov, care se îndatoră de Negru vv. a hrăni pe neputincioșii și sărmani din orașul Cîmpulung, pentru pămîntul ce i se dete; 3) se înzestră clerul și comunitățile monastirești**.

Obiceul d-a da moșii și avuții la cler și ⟨la⟩ monastiri se întinse de la domni la particulari, esploatați de călugări, ce-i învăța că Hristos a poruncit a se lăpeda de avuție în favorul celor săraci și că biserica trebue a fi depozitariul bunurilor săracilor și împărțitorul lor ⟨distributeur⟩. Simtimentul și scopul întemeierii și înzestrării monastirilor fu dar un scop de binefacere pentru mulțime; pentru aceea înzestrătorii impuseră îndatoriri, precum: întemeierea de școli, spitale, milostenii și altele. Aceste

---

[1] Gibbon.

* Loc alb în mssul A și mssul C [nota edit.].

** A: (2lea) înzestrînd clerul și comunitățile monastirești. Asfel proprietățile clerului și ale monastirilor nu era lipite (date) clerului (individurilor), dar comunității. Veniturile lor trebuia a se întrebuința pentru hrana comunității și pentru (șters).

bunuri dar nu fură încredințate individurilor ⟨ci⟩ comunității, ființă colectivă și abstractă. Comunitățile chiar nu fură proprietare, ci numai *depozitare* și *împărțitoare*, în folosul public, a veniturilor acelor bunuri, cu îndatorire d-a da seama, ⟨pe tot anul⟩ statului de această împărțire.

Acestea sînt temeiurile proprietăților bisericești, de care călugării abuză încă, atît de mult, uzurpînd dreptul de proprietari.

[IV]

Instituția proprietății celii mari făcută asfel de domn în favorul boerilor și a monastirilor fu fatală egalității și proprietății mici. Proprietarii mari din cîmpie colonizară moșiile lor cu coloni liberi aduși din părțile muntene sau din românii Misiilor, ce pe la anul 1320 fură siliți de turci a trece în Țara Românească, ⟨cum⟩ și din românii veniți din Ardeal. Atunci stăpînul pămîntului făcu trei părți din domenul său, din care două le împărți în părți mici pe la coloniști săi, și cealaltă fu cultivată de aceștia, în folosul lui, prin mijlocul *clăcii*, adecă a unui număr de zile de lucru. Dar în starea de atîrnare și supunere desăvîrșită în care se afla cultivatorii săraci și dezarmați înaintea stăpînului lor războinic, care avea puterea în mînă și care era proprietar absolut, nu numai peste pămînt dar și peste tot ce slujea a-l esploata, înaintea stăpînului de la care ei avea hrana din toate zilele, ei era foarte slabi și peste puțin se văzură siliți a suscrie la legile cele mai aspre. Mai curînd sau mai tîrziu le luă și libertatea și îi făcu robi ai pămîntului. Asfel robia fu o consecuență necesarie a sistemii de clacă. Ea totdauna o însoțește sau vine îndată dupe dînsa.

Servajul fu cunoscut în țările noastre supt numele de *românie*, dupe obiceiul comun la Europa barbară d-a numi *romani* pe serfi; și *vecinătate*, căci, dupe cum am arătat, mulți din coloni veniseră din țările vecine.

Această robie nouă, transformație mijlocită sau poate p-alocurea nemijlocită a vechei robii romane, fu cu toate acestea un progres, dans le fond, căci, deși era tot o subjugare a omenirei, tot esploatație a omului, dar fu mai puțin crudă, mai puțin absolută; căci nu numai printrînsa se asigura serfilor un drept pe o părticică de păm[înt] pentru hrana lor și două din trei părți din domenul stăpînului pămîntului, pe care țăranii erau *tenancieri* neavînd a da stăpînului pămîntului decît o *rentă* plătită în lucru, dar și libertatea individuală a țăranului era respectată, căci pînă în secolul XVI el se putea muta din satul său plătind o dare ușure ce se numea *găleata de eșire*.

La început însă serfii era foarte puțini la număr, cea mai mare parte a populației fiind, dupe cum am arătat, moșneni. Dar printr-o lege necesarie ca acest rău să piară, trebui să se generalizeze.

[V]

Istoria noastră ne înfățișează destule documente care arată pricinile ce grăbiră desposedarea moșnenilor și înghițirea moșioarelor lor de proprietățile cele mari ⟨ale boierilor și monastirilor⟩.

Aceste cauze generale sînt :

1° *Interesul*, căci proprietarii cei mari, dobîndind de la ⟨domnii⟩ țării dreptul de scutire de dăjdii pentru satele lor și toate greutățile statului apăsînd numai pe moșneni, mulți din aceștiea, spre a scăpa de tirania guvernului și spre a se bucura de folosurile ce le da un stăpîn puternic, preferară a se vinde, ei cu moșiile lor, cu un preț prea ușure.

2° *Nevoea* în care căzură ⟨moșnenii⟩ în urma războaelor ce trebuia să ție pentru independința țării mai mulți secoli, și care, în neputință fiind d-a plăti altfel îndatoririle lor către stat, îi sili a se împrumuta [cu] bani pe la boeri și monastiri ; apoi, din împrumutări în împrumutări, a fi în urmă siliți a-și vinde țarina sa și încă și pe sineși. Cu această cumpărare proprietarul nu cîștiga însă decît dreptul d-a se folosi de-o parte din munca țăranului, iar acesta rămînea posesor pe moșioara sa, pe care se hrănea ca și mai nainte.

3° *Sila* ce le făcea domnii, boerii și călugării, despuindu-i de moșie, cînd de față, cînd prin procesuri și prin strîmbătate și înșălăciune, cînd în numele religiei, dupe cum istoria și actele publice lămurit ne dovedește [1].

Aceleași cauze nu lucrează ele și azi? Nu vedem noi și acum încă această acție mistuitoare a proprietăților mari către cele mici, această dispoere silnică a moșnenilor de către domn, boeri și monastiri?

⟨Așadar nu munca, nici rodul ei, ci un șîr de spoliații succesive sînt origina proprietăților mari în țările noastre, sînt titrurile stăpînitorilor de azi a pămîntului. Această lăcomie impilătoare a boerilor o arătă, la 1848, un deputat țăran, preotul Neagu [2] în acest limbagiu simplu și poetic : „Ciocoiul, zice el, de ar fi putut pune mîna și pe soare, l-ar fi luat și ar fi dat pe bani țăranului lumina și căldura lui D-zeu ; de ar fi putut lua în stăpînire și apa mărilor, și pe aceea ar fi speculat-o, și așa ar fi robit pe țăran prin întunerîc, prin frig, prin sete, precum i-au robit prin foame, coprinzînd pămîntul". „Acum întreb, adaoga el, cîți proprietari de moșie au arat cu însuși plugurile lor și rodul acela l-au strîns cu chiar brațele lor. Adevăr că nici unul. Vrea să zică că acele arături cu clăcașii le-au făcut și le-au strîns, le-au băgat în magazii. Sudoarea locuitorilor țărani este în acele producte ale proprietății. Ar zice proprietarii că au cumpărat pămîntul cu bani. Pămîntul dumitale ar putea mult să stea și bani nu ți-ar da, daca noi n-am fi umplut magaziile d-tale de producte și casăle d-tale de aur și argint. Bogăție făcută cu sudoarea feții noastre, nu prin brațele sale, ci cu biciul său unit cu al dorobanțului izvorît din Regulament.

Sau vrei să zici că ai luat pămîntul cu sabia din veacuri uitate, dar noi oare unde vom fi fost atunci? Oare nu vom fi fost cu d-ta? Ba încă mi se pare și alta, oare de cînd l-ai luat cu sabia păzitu-l-ai cu sabia ca să nu calce picior strein pe dînsul? Ai lăsat pămîntul cel luat cu sabia să se calce de sabie și ai eșit din el spre a-ți scăpa viața, iar proprietatea d-[ta]le, pămîntul, cine l-a păzit de nu s-a pus altul pe locul d-[ta]le,

---

[1] Vezi aceste documente în *Magazinul istoric*, t. 2, p. 236 și urm.

[2] În timpul revoluției de la 1848 guvernul întocmi o Comisie de 18 deputați proprietari și 18 deputați clăcași spre a se înțelege și a se învoi împreună pentru alcătuirea unui proect de legiuire în privința împroprietărirei țăranilor cu folosul ambelor părți. Mai departe vom reveni asupra acestii Comisii.

stăpînitoriu pe el? L-a păzit plugariul, vierul şi toţi locuitorii de pămînt, cu sabia smereniei sale şi cu sudoarea feţii sale. Cu smerenie au îmblînzit sabia inimicului şi cu sudoarea au hrănit pe inimic şi pe acei ce trecea peste el".

Acestea sînt originea şi veniturile proprietăţii în ţările noastre⟩.

Asfel se stinse egalitatea străbună de drepturi şi de stări în ţările noastre şi se formă acea monstruozitate soţială ca o ţară întreagă să robească la vro cîteva individe. Astfel această ţară de egalitate se împărţi în caste şi ⟨ca în vechiul Egipet⟩, casta popilor şi a războinicilor robi casta muncitorilor.

[VI]

O aristocraţie de avuţie, singurul fel de aristocraţie ce a fost în ţările noastre, se întocmi atunci. Puternică prin avuţiile sale, ea se organiză mai bine din zi în zi, şi se întemee pe robirea gloatelor. Această robire nu fu completă decît la capătul secolului al XVI, cînd domnul Mihai vv. legiui printr-un aşezămînt că d-aci înainte fiecare ţăran, p-a cui moşie se va afla, să rămîe acolo, *român vecinic*. De atunci se desăvîrşi regimul feodal în ţara noastră. De atunci toţi clăcaşii şi toţi oamenii liberi ce se afla locuind pe moşii streine, transformaţi în robi, nu numai că urmară a se vinde cu pămîntul, dar şi numele lor începu a se trece în actul vînzării, deşi nu se putea vinde îndeosebi de pămînt ca robii ţigani. Proprietarul avea drept d-a moşteni pe serf, cînd acesta n-avea moştenitori, şi îl putea îndatora a-i munci cît vrea. Avea însă datorinţa a-l hrăni din al său, la vreme de foamete, şi nu-i putea răpi vitele şi instrumentele de arătură. El putu încă a pedepsi pe serf corecţional, iar nu a-l omorî, căci făcînd-o se osîndea ca un ucigaş, iar nevasta şi copii ucisului rămînea liberi.

Cu vreme însă boerii şi monastirile mai îngreuiară acest jug. Ei se obicinuiră, mai cu seamă în Moldova, a vinde pe vecini ca pe nişte robi, a-i împărţi ca pe ţigani, a trece numele lor în foile de zestre, a despărţi pe copii de părinţi, luîndu-i în casă la slujbă şi mutîndu-i după plăcere de la un loc la altul [1].

Aşa robia fu răsplata claselor de sus ale soţietăţii către clasa de gios, care le-au hrănit totdauna, le-au respectat, le-au păstrat în poziţia lor şi au jertfit şi munca [şi bani] şi viaţa pentru patrie şi libertatea ei. De atunci ţara se împărţi în două tabere vrejmaşe, avînd interese opozite şi poporul se făcu cu totul nesimţitor la glasul şi la interesurile ţării.

Pentru ce să se mai jertfească el pentru libertate, cînd nu se poate bucura de dînsa, cînd e şi va rămînea rob?

Pentru ce să mai apere o ţară unde n-are nici un drept, nici o palmă de pămînt, nici chiar libera dispoziţie a muncii sale?

Suferinţele aceste crude sili, în cea dintîi jumătate a secolului al XVII-lea, pe popor ca şi pe oştire a se revolta şi a nu mai voi a plăti nimic, cerînd drepturi ⟨şi scutiri⟩. Atunci, ca şi acum, boerii, ca să ţie pe popor

---

[1] Vezi actul Obşteştii Adunări a Moldovei de la 1749 în *Magazinul istoric*, t. II, p. 288 [–289].

supt asuprire, aduc oștiri streine în țară*. Atunci, ca și acum, în loc d-a ușura poporul, boerii, în legiuirile cele nouă ale lui Matei Basarab și Vasile vv., mai întăriră robia, legiuind pentru proprietarul care ar primi un rob strein pe moșia sa, o pedeapsă de 12 litre argint către stăpînire și 24 către stăpînul acelui rob.

Țăranii atunci se degradară, se demoralizară prin sărăcie și robie, ca și boerii prin bogăție și asuprire. Și pedeapsa asupra boerilor pentru fărădelegea lor nu întîrzie.

[VII]

O burjoazie streină, compusă mai cu seamă din greci din Constantinopol și Rumelia, ce se așezară în țară, se îmbogățiră prin comerciu și, însurîndu-se cu pămîntețe, luă drepturi în țară, intră în rîndul boerilor și începu a săpa, a zdrobi boerimea spre a se substitua în locu-i. Spre a izbuti în scopul ei, ea căuta a-și trage favorul mulțimei, reclama emancipația țăranilor de supt esploatarea boerilor, cu gînd ca să-i esploateze ea în urmă, în numele statului.

După o luptă îndelungată între boeri și ⟨greci⟩, aceștiea izbutesc a pierde, a ruina pe cei mai însemnați boeri și a lua în mînă puterea, domnia țărei, statornic, la 1715. Țăranii ⟨atunci⟩, asupriți de boeri în numele proprietății, de fanarioți în numele statului, nu mai putură suferi această îndoită tiranie; unii se revoltară și, demoralizați prin sărăcie, își căutară ușurarea chinurilor în tîlhărie, umblînd a dobîndi prin silă aceea ce li se ⟨răpise⟩ prin silă. Alții își părăsea în gloată patria. Despoporarea Țării Românești atunci fu foarte repede. De la 1741 pînă la 1746, din 147 000 familii birnice ce era, rămaseră numai 70 000, și zece ani după aceea, la 1757, la catagrafia făcută, d-abia se mai găsi 35 000. Numai din județul Dolji fugi odată 15 000 familii.

Ce să se facă fanarioții? Ce să se facă boerii? Ei care avea nevoe de popol spre a-l esploata, spre a trăi. Fanarioții împing pe popor a cere emancipație, pe boeri a o da. Boerii văd și ei nevoea ce-i amerință, și de către popol și de către fanarioți, cunosc în sfîrșit crimele lor și spre a-și trage favorul poporului și reazemul lui în contra fanarioților ce-i amerința cu peire, în seanța de la 5 august 1746, Obștească Adunare a boerilor decretă: „Că ea nu cunoaște mai greu și mai mare păcat decît a avea pe frații cei întru Hristos supt jugul robiei noastre, de vreme ce sfînta Evanghelie ne zice: Iubește pe aproapele ca însuși pe tine. Ca următori dar acestii porunci, nu trebue să robim pe frații noștri. Că robia n-a fost de nici un folos, ci încă un obicei de mare pagubă sufletelor noastre, rămasă fiind de la părinți ca un blestem asupra capetelor noastre".

Ei hotărîră atunci emancipațiea tutulor țăranilor, dînd drept acelor țărani a căror stăpîni nu vor voi a-i libera d-a se adresa la guvern și, plătind 10 lei stăpînului, să rămîe liberi și fără voea lui.

Această frumoasă declarație, ce precedă cu o jumătate de secol revoluția franceză ⟨de la 1789⟩, răsună cu putere în inimile tutulor;

* A: Astfel, cum zice un scriitor român, împerecherile din lăuntru băgă în țară vrăjmașul din afară.

și Obșteasca Adunare a Moldovei lua aceeași hotărîre în seanța de la 6 aprilie 1749.

[VIII]

În urma acestor acte se hotărî ca boerii și monastirile, spre îndemnizație pentru jertfa făcută, să aibă un număr mărginit de oameni scutiți de dăjdii către stat, cu îndatorirea d-a plăti lor dăjdiile și spre slujba lor. Această nouă categorie de oameni fu cunoscută în țară supt numirile de *scutelnici* și *poslușnici*. Apoi, în prefacerea ce se făcu atunci constituției complete a țării, prefacere cunoscută supt numirea de *reforma lui Mavrocordat* vv. care, fie zis în treacăt, se făcu numai de țară și de domn, fără nici o intervenție a Porții, atunci cînd drepturile, autonomia țărei erau trecute în uitare, călcate, iar nu ca azi recunoscute prin tractate solenele, se legiui și urbariul prin care se hotărî ca țăranii să lucreze 24 de zile de clacă proprietarului moșiei, să dea dijmă din semănături, fîn și deosibite dări pentru unile vite și să nu poată eși din satul lor fără voia stăpînirii.

Prin această măsură, făcută sau din neesperiință sau că interesele egoiste ale proprietarilor predominară, emancipația țăranilor rămase numai cunoscută în lege, iar relațiile lor cu proprietarul rămaseră tot aceleași. Căci deși se legiuise a lucra țăranul numai 24 zile, iar peste puțin se scăzu la 12, dar după natura sistemii de clacă și dupe cum actele publice mărturisesc, țăranii obicinuiți de mai nainte vreme a fi supuși stăpînilor moșiei iarăși fără soroc slujea și pentru rînduitele zile. Deosibit, de aceasta, proprietariul găsi în această înoire prilej d-a scăpa de îndatorirea ce avea d-a da țăranului instrumente de cultură și d-a-l hrăni la vreme de boală sau foamete. Ca emancipația să fie completă nu trebue a se mulțumi numai a o declara în lege, dar a o asigura, oborînd claca sau munca silită, care totdauna a avut de consecuență servagiul. Trebuia încă a scoate pe țăranul sărac din dependența absolută în care se afla către stăpînul său, care singur numai posedează și poate a-i da instrumente de lucru. Și pentru aceasta trebuia a asigura țăranului necesariul său și mijlocul d-a cultiva pe seama lui, făcîndu-l proprietar pe o părticică de pămînt și dîndu-i mijloace d-a dobîndi cu înlesnire capitalul trebuincios culturei. Asfel emancipația nu fu decît o transformare nouă a servagiului, mai ușure într-adevăr decît servagiul, dar tot servagiu, dupe cum și acesta fusese o transformație mai ușure a robiei vechi.

Afară de greutățile proprietății, țăranii avură atunci a suferi și toată povara birurilor, de care, mai nainte, ca robi, era în mare parte scutiți. „Mărimea cea nemăsurată a dăjdiilor și a mîncătoriilor, tirania fanarioților și a boerilor pămînteni, zice un istoric, făcură pe țărani să fie cei mai nenorociți oameni din Europa. Niciodată ei nu era siguri de munca lor, niciodată ei nu știa de vor mînca pîinea ce au semănat, căci la tot minutul un satelit al domnului putea să vie să le răpească instrumentele de arătură și vitele. Speriați cu totul, nefiind siguri de nimic, ei neîngrijiră agricultura, nu lucrară pămîntul fără numai pe cît le trebuia ca să aibă pîine pentru nenorociții lor copii. Temerea ca productul muncei lor să nu cază în mîna asupritorilor lor, produse apatia, și apatia născu lenea, vițiu ce li se impută acum atît de mult. Asfel se vedea mulți din-

tr-înșii, în disperarea lor, a-și părăsi țara, aceea ce făcea cei după margini sau a se face tîlhari de drumuri, aceea ce obicinuia mai ales cei din lăuntru țării care n-avea înlesnire să fugă".

Într-acest chip, încă o dată, interesele egoiste ale proprietarilor aduseră ruinarea acestor țări. La 1760 Țara Românească era mai despopulată și domnul Alexandru Scarlat Ghica, silit de Poartă, numai cu făgăduieli mari și deosibite privilege putu a-i întoarce în țară. În privința proprietății el legiui atunci ca țăranii, viind în țară, să se așaze ori pe a cărui moșie va voi și să aibă a face clacă în anul dintîi trei zile, în anul al doilea șase zile și de la al treilea înainte, necurmat, numai cîte nouă zile și nu mai mult. Asemenea să dea dijmă din fînețe și sămăn[ăt]uri, iar pentru casele și grădinile lor să nu dea nimic. Dar esperiința trecută nu slujea întru nimic. Îndată ce țăranii intra în țară, jefuirile și asupririle lor iar începea, și aceștia, dupe obiceiul lor, din nou pribegea sau se făcea tîlhari.

Asfel la 1775 mai mult de zece mii țărani lăsaseră plugul și se apucaseră de tîlhărie. Alexandru vv. Ipsilante, cu mare nevoe, făgăduieli și scutiri, putu a-i întoarce iarăși la muncă.

În Moldova asemenea, țăranii în desperare începură a nu mai vroi să plătească dăjdiile și să lucreze cele 24 zile la proprietar, dupe cum se legiuise la 1749. Grigore Ghica vv., văzînd aceasta, povățuit și de niște simțiri mai omenoase, prin hrisovul său din 1 ianuarie 1766, scăzu numărul zilelor de lucru la 12. Boerii se nemulțumiră dar suferiră pînă la 1775, cînd mitropolitul și cu boerii cerură de la domn d-a urca numărul zilelor de lucru la 36 pe an. Domnul se împotrivi multă vreme, dar, silit de boeri, el fu silit, la 30 septemvrie la 1777, a mai adăoga, pe lîngă cele 12 zile de lucru, două zile de clacă, o potvadă pe un an și îndatorirea țăranului să întocmească acareturile cele vechi ale proprietarilor. Lupta ce acest domn ținu cu boerii în pricina urbariului îi răpuse viața.

[IX]

Dar nici cu aceasta nu se mulțumiră boerii, și, la 1805, în domnia lui Alexandru vv. Moruz, boerii pretextară că țăranii se află în foarte bună stare și că trebue a li se mări și drepturile lor. De aceea hotărîră ca să lipsească zilele de lucru și locuitorii să urmeze lucrarea pămîntului la stăpînii moșiei în măsură hotărîtă. Legiuirea făcută atunci așeză aceste raporturi între țărani și proprietari :

Fiecare plug din sat să fie dator a ara sau a grăpa într-un an, primăvara sau toamna, la stăpînul moșiei cîte 80 de prăjini ; fiecare gospodar sătean se îndatorează încă pentru stăpîn :

a prăși 15 prăjini,
a secera 30 prăjini,
a cosi o falce fîn.

Afară de aceasta să dea stăpînului, cei cu boi, două cară de lemne, să ajute la meremeturile iazurilor și a morilor vechi, să dea a zecea din fîn și sămănături, afară de grădini, și din 50 stupi de albine, unul.

Pentru aceasta proprietarul se îndatora a da de fiecare țăran fruntaș :
4 falcii pentru cosit,
4 pentru pășunatul vitelor,
4 pentru arătură și semănătură ;
— la cel mijlocaș :
3 fălci de cosit pentru 6 vite,
3 idem, pentru pășunat,
3 pentru arătură ;
— codașului :
2 fălci de cosit pentru 4 vite,
2 pentru pășunea lor,
2 pentru arătură ;
— iar la a patra stare : 3 fălci, adică cîte o falce pentru cosit, pășune și arătură.

Avînd trebuință țăranii de mai mult pămînt, stăpînul să le dea, sau pe acea moșie sau pe alta învecinată, neluînd altceva decît dijma sau, în locul dijmei, cîte 6 lei de falce. Orice moșie, scoțînd pădurea, să se împarță în trei părți, din care două să se dea locuitorilor acelii moșii, iar a treia numai să rămîe pentru trebuința stăpînului [1].

Intrarăm în oarecare amărunte asupra acestui urbariu nou, fiindcă vom vedea că legiuirea întocmită de Regulament, la 1831, fu mult mai asupritoare. Asemenea și legiuirea cea nouă, propusă de comisia de acum pentru reformarea Regulamentului, care desființează asemenea zilele de lucru și limitează acest urbariu de la 1790, cu deosibirea că pentru mai puțin pămînt cu o a treia parte, ce se propune a se da țăranului, îl îndatorează a lucra ⟨proprietarului⟩ de trei ori mai mult.

În Țara Românească starea țăranilor era mult îmbunătățită atunci. Țăranii priimea de la stăpînul moșiei oricît pămînt ⟨le⟩ trebuia pentru fînațe, arătură, pășune, livede, lemne de construcție și de ars. Pentru acestea, după învoeli deosibite, lucra stăpînului pe alocurea 6, 8, 10 și maximum 12 zile și da a zecea din semănături, a 5-a din fîn și a 20-a din stupi. Avea încă dreptul d-a dispoza de lunca de islaz a stăpînului, cînd acesta n-avea trebuință de dînsa, plătind 6 parale de vită [2].

Condica lui Caragea, la 1818, păstrează aceste dispoziții ale urbariului lui Mavrocordat, adăogînd 2 zile de lucru încă, una primăvara și alta toamna, un car de lemne de Crăciun și un transport la o distanță de 6 ceasuri. Țăranul să aibă dreptul a plăti zilele de lucru în bani, la proprietar, socotindu-se un leu ziua de lucru ; în tot, cu 18 lei el se plătea de toate datoriile lui către proprietar.

Dar dacă țăranul era mai ușurat în privința proprietății, dar în privința statului, dăjdiile, abuzurile și mîncătoriile se măriră peste măsură, mai cu seamă în domnia lui Caragea (1812—18).

---

[1] Vezi acest urbariu în *Magaz. ist.*, t. II, p. 303—309.
[2] Vezi *Mag. ist.*, t. II.

[X]

Boerimea cea veche, dușmana de moarte a fanarioților, se stîrpise în mare parte de dînșii, prin ucideri, secfestrații de bunuri și dăjdii peste măsură. Depărtați din slujbe, acei boeri căzuseră în stare de țărani și de nobleță mică ⟨sau⟩ neamuri. O clasă bureocratică, ticăloasă și coruptă, cunoscută în țară supt numele de *ciocoi* îi luase locul. Acești *ciocoi*, înălțați de fanarioți și hrăniți tot cu ideile lor, se uniseră cu dînșii și împreună despuia țara. Ei împinseră tirania pînă a voi a despoia și orașăle, de secoli libere, de proprietățile lor. Atunci poporul, desperat, se ridică. Revolta tîrgoviștenilor pentru despoierea ce domnul Alexandru Suțu se ispiti a le face fu urmată de revoluția de la 1821. Vladimirescu, pe care poporul îl pune în capul revoluției, protestînd de dorința poporului d-a rămînea supus Porții numai, și aceasta să păzească drepturile țării, să izgonească pe fanarioți din țară și să ia puterea din mîna jăfuitorilor ciocoi, întemeind guvernul țării pe o constituție democratică, dupe vechile și primitivele instituții ale țării. Revoluția de la 21 fu numai națională și democratică, dar nu ⟨aduse⟩ nici o soluție chestiei proprietății. Pricina e că atunci țăranii se afla asupriți mai mult în numele statului decît în al proprietății. Vladimiresco, refuzînd d-a se asoția întreprinderilor lui Ipsilanti în contra turcilor, fu prins și ticăloșește (lâchement) ucis de dînsul. Ciocoi, ce fugiseră mișălește din țară, se întoarseră atunci supt protecția turcilor, care luînd în băgare de seamă cererea țării, îi întoarse dreptul de a avea domni pămînteni.

[XI]

Îndată ce noii domni se numiră și lucrurile se liniștiră, procedară la reformarea administrații și la întocmirea unei constituții. Dar războiul rusesc de la 1828 deschizîndu-se, Rusia, care puse mîna pe administrația Principatelor, luă în mînă și direcția acestor lucrări de reformă, care după o elaborație de vro doi ani, se publicară și se puseră în lucrare la 1831, supt numirea de Regulamentul organic.

[XII]

Acest Regulament veni să desființeze toată reforma lui Mavrocordat și făcu o revoluție completă, prefăcînd toată organizația politică, finanțială și socială a țării.

Regulamentul împărți țara în două caste: țărani *muncitori*, *producători*, *contribuabili;* boeri *mîncători*, *nelucrători* (oisifs), *privilegiați*; țărani ce au numai datorințe fără nici un drept; boeri ce au numai drepturi fără nici o datorință.

Apoi, călcînd egalitatea ⟨chiar și⟩ care esista pînă atunci între boeri de orice grad, prin niște dispoziții îndemînatece așezînd categorii între dînșii, prin împărțirea în trei clase, concentră toată puterea statului în mîna unei minorități de vro ⟨60⟩ familii de boeri mari[1]. Apoi, prin alte dispoziții și mai îndemînatece, puse această oligarhie cu totul în dependința Rusiei.

[1] Acești <saizeci> boeri mari sînt reprezentați în Cameră prin 20 deputați, în vreme ce 4000 boeri d-a doua și a treia clasă sînt reprezentați prin 18 deputați. Se mai adaogă un deputat a boerilor mari din Craiova și mitropolitul cu trei episcopi. Aceștiea erau toți membri Camerii.

În privința chestiei soțiale, de care ne ocupăm, boerii se făcură că ușurează pe țărani de greutatea dăjdii ce plătea la stat, ca să-i poată îngreua mai mult în numele proprietății.

Ținta Regulamentului, au mărturisit ei înșuși, a fost d-a mări, în paguba Vistieriei, drepturile proprietății, spre răsplătire, zic ei, a jertfelor făcute de boeri [1]. Apoi aceste jertfe, de care boerii se laudă și cer a fi răsplătiți, au fost numai scutelnicii și posluşnicii, de care am pomenit mai sus, ce s-a dat în dajde, și pentru care li s-a dat lor și familiilor lor indemnizație, în bani, de la stat.

Vom arăta mai la vale cum țăranul, în loc d-a fi ușurat de dările sale către stat, dupe cum au pretins și pretind încă boerii, fu mai îngreuiat.

Trebue încă a observa aci că Regulamentul face deosibire între proprietățile boerești și proprietățile ale țaranilor moșneni cu clăcași. Aceste fură lipsite de toate drepturile asicurate celorlalte [2].

Să vedem acum cum fu el îngreuiat în dările sale către proprietate, dupe cum chiar boerii n-o tăgăduesc.

[XIII]

Regulamentul, ca toate legiuirile vechi, nu acordează stăpînului unui domen un drept absolut asupra domenului său întreg; el respectează vechiul principiu, că două părți din orice domen sînt destinate pentru hrana țăranilor, neputînd stăpînul a dispoza de dînsele în nici un caz.

P-aceste două părți din orice domen, lucrate și sădite de secoli de către țărani, totdauna s-a înțeles, și dupe Regulament se înțelege și mai mult, că ei sînt *tenancieri* (tenanciers), *co-proprietari* cu proprietarul nominal, neavînd a da acestuia decît o *rentă* (rente) în lucru sau în bani, dupe legiuire. D-aci vine că pe fiecare proprietate se află p-o parte din același pămînt doi *coproprietari ereditari:* proprietarul nominal și țăranul fermier sau posesor.

Dreptul de proprietate al acestuia este așa de puternic, ca și al aceluilalt. El se întemeiază:

1° Pe legea ce dă în posesia lui două a treia din domenul fiecărui proprietar, acesta neavînd dreptul a depărta dupe domenul său satul întreg, ci numai p-acel sătean care este răzvrătitoriu, și aceasta cu învoirea guvernului;

2° Pe legile care, privind la amelioraţia făcută de țăran printr-o muncă acumulată de mai mulți secoli și de mai multe generații pe părticica lui de pămînt, îi dă dreptul d-a o lăsa moștenire la copii, cum și d-a și vinde sadurile, și în cazul particular și prevăzut de lege, cînd el este silit de proprietarul nominal a se muta dupe moșie, îi dă dreptul a lua despăgubire despre sadurile sale [3].

---

[1] Vezi un act subscris de mai mulți boieri între care Bibescu și Știrbei, în: *Compte rendu al lucrărilor Departamentului Credinței*, la 1834.
[2] Vezi art. 72 și 130 Reg. Mold.
[3] Vezi art. [123—126] a Regulamentului Moldaviei și art. [144] a Regl. Valahiei.

[XIV]

Să vedem acum cum Regulamentul hotărî *renta*, cum el prefăcu *fermagiu* în *servagiu* și cum pe *fermier* (tenancier), *proprietarul real*, îl făcu *serf* al *proprietarului nominal.*

Regulamentul puse la început un principiu drept, ⟨în aceste cuvinte⟩ :

Le propriétaire est obligé de fournir la nourriture des villageois établis sur sa terre, de même que ceux-ci sont obligés en retour de travailler pour le compte du propriétaire. Cette réciprocité doit, pour être juste, compenser autant que possible les avantages et les obligations de part et d'autre.

La mesure du terrain à céder doit être basée sur les vrais besoins du cultivateur, et le travail de celui-ci doit correspondre à la valeur de cette terre [1].

Iată cum Regulamentul realiză acest principiu :

La tot țăranul se dete pentru casă și grădină o întindere de pămînt de 10 prăjini, iar în Valahia de 400 st. la cîmpie și 300 numai, la munte [2].

Asemenea se hotărî de fiecare țăran în Moldavia o falce și jumătate pentru arătură și 40 prăjini pentru fînațe și 20 pentru pășune, iar în Valahia numai 3 pogoane pentru arătură. Pentru islaz se hotărî în Valahia 1/2 pogon pentru orice vită mare, pînă în numărul de 5 vite, și trei pogoane fînațe, pentru același număr. Iar avînd țăranul mai puține vite, să i se scază pogoanele de fînațe dupe analoghia vitelor ce are. Iar în Moldavia pentru fiecare pereche de boi (se înțelege pînă în numărul de două perechi de boi și o vacă) 60 prăjini fînațe și 60 pășune. Orice adaos de pămînt, piste acest hotărît, ar voi țăranul să aibă, să se învoiască prin tocmeală cu proprietarul.

Trebue mai întîi a observa aci că acest pămînt n-a fost bine calculat, căci mai cu seamă islazul și fînațele hotărîte n-a fost de agiuns pentru hrana vitelor. D-aci țăranii fură nevoiți a intra în învoeli cu proprietarii pentru prisoase, învoeli ce născură mii de abuzuri, căci slujbașii statului, avînd dreptul d-a interveni între proprietar și țăran spre a întări acele învoeli, se ⟨unea⟩ cu proprietarul, spre paguba și despoerea țăranului.

[XV]

Îndatoririle puse țăranului către proprietar sînt :

Orice țăran să lucreze :

---

[1] Art. [118] du Regl. Mold.

[2] La mesure agraire en Valachie est *le pogon* équivalent à 1/2 hectare de France. Il contient 24 prajini en long et 6 en large. Chaque prajine est de 3 stînjini de 8 palmes chacune. Le pogon a donc une surface de 1296 stînjeni carrés. La mesure agraire en Moldavie est la falche équivalant à 1 hectare 15 ares. Elle se divise en 80 prajini en long et 4 en large ou 320 prajini carrées ; chaque prajine est de trois stînjeni de 8 palmes.

	Val[ahia]	Mol[dova]
1° 12 zile de lucru (clacă) cu vitele, iar cu mînile	36 [zile]	36 [zile]
2° O zi de arătură cu toate vitele sale iar cu mîinile prețuite	3 ,,	— ,,
3° Pentru tăiatul și căratul unui car de lemne în Valahia	3 ,,	— ,,
iar în Moldova pentru două care	—	4 ,,
Țăranii au facultatea d-a plăti aceste două precedente articole în bani, dupe prețul zilei hotărît de boeri proprietari, în Adunarea lor.		
4° Două transporturi de la 1—8 ceasuri, sau unul de la 8—16 ceasuri, socotite	—	4 ,,
5° Meremeturi la acareturile lor după moșie	—	4 ,,
6° Obăgia. Dijma în oameni, asfel împărțită : în Valahia de la 100 familii 4 oameni, care să fie necurmat în tot anul în slujba proprietarului, împărțiți în această proporție : de la 13—25 familii ... 1 om de la 38—50 ,, ... 2 [oameni] de la 63—75 ,, ... 3 ,, de la 88—100 ,, ... 4 ,,		
Socotite în zile, de fiecare țăran vine . . .	14 [1]	—
Iar în Moldova din 10 familii unul, daca satul are mai mult de 200 familii, iar de are mai puțin, 2 din 10.		
Socotite în zile, în cazul dintîi, vine de fiecare țăran pe an	—	36
iar în al doilea, îndoit		72
7° Dijmă din toate productele ce face . .	1/10	1/10
Din fîn	1/5	1/5
Din vin	1/20	1/10

D-aci se vede că Regulamentul, deosibit de dijmă, impune pentru fiecare țăran 56 zile de lucru în Valahia și 84 în Moldova, în satele mari, iar în cele mai mici de 200 case, care sînt cele mai multe, 120 zile.

Dar el nu se opri aci, ci găsi mijloc d-a mai împovăra pe țărani și a întrei acest număr de zile de lucru prin prețuirea ce făcu despre lucru ce trebue a se face într-o zi. Nimeni nu poate tăgădui această încărcată prețuire și însuși ⟨Comitetul⟩ Moldavii, întocmit pentru reformarea Regulamentului, mărturisi în raportul său către Poartă că lucru ce Regulamentul hotărăște a se face într-o zi d-abia se poate face în trei zile.

Regulamentul Moldaviei, și într-aceasta întrecu p-al Valahiei, încărcînd mai mult pe locuitor; asfel, în ziua de plug, în care țăranul cu o pereche de boi trebue să are 14 prăjini în moină și 9 în țelină (în Valahia numai 10 și 7) se coprinde și semănatul și îngropatul, ca cînd aceste două lucrări agricole s-ar face din afară de timp și spațiu.

În ziua de prașilă, care este de 12 prăjini, adecă de o întindere îndoită de aceea ce poate face un om în timpul unei zile, se coprinde

[1] La 1843 se scăzu două zile din aceste 14.

prașila întîi și a doua, adecă o treabă ce se împătrește cu timpul unei zile; se coprinde încă culesul productului, care asemenea trebue să se facă în timp; tot în acea zi se coprinde încă și disghiocatul, și lucrul cel mai însemnat, care pe lîngă timp cere și boi, adecă căratul productului în coșară; și tot temîndu-se ca ziua să nu fie prea mică, se puse și făcutul coșarului tot în spatele țăranului.

În ziua de seceră trebue țăranul să facă 16 prăjini; să le secere, să le lege în snopi, peste cîteva zile să clădească snopii în clăi; daca s-ar uda să-i întinză, să-i strîngă, niște operații ce cer mai multe zile, în sfîrșit, să care productul și să clădească snopii în gireadă. În fine, ziua de coasă e culmea de mărime a zilelor. Cositul unei fălci de pămînt numără 4 zile, în care să oboare, să strîngă brazdele, să le usuce D-zeu, și apoi în altă zi să le facă țăranul în căpiți, pe cari D-zeu udîndu-le, țăranul să vie să le întinză, și iarăși altădată D-zeu uscîndu-le, să vie țăranul iarăși să le adune. În sfîrșit, în acele 4 zile se coprinde căratul căpițelor la stog, clăditul stogului, și așa, din una în alta, țăranul face cuadratul acelor 4 zile; și cînd timpul e împrotivitor, din acele 4 zile, d-abia ese țăranul după o lună. Iată pentru ce, zice d. Ionescu, de la care noi împrumutarăm această apresiație, noi vedem în Regulament *charta sărăciei* mulțimei poporului în favorul boerilor. Regulamentul dă încă facultate boerului d-a lua zilele de clacă, cînd în bani, cînd în lucru, dupe voința sa. Adesea însă, dupe cum înșuși o mărturisesc [1], transformează lucrul în bani prin învoiri cu țăranul, învoeli cu presupunere numai libere (de gré à gré) et lorsque le paysan se trouve dans l'impossibilité, ce qui arrive presque toujours, de s'aquitter de la dette contractée, il transforme de nouveau l'argent en travail, ayant soin toujours de la faire à son profit.

[XVI]

Socotite în bani și dupe prețuirea arbitrară, ce iar boerii în Obșteasca Adunare fac zilelor de lucru, în bani [2], aceste zile pentru un țăran cu doi boi, ⟨împreună cu dijma socotită iară în bani după arătarea boerilor înșiși, fac 107 lei și 10 parale și în Moldova peste 160⟩. L-aceste sume trebuia a adăoga încă cîte lei 50 de țăran, sumă cu care boerii îi încarcă din vînzarea tutulor obiectelor de consomație, deosibit de pîine, pentru care au monopolul în satul lor, și le vînd cel puțin cu 30% mai scump decît în orașe [3] ese 157 lei, parale 10 în Valahia și 210 în Mol-

[1] Vezi R.

[2] Această prețuire arbitrară aduce mii de abuzuri; căci pre cînd în Valahia boerii hotăra prețul zilei de 1 și $^1/_2$ lei, aceasta zi, în părțile muntoase care sînt mai populate, nu era nici de un leu, iar în părțile cîmpiei, pe lîngă Dunăre, se urca la 2 lei. În cel dintîi caz, proprietarii sau arendașii silea pe țărani a le plăti zilele în bani și, avînd trebuință și de muncă, îi punea de muncea și le plătea ziua cîte un leu, în vreme ce țăranii le plătea lor cîte 1 $^1/_2$. În al doilea caz proprietarii cerea de la țăran a-i da zilele în lucru și țăranii, avînd avantagiu a le plăti în bani, era siliți a se învoi, plătind ziua mai scump de cît prețul hotărît de Obșteasca Adunare.

[3] Acest drept de monopol se vinde în Moldova, de către proprietari la arendașii evrei, cîte un galben sau 35 lei <de Moldova> de țăran. Este învederat că un evreu, căutînd a scoate cu prisos dobînda banilor și cîștig, nu se îndestulează nici cu 50 lei de fiecare țăran. Este încă de însemnat că proprietarii care, mai cu seamă în Moldova, au velnițe mari de rachiu, spre a-și putea vinde această marfă ce nu se esportează, corumpe pe țăran împingîndu-l la băutură, și asfel în vreme de iarnă, cumpără pe rachiu munca țăranului de vară. Această băutură încă abimează, firește, populația.

davia, rentă prețuită în bani dupe Regulament pentru fiecare țăran cu doi boi, afară de abuzuri și învoeli asupritoare pentru prisoase și altele.

Pentru această rentă țăranul priimește de la proprietar, dupe cum am văzut mai sus, mai puțin de 7 pogoane în Valahia și 3 falce și 70 prăjini în Moldova, va să zică că plătește chirie (un loyer) cîte 22 lei pogonul și 55 falcea pe an. De vom compara această chirie la valoarea reală a pămîntului, ⟨găsim⟩ că un pogon, termen de mijloc, se vinde în Valahia 3 # sau 96 lei, iar în Moldova o falce se vinde 250 lei, aceea ce ar face cu 5%, maximum venitului obicinuit al moșiilor (biens fonciers) în Moldo-Valahia, ⟨mai puțin⟩ de 5 lei de pogon și 12 1/2 de falce. Cu toate că această prețuire a pămîntului este încărcată cu drepturile abuzive ale proprietății asupra muncei țăranului, căci altmintrelea pămîntul ⟨deșert de țărani și nelucrat⟩ nu s-ar vinde nici cu o a cincea parte de cum se vinde acum; dar s-o luăm de dreaptă și adevărată ⟨adunătură⟩, și tot este învederat că țăranul, plătind 22 lei în loc de 5 pentru pogon, și 55 în loc de 12 1/2 pentru o falce, plătește o chirie mai mult de împătrită pentru capitalul în pămînt ce i se dă. Asfel, socotind că în Valahia sînt 330 mii clăcași[1], aceștia, care nu s-ar fi cuvenit să plătească pe an proprietarilor decît suma de 11 550 000 lei, au plătit, prin prețuirea încărcată de Regulament a pămîntului, pe fiecare an 51 810 000 lei, adecă 40 260 000 lei mai mult decît era dreptatea. Această sumă î[n]mulțită cu 18 ani, de cînd Regulamentul funcționează, face suma de 724 680 000 lei, bani smulși cu strîmbătate de la țărani.

În Moldova asemenea, cei 190 mii clăcași ar fi trebuit să plătească pe an numai 9 500 000 lei, iar nu 39 900 000 lei. Prisosul de 30 400 000 lei pe tot anul face în 18 ani suma de 547 200 000 lei, luați cu sîlnicie de la țărani.

Iată cum se realiză principiu pus de Regulament: « que le travail du paysan doit correspondre à la valeur réelle de la terre qu'on lui cède.»

Și nu trebue a ne obiecta aci că se află pămînturi în țară care se închiriază cu 10 și pînă la 20 lei pogonul, căci aceste pămînturi din orașe sau din vecinătatea lor nu pot sluji de normă la toată țara; că, în sfîrșit, mai adesea această prețuire e încărcată și silnică și denotează mai mult împilarea boerilor, căci știm că tranzacțiile între dînșii și țărani nici-odată nu sînt libere și întemeiate pe adevărata valoare a lucrurilor.

---

[1] Statistica ambelor Principate este rău făcută și incompletă. Noi dăm aici niște daturi cît putem mai aproximative, și în cifre rătunde spre înlesnirea calculilor noastre. Pe o întindere d-aproape 9 000 leghe pătrate, Principatele numără o populație de patru milioane locuitori (450 locuitori pe o leghe pătrată) din care 2 mil. și jumătate în Valahia și 1 și jumătate în Moldavia.

Această populație se află astfel împărțită:

1) 800 000 suflete supt deosibite categorii cum: boeri, privilegiați supt deosebite titluri, preoți, călugări și călugărițe, soldați, jandarmi, robi, țigani particulari, industriali și negutători. Toate aceste categorii sînt scutite de dăjdii, afară de industriali și neguțători, care plătesc un drept de patentă. Numărul lor e de 70 mii<suflete>în Valachia și 50 mii în Moldova.

Boeri sînt 15 500 suflete în Valahia sau 3 100 familii, și 14 000 în Moldova sau 2 800 familii.

2) 3 200 000 țărani agricultori, din care în Valahia 2 milioane sau 400 000 familii, și în Moldova 1 milion 200 mii sau 240 mii familii. Din acest număr <în care număr coprindem 1 la 3 mii familii așezate pe domenurile statului>scăzîndu-se vro 70 mii moșneni, rămîn 330 mii, din care a treia parte, la 140 mii, sînt clăcași ai monastirilor și clerului, și 200 mii, pe moșiile a vro două mii familii de boeri.

Iar în Moldova, din 240 mii familii, 50 mii sînt moșneni, 60 mii pe moșiile monastirești, 130 mii la vro mie de boeri.

[XVII]

Fericit ţăranul cînd s-ar putea plăti de proprietar numai cu sumele ce am însemnat!

Dar boerii nu se mulţumesc a le lua *de patru ori* mai mult de cît dobînda capitalului dat lor; Regulamentu le înfăţişează încă mijlocul d-a lua cel puţin *de zece ori* mai mult, dîndu-le dreptul ca să ceară claca în zile de lucru, dupe cum şi fac mai adesea, şi asfel ruinează de tot pe ţăran.

Am văzut cum, prin preţuirea lucrului făcut într-o zi, ţăranul e nevoit a lucra trei zile în loc de una. Acum trebue să observăm că în vreme ce ţăranul lucrează pentru boeri, ogorul său rămîne nelucrat. Pe cînd ţăranii prăşesc păpuşoiu boeresc, al lor rămîne în burueni, şi adesea praşila a doua se face în locurile boereşti, pe cînd nici cea dintîi nu e făcută în cele ţărăneşti.

Adaoge că adesea praşila se încalecă cu secera şi coasa; bărbatul merge la coasă, muierea la seceră, şi planta hrănitoare a ţăranului pere înăbuşită în buruiene; de scapă de buruiene, rămîne neprăşită de al doilea şi ţăranul lipsit de mămăligă cade în foamete; aceasta îl împlîntă în datorie şi datoria în sărăcie. „Goliciunea încungiură satul, dar foametea dă d-adreptul”, zice ţăranul. Atunci vezi pe ţăran alergînd la coşarăle boereşti, pline de producte lucrate în timp de dînsul, plînge şi se roagă a i se da mămăligă. Boerul milostiv, pricinuitorul lipsei ţăranului, îi dă cu preţurile politicite; i-o vinde cum ar putea-o vinde la Galaţi sau Brăila, şi în loc de bani, pe care ţăranul a şi uitat ce formă au de cînd nu i-a văzut, îi cere muncă. Ţăranul viaţă are, viaţă dă; şi munca cea obligată de Regulament, grămădită peste munca cea obligată de boer, consumă tot timpul ţăranului, care atunci doreşte a fi mai bine ţigan decît ţăran român; căci cel dintîi este îmbrăcat şi hrănit de boeriu căruia sacrifică tot timpul, iar cel dupe urmă, gol şi flămînd, munceşte pentru boer; de aceea şi ţiganii fug de a se aşeza pe moşii, dupe cum se străduesc a o face acum boerii, supt masca de libertate şi filantropie.

Disecarea aceasta arată învederat chipul cu care în practică au păşit ţăranii din an în an, dintr-o sărăcie mai mică într-alta mai mare. Munca este singura bogăţie a ţăranului; neputînd a o aplica în timpul cuvenit la ogorul său, este lipsit de dînsa sau, mai bine zicînd, o dă boerului ca să scape de lipsă şi să plătească venitul pămîntului, unui pămînt care, nelucrat în timpul cuvenit, devine nu numai ca şi cînd n-ar esista pentru ţăran, dar încă ca o prăpastie (gouffre) în care el îşi perde şi munca de care mai poate dispune.

Pe lîngă aceasta mai este încă şi altă consecuenţă păgubitoare pentru ţăran, ce ese din desfacerea rentei în zile de muncă, iar nu în bani. Aceasta este *perderea rodului muncii*. În preţuirea valoarei pămîntului şi a muncei ţăranului, Regulamentul a scăpat din vedere a preţui şi scopul, adecă rodul muncei, a cărei valoare întrece p-a muncei. El a uitat că avansul de trei galbeni, de esemplu, dat în muncă de ţăran, cu fertilitatea pămîntului nostru, aduce proprietarului un rod cel puţin de nouă galbeni, rod ce ţăranul produce prin împovărarea ce-i face Regulamentul şi care îl sileşte a lăsa ogorul său şi a lucra pentru boer, şi a jertfi asfel şi munca şi rodul ei. P-acest rod compteează arendaşul cînd ia moşia în

arendă plătind proprietarului un fermagiu mai ridicat decît acela ce ese din prețuirea Regulamentului.

„Munca țăranului, observă foarte bine d. Ionescu, fiind un capital al său de 3 #, acest capital pus în pămînt a dat la una 2,3,4,5,6,7,8, 9, 10 și mai departe pînă la 1000 dintr-o semînță de păpușoi; supuind acum [că] dintr-o semînță a eșit la una trei, va să zică din trei # a eșit 9 #, și acești 9 # sînt rodul muncei, scoțind 3 # pentru plata muncei, rămîne 6 # rodul muncei ce s-a luat mai mult".

Acest rod de la 330 000 familii de clăcași din Valahia, în cursul unui an, face 1 980 000 galbeni, și în 18 ani, de cînd s-a întemeiat Regulamentul, face 25 640 000 galbeni, sau 820 480 000 lei, la care adăogîndu-se suma de 724 680 000 lei, cu care am văzut înapoi că s-a prețuit nedrept munca, ne face o sumă de 1 545 160 000 lei, sumă în care nu se socotește nici abuzurile, nici învoelile asupritoare, nici munca încărcată ⟨a zilelor de lucru⟩. Bogăție smulsă cu silnicie și nedreptate, de la Regulament, de boeri, de la acești țărani, pe care dupe ce îi despoaie îi și batjocoresc, cum fac comisiile de astăzi, cu epitetele de leneși, stupizi, lipsiți și de simțul bun.

Acum trebue să observăm că țăranul e numai agricultor și că timpul (la saison) de lucru cîmpului ține în Moldo-Valahia numai 6 luni, adecă la 180 zile, și că chiar cînd ar fi el favorizat de noroc, tot sănătos în toată această vreme, tot trebue a scădea din aceste 180 zile, acestea :

25 dumineci
10 sărbători
25 zile de vremea rea
în tot 60.

Îi rămîne dar numai 120 zile de lucru, din care, presupuind că proprietarul e milostiv și se mulțumește numai cu ⟨56 zile în Valahia și 84 în Moldavia⟩, însemnate în Regulament, d-abia îi rămîne 64 zile în Valahia și 36 în Moldova, din a căror muncă el trebue să plătească toate îndatoririle sale către stat, toate abuzurile arendașilor și ale slujbașilor statului și să se poată hrăni, el și familia lui, un an întreg. Și fiindcă aceste zile nu sînt de agiuns, este silit a-și vinde vitele sale și, cînd nu mai are nici vite [1], a se împrumuta la proprietar sau arendaș, dînd muncă pentru bani, asfel că acum toți țăranii s-au cufundat într-o datorie atît de mare, care se grămădește din an în an, încît toată viața lui e robit cu totul, și numai cu moartea se poate plăti și mîntui d-acești cumpliți *cămătari de muncă* (usuriers de la main d'œuvre).

[XVIII]

Este oare adevăr, dupe cum pretind acești boeri ce nu contribuesc cu nimic către stat, că țăranul plătește o dajdie foarte ușure și cu mult mai ușure decît se plătea înainte de Regulament?

[1] ⟨Vitele, aceste soațe ale țăranului, s-au împuținat de tot de la Regulament. Sate în care tot țăranul avea cîte doi boi, astăzi d-abia se găsește cîte două, cel mult trei perechi pentru satul întreg⟩.

Înaintea Regulamentului dăjdiile (les impôts) era multe la număr şi supt deosibite numiri ele izbea (frappaient) d-adreptu, atît *persoanele* cît şi *lucrurile*, afară de oarecare impoziţii indirecte. Boerii şi monastirile contribuia mai la toate aceste dăjdii . Adesea încă boerii şi monastirile contribuia estraordinar spre a acoperi de la dînşii deficitul bugetului anual şi a plăti datoriile ţării.

Vistieria făcea chipzuire, dupe analogia stării fiecărui, cît se cuvine să plătească.

La sate strîngerea contribuţiilor directe se făcea prin orînduiala ludelor (loods). Vistieria hotăra preţul unui lude, după trebuinţele ţării şi numărul ludelor ce fiecare judeţ trebuia a da. Apoi administratorii judeţelor împărţea acest număr pe sate şi sătenii se *cisluia* între dînşii, dupe starea fiecărui; cei mai bogaţi plătind unul sau doi un lude, cei mai săraci plătind mai mulţi împreună un lude.

Acest mod de strîngere (perception) avea avantagiul că dajdea se proporţiona dupe starea fiecărui; dar rapacitatea (rapacité) boerilor şi a fanarioţilor aduse multe abuzuri, şi printrînsele, dăjdiile, care, după legiuire, toate nu se urca la un ţăran, cel mai împovărat, peste 50 lei, ajunseră foarte împovărătoare.

Regulamentul, supt pricinuire ca să stîrpească aceste abuzuri, desfiinţă toate dăjdiile vechi şi modul de strîngere obicinuit pîn-atunci şi hotărî pentru toţi ţăranii, săraci ori bogaţi, o capitaţie directă, unică şi egală, de 30 lei pe an; capitaţie uşure pentru cei bogaţi, împovărătoare pentru cei săraci. Pe boeri, neamuri şi postelnicei îi scuti de toate dările către stat. Pe mazîli îi supuse la o dare deosibită de 45 lei, scutindu-i de orice alte dări. Pe negustori şi industriali orăşani îi supuse la o dare de patenţă.

Toată greutatea statului apăsa dar mai mult pe ţăranul agricultor.

Afară de capitaţie el trebue să mai dea :

Un recrut la oştire, din 50 familii, pe care să-l înzestreze la intrarea în slujbă cu o sumă de 300 lei;

Să dea pînă la 12 lei pe an la casa satului, întocmită întîi în folosul sătenilor şi spre acoperirea capitaţiei celcr morţi în vreme de 7 ani, ţinerea (durée) de la o catagrafie la alta, dar întrebuinţată apoi spre a plăti ţinerea unui dorobanţ (gendarme) ce bate pe ţăran, a unui logofăt ce îl înşală şi a unui jurnal ce nu ştie ceti;

Să lucreze pentru şoselele mari 6 zile după lege, iar în realitate de cinci ori acest număr;

Să plătească dreptul d-a intra în oraşe, cu cîte două parale de vită şi în capitala ţării îndoit;

Să plătească la tot pasul în calea sa trecerea podurilor publice şi particulare, ce iar cu munca lui s-a făcut;

Să plătească pentru pecetea satului şi condicile ce i le dă guvernul;

Să plătească o taxă împovărătoare pentru procesuri cînd are la tribunaluri şi divanuri, ca să-l despoae de dreptul său;

Şi, în sfîrşit, fiindcă dăjdiile s-a micşorat, zice Regulamentu, se măreşte foarte mult şi preţul sării[1].

---

[1] Art. 79 a Regl. Moldovei.

⟨Această dajdie indirectă, care încă se mai mări în Valahia în anul acesta spre a adăoga, fu o cruzime (une cruauté de plus) mai mult către popor, căci sarea, acest al cincilea element, cum îl numeşte l'abbé Maury, este neapărată ţăranului ca pîine de toate zilele pentru hrana lui şi a vitelor lui.

„Le sel, dit très judicieusement M. de Lamartine, fait partie de l'économie domestique, l'imposer, c'est comme si on imposait le sang et les nerfs de l'homme"⟩.

Deosibit d-aceste dări către stat el este îndatorat către comuna sa;

Să plătească 3 lei de familie pîrcălabului şi alţi atîţia la vătăşei:

Să muncească pentru preotul satului şi să-l ajute cu hrană de la dînşii;

Să depue pe tot anul în pătulul de rezervă o jumătate chilă de bucate, dare ce se preţueşte cel puţin 25 lei[1];

Să facă şi să dreagă drumurile vecinale;

Să plătească cîte 2 lei de familie, învăţătorului satului;

Să clădească cu cheltuiala lor casa satului şi casa de şcoală. Aceste două zidiri a costisit pe ţărani în Valahia, peste tot, mai mult de un milion de lei de fiecare zidire.

Suma numai a impoziţiilor directe către stat şi către comună, după cercetările şi socotelile făcute de Ministeriul din lăuntru la 1847, se urcă la 154 lei, de fiecare ţăran, în cele mai multe localităţi. Căci, deşi impoziţiile sînt statornice şi egale pentru toţi, dar fiindcă aceleaşi îndatoriri apasă o comună de 24 case, de esemplu, ca şi una de 500 şi mai mare, urmează, în contra de ce ar trebui să fie, că cu cît o comună e mai mică, cu cît ţăranii ei sînt mai săraci, cu atît trebue să plătească mai mult.

Spre a ne face o idee de sumele plătite de popol statului, este destul a ne aduce aminte că prinţul Bibescu, în patru ani, după arătarea chiar a bugetelor lui, luă o dajde de 180 milioane etc.

În această espunere noi n-am comprins impoziţiile arbitrare, cheltuelile pentru hrana slujbaşilor ce trec prin sate şi a domnilor cînd se plimbă prin ţară, nici o mie alte abuzuri şi despoeri.

Să lăsăm într-aceasta să vorbească Comitetul Moldovei, din anul acesta. Certes ce n'est pas lui qu'on peut accuser d'être trop partial pour les paysans. Le projet qu'il a redigé en fait foi.

„Les abus de l'administration : dit-il . . . (voir le texte).

Daca acestea sînt abuzurile urmate în Moldova, cu cît mult mai mari ele trebue să fi fost în Valahia, unde ţăranul se află mult mai supt acţia

---

[1] Această dispoziţie a Regulamentului, întocmită cu scop d-a întîmpina anii de lipsă este cu totul iluzorie, căci unei familii spre a se hrăni cînd nu se face bucate, îi trebue cel puţin 20 chile şi, prin urmare, ar trebui o rezervă de 40 ani spre a acoperi un an de foamete.

Apoi, bucatele adunate în aceste pătule nu se ţin mai mult de trei ani şi se împart iarăşi pe la ţărari, mai adesea dupe ce se strică în această vreme.

Tot din acest pătul se dă şi preotului anual o sumă de bucate. Daca boerii într-adevăr voia a preveni foametea ţăranilor trebuia nu să facă asemenea întocmiri, care nu le pot sluji lor, ci numai oştirilor streine cînd vin în ţară, ci să lase ţăranului munca slobodă şi să-l înveţe a semăna înmulţite feluri de bucate, precum cartofii, secara, hrişul, fiecare la timpul <cel mai> cuvenit.

stăpînirei decît în Moldova. Acei ce vor voi a cunoaște toate abuzurile și despoerile țăranilor, atît de cîrmuire cît și de proprietari în Valahia, deschiză delile Adunărei naționale și citească corespondința de 6 ani, de la 1836–1842, între guvern și Adunare, ⟨pe care regretăm că nu le avem în mînă acum spre a le publica⟩.

Prințul Ghica, fidel la gîndirea fanariotă ce reprezinta în țară, atacă opoziția boerilor, acuzîndu-i că asupresc pe țărani în numele proprietății și dete de față toate jafurili lor. Boerii, spre a se apăra, dezvăliră și enumeră toate abuzurile guvernului. Această discuție arătă poporului legile ce îl asupresc, gangrena ce îl roade și moralitatea oamenilor ce îl guvernează și îi dau legi, și de atunci ⟨fanariați și ciocoi⟩, el îi învălui pe toți ⟨deopotrivă⟩ în același dispreț, și de atunci căută mai cu inimă a se mîntui (s'affranchir) de dînșii.

[XIX]

Dar daca Regulamentul, în niște țări unde pămîntul este atît de întins și brațele atît de puține, a dat pămîntului, prin feliuri de chipuri, o valoare atît de exorbitantă către valoarea muncii, încît a robit-o pe aceasta cu totul pămîntului, daca el a aruncat toată povara statului numai pe spinarea țăranului, să vedem de a respectat încai în țăran personalitatea omenească, libertatea lui, această proprietate întîitoare, origină și bază de toată proprietatea (cette propriété première, origine et base de toute propriété).

Regulamentul, deși proclamă de sfinte actele Adunărilor de la 1746 și 1749, care hotărîră emanciparea țăranilor și dreptul lor d-a se strămuta unde ar voi[1], dar prin numeroasele piedici legale ce puse strămutării, făcu acest drept iluzoriu și robi din nou pe om pămîntului.

Aceste piedici sînt :

1. Țăranul ce ar voi a se strămuta s-o facă cunoscut guvernului și proprietarului cu 6 luni înainte de Sf. Gheorghe (23 aprilie s.v.);

2. Să plătească la proprietarul moșiei de unde se mută o sumă egală a îndatoririlor sale pe un an;

3. Să piarză în folosul proprietarului și fără despăgubire toate clădirile și sadurile sale;

4. Să plătească dările sale pe un an la comună;

5. Să plătească impozițiile sale către stat, înainte, pe toți anii ce ar rămîne pînă la noua catagrafie (recensement). Aceasta făcîndu-se la șapte ani odată, urmează că de s-ar strămuta în cel dintîi an după catagrafie, ar trebui să plătească aceste impoziții pe 6 ani înainte;

[1] Vezi art. 64 Reg. Val. și art. 435 Reg. Mol.

6. Chiar cînd va plăti acestea toate, nu se pot strămuta dintr-un sat decît doi țărani *deodată*. Iar după interpretația dată în Valahia de domnul Bibescu acestui articol, numai doi țărani *într-un an* din acelaș sat;

7. Este poruncit încă supt pedeapsă strașnică la tot satul d-a nu primi un fugar din alt sat și d-a-l trimite îndată supt pază la satul său [1].

Această robire personală fu cea mai simțitoare țăranilor. Să ascultăm plîngerile făcute prin deputații lor în Comisia de la anul 1848.

„Regulamentul, zicea deputatul țăran Ene Cojocarul, îngrădise pe locuitori în proprietatea fiecărui boer ca într-o cetate de zid cu porțile de fer, de nu mai avem pe unde să mai eșim; că deși fugeam în altă parte, nu aveam loc a fi scăpați, măcar că ne lăsam munca, casele, pometurile și viile, munca părinților noștri și a noastră, ca să fim scăpați cu acele și să ne lase să ne hrănim unde eram fugiți. Și în ceasul ce ne afla, trimitea dorobanții isprăvniciei și venea și arendașii cu gonacii lor și ne lua legați și ne aducea iarăși la urmă, întocmai ca pe niște vite, închizîndu-ne prin beciuri și prin coșarăle d-voastră, pe vreme de iarnă, fără nici un foc acolo, aruncînd și apă peste noi ca să degerăm, și ca cu patima acelora să sperie și pe ceilalți, că mulți dintr-înșii au rămas și betegi, de nu se pot hrăni nici astăzi; iar pe ceilalți îi băga prin cotețe și se pișa pe dînșii, întocmai ca pe niște rîmători, nesocotind că sînt și aceia omenire și zidire a lui D-zeu". Și apoi adăogă: „La părerea deputaților proprietari că nu este claca robie, răspund că pînă la Regulament n-a fost robie așa de aspră ca de atunci încoa. Nu este omul rob, lipit de moșie, cînd n-are voe să se ducă dupe o moșie pe alta? Noi n-avem voe măcar să fugim, de vreme ce ne aduce înapoi cu bătae. Ce însemnează în Regulament pedeapsa aceea ca să plătească țăranul toată claca pe un an de zile înainte, și toate sădirile sale și alte lucruri muncite de dînsul să rămîie degeaba proprietarului? De acolo apoi o mulțime de cheltuieli pentru strămutare, o mulțime de vreme perdută; aceasta nu mă ținea legat de moșie, nu mă robea?"

Și la arătarea unui deputat proprietar că această oprire a strămutării este în interesul statului, el răspunse:

„Că Vistieria se punea la cale de găsea pe sătean oriunde se afla, iar proprietarul, din ducerea unui țăran dupe moșie, pierdea un rob".

„Mai robie decît asta cum poate fi alta, fraților, strigă deputatul țăran Lipan. Nevastă-mea făcută de trei zile, fără nimeni lîngă dînsa, vine dorobanțul, mă ia și mă duce, bătîndu-mă, în cîmp. De zece ani de atuncea și încă vînătaele biciului nu s-au șters dupe spinare. Mă pune să muncesc fără să-mi dea cineva nici de mîncare, nici de băutură. Nu mă sloboade să-mi văd nevasta și copilașu; nu mă lasă să caut de mîncare pentru dînșii și pentru mine; mă vaet și ei mă bat. În vremea turcilor, sabia, deși omora, dar nu ustura ca biciul ciocoilor, nici nu robea ca Regulamentul d-voastră, de care noi n-am știut nimic fără cît ne-am pomenit cu el în spinare".

Asfel în secolul al XIX-lea legiuitorii noștri întemeiară robia, disparue de toute l'Europe.

---

[1] Vezi art. 124 R.M.; art. 103 și 144 R.V. și Legiuirea spețială urmată.

[XX]

Lipsiți de munca lor, lipsiți de libertate, țăranii, în mizerie și disperare, sînt siliți unii a profita de legiuirea care îi iartă a se muta, cînd cumpără un petic de pămînt la oraș, și asfel, părăsind agricultura, se aglomerează prin orașe în stare de uvrier, aglomerație care nu numai că e păgubitoare agriculturei ce lipsește de brațe, dar încă ne amerință de a vedea în țara noastră producîndu-se *le paupérisme, ce fléau des sociétés européennes*.

Cei din apropierea marginilor își lasă țara și fug peste graniță. Moldovenii în Bucovina și Basarabia, les Valaques în Ardeal și mai cu seamă în Serbia și Bulgaria. Aceste migrații cresc în fiecare an, iar mai cu seamă se fac în vreme de iarnă, cînd Dunărea înghețată înlesnește trecerea. Asfel acum în Serbia, în tot lungul malului Dunării, se află la 40 mii familii de fugari din Valahia; iar în Bulgaria și pînă în Rumelia peste 100 mii familii, cele mai multe fugite de la întemeierea Regulamentului.

O colonie de 30 mii familii bulgari industrioși se așezară în țară în urma rezbelului de la 1829. Frumoasele întemeeri (établissements) ce făcuseră era admirate de toată țara. Dar mult nu trecu și asuprirea Regulamentului îi sili a se reîntoarce în patria lor. O parte numai întemeiară două orașe nouă, Alexandria și Turnu, ocupîndu-se cu alte industrii, iar nu cu agricultura.

Mizeria, sclavagiul, depopulația și ruina țărilor, asta este această monstruoasă legiuire numită Regulament și efectele ei, legiuire pe care Rusia și Poarta, de la 1848, mențin cu sila și puterea armată în țară, împotriva voinței poporului. Cinci ani nu trecuse de la întemeierea lui și plîngerile poporului deșteptă pînă și apatia prințului Ghica. De la 1836—1842, el ceru necurmat de la Adunarea boerilor a ușura pe țărani, mais les boyards impitoyables ne voulurent rien céder de ce qu'ils appelaient leurs droits, c'est-à-dire des droits qu'ils s'étaient arrogés eux-mêmes sur la personne et sur le travail du paysan. „*Le paysan est le capital du boyard*", criait un boyard député, en pleine séance de l'Assemblée de 1842. Ce mot peint plus qu'on ne saurait le faire l'infamie de cette classe.

Désespérant de pouvoir entraîner l'Assemblée à des concessions, Ghica cherche en 1842 à le faire par des voies arbitraires, pour capter les sympathies des paysans. Mais il s'y prit trop tard, maladroitement et d'une manière insuffisante; son gouvernement était trop discrédité; lui même n'avait plus l'autorité d'administrateur intègre et patriote; aussi toutes ces mesures ne firent que hâter se chute déjà ⟨décidée⟩ par les boyards de concert avec la Russie.

À l'avènement du prince Bibesco, en 1842, les paysans crurent un moment ⟨obtenir⟩ un soulagement de leurs souffrances. Jelbile, plîngerile lor se grămădiră, dar domnul se grăbi a-i dezamăgi. El scăzu într-adevăr 2 zile de obăgie, dar adăogă cele 6 zile de muncă pentru șosele, îndoi plata barierelor și strînse mai mult lanțul țăranului de pămîntul boerului.

[XXI]

Discuţia între domnul Ghica şi boei i, suferinţele mereu crescînde ale ţăranului împinse juna partidă naţională a căuta o soluţie dreaptă, folositoare şi putincioasă l-această grea chestie dintre proprietari şi cultivatorii ţărani.

În mişcarea ce era să se facă la 1840, partida naţională hotărîse a fixa printr-o legiuire formală şi curată (nette) poziţia ţeranilor de *francstenanciers*, cu drept ereditar pe părţile de pămînt ce au în stăpînire, îndatorîndu-i a răspunde anual proprietarului nominal o rentă în bani, statornicită odată pentru totdauna şi întemeiată pe valoarea reală de acum a pămîntului ce i se dă. Mai tîrziu au socotit că ar fi mai de folos, atît pentru proprietar cît şi pentru ţăran, de a răscumpăra această rentă, plătind la cel dintîi capitalul sau preţul pămîntului, ce ⟨dă ţăranului⟩ în posesie, şi rămîind ţăranul proprietar absolut pe o părticică de pămînt trebuincioasă pentru hrana lui şi a vitelor lui.

Le parti national posa hardiment ce programme devant le public dès 1846, aux cris d'alarme poussés par les boyards. Revoluţia de la 11 iunie 1848 veni să o realizeze. Art. 13 al programei revoluţionare coprindea . . . [1]:

Emanciparea clăcaşilor, ce se fac proprietari prin despăgubire.

Acest articol formă caracterul deosibit şi principal al revoluţiei de la 1848, căci în toate celelalte puncte esenţiale ea se modelă după revoluţia de la 1821, dîndu-i numai oarecare dezvoltări.

Revoluţia de la 1821 zisese : jos cu fanarioţii şi ciocoi, tot românul să fie liber, să trăiască sultanul şi să ne recunoască drepturile. Revoluţia de la 1848 strigă jos cu ruşii şi regulamentul lor, şi [cu] ciocoi, tot românul să fie liber şi *proprietar*. Să trăiască sultanul şi vechile noastre capitulaţii. Românul *proprietar*, acesta este glasul poporului la 1848.

Această reformă soţială, ce poporul ceru, este oare dreaptă? Este folositoare? Este putincioasă? Întreit caracter ce se cere de la orice nouă reformă.

Aceasta voim acum a cerceta. (C'est ce que nous allons examiner ou démontrer).

[XXII]

Peste legile omeneşti noi recunoaştem şi adorăm o lege sfîntă, morală, absolută : *dreptatea* (la justice). Acest atribut sublim al fiinţei nemărginite, această stea strălucitoare, care se reflectează în raţia omenească (la raison humaine), luminează şi povăţueşte omenirea în calea binelui. A căuta realizarea ei în soţietate spre a învinge răul şi a aduce binele, asta este misia omenirei pe pămînt. Poporul român recunoscu aceasta la 1848 şi pentru aceea deviza sa revoluţionară fu : *dreptate — frăţie*,

[1] Să se intercaleze acest articol.

legea raţiei şi legea dragostei; şi pe această legitimitate el bază reformele dinlăuntru ce vroi să facă.

Acum întrebăm :

Este oare după dreptate ca un popol întreg să geamă în sărăcie şi durere, ca el să robească pentru interesul şi buna plăcere a unui mic număr de indivizi? Ţăranul şi boerul nu sînt oare făcuţi din acelaşi lut (argile), nu sînt oare liberi şi egali înaintea lui D-zeu, şi nu trebue să fie asemenea şi înaintea oamenilor?

Este oare dupe dreptate ca într-o soţietate vro cîţiva să posedeze tot, să ia tot, să mănînce tot (possèdent tout, prennent tout, mangent tout) şi mulţimea să fie lipsită chiar de cele necesarie ale vieţii (manque même du nécessaire)?

O soţietate organizată pe dreptate nu e oare datoare a protege viaţa omului de foamete şi mizerie, dupe cum o protege de ucidere? Nu este ea datoare a protege libertatea muncei de monopol şi asuprire, dupe cum protege proprietatea de hoţie?

Gêner le travail du paysan, quand il n'a que ses bras pour se nourrir n'est ce pas plus qu'un vol, n'est ce pas un assassinat?

Cum dar, cererea poporului român la 1848 d-a i se recunoaşte libertatea muncei poate fi nedreaptă?

Cum poate fi nedreaptă cererea lui d-a i se asigura necesariu, făcîndu-se proprietar deplin prin despăgubire pe pămîntul ce de secoli posedează?

La 1848 popolul român n-a zis boerului: „Îţi plătesc de secoli, pe fiecare an, o rentă înzecită, cel puţin, de cît cea cuvenită pentru pămîntu ce mi-ai dat în stăpînire. Am răscumpărat dar acest pămînt de o mie de ori ⟨pe cît se cuvenea⟩. Acum nu-ţi mai sînt dator nimic", ci i-a zis: „Uit cele trecute; voi acum să-ţi răscumpăr o dată pămîntul; iată îţi dau preţul, ca să mă scap de renta ce mă asuprea".

Aşadar, chestia împroprietărirei nu era, dupe cum strigau şi strigă boerii, o despuiere, o împărţire a moşiilor lor, ci numai substituţia dreptului real de proprietate la dreptul nominal, prin răscumpărarea rentei (le rachat de la rente). Moşiile boerilor sînt împărţite şi nu mai avea de a se împărţi. Dupe legile ce am văzut de secoli, două din trei părţi (deux tiers) din fiecare domen sînt împărţite la ţărani. În cele mai multe părţi încă şi toată moşia, căci boerii găsea mai folositor a o împărţi ţăranilor spre a lua renta, decît a o cultiva înşuşi. Guvernul, căruia popolul încredinţase realizarea dorinţelor lui, în zelul său pentru interesele boerilor şi a proprietăţii mari, propuse poporului a da (céder) o parte din dreptul său chiar, lăsînd în dispoziţia proprietarului nominal nu 1/3 ci 1/2 din domen, ţinînd printr-aceasta a rări populaţia din munţi şi a coloniza cu prisosul ţăranilor cîmpia şi domenurile statului. Realizarea dar a art. 13, a dorinţelor poporului, în loc d-a îngusta domenul boerului, îl mărea. Dreptul lui de proprietate asupra pămîntului se prefăcea din condiţionat în absolut, căci, dupe cum am arătat, proprietarul, vrînd să robească pe ţăran, a fost silit a-i acorda un drept la muncă (un droit au travail) permanent şi asfel a robit pămîntul său ţăranilor. Aceştia prin sudorile lor au prescris (ont prescrit) pămîntul, fără ca acesta să fie nici în folosul

lor adevărat, nici în al proprietarului nominal. Țăranul rămînea liber și proprietar absolut, răscumpărînd de la boer dreptul de rentă și dreptul de muncă maintenu envers l'État, aurait été aboli envers la propriété individuelle dont il est la négation.

Dar chiar de ar tăgădui boerul dreptul țăranului d-a răscumpăra renta, poate oare a-i tăgădui dreptul d-a cumpăra pămînt cu bani? Poate el tăgădui statului dreptul de espropriație pentru folosul public, prin despăgubire? Și chiar cînd ar merge pîn-a tăgădui și aceasta, n-ar pune atunci pe stat în drept de a da tutulor țăranilor dupe moșiile boerești pămînturi pe domenurile sale, care unite cu cele mînăstirești, ce sînt tot ale statului, coprinde o a treia parte a țării și sînt de agiuns spre a coloniza toată populațiea agricolă, îndatorindu-i încă pe boeri a despăgubi pe țărani pentru ameliorații făcute, și prin aceasta măsură a ruina deodată pe toți boerii. Dreaptă pedeapsă a îndărătniciei lor!

În ce, dar, dorința poporului poate vătăma dreptatea? Nu! Nu era dragostea pămîntului, nu era simtimentul că li se calcă un drept legitim, că li se ia proprietatea, care împinse pe boeri în Valahiea a se arunca, ei și patria lor cu dînșii, în brațele dușmanilor. Boerul nu cunoaște amorul pămîntului, el care trăește departe de domenul său, care nu-l cultivă, lăsîndu-l păragină.

Pentru el pămîntul nu e decît o mreajă în care ține legat pe țăran ca să-l poată esploata. Ura lui asupra revoluției nu vine dar de temerea că va pierde pămîntul, dar că va pierde monopolul și privelegiul d-a trăi în oisivitate din sudoarea țăranului.

[XXIII]

Cum să vii să vorbești de utilitatea d-a avea într-o țară proprietari fonciari, mici și mari, în minutul cînd mii de glasuri puternice strigă anatemă asupra proprietății, arătînd crimele, mizeria și pustiirea (la désolation) cu care ea a umplut lumea? Dar dacă exagerația principului proprietății a produs toate aceste rele ce însuși noi am dezvoltat în această lucrare, este oare un motif destul de puternic a curma din rădăcină orice proprietate individuală? Excesul trebue oare a condamna uzajul? Trebue să uităm că acest principiu a proprietății a creat agricultura, comerciul, industria, artele și toate comorile țivilizației? Așa, deși socotim dreptul proprietății *comme un fait social* și care trebue a se modifia mereu, după progresurile soțietăților, noi recunoaștem necesitatea morală, politică și economică a apropriației individuale a pămîntului. Noi credem că răul în soțietate, inegalitatea cea mare a bogățiilor, nu vine din dreptul proprietății, dar din legile cele rele care au împărțit-o rău și favorează abuzurile ei; că datoria legilor este, potrivit cu progresul soțietăților, a întinde mereu dreptul d-a se folosi (d'user) de pămînt, bază a proprietății, și a restrînge dreptul d-a abuza, aceea ce constituază monopolul și privelegiul; că chipul d-a micșora (de parer) inegalitatea avuțiilor și d-a opri esploatația omului d-asupra omului, este d-a asigura fiecărui necesariu, înlesnindu-i mijlocul d-a putea poseda un capital productif, care într-aceeași vreme este și un instrument de muncă.

În niște țări esclusiv agricole cum sînt țările române acest capital mai întîi este pămîntul.

A asigura dar tutulor mai întîi mijlocul d-a se face proprietari pe o parte de pămînt spre a avea necesariu, apoi a le înlesni dobîndirea capitalului trebuincios spre a putea cultiva acest pămînt este datoria unei soțietăți bine organizată. Într-adevăr, daca pămîntul e absorbat de un mic număr de privelegiați, gloata cetățenilor, desmoștenită și suferind în sărăcie, aduce sfîșieri foarte de ertat dinlăuntru și dărîmarea statului. Daca proprietatea e monopolizată de stat, dupe cum cer egalitarii de astăzi, se substituează în locul emulației libertății, independinței, cea mai îndobitocitoare tiranie. Dovadă l-aceasta ne e destulă acele staturi ale Orientului care, fundate prin concuistă, priimiră principiul că toată proprietatea să fie a statului.

Utilitatea dar d-a înlesni împărțirea pămîntului, dînd fiecărui facultatea d-a poseda, este de obște cunoscută din punctul de vedere a moralei și politicei.

„Qui n'a remarqué, dit Rossi, l'esprit sérieux, réfléchi, la conduite sage et digne, les vues solides et conservatrices des populations essentiellement composées de propriétaires fonciers? Fortement attachées à leurs droit, elles ne mettent pas facilement en oubli leurs devoirs; elles n'aiment pas les aventures, ne se livrent pas aux folles espérances et ne pardonnent pas à l'esprit de désordre les malheurs et les crimes dont il accompagne ses coupables tentatives. La liberté trouve en elles son plus ferme appui, l'anarchie une résistance insurmontable"[1].

Dar daca monopolul absolut aduce ruina generală și foamete, eccesul, din contră, a împărțirei absolute aduce aceleași efecte, prin zdrumicarea pămîntului, care, substituind munca cu sapa, la plug și mașinele agricole, zdrobește puterile cultivatorului, împiedecă creșterea vitelor, seacă puterea roditoare a pămîntului și vatămă producția. Scumpetea și foametea este atunci primejdioasă, mai cu seamă pentru acea parte a populației, care, neiiind agricolă, trăește cu toate acestea tot pe seama agriculturei. D-aci necesitatea economică, chiar cînd egalitatea împărțirei pămîntului ar fi putincioasă și durabilă, d-a avea proprietari mici și mari, spre a putea întreprinde cultura mică și mare. Aceste două moduri de cultură se ajută una pe alta și sînt necesarie spre a împedeca ridicarea sau scăderea făptuită (factice) a prețului bucatelor (prix des denrées), a echilibra consomația, a feri și de monopol și de foamete. Natura încă și situația pămîntului cere sau se împotrivește împărțirei. Asfel, locurile muntoase sînt mai priimitoare de cultura mică; cele băltoase au nevoe de cultura mare. Fericite acele țări, cum sînt ale noastre, unde pămîntul e îndestul încît n-avem a ne teme niciodată d-a ajunge la o vătămătoare zdrumicare, unde putem avea și proprietari mici, c-o bună întindere de pămînt, și proprietate mare îndestulă.

Cultura mare are trebuință, cum este cunoscut de toți, de capitaluri abundante și eftine, artă și putere intelectuală și mașine perfecționate spre a produce cu eftinătate și a economisa brațele. Întinderea domenurilor trebue să fie proporționată mijloacelor de esploatație. Ea cere încă des

[1] *Cours d'économie politique*, t. II, p. 67.

travaux d'assolement et d'irrigations et une grande richesse d'engrais, bogăţie ce nu se poate dobîndi decît prin înmulţirea şi buna calitate a vitelor. Agricultura pastorală este dar necesarie la cultură; ea este mai simplă, mai puţin costisitoare, mai productivă şi mai econoamă de puterile pămîntului. Asfel, prin toate aceste mijloace, prin împărţirea (division du travail) muncei, prin puterea (la puissance) capitalurilor mari, poate cineva dobîndi ce[a] mai mare cantitate de producte ce poate da un pămînt, cu cel mai mic număr de braţe (avec le moins de bras). Atunci braţele de prisos, de care industria agricolă nu mai are trebuinţă, se apucă de industria manufacturială, care dă asemenea mare cantitate de producte şi care, prin producţia şi consomaţia sa, ajută agricultura, acest izvor al subsistenţii publice şi bază de orice bogăţie.

Nici una din aceste condiţii nu esistează la noi, de aceea nici cultura mare într-adevăr nu esistează, mai cu seamă în Valahia.

În ţările noastre domenurile au o întindere de mai multe leghe, capitalurile şi braţele lipsesc, de aceea două părţi ale ţării stau nelucrate, fără nici un folos.

Partea cea cultivată este încă foarte rău, căci agricultura este în pruncie; plugul, singura maşină ce cunoaştem, este în starea lui primitivă. La noi, ca la sălbateci, se mulţumesc a zgîria pămîntul (gratter) spre a-l face a produce oarece. Agricultura pastorală părăsită. Lipsa des engrais şi des travaux, care îmbunătăţeşte, hrăneşte, îngraşă şi înrodeşte pămîntul, lipsa de cultivatori şi ipistaţi inteligenţi şi înzestraţi cu ştiinţa agricolă, scumpetea capitalurilor fac cultura mare iluzoară.

Ţăranii, care lucrează siliţi, lucrează rău şi asfel se cheltueşte o mulţime de braţe cu puţin folos.

Proprietarii care vor a face cultura pe seama lor, spre a dobîndi capitaluri, sînt siliţi a se împrumuta la ovrei sau greci, capitaliştii acestor locuri, cu cîte 18%, ipotecînd moşiile lor. Înoirea deasă a zapiselor creşte capitalul şi dobînda împreună, asfel că în patru ani capitalul se îndoeşte. Astăzi mai toate proprietăţile sînt ipotecate şi dobînzile acestii datorii ipotecare îndoesc şi întreesc venitul funciar al ţării. Toţi proprietarii mari sînt espropriaţi pe fiecare zi de către datorinicii lor, capitaliştii streini.

Cum aceşti calici, greci şi ovrei, veniţi despoiaţi în ţară şi cerşetorînd, au putut ajunge a concentra toate capitalurile în mîna lor? După ce realizează din industria mică sau pîn înşălătorii (friponneries) un capitălaş, ei se fac arendaşii boerilor. Aceştia, iubind viaţa oisive et dissolue, gîndind numai la ziua de azi, fără a gîndi la cea de mîine şi la copii lor, priimesc bucuros propunerile acestor streini, mai cu seamă că ei le dau o arendă mai urcată decît renta hotărîtă de Regulament.

Dar boerul, gîndind să rămîe stăpîn pe domenul său şi ţinînd a mări adesea preţul arenzii, arendueşte numai pe trei ani. Acest termen scurt al arenduirei (des baux) face buna cultură neputincioasă.

Fermier[ul] şi proprietarul pierd deopotrivă, căci aceea ce înmulţeşte şi folosul unuia şi renta celuilalt este buna cultura. Dar fermierii sînt, ca şi boerii, ignoranţi, neinteligenţi, lacomi, nemuncitori. Ei nu iau moşiile în arendă spre a munci, dar spre a avea un mijloc de a se folosi de această materie exploitable ce se numeşte ţăran. Cultura mare şi arta agricolă se mărginesc în esploatare şi despoere silnică a ţăranului. Prin aceasta ei fac capitaluri, de care boerii avînd trebuinţă spre a acoperi

risipirea lor (leur prodigalité) le dau dupe chipul ce am arătat mai sus, et à leur tour ei sînt esploatați de acești uzurieri care-i ruinează în folosul lor. Asfel violația dreptății și a legilor economice aduce ruinarea generală a țăranilor ca și a boerilor, în folosul unor avanturieri streini, și munca robilor cade ca o maledicție asupra capetilor tiranilor și zdrobește (détruit) vița lor (leur race).

Cu cît mai bun folos ar avea proprietarii cei mari daca pămîntul ar fi mai bine împărțit și moșiile lor împresurate de o populație liberă, activă și econoamă. Realizînd în bani o parte din pămîntul lor, proprietarii de astăzi ar dobîndi nu numai mijlocul d-a se libera de datoria ipotecară, dar încă ar căpăta și capitalul trebuincios spre a cultiva bine partea rămasă. De ar vrea atunci a părăsi viața trîndavă și a cultiva însuși, s-ar folosi îndoit, căci și renta pămîntului și folosul (le profit) esploatației va fi tot a lor. De nu, apoi poate arendà pe mai mulți ani la cultivatori capitaliști domenul său întreg sau, de e prea întins, a-l împărți în mai multe *ferme* (fermes) mai mici, cum se face in Englitera, și cu o bună cultură domenul său se va ameliora și renta lui va spori.

Știm că în ignoranța lor proprietarii cred că fără muncă silită cultura mare e neputincioasă, fără să ia în băgare de seamă la Europa întreagă, unde această cultură a luat o dezvoltare prodigioasă numai de cînd s-a desființat servagiul. Aceasta dovedește îndestul că numai cu libertatea cultura mare e putincioasă.

Un economist deosibit (distingué), Henri Storch, învățătorul împăratului Rusiei actual, în cursul ce a predat acestui monarc și de care, cum se vede, elevul său puțin s-a folosit, dovedește cu multă pătrundere superioritatea muncii libere asupra celii silite, atît în privirea cantității (quantité), cît și a calității, cum și influința ei asupra creșterei populației, îmbunătățirei obiceiurilor și a împrăștierei luminelor și a civilizației. El aduce esemple mai multe de proprietari din Rusia și alte părți ce au emancipat pe țărani lor și i-au împroprietărit, și care dovedesc cum venitul lor s-a întreit în puțini ani. Sfîrșind acest frumos tractat, la care trimitem pe cititor [1], economistul rus zice :

„Dans aucun des pays l'abolition de l'esclavage n'a causé les moindres inconvénients ; au contraire elle a été suivie de ces effets salutaires qui accompagnent toujours la liberté, d'un acroissement de population, d'industrie, de richesse et de bonheur individuel. Ce témoignage, rendu par l'expérience de nos jours et dans un si grand nombre de pays en faveur de la cause de l'humanité et de la justice, devrait suffire pour rassurer les propriétaires et calmer leurs alarmes. Nulle part l'ordre public n'a été troublé, même par l'abolition prompte et générale de la servitude ; nulle part les propriétaires n'ont été lésés dans leurs intérêts pécuniaires ; au contraire leurs revenus se sont accrus ; ils se voient débarrassés de tous les soins et désagrémens qui sont inséparables de la régie des esclaves, et, de maîtres craints, ils sont devenus des seigneurs respectés".

---

[1] Henri Storch, *Cours d'économie politique*. Ouvrage qui a servi à l'instruction de leurs Altesses les grands Ducs Nicolas et Michel. Petersbourg, 1815, t. IV, I. VIII, chap. VIII et t. V. chap. X, p. 480 [ed. J. B. Say 1823].

Cultura mare, dar, făcută cu argați (ouvriers) plătiți à la journée, à l'année, ou mieux à la tâche, e mai roditoare și mai economică decît cu munca silită.

Întrebuințarea (l'usage) mașinelor și o cultură înțelegătoare va face încă pe proprietar a avea mai puțină trebuință de la main d'oeuvre. Și nu trebue a ne teme că țăranii, avînd deodată necesariul lor asigurat, nu vor mai voi a lucra, căci ei vor fi întrebuințați a o face spre a se putea plăti de îndatoririle lor către stat, de prețul pămîntului ce li s-a dat, spre a putea cumpăra vite de la boer și instrumente de cultură, și spre a-și îmbunătăți soarta sa și a familiei sale. Țăranul dar va munci atunci ca și acum, cu deosibire numai că va munci mai cu tragere de inimă, mai bine, știind că se folosește de rodul muncii; și fiindcă boerul va avea trebuință de dînsul, ca și el de boer, munca lui va fi răsplătită pe cît se cuvine și amîndoi se vor îmbogăți deodată.

În vreme ce cultura mică a țăranului s-ar însărcina a aproviziona țara înlăuntru (aurait pour mission de pourvoir à la subsistance publique) cultura mare a boerului va aproviziona țările streine prin esportație. Boerul încă pe domenul său va cultiva deodată și păstoria, care are nevoe de domenuri întinse, și asfel, dînd o viață nouă la această ramură a industriei agricole, părăsită astăzi la noi, va înmulți veniturile sale.

„La ce folos e să împroprietărim pe țăran, strigă boerii, cînd vedem starea moșnenilor de acum, care e mai rea decît a clăcașilor?" Este adevăr că moșnenii nu sînt în starea în care ar trebui să fie, fără însă a fi mai rău decît clăcașii. Dar pricina mizeriei lor este tot boerul, care îi ruinează cu procesurile ce le suscitează, silindu-se a-i despoea de pămînt, și cu împilări de tot feliul în numele statului. Pricina încă este că moșneanul, liber (affranchi) de monopolul pămîntului, nu e încă liber de monopolul capitalului, că el nu poate căpăta bani decît cu 50% pe an și că, prin urmare, îi lipsaște mijloace adesea de a cultiva pămîntul. Aceasta ne arată necesitatea ca, pe lîngă împroprietărire, prin organizarea instituțiilor de credit să înlesnim țăranilor mijlocul d-a putea căpăta la trebuință bani împrumut cu un mic interes, spre a-și cumpăra vite, instrumente de cultură și sămînță trebuincioasă.

Cutiile satelor de astăzi ar trebui aduse la destinația lor primitivă, mîntuindu-le de toate dările, încă și de răspunderile capitației, căci acest bir, rămășiță de barbarie și nedreaptă, trebuește desființat ca dajdea să se așaze pe venit sau mai bine pe capital. Aceste cutii atunci s-ar preface în Case de păstrat (Caisses d'épargne) și, într-aceeași vreme, ar sluji și de bănci mici agricole, care, ca în multe părți ale Germaniei, să poată împrumuta țăranilor pe garanții hotărîte, bani pentru cumpărarea de vite.

Spre a încungiura temerea ca nu cumva cu vreme țăranii să ajungă iar a fi espropriați de proprietarii mari, legea ar organiza comuna și ar opri pe țăran a-și vinde pămîntul la altul decît la comună.

Pe această bază se află la noi întemeiate mai multe sate și orașe, precum și în Bulgaria, încă și în Rusia. Comuna, ajungînd atunci a avea pămînturile sale, va putea a se însărcina a da pămînturi cu despăgubire la tineri care se însor, se așază și n-au pămînturi. Și cînd comuna n-ar avea pămînt, atunci statul va avea datoria pe domenurile sale a le da pămînt.

Într-acest chip, prin împroprietărire numai, putem asigura libertatea țăranilor, întemeem statornic dreptul proprietății, interesînd poporul în apărarea lui; organizăm cultura mare și mică, dezvoltăm agricultura și comerciul țărilor, punem baza bogăției publice, creștem *par l'aisance* populația, întoarcem înapoi un milion de români ce Regulamentul a izgonit din Principate în țările vecine, împopulăm încă țara și cu alte colonii streine, înfrățim deosibitele clase ale soțietății și facem revoluțiile și zdruncinările soțiale neputincioase în viitorime.

[XXIV]

Pretutindenea pe unde servagiul sau munca obligată se menținură, popoarele, care fură norocite la 1848 a-și manifesta dorința, îl desființară și hotărîră ca populația agricolă să rămîie liberă și proprietară pe pămînturile ce avea în posesie, cu îndatorire din partea statului d-a îndemniza în urmă, cum va ști, pe proprietari. Această soluție nu era nouă și născută la 1848. Cu multă vreme înainte Elveția, Prusia, Bavaria și toată Germania o adoptase. O găsim asemenea în Polonia și chiar în Rusia, nu ca o măsură generală din partea statului, dar ca o faptă individuală a unor proprietari inteligenți. Revoluția de la martie consfințise această reformă soțială în toată împărăția Austriei, cînd revoluția de la 11 iunie veni d-o proclamă și în Valahia. Era învederat pentru toți cei drepți cugetători (les esprits droits) că țăranul, care plătește acum în muncă silită mai mult de 50% rentă la proprietar, cu munca liberă și ajutat și de creditul statului lesne va putea răscumpăra pămîntul său.

Privelegiații izbutiră, prin strigările și prin încercările lor de reacție, a spăimînta guvernul revoluționar într-atît, încît acesta nu proclama deodată, cum ar fi trebuit și dupe cum se făcu în Austria, aboliția tutulor drepturilor feodale care constituează renta regulamentară și o subordonă la hotărîrea mijloacelor de despăgubire, ce, firește, trebuia a se face de către Constituanta viitoare. Spre a înlesni lucrările acestii Adunări și a mulțumi supărarea poporului, văzînd că se șterge articolul principal al dorințelor sale, Guvernul întocmi Comisia de care am pomenit, compusă de cîte un deputat țăran și un deputat proprietar de fiecare județ, însărcinînd-o să lămurească chestia și să pregătească un proect de lege care să se supue dezbaterilor Constituantei.

Un boer bătrîn fu însărcinat d-a dreptul de guvern spre a prezida Comisia, și un agronom, deosibit și de merit, d. Ionescu, român din Moldova, i se alătură ca viceprezident pour éclairer la Commission de ses lumières. Supt direcția acestuia, Comisia, care începu lucrările sale în cele dintîi zile ale lui august (1848), procedă cu multă rînduială în așezarea principelor ce se ținea d-această chestie importantă.

Asfel, în cea dintîi seanță, Comisia în unanimitate proclamă sfințenia libertății muncii. În a doua, ea consacră dreptul proprietății. Apoi recunoscu asemenea dreptul statului de espropriație prin despăgubire pentru folosul public și declară împroprietărirea țăranilor un caz de interes public.

Dup-aceea începu a cerceta cătățimea de pogoane ce trebue a se da de fiecare țăran pentru hrana lor și a vitelor lor. Acest punt aduse

neunire atît între deputații proprietari între sine, cît și între ei și deputații țărani.

Patru păreri deosibite eșiră de la cei dintîi. Una d-a se da țăranului vatra satului și islazul gratis. Alta d-a i se da aceste cu bani, plătindu-se dupe prețul curent, și ambe hotăra că proprietarul să fie îndatorat a da țăranului cît pămînt va voi acesta, pentru care să ia o dijmă îndoită, adecă din cinci una din producte în natură, iar din fîn din trei una, plus un droit de pacage. Al treilea cerea ca să se dea vatra satului cu o rază de 20 stînjeni patrați, plătindu-se însă stînjinul cîte un leu, sau 1296 lei pogonul, de 13 ori și jumătate mai mult decît prețul curent. Al patrulea propuse a se da cu vînzare, cu prețul obicinuit cu trei luni înaintea revoluției :

6 pogoane la cîmp,
4 ibid. la podgorie,
2 ibid. la munte.

Ambe aceste din urmă, pentru pămînturile trebuincioase țăranilor, priimia libera învoire.

Cîte patru păstra proprietarului dreptul de monopol pentru vinderea obiectelor de consumație în sat.

Este învederat că toate aceste păreri mai mult vătăma soarta țăranului (empiraient le sort du paysan), căci nu numai călca drepturile lui dobîndite (ses droits acquis) asupra pămîntului, dar încă lăsîndu-l proprietar, cu despăgubire sau fără despăgubire, numai pe casa și grădina sa sau și pe o parte de pămînt, neîndestulă pentru hrana lui și a vitelor lui, dupe părerea a patra îl lega de moșia boerului, fără a-i da și a-i asigura libertatea personală și a muncei. A păstra încă dijma și a o îndoi era un rău, căci dijma, rămășiță de barbarie, este izvorul a multor abuzuri pentru țăran. Aceste abuzuri siliră, de vro cîțiva ani, atît pe țărani, cît și pe boeri, a priimi mai bine a o plăti, în Valahia în bani și în Moldova în zile de lucru. Și într-aceasta tot boerii cîștiga, căci țăranul asfel plătea dijma, și făcînd bucate și nefăcînd.

Boerii, spre a cîștiga pe revoluționari la opinia lor, propunea ca să dea jumătate dijmă în natură statului, drept dajdea funciară. Cu părere de rău mărturisim că s-a găsit și încă se află și acum mai mulți revoluționari destul de neinteligenți, care, entraînés par un désir de conciliation transigèrent avec leurs principes au point de soutenir publiquement ces prétentions des boyards[1]. Dar cei luminați răspunseră că această sistemă, e pregiudicioasă pentru țărani din pricinele sus arătate, și că dajdea funciară cade toată iar în spinarea lor; este pregiudicioasă pentru proprietari, căci păstrînd dreptul la muncă al țăranului către tot domenul lor acum, conduce la îmbucățirea (morcellement) totală a proprietăților mari și face cultura mare cu totul neputincioasă în viitorime; că este pregiudicioasă

[1] Mulți din acești revoluționari vorbiră în acest sens în cluburi : alții o susținură în presă, atît în timpul revoluției, cît și în urmă (voir *La Constitution roumaine expliquée d'après ses vrais principes*, Paris, 1850, page 5).

Deputați țărani, în seanță de la 18 august, aduseră aminte că Constituția, jurată de toți, făgăduește pămînt necesariu pentru hrana lor și a vitelor lor, iar nu numai vatra satului. Ei declarară de apostați pe toți aceia ce sprijin această părere, și d. Ionescu dete acestor revoluționari epitetul de revoluționari *bastarzi*.

către stat, căci priimind impoziția funciară în natură îl face un negustor de bucate, îl scoate din misia lui și conduce soțietatea d-adreptul la comunism. Il en était de même de acea părere, eșită din afară de Comisie, din capul unor falși liberari ⟨faux libéraux⟩ și care e mult mai veche decît revoluția ⟨de la 1848⟩și se ține de opoziția quasi-liberară de la 1837, d-a respecta actul de emancipație de la 1746, declarînd pe țăran liber în persoana lui și pe proprietar stăpîn absolut pe tot pămîntul, substituind asfel în locul învoelii silite a Regulamentului, învoelile libere între țăranul cultivator și proprietar. Aceasta ar fi a despoia pe țăran de toate drepturile sale, a-l declara *proletar* și cu dreptul d-a muri de foame unde va voi sau a priimi condițiile cu cari va binevoi proprietarul a-i da pămîntul. Căci tranzacțiile nu pot fi libere cînd existența unuia e în mîna celuilalt; d-a reduce pe țăran, în sfîrșit, în starea d-a vagabonda din loc în loc. Acest sistem a été employé très malheureusement en Bessarabie. Rusia, îndată ce luă această provință la 1812, vrînd a ruina pe boerii moldoveni, declară emancipația simplă a țăranilor. D-aci țăranii, favorizați într-adins de guvern, începură a umbla rătăcind în toată țara, căutînd pămînt cu condițiile cele mai eftine. Aceasta aduse, deocamdată, o deprețiație mare a pămîntului, asfel încît boerii nemaiavînd folos din pămînturi, neputînd nici a face cultură, nici a susținea dăjdiile funciare cu care guvernul îi împovăra, vîndură pe nimic domenurile lor statului și la proprietarii ruși. Îndată ce proprietățile schimbară stăpîni, guvernul sili pe țărani a se statornici la un loc, le impuse condițiile ce vru și restabili servagiul. Asfel în vro cîțiva ani proprietarii cei mari moldoveni fură toți ruinați[1]. Iată chipul cu care Rusia protege proprietatea și cu care va protege și pe boerii noștri, cînd va izbuti în dorințele sale. Prin acest sistem, introdus la noi, tot pămîntul se va monopoliza îndată de vro cîțiva inși care ar avea puterea statului în mînă.

Și spre a sfîrși aci cu deosibitele soluții ce am văzut eșind pentru această grea chestie, să zicem ceva și despre una ce s-a reprodus mai dăunăzi: aceasta este *meteiajul* (le métayage).

Acest sistem nu e un mod de apropriație, dar un mod de esploatație a pămîntului, o asoțiație agricolă între proprietar și colon.

Le propriétaire fait toutes les avances de la culture, c'est-à-dire qu'il fournit à ses dépens les bestiaux de labour, les charrues, les outils aratoires, la semence et la nourriture du colon et de sa famille, depuis l'instant où celui-ci entre dans la métairie jusqu'à sa première récolte; le colon n'apporte à l'entreprise que son travail et celui de sa famille. Les produits de toute la terre exploitée ainsi: grains, bétail, volaille etc. sont partagés à moitié entre le propriétaire et le colon.

Știm că acest mod de cultură e cuviincios (convenable) la țările sărace, căci nu cere nici un capital din partea metayerului și puțin de la proprietar, dar o face prea rea (très imparfaite), mai cu seamă cînd proprietarul nu se ocupă singur de domenul său; căci colonul n-are interes a îmbunătăți (améliorer) cu ceva din capitalul său pămîntul de care nu se folosește singur, și proprietarul caută a pune cît mai puțin din al său. Îndatorirea încă a proprietarului d-a hrăni pe coloni în anii cei de lipsă

---

[1] *La Russie méridionale* par Homère de Hill.

(les mauvaises années) au risque de perdre ses avances este îndestul de grea. Acest mod de cultură fu tare obicinuit în Francia, înaintea revoluţiei de la 89. Astăzi încă, această clasă de cultivatori e destul de numeroasă, dar ea se compune de proprietari mici, care, spre a-şi lărgi cîmpul muncei lor (le champ de leur travail) şi spre a se îmbogăţi, caută de esploatează un domen mai întins. Cu toate defectele sale, noi nu ne împotrivim a se introduce în ţară acest mod de cultură necunoscut încă, dar cerem ca, înainte de toate, ţăranul să aibă necesariul său în pămînt asigurat, ca atît pentru folosul proprietarului — ca să nu aibă îndatorirea a-l hrăni —, cît şi pentru al lui — să n-aibă a întrebuinţa acest mod numai pentru a-şi dobîndi *le superflu*; altmintrelea lesne acesta ar degenera în robirea muncei ţăranului.

La toate propunerile deputaţilor proprietari în Comisie, deputaţii ţărani răspunseră scurt şi bine:

,,Vedem că d-voastră, fraţilor, vreţi să ne luaţi din spinare traista ca să ne puneţi dăsagii". Şi formulară cu toţi, în unire, cererile lor de pămîntul ce le trebue pentru hrana lor şi a vitelor lor.

Acestea era:

Nr. pogoane	la cîmp
1 1/2	loc de casă şi grădină,
3 1/2	islaz,
3	arătură de toamnă,
3	ibid. de primăvară,
3	fînaţă,
14 total;	

pogoane	la baltă
1 1/2	de casă şi grădină,
3 1/2	de islaz,
4	arătură de toamnă,
4	ibid. de primăvară,
3	de fînaţe,
16 total;	

pogoane	la potgorie
1 1/2	casă şi grădină,
3 1/2	de islaz,
3	arătură,
3	fînaţe,
11 total;	

pogoane	la munte
1/2	casă,
2 1/2	islaz,
1 1/2	arătură,
2	de lemne de pădure,
1 1/2	fînaţe,
8 — total pentru cei cu meşteşug.	

Cererea țăranilor era giustă și întemeeată pe adevăratele lor trebuințe și observăm acelor ce li s-ar părea că e prea mult, că țăranii au cerut mai puțin de giumătate de cît le acorda urbariul de la 1790 țăranilor în Moldova (vezi § [IX]), unde pămîntul e mult mai puțin decît în Valahia.

La auzirea acestor cereri, deputații proprietari rămaseră înmărmuriți, pe urmă începură a striga: „Dar unde sînt banii? De unde să ne plătească statul pămîntul ce cereți?" Atunci un țăran, arătîndu-și mîinile, răspunse: „Ia vedeți aceste mîini urîte și groase, ele muncesc, ele fac toată bogăția acestii țări; aurul și argintul nu l-ați coborît din ceriu, el ese din bordeele noastre; bani sînt, căci bani se fac din rodul muncei noastre". „Sînt bani, strigă alt țăran cu o mîndrie deosibită, statul plătește, pe stat noi îl ținem. Vistieria sîntem noi, statul sîntem noi și noi avem de unde plăti". „Da, strigară toți deputații țărani, daca statul nostru e sărac, vom adăoga sudorile noastre peste cele trecute în zadar, vom înnoi puterile noastre și vom face să isvorască aurul și argintul din brațele noastre; trei sute mii de locuitori vor putea asfel a vă plăti pămîntul. Dacă statul n-are putere, iată, noi îi dăm putere. Și nu vom lăsa a se rușina statul nostru de națiile vecine"[1].

Vaincus par le raisonnement des paysans, les privilégiés se tournèrent vers la lieutenance princière; ils parvinrent à l'intimider et l'engagèrent, deux jours après, le 19 août, à fermer les séances de la commission, pîn-a nu putea sfîrși nimic.

Așa, tot ce făcu Comisia fu a consacra trei principe: dreptul proprietății, libertatea muncei și dreptul statului de espropriație pentru interes public.

Voilà les travaux dont on a fait tant de bruit et qu'on a eu la sottise ou l'infamie de qualifier jusque dans les actes publics de communisme.

[XXV]

Mijloacele practice pentru răscumpărarea rentei ce voim să facem sînt multe și foarte lesnicioase (faciles). Unii, între cari d. Ionescu, într-o scriere a sa de curînd, ce este a se publica, voesc a lua bani împrumut de la capitaliștii streini, cu 5%, pe ipoteca pămînturilor țăranilor, care bani puși în activitate în țară cu 10% și îndoiți prin mijlocul bancnotelor printr-o bancă națională de circulație să poată sluji la plătirea pămîntului. Apoi țăranii, plătind anual o anuitate (une annuité), care să coprinză interesul și o amortizație, în 20 ani să întoarcă înapoi capitalul împrumutat. Opinia noastră este diferită. Noi nu voim a alerga la împrumutări streine, oricît de lesne s-ar putea face acelea, căci preferim mai bine a nu fi dajnicii streinilor.

Împreună cu popolul român noi zicem: „Sînt destui bani în țară și în brațele țăranilor spre a opera răscumpărarea ce voim". Ca să înlesnim însă pe țărani, iar mai cu seamă pentru folosul proprietarilor, vom chema în agiutor instituțiile de credit, fundate de stat".

Între instituțiile de acest fel, ce putem introduce mai cu lesnire în țara noastră, unde avem numai o industrie, cea agricolă, și numai un fel de capital cu îmbielșugare, pămîntul, sînt cele de *credit funciar*.

---

[1] Séance du 17 août.

Par cette espèce de crédit, qui n'est autre chose que le titre hypothécaire divisé, coupé en plusieurs morceaux et circulant, le sol, capital fixe, devient un capital circulant, comme le numéraire, sans perdre sa qualité. Moins mobile pourtant, ce capital ne peut être dégagé et reconstruit dans sa forme primitive qu'au moyen d'épargnes, successivement réunies pendant quelques années par voie *d'amortissement.* „Le crédit foncier, dit un économiste distingué, sert à la fois à consolider la propriété entre les mains de ceux qui sont dignes de la conserver et à la transmettre entre les mains de ceux qui peuvent en faire jaillir le plus des produits. Il est le complément de la constitution démocratique du sol.

Que faut-il pour réaliser ce bienfait? Ouvrir un grand livre de la dette foncière qui fonctionnera d'une manière analogue au grand livre de la dette publique et qui amènera à la fois pour l'agriculture la baisse du taux de l'intérêt et la faculté de la libération, par voie d'amortissement modéré pour les porteurs des titres la sécurité complète du placement ainsi que la facilité de la réalisation"[1].

Les institutions de crédit foncier ne sont ni une utopie, ni une nouveauté. Une longue expérience s'est prononcé en leur faveur. Depuis 80 années elles fonctionnent avec succès en Allemagne.

La nécessité d'obtenir du numéraire pour les propriétaires d'immeubles afin de les soustraire à l'expropriation qui les menaçait par suite des dettes contractées, provoqua en 1770, en Silésie, la première application de ce système. Depuis, il s'etendit dans toutes les autres provinces de la Prusse, dans le Würtemberg, la Hanovre, la Suisse, le [Schleswig] Holstein, la Bavière, la Belgique, l'Autriche, la Galicie et même dans la Pologne russe. Aujourd'hui on est à la veille de l'introduire en France. Par lui seul, on espère pouvoir libérer la propriété d'une dette hypothécaire de plus de dix milliards, de l'énorme impôt foncier (14 pour 100) qui la ruine, et donner l'essor à l'agriculture.

Les institutions de crédit foncier de l'Allemagne, fondées par des associations privées, se divisent en deux catégories :

1. Les institutions créées à l'avantage exclusif des emprunteurs,
2. Celles fondées dans l'intérêt réciproque des prêteurs et des emprunteurs.

Les associations de la première catégorie sont plutôt des agences de prêts et d'emprunts; elles n'émettent pas de billets, mais seulement des obligations ou *lettres de gage* (Pfand-Briefe), portant, intérêt de 3, 3 1/2 et 4 pour 100, transmissibles sans frais et négociables à la Bourse comme les inscriptions de rentes.

Par ces institutions non seulement l'intérêt se trouve réduit, mais encore on est dispensé de l'obligation de payer en bloc le capital emprunté, celui-ci se trouvant soldé par voie d'amortissement, de manière que l'annuité à payer chaque année, intérêts et amortissement compris, ne dépasse pas 6 pour 100.

---

[1] *De l'organisation du crédit foncier,* par M. L. Wolowski, Paris, 1849.

La rapidité de l'extinction de la dette dépend du taux de l'intérêt et de la prime d'amortissement.

Le remboursement de ces lettres de gage se fait en numéraire, selon la quantité dont l'association dispose chaque semestre.

L'association exproprie directement et par premier privilège l'emprunteur retardataire. La procedure est sommaire.

Dans le grand-duché de Bade et dans le royaume de Hanovre ces institutions sont chargées également du rachat des dîmes et des redevences féodales.

Les institutions de la seconde catégorie sont des vraies banques. Parmi celles-ci, la Banque hypothécaire et d'Escompte de Münich, (Bayerische Hypotheken- und Wechselbank), est remarquable en ce qu'elle tient lieu d'association de crédit, d'agence d'emprunts et de prêts hypothécaires, d'assurances sur la vie et contre l'incendie, de caisse d'épargne, de mont-de-piété, de banque de dépôts, de circulation et d'escompte. Cette banque a le droit d'émettre du papier-monnaie au cours forcé.

Nous renvoyons le lecteur pour le détail de l'organisation et des opérations de ces institutions importantes aux ouvrages spéciaux [1].

Nous voulons maintenant esquisser le plan d'une banque hypothécaire et d'escompte à organiser dans le pays et par laquelle nous voulons opérer le rachat de la rente des paysans; ce plan nous comptons le déveloper plus tard dans un traité special.

Dupe cum am arătat înapoi (§[XVII]) numărul țăranilor clăcași în Valahia este de 330 000 familii, din care 200 000 pe domenurile private. Pentru despăgubirea acestii proprietăți avem a ne ocupa, căci pentru cea publică n-avem trebuință de credit.

Pămînturile care au a se da țăranilor sînt cele ce acum se află în stăpînirea lor, după legiuire, adecă numai 2/3 din oricare domen. Statul, spre a putea da la fiecare țăran pămînt potrivit cu cuvenita cerere a deputaților țărani în Comisia de la 1848, va îngriji a rări populația acolo unde nu va fi pămînt îndestul și a coloniza cîmpia. Luînd *la moyenne* a pogoanelor cerute de țărani avem 12 pogoane de fiecare țăran, care înmulțit[ă] cu 100 lei moyena prețului unui pogon, ne face 1 200 lei datoria fiecărui țăran către proprietar, care înmulțită cu 200 000 familii, face 240 milioane lei (80 milioane franci), suma ce trebue toți țăranii dupe domenurile private să plătească la proprietari.

Îndată ce se va legiui răscumpărarea rentei și se va hotărî prin espertiză prețul deosebit al pămîntului, potrivit localităților și bazîndu-se pe moyena a unui număr de ani înapoi, statul va organiza banca ipotecară pe însuși acele pămînturi ale țăranilor, la care se poate adăoga domeniile publice, împreună cu pămînturile țăranilor dupe dînsele. Banca, făcînd *le grand livre de la dette foncière*, va plăti deodată tot capitalul de 240 milioane la proprietari în *lettres de gage* de cîte 100, 200, 500 și 1 000 lei *au porteur* și purtînd un interes de 5 la 100 payable par elle chaque se-

[1] Nous recommandons les deux ouvrages suivants : *Des institutions de crédit foncier en Allemagne et en Belgique*, par M. Royer, Paris, 1846 ; *Du Crédit et des Banques hypothécaires*, par Charles Barre, Paris, 1849.

mestre en espèces ou en billets à vue, à volonté. Les lettres de gage, bons fonciers, ou billets hypothécaires à intérêt, n'importe le nom qu'on leur donnera, seront en réalité des rentes sur l'État, en même temps que rentes constituées sur le sol. Elles seront préférables et au numéraire métallique et aux papier des banques actuelles; car non seulement elles reposeront sur un fonds matériel, spécial et productif et double de leur valeur, et seront par consequent à la fois *signe* et *gage*, monnaie et valeur, deux éléments nécessaires à tout bon agent de change, mais encore elles porteront un intérêt régulier et seront remboursées en totalité chaque année un sixième et par voie de tirage au sort, de la sorte qu'au bout de six ans la banque aura repris et anéanti toutes les lettres de gage et les rentiers auront été remboursés en espèces ou en billets à vue de la banque d'escompte, à leur choix.

La solidité d'un tel placement, à l'abri de toute banqueroute et de toute baisse posible, par les garanties que nous lui donnerons et qui seront bien plus grandes que partout ailleurs, fera qu'au lieu d'avoir besoin d'un cours forcé, ces bons fonciers seront recherchés et négociés au-dessus du pair, comme ils le sont en Allemagne, bien qu'ils n'aient pas toutes les garanties que nous voulons.

Le paysan, pour s'acquitter de sa dette hypothécaire envers l'État paierait chaque année une annuité de 10 %, dont 5 % d'intérêt et 5 % amortissment. Il devra donc payer annuellement pour le capital de 1 200 piastri, qu'il doit 120 piastres; de cette manière en 15 années il sera acquitté de sa dette en ne payant que 75 pour 100 du capital nominal.

Acum suma de 120 lei înmulțită cu 330 000 familii clăcași pe domenurile private și publice, ne face 39 600 000 lei, care adunați ca dăjdiile statului pe trimestru și de perceptorii ordinari ai statului, vor intra în bancă spre a forma l'encaisse de la banque d'escompte et de circulation.

Nous comptons que sur ce dépôt la banque n'émettra pas annuellement une somme trois ou quatre fois supérieure, comme c'est la pratique des principales banques d'Europe (en Autriche elle l'est huit fois) mais une somme double seulement. Ainsi, la banque disposera annuellement d'une somme de 80 000 000 piastres sur laquelle elle paiera, le premier semestre les intérêts de la dette, soit 6 millions, aux propriétaires et à la fin de l'année encore 6 millions, les intérêts du second semestre; elle pourra retirer et anéantir, comme nous l'avons dit, par tirage au sort, pour 50 millions (de lettres de gage) [. . .]*.

Adaogă l-aceasta că în vreme de 5 ani statul dispozează de 28 milioane ce escomptează și aruncă în circulație, priimind interese, și că după aceea tot capitalul și venitul băncii rămîne în dispoziția sa și vom vedea că statul va cîștiga sume însemnate.

Les billets de banque, comme les lettres de gage, seront de 100, 200, 500 et 1 000 piastres. Ils seront toujours échangeables à la volonté du porteur contre espèces, sans cours forcé, étant suffisamment garantis par le numéraire en depôt de la banque, par les domaines et le crédit de l'État, par les terrains des paysans et par leur travail constant qui double chaque année l'encaisse. Cette encaisse pourrait même être augmentée

* Fila 162 lipsă din mssul A.

prin darea în depozit la bancă a tutulor capitalurilor ce astăzi zac fără folos în deosebite case publice, cum Casa Centrală, Casa Epitropiei orfanilor, caselor de la Ministerul Dreptății și deosibitele tribunale etc.

Les capitaux qui s'accumuleraient dans les caisses d'épargne qu'on organisera dans les villes (à part de ces caisses communes dont nous avons fixé l'emploi) (v. § [XXIII]) pourraient trouver avec le temps un excellent moyen de placement en lettres de gage, que la Banque pourrait émettre sur les domaines de l'État après l'expiration des cinq années.

De plus la banque ne se bornerait pas à être la débitrice des propriétaires, elle prêterait aussi des sommes sur hypothèque en lettres de gage aux propriétaires d'immeubles urbains et ruraux jusqu'à la concurence de la moitié de la valeur de l'immeuble hypothéqué, et rentrerait par cette opération dans l'ordre de toutes les institutions analogues de l'Allemagne et de la Pologne, dont nous avons parlé. Les prêts ainsi faits par l'État et sans qu'il lui en coûte rien, porteraient intérêts à son profit et lui créeraient un grand revenu. Cet intérêt serait perçu, comme l'impôt, par les fonctionnaires de l'État. Notre banque organiserait encore, comme celle de la Bavière l'institution des assurance sur la vie, contre les incendies, les épizooties etc. et, en cas qu'on parvienne à établir l'impôt sur le capital, en le transformant en assurance et les imposés en assurés, la banque deviendrait nécessairement le percepteur de l'impôt et le caissier général de l'État.

C'est par ces diverses missions que nous voulons donner à la banque, sans fusioner ses différentes parties et en donnant à chacune une administration spéciale et distincte, que nous pourrons réuniren un seul faisceau et rendre solidaires tous les éléments de la prospérité publique.

Nous n'avons pas voulu faire d'une association privée, mais de l'État le centre et le dispensateur du crédit territorial et public parce que c'est l'État qui donne le crédit, il ne le reçoit pas; parce qu'il est propriétaire d'un tiers de pays et quand même il ne le serait pas, l'État étant tout le monde, et par conséquent plus riche que tous les Rothchilds ensemble.

Ainsi, en nous tenant dans les règles les plus sages et les plus scrupuleuses de l'économie politique, sans recourir à aucun des moyens réputés violents, demandés par les socialistes du jour, ni aux billets hypothécaires improductifs, ni aux assignats, ni au papier-monnaie à cours forcé usité en Autriche et en Russie, nous pouvons organiser notre crédit public et territorial sur une vaste échelle; nous pouvons opérer facilement le rachat de la rente, fournir des capitaux abondants et à bon marché à l'agriculture, au commerce et à l'industrie et décupler pour le moins le revenu actuel du Trésor, tout en supprimant la capitation.

Spre a ne feri de abuzul care ar putea face guvernul din această instituție, noi o vom pune-o d-adreptul supt direcția Adunării țării, încredințînd administrația supremă a Băncii unui sfat ales la toți trei ani de Adunare și responsabil către dînsa.

Daca necesitatea d-a nu jigni interesurile de acum ale boerilor și de a ne ține de făgăduiala dată ne impune îndatorirea d-a fixa le taux légal de l'intérêt à 5%, iar nu mai jos, dar această necesitate trecînd, îndată, firește, abundanța capitalurilor va scădea interesul.

Am voit asemenea ca biletурile de bancă să nu fie mai mici de 100 lei spre a nu împedeca circularea numerarului. Și nu trebue a crede că abundența capitalurilor va izgoni numerariul metalic ce se află astăzi în țară, căci unde poate merge el ca să găsească un meilleur emploi que chez nous.

În Englitera nu ar căpăta decît 2 1/2 la 3 pentru 100, în Germania cel mult 3 1/2 și în Elveția numai 2%.

Asemenea nu ne putem teme că aruncînd în circulație 300 milioane, acest capital să ajungă a fi mai pregios de trebuințele țării.

Ce țară are mai multe și felurite trebuinți?

Ameliorația culturei agricole și pastorale, esploatarea comorilor de care sînt plini munții noștri, a verginilor păduri ce nu ne aduc nici un folos, canalizarea rîurilor, facerea șoselelor și a drumurilor de fer, dezvoltarea comerciului și a unor industrii manufacturiale, ce putem întroduce cu folos în țară. Ce de întreprinderi! Ce de mijloace pentru posesorii de capitaluri d-a le îndoi și întrei în puțini ani și într-aceeași vreme d-a însuti producția materială a țării.

Il est vrai que toutes ces entreprises feront enchérir la main d'œuvre, qui se trouverait insuffisante, mais des ouvriers et des colons des pays voisins s'empresseront d'accourir pour rétablir l'équilibre naturel.

Tocmai pentru a deschide acest cîmp de bogăție proprietarilor, a le da mijloace d-a se scăpa de datoria ipotecară care îi silește à avoir recours au renouvellement et à la fin à être expropriés și încă spre a le păstra deocamdată venitul actual de 5% din domenuri, cerem organizarea creditului teritorial spre a le plăti deodată tot capitalul en lettres de gage.

Almintrelea ne-ar fi fost lesne fără acest credit a face împroprietărirea, hotărînd ca țăranul să plătească d-a dreptul boerului anuitatea anuală ce îl îndatorăm acum a plăti statului. Acest mijloc vor fi firește siliți a-l priimi toți proprietarii care au inteligența și voința binelui, daca statul se va împotrivi împroprietăririi.

Este însă adevăr că prin creditul teritorial și prin dreptul de remboursement forcé des lettres de gage ce am păstrat statului, el, precum și țăranii, se folosesc. Avantagiurile țăranilor sînt că în loc să plătească o rentă vecinică de 22 lei pogonul (§ [XVI]) și în zile de lucru de trei ori atît, vor plăti numai 10 lei, și aceasta numai 15 ani, dupe care vreme rămîne stăpîn desăvîrșit pe pămînt, fără a mai avea a da nimic. Ei vor dispoza încă de un pămînt îndoit de cel ce are acum, și munca fiind liberă, toată a lui și căutată, va fi bine plătită și se va îmbogăți. De vom socoti că îi va veni acum cu greu a plăti anuitatea de 10%, atunci lesne o putem reduce acum, quitte à l'augmenter par la suite, la 2% sau la 1%, rămîind astfel a plăti o anuitate de 7 sau 6 lei % pe an. În cel dintîi caz îi va trebui 28 ani și în al doilea 41 spre a se plăti.

Întocmirea băncii noastre și foloasele ce statul va dobîndi dintr-însa ne va pune în stare a-l ușura pe țăran din plata dăjdilor directe și a-l face a plăti de 5 ori mai puțin, căci, firește, el nu poate plăti impoziția funciară pînă nu-și va răscumpăra pămîntul.

Organizaţia creditului cere o bună lege ipotecară.

Creditul, împroprietărirea şi impoziţia necesitează un cadastru a ţării întregi şi a tutulor moşiilor în parte, atît boereşti cît şi ale ţăranilor. Regulamentu hotărîse aceasta, dar boerii s-au împotrivit pînă acum, temîndu-se a nu se da pe faţă răpirile ce au făcut asupra moşnenilor.

Înaintarea şi reforma în cultura de acum a ţării necesitează organizarea unui Minister de agricultură, însărcinat să soliciteze progresele ei prin soţietăţi agricole şi ferme modele (fermes-modèles).

[XXVI]

În toată această scriere să fi băgat de seamă că noi am coprins mereu bunurile clerului şi ale monastirilor, atît pămînteşti (indigènes) cît şi acele qu'on désigne sous la dénomination de monastères grecs, între domenele publice.

Este aceasta oare o nouă spoliaţie ce revoluţia voia să facă? Este oare un atac mai mult în contra dreptului proprietăţii?

Am arătat înapoi (§ III) origina şi principele pe care s-a făcut donaţiile clerului şi comunităţilor mănăstireşti.

Pe la începutul secolului al XVII, grecii întorcîndu-se în ţară, dupe cum am văzut (§ [III]), şi ajungînd şi la domnie, spre a-şi întemeia puterea viţei lor asupra românilor, începură a aliena monastirile ţării în favorul monastirilor greceşti de la Muntele Atos, Rumelia, Ierusalim şi Muntele Sinai. Această alienare supără pe români şi adăogă ura lor asupra grecilor, astfel că o reacţie naţională făcîndu-se împotrivă-le, şi Matei Basarab, urcîndu-se pe tron la 1632, dete un act prin care luă înapoi acele donaţii, supt pricinuire că ele se făcuseră en dehors de la légalité şi fără ştire Adunării ţării. Acest act fu renoit de domnul Costandin Basarab la 1654. În tot cursul acestui secol al XVII, plin de lupta între boerii ţării şi fanarioţi, soarta monastirilor urmă soarta partidei domnitoare. Cînd venea grecii în putere, închina monastirile la cele greceşti, cînd venea boerii la putere le lua îndărăt. Dar boerii căzură în sfîrşit la 1715, şi fanarioţii, domnind fără rivali, putură în voe a aliena monastirile cele mai însemnate ale ţării, făcînd din-trînsele un cuib şi nişte cetăţui ale fanariotismului.

Cu toate acestea arendaşii fanarioţi care guverna ţara nu putură să dea la monastiri greceşti drepturile de proprietate asupra donaţiilor monastireşti, căci chiar aceste comunităţi nu avea asemenea drepturi. Dupe actele alienaţiilor ese că monastirile ţării nu trecea cu bunurile lor în posesia celor greceşti, ci numai se *închina* (dédiées), caracter şi denominaţie ce chiar astăzi port. Această *închinare* aducea acest folos, că din veniturile monastirilor, după ce se lua anual: 1) sumele pentru îndeplinirea tutulor facerilor de bine cu care era însărcinate de donatori; 2) impoziţiile către stat; 3) cheltuielile pentru ţinerea bisericii şi a comunităţii, apoi din prisos, de era, se trimitea o parte supt titru de milă la monastirea grecească la care era închinată. Dreptul călugărilor greci, dar, se mărginea la un drept *la milă* (droit à la charité) din prisos [1]. Era cu totul oprit aceastora d-a trimite în ţară egumeni d-ai lor spre a cîrmui monastirile.

---

[1] Voir dans les archives de la Métropolie un acte du prince Nicolas Mavrocordat, 1715

Dar această clauză decăzu și, prin domnii fanarioți, dobîndiră mai întîi dreptul d-a trimite niște priveghetori și apoi și egumeni, cu condiție numai ca aceștiea să fie priimiți și întăriți de domn. Aceste abuzuri nemulțumiră țara, și alți domni, tot fanarioți, le precurmară. Există într-aceasta mai multe acte însemnate de la domnii Ipsilante (1780) Hangerliu (1797) și Caragea (1816), cum și cărți de la mai mulți patriarși, întărind și lămurind drepturile țării. Condicile (les codes), încă, ce după vremi a cîrmuit țara, cum a lui Matei Basarab, a lui Ipsilante, a lui Caragea, dovedesc îndestul că niciodată, chiar comunitățile monastirești din țară nu s-au bucurat de titru de proprietate. Aceste legi refuzează călugărilor dreptul d-a dispoza supt nici un chip de bunurile monastirești, nici a vinde, nici a face schimb, nici a face împrumuturi, nici a pune depozit sau ipotecă, nici a tăia pădurile etc.

La 1822 răsturnîndu-se fanarioții și numindu-se domni pămînteni, țara reclamă întoarcerea monastirilor și Poarta o aprobă printr-un firman, și de atunci monastirile grecești se luară de stat și se cîrmuiră de dînsul pînă la 1830, cînd rusii le întoarseră imediat la greci, peste voia țării.

Regulamentu de la 1831, organizînd chestia monastirilor, hotărî că atît monastirile țării, cît și cele închinate se vor aduce la destinarea lor primitivă și vor da statului o parte din veniturile lor pentru ținerea instituțiilor de binefacere, cu atît mai mult, căci prin Regulament aceste monastiri se scutea de dăjdiile ce plătea pîn-atunci și veniturile lor creștea prin noua legiuire a proprietății. Dar călugării greci protestară și se opuseră l-aceasta, zicînd că li se calcă dreptul de proprietate și nu vor a cunoaște Regulamentul. Generalul Kisselef, ce cîrmuia atunci țara, numi la 1834 o Comisie spre a se înțelege cu călugării greci. Generalul Mavro și Știrbei, astăzi hospodar, făcea parte din acea Comisie. Exarhii monastirilor grecești stăruind în părerea lor, cu toate că li se dovedi de Comisie prin acte temeinice că nu sînt proprietari, Comisia închee raportul său către prezidentul, că de vreme ce grecii nu vor a cunoaște Regulamentul, în ce le e defavoritor, nu se pot folosi de avantagiurile ce acesta dă domenurilor și prin care s-a înzecit veniturile; prin urmare hotărăște ca toate aceste domenuri să se arenduiască de stat, care să aibă a da la monastiri, anual, veniturile, astfel precum era înaintea Regulamentului, oprind și dintr-acesta dăjdiile ce plătea atunci statului ca și toate îndatoririle de binefaceri și cheltuiala și a comunității și a bisericii; iar prisosul ce prin Regulament se aduce venitului să rămîe tot pe seama statului. Generalul Kisselef aprobă această hotărîre. Dar călugării izbutiră prin ambasada rusă la Constantinopol și prin învoirea Rusiei și a Turciei, fără consultarea țării, se călcă Regulamentu și se hotărî ca pînă în zece ani grecii să stăpînească în pace și nesupărați de nimeni monastirile și să ia toate veniturile, fără a da nimic către stat. Nu mai vorbim de binefacerile ce trebuia ele să facă, căci acele încetaseră de mult.

Domnii ce urmară dup-aceea, Ghica și în urmă Bibescu, se luptară într-adevăr pentru drepturile țării, dar fără a izbuti nimic.

Rusii, protectorii călugărilor greci, propuseră în sfîrșit, la 1843, niște condiții prin care atît călugării și monastirile închinate cu toate domenurile, cît și țăranii dupe dînsele, se transforma cu totul în supuși rusi (sujets russes). Acest chip de protecție fuse neplăcut atît la români cît și la călugări și aceștia refuzară propunerile Rusiei. Spre a-i sili a le

priimi, Rusia déchaîna Bibesco qui, à l'exemple du Prince Ghica, se mit à spolier à son propre profit et à celui de ses parents les higoumènes grecs. Il fit tant, que ceux-ci, pour être protégés contre les princes et les boyards, se soumirent en 1847 à toutes les conditions voulues par la Russie. Quant aux Roumains, on ne leur fit pas même l'honneur de demander leur adhésion; on la leur imposa par firman.

Et c'est la Turquie qui decida que les Valaques continueraient à payer de leur argent les agents révolutionnaires dont la Russie se servait pour renverser son empire.

La révolution est venue simplifier la question et dit : Les communautés religieuses ont été des dépositaires infidèles; elles se sont approprié les revenus, dont elles ne devaient être que les distributrices au profit du public; c'est à l'État, de s'occuper à l'avenir de remplir les volontés des donateurs, par les institutions de bienfaisance. Les actes individuels par lesquels les princes phanariotes ont aliéné ces monastères au profit des moines grecs sont illégaux, car ils n'ont pas eu l'assentiment des États du pays, États reconnus par la Turquie elle-même, car c'est à eux que de tout temps elle adressait ses firmans; que du reste ces actes mêmes ne conféraient aux moines grecs qu'un droit à la charité, droit que le peuple leur garantit, à la condition que ce sera l'État qui se chargera de leur faire l'aumône. Enfin la révolution en appellait au respect du firman de l'an 1822, qui assurait à l'État la possession des biens des monastères, conquête de la révolution de 1821. En cela le peuple roumain n'a voulu que faire chez lui ce que toute l'Europe monarchique, la Russie y compris, a fait chez elle.

[XXVII]

Telles sont les idées sociales de cette révolution roumaine de 1848, tombée sous les efforts coalisés de la Russie haineuse et de la Turquie complaisante par timidité.

Credem însă a fi arătat că nici o revoluție nu fusese mai giustă mai necesarie. Ce trebuia să facă acest popol român, lipsit de pîinea din toate zilele, de proprietate, de securitate, de tot felul de libertate și garanție, de industrie, de comerciu, de legi și de dreptate? Dat în prada unei oligarchii de bureocrați, despoți fricoși, incapabili, corupți, răpitori, trăind prin ilegalități și abuzuri, meprizînd morala și omenirea, esploatînd țara în folosul lor și lăsîndu-se și ei a fi esploatați de rusi, tirani către patria lor, robi către dușmanii ei. Și acest Regulament, pentru menținerea căruia două puternice împărății s-au sculat cu armele lor nenumărate spre a-l impune cu sila unui mic popol nearmat, ce nu le provocase și le cerea dreptate, mai esista el oare la 1848? Nu fusese el călcat pe rînd (tour à tour) chiar de acei ce i-l impuseseră iar cu sila, la 1831, de Rusia în mai multe rînduri, cînd d-adreptul, cînd prin Turcia, de partida fanariotă supt Ghica, de partida ciocoilor supt Bibescu? Se mai află oare vreun articol dintr-însul care să nu fie faussé, violé, méconnu, oublié!

Țara nu se află oare fără nici o lege în prada (livrée) celui mai cumplit arbitrariu și a abuzurilor celor mai rușinoase și mai uricioase (les plus honteux et les plus odieux)?

Cum poporul ar fi mai putut respecta o legiuire ce n-o respectase acei ce a făcut-o și care acum nu mai esistă? Cum ar fi putut el, ale cărui plîngeri nu le asculta, să iasă din această stare grozavă (affreux état) et faire entendre sa voix decît printr-o revoluție?

Această revoluție fu mare, frumoasă, generoasă. Dușmanii poporului urmară a trăi în mijlocul lui fără nici o temere, fără să li se facă nimic. De trei ori se ispitiră a lua armele și a ataca revoluția, de trei ori poporul biruitor ertă cu generozitate, fără a pedepsi nici pe facțioșii (les factieux) prinși cu armele în mînă.

Ciocoii și fanarioții coalizați cu rusii luară puterea în mînă și răspunseră l-atîta generozitate printr-o reacție nemilostivă, implacabilă (implacable). Ei decimară capii poporului prin închisori și exiluri, ei munciră gloatele prin despueri, impozitii și chinuiră femeile și fetele lor; ca niște furii infernale întinseră cu rusii de mînă dansul prin sîngele vărsat al acestui popol și intonară cîntări de veselie pentru durerile și umilințiile patriei comune.

Turcii contemplară în tăcere, l'arme au bras, această chinuire grozavă a unui popol care se ridicase în favorul lor, și care prin revoluția sa dete Turciei o popularitate și o putere morală de care ea niciodată nu s-a bucurat, de care nici un guvern altul nu se bucură azi în Europa [1].

Și cu toate aceste ambele puteri, pîn-a nu răsturna revoluția, au luat angajamente solenele către popol, prin acte oficiale, că îl vor mîntui de acea legislație monstruoasă ce îl chinuiește de 18 ani.

Aceste angajamente fură repetate în urmă în senedul de la Balta, care, deși buleversă și călcă tot dreptul public al Principatelor în favorul Rusiei, dar giustifică revoluția, zicînd: „L'on procèdera aux améliorations organiques que réclament la situation actuelle des Principautés et les abus qui s'y sont introduits". Aceste reforme încă le așteptăm.

Comiteturile de reformă numite din poruncă (d'office), fură mărginite numai în chestia proprietății. Era într-adevăr chestiea cea mai principală a revoluției și izvorul tutulor relelor care bîntueşte această soțietate a cărei bază e defectuoasă; dar se cădea oare a evita pe toate celelalte?

Asupra acestii chestii însuși boerii se împărțiră în comisiea Moldovei; unii pretinseră că proprietarii sînt nedreptățiți de țărani și li se cade o despăgubire din partea statului, dar că privind că statul se află în lipsă și datorii, și că boerii, ca nobili, trebue să fie generoși, să fie rugați a se mulțumi cu Regulamentul. Celălalți declară „que la misère hideuse qui ronge les paysans provient non des abus des propriétaires, mais des abus de l'administration". Ils conclurent au maintien du Règlement, moins la dîme, qui est abolie. Or ceci n'est pas un allègement, car la dîme avait été déjà abolie depuis plusieurs années et remplacée par un certain nombre de journées de travail, qu'il n'y avait plus moyen d'exiger du paysan.

Le rapport du Comité des réformes de la Valachie est plus curieux. Il vient rendre un long hommage au principe de l'appropriation du paysan

[1] Să spuiu în notă că în Moldova boerii și femeile a avut o purtare frumoasă [demnă] către rusi.

que naguère les mêmes boyards traitaient de comunisme, mais il déclare cette mesure impossible à réaliser pour le moment en Valachie, par ce que les bras n'étant pas en rapport avec l'étendue du pays, il faut maintenir l'esclavage pour l'avantage du boyard, grand producteur. Ce qu'on doit faire pour le paysan c'est de lui créer des besoins et pour cela il faut lui imposer une plus grande somme de travail obligatoire. C'est ce que le Comité fait en astreignant le paysan à la culture annuelle de deux pogones au profit du propriétaire. La rente estimée en argent se trouve augmentée d'une trentaine de piastres.

Les ciocoï ont parlé. Ils sont resté toujours les mêmes ; deux révolutions populaires, arrivées en moins de trente ans, ne leur ont rien appris. Incapables de se sauver eux mêmes et de sauver leur patrie par un effort généreux et par la justice, ils sont fatalement entraînés à leur ruine et à une destruction violente comme leurs prédécesseurs, les boyards, qui leur viendra par la vengence du peuple, ou par le niveau despotique du Czar, selon le sort que la providence réserve à ce pays et à la liberté du monde.

En attendant ils sont rongés, plus que jamais, par l'usure.

Ce n'est donc pas sur les boyards que nous comptons, et en conscience, actuellement nous ne pouvons plus les rendre responsables de ce qui se fait dans le pays.

Ils ont si bien agi qu'ils ont mis leur patrie dans les mains de l'étranger en sorte que maintenant [même] s'ils voulaient le bien, ils ne pourraient peut-être le faire.

C'est aux deux empires, de la Russie et de la Turquie, que nous sommes forcés de nous adresser pour le moment. Et malgré la haine que nous portons à la première, malgré l'affection que nous avons pour la seconde, nous rappellerons à toutes les deux les engagements qu'elles ont pris de faire le bonheur de ce peuple malheureux et nous leur dirons ; Quand on s'arroge le droit de s'occuper du sort d'un peuple, comme vous l'avez fait à l'égard des Roumains, et qu'on neutralise toute action de ce peuple sur lui-même, en violant le plus cher de ses droits, outre qu'on s'impose un devoir sacré, on assume une immense responsabilité et on devra rendre un jour un compte sévère à Dieu, à l'humanité et à ce peuple si on l'a indignement trompé et replongé dans le malheur dont il venait de s'affranchir.

Finis opus.

NOTE ŞI MATERIALE

16. Drepturile românilor către Înalta Poartă

B.A.R., *Msse rom.*, 3131, 14 file, autograf, cu adăugiri și ștersături. Arhiva N. Mandrea, copie incompletă de altă mînă, 7 file, cu o adăugire și cîteva corecturi de N. Bălcescu, *An. Ac. Rom.*, S. II, t. XIX (1896–1897), Adm. și Dezb., Buc., 1897.

Ediții:

Popolul suveran, Buc., I, 1848, nr. 15, 2 august, p. 57–58; nr. 16, 6 august, p. 62–64 [nesemnat].

Invetiatorul satului, Buc., V, 1848, nr. 16, 8 august.

Drepturile românilor către Înalta Poartă, Buc., 1848, 12 p.

Romania, Verantwortlicher Redacteur S. J. Petri. Buk., 1848, nr. 16, 11/23 august; nr.17, 14/26 august, p. 61–62; sub titlul: *Die Verpflichtungen der Romänen gegen die Hohe Pforte.*

Foae pentru minte, inimă și literatură, Brașov, an. XI, 1848, nr. 43, 25 octombrie, p. 341–344.

N. Mandrea, *Din hîrtiile lui Bălcescu*, în *Convorbiri literare*, XXVI, 1893, nr. 12, 1 aprilie, p. 1028–1033.

Anul 1848 în Principatele Române, III, 1903, p. 175–179.

N. Bălcescu, *Opere, Scrieri istorice, politice și economice*, ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane, t. I^{1-2}, Buc., 1940; t. I^2, p. 261–267.

— Scriitorii români moderni. Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II".

— *Opere*, I–II, Buc., Edit. Acad., 1953, I, Studii și articole, p. 225–230.

— *Válogatott Munkái*, Összeállította, elöszóval és jegyzetekkel ellátta Balogh Edgár, Buc., 1956, p. 139–140 [fragment].

— *Opere alese*, ediție îngrijită de Andrei Rusu, cu o introducere de Gh. Georgescu-Buzău, I–II, Buc., 1960; I, *Scrieri istorice și sociale*, p. 238–243.

— *Scrieri alese*, ediție de Andrei Rusu. Prefața de Paul Cornea. Cronologie de Horia Nestorescu-Bălcești, Buc., 1973, p. 88–93.

Începînd cu nr. 15, din 2 august 1848, N. Bălcescu ia conducerea ziarului *Poporul suveran* în locul lui D. Bolintineanu și Al. Zane, trecuți ca redactori; la p. 60, jos, apare ca redactor responsabil. Dar N. Bălcescu rămîne în această funcție numai la numerele 15, 16, 17, **18**; cu nr. 19 din 16 august, redactor responsabil devine D. Bolintineanu; schimbarea s-a datorat plecării lui N. Bălcescu la Constantinopol. Odată cu schimbarea redactorului responsabil, ziarul înregistrează unele modificări; în primul rînd își mărește formatul; de la formatul 4° trece la formatul in folio; titlul *Poporul suveran* adoptă forma latinizată: *Popolul suveran;* în plus i se adaugă ca subtitlu cunoscuta maximă: *Vox populi, vox Dei*, cu traducerea dedesubt: *Glasul poporului glasul lui Dumnezeu*. Titlul ziarului era preluat din publicistica jurnalistică a revoluției din februarie. Sub redacția lui A. Salières, la 26 martie 1848 apărea la Paris ziarul: *Le peuple souverain*. Journal des travailleurs, cu lozincile: Liberté, égalité, fraternité, solidarité, unité.

Despre publicarea articolului în ziarul german din București: Niculina T. Samoilă. *Nicolae Bălcescu în România, revista germană pașoptistă din București*, în *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu*, 1970–1971, p. 695–698.

În fruntea primei file noua redacţie a ziarului românesc publică următoarea înştiinţare: „Redactorii acestii foi, văzînd trebuinţa ce naţia simte astăzi de o foae care să dezvolteze principele constituţiei noastre şi să trateze mai cu întindere toate chestiunile atît din lăuntru cît şi din afară, au chibzuit a-i da formatul ce se vede.

Redactorii sînt: d. N. Bălcescu, C. Boliac, Gr. Alecsandrescu, D. Bolintineanu, P. Teulescu, A. Zane.

Oricine va voi a trimite articole, redacţia le va primi cu plăcere.

Persoanele care au răspuns abonamentului pe trei luni, li se va trimite foaea pînă la terminul respectiv, fără a li se mai cere vre un adaos".

Micul studiu de drept internaţional public alcătuit în mare grabă, după cum lesne se poate constata, îşi are originea în două consideraţii: N. Bălcescu îşi propune, pe de o parte, să facă cunoscută poziţia revoluţiei în privinţa situaţiei internaţionale a Ţării Româneşti — în special în relaţiile cu Turcia, pe de altă parte să combată tendinţele capitularde ale unei fracţiuni din conducerea mişcării, care părea deja hotărîtă să recunoască Porţii dreptul de a interveni în politica internă a Principatului. Larga publicitate făcută acestui articol prin tipărirea sa în publicaţii periodice din ţară, în *Foaia* din Braşov şi prin extras, lasă a se vedea intenţia cel puţin a autorului, de a atrage interesul opiniei publice în această problemă.

Pentru a determina corect situaţia Principatelor, N. Bălcescu readuce în discuţie faimoasele „tratate", deja cunoscute. Ceea ce este nou în această privinţă este interpretarea pe care le-o dă, în primul rînd asupra valabilităţii lor, în al doilea asupra caracterului lor. Autenticitatea documentelor nu este pusă nici un moment la îndoială. Tratatele ar fi fost încă valabile pentru că nici una dintre părţi nu le-ar fi denunţat expres. Tratatul de la 1460, care ar reedita clauzele celui din 1393, cu simpla deosebire a majorării tributului, „încă şi astăzi formează dreptul public al ţării, cum se numeşte acum, capitulaţiile ei cu Poarta", spune în timpul exilului (*Introducere la Românii supt Mihai vodă Viteazul*, ed. A. I. Odobescu, 1878, p. 13—14). Ambele ar fi nişte „tratate" de protecţie şi nici într-un caz „tratate" de supunere. Teza dreptului de autonomie a Principatului prin invocarea unor tratate internaţionale este, într-o anumită măsură, proprie revoluţiei din Ţara Românească. „Tratatele" sînt citate, de pildă, încă din 1837 de M. Kogălniceanu, dar pe cînd, după părerile acestuia, „tratatul" din 1393 este un act de supunere prin care ţara şi-ar fi pierdut independenţa, după N. Bălcescu, dimpotrivă Turcia prin aceste tratate a garantat autonomia Principatului (M. Kogălniceanu, *Opere*, I. *Scrieri istorice*. Ediţie critică adnotată cu o introducere şi note de Andrei Oţetea, Buc., 1946, p. 130). Este evident că la 1848 teza valabilităţii tratatelor era determinată de caracterul care li se atribuia. Noua teză a fost elaborată probabil în preajma revoluţiei; în însemnările pe care N. Bălcescu le face în cartea lui M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie*, la pasajul respectiv nu formulează vreo rezervă, ci consemnează numai o observaţie asupra greşelii de dată în ceea ce priveşte convertirea lunii turceşti (Virgil Cândea, *Histoire de la Valachie, de M. Kogălniceanu, adnotată de N. Bălcescu*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, II, 1957, p. 96, 107).

N. Bălcescu a preluat „tratatul" din 1393 probabil din D. Fotino, care — după cum se ştie — a pretins că le reproduce după nişte copii extrase de banul Ioan Văcărescu din arhivele Constantinopolului, iar pe cel din 1460 poate din Wilkinson, în tot cazul ambele „tratate" sînt inserate în M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, I, ed. Al. Zub, p. 89 şi 106. Unele din elementele „tratatelor" le-a cunoscut, desigur, din mssul *Genealogia Cantacuzinilor*, scriere importantă pentru informaţia sa istorică şi care, după cum s-a arătat, este punctul de plecare al redacţiei capitulaţiei, în forma pusă în circulaţie de D. Fotino (I. Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Buc., 1919, p. 245 şi urm.). Tratatul din 1460 îl publicase şi Tunusli. Ambele au mai apărut în presa românească, în alte versiuni. *Poporul suveran*, I, 1848, p. 43 dă pe cel din 1460.

N. Bălcescu a înțeles că Țara Românească și, în primul rînd, guvernul revoluționar de la 1848 trebuie să tragă toate consecințele din prevederile acestor „tratate" ; mai întîi de toate, dreptul ei la autonomie. În numele acestui drept a combătut politica adoptată de Locotenența domnească față de intervenția turcă și a reclamat apărarea cu orice preț a independenței țării, chiar cu armele. În privința poziției de drept a Principatului față de turci, el scria lui A. C. Golescu la 4 martie 1850 următoarele : „La Lieutenance inaugura son avènement en sacrifiant par un acte public remis à Soliman l'autonomie du pays, malgré l'opposition que nous lui fimes. Tes frères ont trempé aussi dans cette malheureuse action. Depuis lors la révolution politique fut sacrifiée et abandonnée, comme l'avait déjà été la révolution sociale, car je vous l'ai dit, notre droit de faire la révolution n'était que celui d'autonomie. Quelque jours après, je me trouvai à Constantinople et parlant avec Cor j'ai prononcé le mot de révolution : « Vous ne pouvez plus rien réclamer, me dit-il, au nom de la révolution. Maintenant vous êtes soumis ; vous ne pouvez plus parler au nom du droit révolutionnaire. Vous devez tout attendre, selon la déclaration de votre gouvernement, de la bonne volonté du sultan ». Il avait raison. Ainsi c'est Soliman-pașa, c'est la Lieutenance, c'est n'est pas Fuat qui a renversé la révolution. Celui-ci n'a fait que substituer un Caimacam aux trois Lieutenants. La révolution n'existait plus. La Lieutenance le savait bien, quand elle n'a pas voulu convoquer la Constituante, avant d'obtenir l'autorisation de Constantinople. La révolution était à recommencer. C'était la mon opinion et celle de Ghica" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 282–283).

„Tratatele" au avut, ca izvoare istorice, o destul de largă circulație, fie prin intermediul unor scriitori străini, fie prin publicistica românească.

Tezele de la 1848 au exercitat o mare influență politică ; ele au fost reluate și susținute de numeroși publiciști români și străini cu interpretări asemănătoare acelora date de N. Bălcescu. Semnalăm următoarele publicații, pe lîngă care multe altele s-ar putea adăuga : *Memoire justificatif de la Révolution roumaine de 11/23 juin 1848*, Paris, 1849 ; G. Chanoi, *Dernière occupation des Principautés danubiennes par la Russie*, Paris, 1853 ; *Scurtă deducere istorică a tratatelor încheiate în privința Țărei Românești* în *Gazeta de Transilvania*, 1853, nr. 101, 19 dec. ; nr. 102, 23 dec. ; nr. 103, 26 dec., și nr. 104, 30 dec. ; Th. Lefebre, *Etudes diplomatiques et économiques sur la Valachie*, Paris, [f. a] ; B. Boierescu, *La Roumanie après le traité de Paris du 30 mars 1856*, Paris, 1856 ; N.Istrati, *Despre puterea legislativă și privilegiile principatelor Moldo-Române* (cu trad. franceză), Iași, 1856 ; P. Bataillard, *Premier point de la question d'Orient. Les Principautés de Valachie et de la Moldavie devant le Congrès*, Paris, 1856 ; *Presa franceză și Principatele române*, articole extrase din *Zimbru* de T. Codrescu, Iași, 1856 ; A. Sanejuand, *Les Principautés roumaines devant l'Europe*, Paris, 1857 ; J. A. Vaillant, *Actes diplomatiques constatant l'autonomie politique de la Roumanie*, Paris, 1857 ; C. Hurmuzachi și Ion Maiorescu, *Dezvoltarea drepturilor Principatelor Moldo-Române în urma tractatului de la Paris din mart 1856*, Bruxelles ,1857 ; *Buletinul ședințelor Adunării Ad-Hoc a Moldovei*, Iassi, 1857, nr. 1 ; *Les Principautés roumaines et l'Empire Ottoman*, Paris, 1858 ; A. Ubicini, *La question des Principautés devant l'Europe*, Paris, 1858 etc. Cp. I. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, în *An. Ac. Rom.*, Ser. II, XXXVIII, 1915–1916, cu o bibliografie asupra literaturii capitulațiilor la mijlocul secolului trecut, p. 151, nota 3.

K. Marx însuși a invocat tezele românești în favoarea independenței Principatelor. În articolul publicat în *New York Daily Tribune*, nr. 4134, din 19 iulie 1854, analizînd tratatele din 1393, 1460 și 1511 spune următoarele : „Din aceste capitulații, care continuă să fie și azi în vigoare, întrucît n-au fost anulate prin nici un fel de tratat ulterior, reiese că Principatele dunărene sînt două state suverane, sub suzeranitatea Porții căreia îi plătesc tribut, însă cu condiția ca Poarta să le apere de toți dușmanii din afară, oricare ar fi ei, și totodată să nu se amestece sub nici o formă în treburile lor interne. Turcii nu numai că n-au dreptul să pună Valahia sub o ocupație străină, dar le este interzis și lor să treacă pe teritoriul Valahiei fără un motiv serios. Mai mult decît atît : din moment ce turcii au încălcat în felul

acesta prevederile capitulaţiilor încheiate cu valahii [...] şi-au pierdut dreptul la suzeranitate..." (Marx, Engels, *Opere*, vol. X, Buc., 1961, p. 329); K. Marx, *Însemnări despre români* (Manuscrise inedite). Publicate de A. Oţetea şi S. Schwann [Introducere de A. Oţetea şi G. Zane], Buc., 1964).

Teza de la 1848 a înregistrat un prim succes diplomatic cu ocazia Protocolului încheiat la Constantinopol, în 11 februarie 1856, cînd „tratatele" sînt recunoscute chiar de Poartă, care *confirmă privilegiile şi imunităţile* acordate de Baiazed I şi Mahomed II. Este drept că tratatul din 30 martie 1856 nu le mai menţionează, ceea ce va obliga pe unii din fruntaşii români să dea unele interpretări nu tocmai juste acestei omisiuni; de ex. Ion Brătianu explica această omisiune prin faptul că aceste tratate „sînt de mult intrate în domeniul dreptului european" (D. A. Sturza, *Însemnătatea Divanurilor ad-hoc din Iaşi şi Bucureşti în istoria renaşterii României*, IV; *Lucrările Divanului ad-hoc din Iaşi şi Bucureşti*, în *An. Ac. Rom.*, Sec. ist., XXXIII, 1912, p. 743). Dar ele reapar în textul Convenţiei de la Paris în 1858, ceea ce, cu drept, a făcut pe V. Boierescu să afirme că noua menţiune este de mare importanţă pentru români, deşi forma în care este făcută nu este satisfăcătoare, întrucît Convenţia vorbeşte de capitulaţii, deci de acte de voinţă unilaterală şi nu de „tratate" (Ghenadie Petrescu, D. A. Sturza, şi D. C. Sturza, *Acte şi documente privitoare la istoria renaşterii României*, vol. II, Buc., 1889, p. 409–410).

În Divanurile Principatelor „tratatele" au fost invocate în repetate rînduri. Punctul întîi din cele şase votate de Divanul ad-hoc al Moldovei reclamă „respectarea drepturilor Principatelor şi în special a autonomiei lor, în cuprinderea vechilor capitulaţii încheiate cu Înalta Poartă în 1393, 1460, 1511 şi 1634"; la fel în unul din cele patru puncte votate de Divanul ad-hoc al Ţării Româneşti, care publica în anexele rezoluţiei şi textele tratatelor (D. A. Sturza, *op. cit.*, IV, p. 674, 736). În cursul dezbaterilor tratatele fuseseră deseori invocate, atît într-un divan cît şi în celălalt; M. Kogălniceanu, I. Brătianu, C. Hurmuzachi, Anastasie Panu, rînd pe rînd, le aduseseră în discuţie ca bază nu numai a relaţiilor externe, ci ca temei pentru regimul juridic al străinilor, raporturile comerciale cu statele străine etc. (D. A. Sturza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente*, VI, p. 64, 68, 74, 188, 190, 196; D. A. Sturza, *op. cit.*, IV, p. 609, 618, 638, 641, 727, 728). Noua istoriografie, rectificînd datele şi lăsînd deoparte vechile plăsmuiri, admite că plata primului haraciu, la 1415, n-a însemnat supunere faţă de turci, şi că Mircea era un „suveran deplin, liber în ţara lui" (*Istoria României*, vol. II, p. 383).

Despre plăsmuirea acestor capitulaţii: N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihai Cantacuzino*, Buc., 1902, p. 68, nota 3, p. 495; idem, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, p. 76–77; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a V-a, Buc. 1946, p. 481.

Cp. G. G. Florescu, *Unele aspecte ale concepţiei lui N. Bălcescu despre suveranitatea ţărilor române*, în *Studii şi cercetări juridice*, VI, 1961, p. 597–623; şi *Nicolae Bălcescu et la Porte Ottomane; Contribution à l'étude des relations entre les Pays roumains et l'Empire Ottoman*, în *Studia et Acta Orientalia*, IV, 1962, p. 45–67; şi *Aspecte privind poziţia internaţională a Ţării Româneşti în anul revoluţionar 1848*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, III, Buc., 1963, p. 3–36; Maria Ecaterina Florescu, *Nicolae Bălcescu's conception of international relations*, în *Revue roumaine des études internationales*, 1971, nr. 1, p. 139–150. Cercetări mai noi de fond asupra problemei capitulaţiilor: Ştefan Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I, „Întemeietorul", pînă la Mihai Viteazul*, Buc., 1970. O excelentă expunere a problemei capitulaţiilor în istoriografia noastră: Al. Zub, *Mihai Kogălniceanu istoric*, Iaşi, 1974, p. 507–521, de asemenea tot Al. Zub, în *Notele* ediţiei M. Kogălniceanu, p. 342.

Însuşirea unor teze politice şi aplicarea lor necritică, în cercetarea istorică, au făcut ca vechile capitulaţii şi chiar interpretarea lui Bălcescu să fie readuse în discuţie în studii foarte recente, şi actele dovedite de mult ca plăsmuiri să fie considerate din nou ca adevărate tratate moderne, şi deci surse de drepturi şi obligaţii internaţionale (vezi Dumitru V. Firoiu, *Statutul*

politico-juridic al țărilor române de la formarea lor și pînă la proclamarea independenței de stat depline a României, în *Anale de istorie;* XXIII, 3, 1977, p. 106 și urm.

17. Lucrări colective și acte oficiale din timpul revoluției de la 1848

1. Instrucțiuni pentru comisarii de propagandă

B.A.R., *Arhiva N. Mandrea;* concept contemporan cu ștersături și adăugiri.

Ediții:
Anul 1848, II, 201–203; III, p. 105–109.
N. Bălcescu, *Opere,* II², p. 111–114 [parțial].

1. *Instrucțiunile* pe care le publicăm în text erau menite să servească comisarilor de propagandă în activitatea lor la sate. Înființarea comisarilor era o acțiune revoluționară. Tocmai din această cauză în Guvernul provizoriu s-au purtat aprinse discuții în jurul înființării lor. Ideea aparținuse lui N. Bălcescu, dar ea nu avea adeziunea majorității conducătorilor. Că a fost propusă de N. Bălcescu și că a fost primită cu împotrivire o știm chiar de la el; în scrisoarea din 8 martie 1849, adresată lui A. G. Golescu, reamintindu-i cîteva episoade din timpul revoluției, îi scria printre altele: „În această vreme am organizat și am sprijinit împotriva tutulor (afară de Tel care mă ajuta într-aceasta) comisarii" (N Bălcescu, *Opere,* IV, *Corespondență,* p. 140), iar în scrisoarea din 4 martie 1850, adresată lui A. C. Golescu, îi scria la fel în această privință: „J'ai organisé alors aussi les commissaires contre la majorité du gouvernement qui était hostile à ce projet" *(ibidem,* p. 282). Ideea era susținută în același timp și de A. G. Golescu. Ostilitatea din guvern față de proiect se datora mai ales îngrijorării că comisarii, pătrunși în mase, ar putea răzvrăti satele împotriva proprietarilor. Ideea a fost totuși admisă și astfel s-a pus problema precizării rolului acestor comisari și a persoanelor care trebuiau numite. Și de această dată au ieșit la iveală divergențe, care angajau însăși orientarea revoluției române. Eliade vede în comisar pe jumătate un om al ordinii, un fel de dorobanț civil, pe jumătate un propagandist guvernamental: comisarii trimiși prin sate trebuiau să impună ordinea, să propovăduiască înfrățirea între clase și să aducă țărănimea la executarea muncilor agricole (*La constitution roumaine expliquée d'après ses vraies principes,* Paris, 1850). Ei trebuiau, cum spune în altă parte, „a ține satele în ordine și a explica spiritul constituției (*Epistole și acte ale oamenilor mișcării române din 1848* [Paris, 1851], p. 7–8). Despre rolul de oameni ai ordinii pe care l-au îndeplinit efectiv comisarii Eliade spunea la fel: „singuri au făcut pe săteni a sta pe lucru, a lucra pămînturile, a respecta proprietatea și persoanele și a face să nu cază foametea pe țară". Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte,* ediție îngrijită de George Potra, Nicolae Simache și George G. Potra, Buc., 1972, p. 263. N. Bălcescu vedea altceva în comisari. Aceștia trebuiau să întrețină și să dezvolte în masele țărănești ideea revoluționară, lupta împotriva vechiului regim și a oamenilor săi. La 25 iunie, scria lui A. G. Golescu următoarele: „Siliți-vă ca comisarii să fie buni de treaba asta și să li se dea instrucția ce am făcut, cum și să fie cîte doi-trei de fiecare județ" (N. Bălcescu, *Opere,* IV, *Corespondență,* p. 93). „Treaba asta" însemna revoluționarea țărănimii: în aceeași scrisoare îi mai spune: „țăranii... au trebuință a fi aprinși iar nu potoliți".

Comisarii au fost instituiți prin decretul din 24 iunie și motivarea, așa cum este formulată în decret, exprimă vederile lui Eliade. Comisarii sînt necesari, pentru că țăranii n-ar cunoaște încă bine proclamația și deci trebuia cineva să le-o explice „în adevăratul ei înțeles", dar mai cu seamă fiindcă așa cum le-a fost împărtășită „izvorăște pagubă proprietarilor și stavilă liniștei publice" (*Anul 1848,* II, 56).

În urma mai multor discuţii s-a stabilit că misiunea comisarilor în sate trebuia îndrumată prin instrucţiuni precise. N. Bălcescu şi-a asumat sarcina de a le redacta.

Instrucţiunile sînt semnate de către membrii guvernului. Un text iniţial a fost redactat de N. Bălcescu. Ne-o spune singur. În scrisoarea din 25 iunie 1848, adresată din Focşani lui A. G. Golescu, amintită mai sus, spune : „... să li se dea instrucţia ce am făcut" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 93). Aşadar, înainte de a pleca din Bucureşti redactase deja nişte instrucţiuni. Instituţia comisarilor fiind propusă şi în parte organizată de N. Bălcescu, era firesc deci ca tot el să alcătuiască şi *Instrucţiunile*. Dar „Instrucţia" pe care spune că a făcut-o nu este în totul una şi aceeaşi cu *Instrucţiile* contrasemnate de toţi membrii guvernului. Proiectul iniţial pe care Bălcescu l-a alcătuit a suferit modificări şi conţine recomandări pe care el nu le putea face.

Textul integral al *Instrucţiunilor* cuprinde recomandări contradictorii. În timp ce în partea întîi sînt expuse poziţiile cunoscute ale lui Eliade, în partea a doua se expun poziţiile lui Bălcescu. În partea întîi recomandă comisarilor să propovăduiască înţelegerea între proprietari şi săteni : „către proprietari vorbe iarăşi de înfrăţire, iar nu de vrăjmăşie" şi să ceară de la clăcaşi „ascultare şi supunere la toate datoriile lor către proprietari sau arendaşi, după cum a fost pînă acum" ; în partea a doua îi îndeamnă dimpotrivă „să înece orice duh de supunere oarbă la vechile şi nedreptele instituţii, şi să deştepte în oameni ideile cele nouă şi mîntuitoare", conform cu recomandarea pe care Bălcescu o făcea lui A. G. Golescu : „Aţîţaţi poporul şi ţăranii". Materialul de msse pe care îl avem arată el însuşi că redactarea *Instrucţiunilor* a traversat mai multe momente. Conceptul din Arhiva Mandrea conţine numai partea pînă la rîndul 6 de jos din textul pe care îl publicăm mai sus (p. 13) şi care începe cu: „... să caute a fi în toate funcţiile oameni ai constituţiei..." ; restul lipseşte. După cum se observă din grafic acest concept a fost revizuit de alte două persoane ; una a făcut ştersături şi uşoare adăugiri, iar alta a adăugat un pasaj întreg. Partea care lipseşte, aceea de la urmă, a fost la fel publicată în *Anul 1848*, II, p. 201–203, sub titlul de *Proiect*. Astfel, textul întreg al *Instrucţiunilor* conţine o compilaţie de proiecte, în fond un compromis contradictoriu între diferitele opinii din guvern.

Gh. Georgescu-Buzău considera *Proiectul* publicat în *Anul 1848*, II, p. 201–203, ca un text redactat în întregime de către N. Bălcescu, dar nu arată temeiurile acestei greşite atribuiri ; la fel Ileana Petrescu, *Sprijinirea revoluţiei de la 1848 de masele populare din judeţul Dolj*, în *Revista arhivelor*, VII, 1964, nr. 2, p. 136. Îl dăm în întregime în text, cu rezervele arătate, pentru că fondul principal al ideilor aparţine totuşi lui Bălcescu. Din cauza caracterului contradictoriu al dispoziţiilor date de guvern, orientarea pe teren a comisarilor a avut de suferit.

Instrucţiunile erau trimise administratorilor de judeţe pentru a fi înmînate comisarilor locali. În împuternicirile care se dau comisarilor, guvernul prevede expres aceste *Instrucţiuni* aşa cum reiese din următorul formular tipărit.

În numele poporului român

Guvernul provizoriu

Dreptate. Fraţie.

Se împuternicează prin aceasta Domnul Ioan Ionescu, comisar estraordinar al guvernului provizoriu în judeţul Gorjul, cu putere de a vorbi şi a lucra pentru mîntuirea ţărei, potrivit instrucţiunilor ce i s-au dat pentru aceasta.

Membrii guvernului provizoriu : Neofit, mitropolitul Ungro-Vlahiei, Ioan Eliad, Generalul Tell, Gheorghe Magheru, Ştefan Golescu, Ioan C. Brătianu, A. G. Golescu, C. A. Rosetti.

Bucureşti, nr. ..., anul 1848, iunie 27 (*Arh. Stat. Buc.*, Comisia alcătuită pentru cercetarea celor amestecaţi în fapte revoluţionare de la 1848, dos. 6/1848, f. 12).

După cum se vede, deși N. Bălcescu inițiase organizarea comisarilor, el nu este semnat. N. Bălcescu luase ideea comisarilor din practica revoluției franceze din februarie. În Franța instrucțiunile fuseseră redactate de Ledru-Rollin. Instituția comisarilor a fost primită și acolo cu rezerve și chiar criticată în noua republică franceză de fracțiunea burgheză a revoluției; mai ales în provincie. Amintirea proconsuliilor din epoca Convențiunii persista încă.

Idei îndrăznețe în privința comisarilor, apropiate de ale lui N. Bălcescu, avea și A. G. Golescu; la 19 iulie, de la Viena, propunea o schemă de organizare: „vreo zece comisari extraordinari cu putere foarte întinsă", care să supravegheze în județe modul cum se desfășoară propaganda și să țină în același timp legătura dintre comisari și comitetul din București; 96 comisari (unul de fiecare subadministrație) cu 3–4 ajutoare, alese dintre locuitori „cei mai înfocați pentru principurile revoluției"; aceștia vor trăi în sate „frățește cu țăranii" „și vor inițía pe cei mai probați și mai solizi dintre țărani, făcîndu-i să jure că vor fi gata să sae la arme la cea dintîi a lor chemare" (*Anul 1848*, II, p. 618). Într-o anumită măsură aceste idei au fost puse în practică, întrucît au fost instituiți și comisari extraordinari și comisari locali.

Instituirea comisarilor a fost una dintre primele preocupări ale Guvernului provizoriu. Proiectul de decret din 18 iunie 1848 al guvernului conține ideile lui N. Bălcescu cu privire la misiunea comisarilor (*Arhiva generalului Gheorghe Magheru. Catalog de documente 1582–1880*, Buc., 1968).

Activitatea comisarilor în sate constituie un episod marcant al anului 1848 și totuși istoria sa nu a fost încă făcută. În așteptarea unei lucrări mai ample, consemnăm liniile principale ale capitolului scris de comisarii de propagandă la 1848, atît de strîns legat de concepția politică a lui N. Bălcescu. Dar Bălcescu nu a putut să îndrume în întregime și acțiunea pe teren și s-o supravegheze cum ar fi dorit. Desemnarea comisarilor ar fi trebuit s-o facă chiar el și totuși nu a făcut-o. În scrisoarea adresată lui A. C. Golescu, amintită mai sus, el îi scria în acest sens: „Vous savez que je n'ai pas même voulu les nommer moi-même et que je les ai fait nommer par les clubs". (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 282). Cu toate acestea, numai o parte au fost numiți la recomandarea cluburilor; cei mai mulți au fost numiți direct de guvern. Cu conducerea corpului de comisari N. Bălcescu a instituit o comisie din care făceau parte A. C. Golescu, Al. Zane, D. Bolintineanu, C. Roman; comisia mai avea și sarcina de a organiza întreaga propagandă. Dar, pare-se, comisia nu a funcționat (*ibidem*, p. 282). Comisarii recunosc în N. Bălcescu conducătorul lor; unii îi trimit rapoarte. Comisarii din Mehedinți, în grup, Ioranu, C.Serghiad, C. Caragic, Costache Podeanu și I. Verzea raportează asupra situației din district. N. Bălcescu pune pe adresa lor rezoluția: „D. Ministru din Lăuntru va lua aceasta în băgare de seamă" (B.A.R., *Msse rom.*, 3857, f. 104; *Anul 1848*, II, p. 657). Instituirea comisarilor a avut ecou și peste munți. *Gazeta de Transilvania*, la 5 august, îi semnala și spunea, probabil prin G. Barițiu, că „comisarii au să fie prea bine pătrunși de toate puntele Constituției, populari în explicații, însă și gravi în purtare, nepregetători ziua, noaptea" (*ibidem*, III, p. 249).

Dispunem de o listă din 26 noiembrie 1848 în care sînt însemnați nominal toți comisarii pe județe, cu data numirii. Lista are titlul: *Lista comisarilor propagandii cu banii ce au primit fiecare, drept leafa sa, și cîtă vreme, socotiți cîte lei 500 pe lună fiecare*, adică de persoanele care ar fi îndeplinit efectiv funcția de comisar. În total 105; repartiția pe județe este următoarea: 9 Slam Rîmnic, 3 Brăila, 8 Argeș, 6 Buzău, 6 Prahova, 8 Dîmbovița, 5 Ialomița, 6 Ilfov, 5 Teleorman, 6 Muscel, 5 Olt, 5 Romanați, 7 Vîlcea, 9 Dolj, 5 Gorj, 5 Mehedinți, 4 Vlașca, 3 cu titlul de comisari extraordinari (*Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, Buc., 1962, p. 54–57). Primele numiri s-au făcut pe ziua de 27 iunie, ultimele pe 5 august. Salarizarea era relativ modestă față de lefurile regulamentare, mai ales dacă ținem seama că în contul salariului intrau și cheltuielile de deplasare. Guvernul, nemulțumit de activitatea comisarilor și concesiv față de reacțiunea boierească, puțin înainte de căderea revoluției a hotărît reducerea substanțială a numărului lor. La 5 septembrie 1848, Minis-

terul din Lăuntru propune o reducere la cîte doi pe județ, afară de Dolj unde lasă trei, în total deci 35 (*Anul 1848*, IV, p. 212). Locotenența Domnească, prin decretul din 9 septembrie, aprobă propunerea, fără a-și motiva decizia (*ibidem*, p. 270).

În lista citată sînt și tineri români din Transilvania: Axente Ioan, Almășanu David Maniu, Codru Gherman Ioan, Gaitan Nicolae, Papiu Alexandru, Papiu Ioan, Petcu Ioan, Roman Constantin, Verzea Ieremia, Bătrîneanu Al., Armei Eliseiu, Pumnul Aron *și alții*. Unii din ei au venit în țară la invitația lui A. G. Golescu, alții — a lui Bălcescu (*ibidem*, II, p. 369; S. Dragomir, *N. Bălcescu în Ardeal* în *An. Inst. de Ist. Naț.*, Cluj, V, p. 5). Cîțiva erau veniți mai dinainte. Românii transilvăneni erau deosebit de prețuiți la București. Axente și Roman făceau parte, împreună cu N. Bălcescu, din redacția ziarului *Învățătorul satului*. I. Maiorescu propunea din Sibiu, la 15 iulie 1848, guvernului provizoriu să cheme chiar pe S. Bărnuțiu: „inima și sufletul congresului de la Blaj" (B.C.S., *Achiziții Bălcescu)*. Dar evenimentele au făcut ca propunerea să nu poată fi realizată. Despre românii transilvăneni în revoluția de la 1848 în Țara Românească, vezi și: Ilie Popescu Teușan — Vasile Netea, *August Treboniu Laurian*, Buc., 1970, p. 89, 108, 115; tot aici și referințe asupra rolului lui Laurian în editarea *Magazinului istoric*.

Pătrunderea comisarilor în sate a fost fără îndoială unul dintre cele mai de seamă episoade ale revoluției. Era prima dată în istoria românească cînd în lumea satelor intra altcineva decît reprezentantul stăpînirii sau al boierimii. Reprezentantul noii rînduieli nu cerea nimic țăranului, îi vorbea despre libertate și îi promitea pămînt și dreptate. În fața comisarilor țărănimea apărea mai peste tot compactă; adeziunea ei la revoluție sub forma sacră a jurămîntului este aproape unanimă; în multe regiuni, satele sînt zguduite de ovații și urale; peste tot, chiar pe turlele bisericilor, se ridică tricolorul, simbol al revoluției.

În ansamblul său, corpul de comisari s-a achitat de misiunea pe care și-a asumat-o; doar cîțiva au îndeplinit-o mai puțin sau n-au corespuns menirii lor. Guvernul i-a privit însă cu neîncredere, chiar cu ostilitate; unii sînt acuzați că s-ar deda la excese de limbaj, că ar îndemna țărăminea la acte de violență față de proprietari; N. Golescu, ca ministru din lăuntru, se adresa administratorilor de județe, semnalîndu-le atitudinea unor comisari, care ar fi îndemnat pe săteni „să dea cu ciomagul în foștii boieri și alte asemenea cuvinte care sînt în contra ideilor de dreptate și frăție ale Constituției noastre" și cerea ocîrmuirii locale să-i supravegheze și să-i întoarcă pe calea cea dreaptă (*Anul 1848*, III, p. 412). Și ce altă dovadă mai bună despre rolul activ în revoluție a acestui tineret decît prigoana împotriva lui după 13 septembrie. Cînd a început represiunea, comisarii de propagandă, cîți au rămas în țară, au fost urmăriți cu înverșunare și, odată prinși, anchetați cu rigoare.

Rapoartele comisarilor relevă entuziasmul și elanul lor revoluționar ca și adeziunea țărănimii la noua orînduire; rareori, în cîte vreun sat, întîmpină o rezistență locală și atunci organizată de proprietari sau arendași. În unele cazuri, comisarii dau la iveală incuria sau incapacitatea organelor administrative; alteori, trec la critici la adresa guvernului, mai ales în politica agrară; unii refuză să împartă prin sate circularele guvernului cu privire la menținerea clăcii și a dijmei pe anul curent; în rapoartele lor mulți cer măsuri urgente în interesul revoluției. Instrucțiile confuze au încurcat pe unii dar în general, spiritul în care au activat n-a fost acela pe care voia să li-l imprime guvernul provizoriu; în contact direct cu masele, ei au lucrat sub influența acestora. De aceea, și măsura luată în ultimele zile de a le reduce numărul și pînă la urmă, probabil, a-i lichida. Răducanu Burdeanu, comisar în Muscel, la 11 iulie informează Ministerul din Lăuntru că a lucrat în șase sate „cu inimă de român" îndemînd pe țărani să-și apere drepturile și să-și sprijine naționalitatea, căci numai așa vom deveni și noi românii „o nație, un neam, un popul" (*ibidem*, II, p. 397); Constantin Brezoianu, comisar tot în Muscel, într-un sat din județ, ia sătenilor jurămîntul de devotament față de Constituție și arde hîrtiile cu porunci ale vechiului regim; în alt sat, găsește poporul complet revoluționat: „entuziasmul a fost peste toată așteptarea"; sătenii se înarmează cu sulițe și își organizează garda națională.

În vreo două sate a întîmpinat însă „oarecare răceală", dar datorită, pare-se, numai hotărîrii greșite a guvernului ca țăranii să continue a presta clacă la boieri *(ibidem,* II, p. 429). Alți doi comisari din Muscel, L. Paleologu și M. Predescu, sînt întîmpinați cu bucurie și, după ce au explicat constituția, au luat sătenilor jurămîntul; toți, afară de vreo doi-trei, au acceptat să constituie garda națională *(ibidem,* p. 534). Un comisar din Ialomița explică în două plăși constituția și ia jurămîntul; arde toate hîrtiile vechiului regim și înalță stindardul tricolor; sub influența ideologiei eliadiste se lasă sedus de iluzia că a convins pe proprietari și pe arendași că „Constituția e în folosul tutulor și în paguba nimului" (*ibidem,* p. 561–562). Ierodiaconul Veniamin, C. Burlan și D. R. Duțulescu, toți trei comisari din Vlașca, găsesc la Giurgiu o stare de efervescență reacționară, întreținută de proprietari și arendași; dar nu se dau bătuți. Raportează guvernului situația reală; administratorul nou ar fi un incapabil; „toată administrația se derige de creaturile lui Vilara"; în slujbe peste tot „mîrșave creaturi ciocoiești"; cer schimbarea neapărată a administratorului și propun „un bărbat cunoscut de adevărat republican și român"; insistă pentru măsuri revoluționare; „altmintrelea, județul Vlașca trebue șters din charta României" *(ibidem,* p. 564–565*)*; C. Burileanu, comisar la Dolj, constată o stare tulbure în Craiova, proprietarii se agită, lumea se teme de mișcări reacționare; laudă pe administratorul Petrache Romanescu care, prin energia sa, a reușit să bage „frica morții" în toți adversarii revoluției *(ibidem,* p. 580*)*; M. Marghiloman, comisar la Gorj, raportează că în satele pe unde a umblat a găsit țărănimea solidară cu revoluția; dușmani puțini, doar „pe moșiile ciocoiești"; el, în calitatea pe care o are, pe cît poate, face pe țăran „vrăjmaș stăpînului lor, căci numai cu chipul acesta propaganda își poate lua sborul" *(ibidem,* p. 588*)*. A. Dedu, comisar în Muscel, ridică pe plaiul Dîmboviței stindardul libertății și îl sfințește cu o slujbă religioasă *(ibidem,* p.589*)*. Comisarii din Brăila, cu Al. Manu în frunte, sînt reclamați de agenții consulari din localitate, ostili revoluției, că „excită spiritele" și, prin comportarea lor, „amenință a compromite liniștea publică și a aduce grave și dezastroase urmări" *(ibidem,* p. 660–661; 694–695*)*. D. Florescu, comisar în Prahova, informează pe N. Bălcescu că a găsit în plaiul său o situație, tulbure, datorită administrației și că, începînd să lucreze, a procedat conform cu instrucțiunile; într-un sat a făcut o adunare de aproape 300 de țărani și în cadrul unei serbări a luat jurămîntul, a sfințit steagul tricolor și l-a înălțat pe turnul bisericii *(ibidem,* p. 667–668*)*; D. Oprescu, comisar de Romanați, asigură guvernul că țăranii din plasa sa sînt acum pătrunși de spiritul noii constituții și „gata a muri pentru libertatea și desrobirea drepturilor lor" *(ibidem,* p. 744–745*)*; C. Manega, comisar tot din Romanați, procedează și el conform cu instrucțiunile: adună satele, face sfeștanie, ia jurăminte și ridică stindarde naționale; în satele de moșneni găsește o oarecare rezervă pe care crede că a risipit-o; în satele cercetate, la două a găsit nesupunere la împlinirea datoriilor proprietăricești; impresia sa, expusă în primul său raport, este că sătenii sînt „plini de cea mai mare mulțumire" de noua constituție *(ibidem,* p. 746–747). Veniamin, ierodiacon și D. Duțulescu, activii comisari din Vlașca, amintiți mai sus, parcurg două plăși și dau relatări dramatice despre situația țărănimii; holera a făcut ravagii; lăcustele au pustiit holdele; arendașii exploatează nemilos; clăcașii sînt forțați prin bătăi să lucreze moșiile; „satele au suferit deopotrivă toate asprimile timpului și ale soartei"; intrarea lor în sate „a pricinuit o bucurie nespusă"; clăcașilor, atîta timp împilați, „le bate inima cînd aud că stăpînirea îi numește fii, și guvernul le zice frați" *(ibidem,* III, p. 3–5*)*. D. Zăgănescu, comisar în județul Vîlcea, organizează pe un cîmp, afară de oraș, o mare demonstrație, la care participă „cetățenii" Rîmnicului Vîlcea, funcționari și garda națională înarmată; are loc o sfeștanie, se citește constituția; în „mii de aclamații" el rostește o cuvîntare de o oră și, în entuziasmul tuturor, ia jurămîntul. Anton Pann, prezent și el la adunare, „împreună cu cîțiva cîntăreți... a alcătuit o musică vocală cu niște versuri prea frumoase puse pe un ton național, plin de armonie și triumfal" *(ibidem,* III, p. 82–83*)*. Comisarii în jud. Argeș întîmpină însă greutăți mai ales din partea unor clerici (*ibidem,* III, p. 84); I. Livaditu, comisar din Romanați, își asumă sarcina iluzorie de a împăca pe contrarevoluționari și de a aduce pe săteni

la supunere *(ibidem*, p. 88*)* ; Șt. Barbu, comisar în jud. Slam-Rîmnic, în plasa sa, adună locuitorii în biserici și le citește proclamația ; ia jurămîntul de la cei prezenți și crede și el că ar putea cîștiga pe proprietari *(ibidem*, p. 145 –146) ; Ioan Costinescu, comisar în jud. Buzău, vizitează 34 de sate ; peste tot găsește o situație tulbure ; dacă revoluția nu izbucnea, o făceau țăranii singuri ; explică constituția și invită pe țărani la moderație ; le cere să fie „blînzi", să-și împlinească datoriile către proprietari și arendași „căci toți sînt fii ai unei țări" ; protopopul care-l însoțea suplică pe țărani „a erta pe cei ce i-au împilat". Așadar, comisarul de Buzău se comporta conform cerințelor guvernului *(ibidem*, p. 166*)* ; V. Calloianu, comisar tot din jud. Buzău, găsește în plaiul său țărănimea împărțită, o parte entuziasmată pentru Constituție, dar alta potrivnică ; împotrivirea ar proveni, după dînsul, din teamă sau neștiință *(ibidem*, p. 241 –242*)* ; C. Cutcudache, comisar la Vîlcea, explică în sate proclamația și organizează gărzi naționale ; ridică steaguri naționale ; țăranii aclamă guvernul revoluției care i-a scăpat de „jugul robiei" *(ibidem*, p. 260 –261*)* ; Costache Podeanu, comisar din Mehedinți, în plasa Motru, sub steagul libertății, ia jurămîntul sătenilor „pătrunși de fericirea ce isvorăște din Constituție" și denunță pe doi conducători ai reacțiunii, care ar fi arătat „sentimente de satan" *(ibidem*, p. 263*)* ; St. Turnavitu și P. C. Mihăianu, comisari de Argeș, găsesc în plasa Pitești o situație confuză : o parte din țărani potrivnici revoluției „din pricina reacționarilor orășeni" ; unii preoți îi întîmpină cu adversitate și ațîță pe țărani împotriva lor ; nu se lasă însă ; cred că au învins dificultățile ; „astăzi stindardele libertății fîlfîe pe toate bisericile satelor plășii" *(ibidem*, p. 276 –277*)*. I. Livaditu, comisar de Romanați, se silește „a corespunde cu nobila misie" ce are ; în fiecare sat înființează gărzi naționale și îndeamnă poporul la înarmare, cel puțin cu sulițe *(ibidem*, p. 88, 402*)* ; C. Brezoianu, comisar de Muscel, este solicitat insistent de țărani a le procura arme : „Dați-ne arme, dați-ne arme, mi s-a zis în mai multe sate dintr-acest plaiu (Nucșoara)" *(ibidem*, p. 403, cp. și II, p. 428 –429*)* ; trimite la București un text cu comentariul făcut de el Constituției *(ibidem*, II, p. 230 –232*)*. Din nou Șt. Turnavitu insistă asupra situației grele din Argeș ; puțini țărani au depus jurămînt ; preoții locali sînt tot ostili, chiar protopopii n-ar fi „oameni ai secolului" ; peste tot vede reacționari ; unul din comisari, Nanu, n-ar fi făcut nimic ; și-ar fi dat demisia ; asigura guvernul că va „călca sub picioare" toate greutățile (B.A.R., *msse. rom.* 3856, f. 344 –5 ; *Anul 1848*, III, p. 435 –437) ; C. C. Băjescu și D. Oprinie [Oprescu] învinuiesc preoții din județ că sînt demoralizați și nu-și cunosc misia ; cer măsuri *(ibidem*, p. 456*)* ; C. Meletie, comisar de Muscel, raportează la București că în plasa sa „acum . . . gura păgînilor a amuțit" și că în curînd garda națională va fi întocmită *(ibidem*, p. 459*)* ; Chesarie, ierodiiaconul, comisar de Slam-Rîmnic, într-un nou raport, crede că a adus „în liniștire duhurile de reacționeri", încît se poate făli acum de triumful Constituției *(ibidem*, p. 480 –481*)* ; D. Oprinie, într-un nou raport, informează că în plasa sa, la 20 august, a luat jurămînt în toate satele ; un singur om din 44 a refuzat să jure pe Constituție „pînă nu va scăpa de clacă" *(ibidem*, p. 570 –571*)* ; I. Livaditu, comisar de Romanați, găsește o stare de spirit în adevăr revoluționară ; ia jurăminte : explică țăranilor pentru a treia oară Constituția ; țăranii și aici cer arme *(ibidem*, p. 612*)*. Dar o altă stare de spirit este în Vlașca, asupra căreia insistă din nou comisarii acestui județ, Damian Duțulescu și C. Burlan ; țăranii nu au nici o încredere în revoluție, nu vor să asculte „ vorbe dulci" ; spun pe față că vina ar purta-o guvernul ; nu a făcut nimic pentru țărani ; „Țiganului i s-a dat libertatea, nouă [intelectualilor] ni s-a dat [libertatea] vorbirii și a scrierii, țăranului nu i s-a dat nimic, deputățiile și alte istorii sînt pentru dînsul tot beilic și străgănire". În plus, străinii din Giurgiu, mulți din ei oameni ai turcilor, răspîndesc zvonuri alarmante ; țăranii refuză să primească stindarde și nu vor să ardă hîrtiile vechiului regim ; cei doi comisari cer măsuri urgente *(ibidem*, p. 645 –647*)*. Cuvîntarea lui C. Brezoianu, comisar de Muscel, este publicată în *Monitorul român* din 31 august 1848. Ca toți ceilalți, arde hîrtiile vechiului regim și declară țăranilor adunați : „arzînd aceste exemplare, buni săteni, înțeleg că claca, nerușinata iobăgie au murit. Piară dar și numele și pomenirea lor, fapta va înceta cît mai curînd". Totuși în spiri-

tul recomandărilor devenite tot mai insistente ale guvernului predică înfrățirea claselor (*ibidem*, IV, p. 21–25).

Ni s-a păstrat un material de arhivă important cu privire la activitatea comisarilor și anume actele încheiate în unele sate, „jurnalurile" de adunări în care sînt consemnate faptele: adeziunea țărănimii; jurămîntul de credință, hotărîrea de a se înarma și a înființa gărzi pentru apărarea noii ordini, cît și însemnarea nominală a participanților; știutorii de carte semnează, ceilalți sînt înscriși uneori cu tradiționala cruce și degetul pus deasupra ei la începutul numelui; pe fiecare act sigiliul satului. Numărul mare de participanți la adunările convocate de comisari ar arăta – dacă este real – adeziunea în masă a țărănimii la revoluție și curajul ei. Ion Ionașcu, comisar în Olt, ia adeziuni scrise de la mai toate satele din plasa Șerbănești (B.A.R., *msse rom.*, 3858, f. 91 și urm.); Alecu Petrescu, comisar de Teleorman, trimite Ministerului din Lăuntru un pachet compact conținînd 16 „jurnaluri" cu adeziunile din plasa sa (*ibidem*, f. 274–403). Peste tot același jurămînt, deci un formular tip. Jură să fie credincioși „nației" și să apere „acele douăzeci și unu de punturi decretate de popor". Se mai leagă să-și dea chiar viața pentru revoluție (*ibidem*, f. 97; *Anul 1848*, III, p. 255).

În sarcina comisarilor cade și organizarea gărzii naționale la sate. Înrolează populația în masă chiar și țigani. În satul Slobozia, din județul Teleorman, de ex. comisarul organizează Roata țiganilor cu un efectiv de 95 de oameni. Roata își alege ofițerii: „căpitan, lietenanți, suptlocotenenți, căprari, unterofițeri"; printre țiganii înscriși unii sînt meseriași: un rotar, un cojocar, un fierar, un cazangiu, doi lăutari (B.A.R., *msse rom.*, 3858, f. 297 r. v.).

Rămîne îndoielnic faptul dacă înrolarea în garda națională a țăranilor în masă și mai ales a țiganilor este în totul reală. O companie efectivă a gărzii naționale compusă numai din țigani, foști robi, rămîne problematică. Este mai sigur că a rămas în stadiu de act încheiat de tînărul comisar Mihai Rachieru. (Elisabeta Negulescu, *Documente inedite privind evenimentele din 1848 în județul Prahova*, în *Revista arhivelor*, LXXXV, Supliment 1973; despre organizarea gărzii naționale p. 192 și despre acte de răzvrătire a clăcașilor, p. 192 și urm., Radu Rosetti, *Garda națională*, în *An. Ac. Rom., Mem. secț. ist.* S. III, t. XXV, 1942–1943, p. 483–510).

Prăbușirea revoluției a creat o situație grea tuturor părtașilor la mișcare. Conducătorii principali, expulzați de turci, au fost oarecum puși la adăpost de alte persecuții; urmărirea și pedepsirea s-a îndreptat asupra elementelor cu mai puțină importanță.

Ocîrmuitorii de județe și comisarii au rămas la discreția trupelor de ocupație și ale vechii autorități reinstalată în posturi. Urmărirea și prinderea comisarilor a început imediat. Noii administratori nici nu știu cum să procedeze cu cei arestați. Unul întreabă Departamentul din Lăuntru ce să facă cu „nepravelnicii suptocîrmuitori și ceilalți propaganzi ce era rînduiți prin plăși", pe care au reușit să-i prindă, să-i țină pe la județe sau să-i trimită la București (B.A.R., *msse rom.*, 3863, f. 34).

În arhive se mai păstrează încă unele adeverințe eliberate de Departamentul din Lăuntru pentru primirea arestaților trimiși din provincie; astfel la 29 septembrie 1848 eliberează o adeverință „plășii Podgorii din Muscel, pentru primirea arestaților Ștefan și Demosten frații Turnaviti" (*ibidem*, f. 63).

Simțind primejdia, foștii comisari au încercat să se salveze cum au putut. Cei originari de peste munți au trecut în Transilvania; unii se retrăseseră înainte de 13 septembrie, dar acolo îi aștepta o prigoană încă mai grea din partea trupelor maghiare.

Tot în Transilvania au trecut Apostol Aricescu, Alecu Dedu și Costache Brezoianu. Cu G. Magheru și însoțitorii săi a trecut peste munți și P. Cernătescu, profesor, comisar la Dolj, luat de comandantul de oști lipsit de noroc (*Anul 1848*, IV, p. 574). Al. Papiu Ilarian, comisar de propagandă în județul Dîmbovița de la 4 august, a plecat înainte de invazia armatelor străine (Iosif Pervain, Ioan Chindiș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, II, Cluj, 1972, p. 358; „comisar al poporului", cum este menționat în *Notele* prețioasei colecții de corespondență, este vădit o greșeală de tipar: *comisar de propagandă*).

Cei din țară, parte au reușit să treacă granița, parte au fost arestați; mulți dintre ei, oameni în strînsă legătură cu satele, s-au ascuns și li s-a pierdut urma. Au reușit să se pună la adăpost mai ales comisarii din județele situate în partea de vest a țării, în care trupele de ocupație au pătruns mai tîrziu. Dintre cei care au izbutit să treacă granița sînt cîțiva pe care îi vom întîlni în exil alături de fruntașii mișcării; unii vor fi internați la Brussa, alții vor pribegi prin lume. Sînt tineri săraci, fără averi în țară care să le înlesnească un exil confortabil. Astfel, întîlnim în acest exil voluntar, mai mult sau mai puțin îndelungat, pe Baronzi At., Băjescu Const., Cernătescu Petru, Duțulescu Damian, Florescu D., Ioranu Gr., Livaditi Ion, Manu Alexandru, Marghiloman M., Pădeanu C., Serghiad C. și alții. La Brussa au fost internați D. Florescu, P. Cernătescu, C. Serghiad, C. Pădeanu, Gr. Ioranu, Al. Manu (Ion Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848*, Buc., 1889, p. 192–193; B.A.R., *Arhiva Ion Ghica*, Mapele, IV Doc., VI Acte).

În exil documentele atestă doi refugiați cu numele Alexandru Manu: unul Alexandru G. Manu (1825–1874), fiu de boier, identificat de George Fotino (*Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești.* Scrisori adnotate și publicate de..., Buc., I–IV, 1939, t. III, p. 51) și un al doilea Alexandru I. Manu, zis și Grecu (1824 – ?) de origine obscură, comisar de propagandă la Brăila, reîntors în țară și expulzat din nou de Știrbei, la 1 august 1855.

Pentru a putea fi găsiți unii comisari, socotiți probabil primejdioși, s-a recurs la mizerabila practică a represaliilor de familie; este închis fratele lui Alecu Fotescu, comisar de Dîmbovița, pentru a sili pe urmărit să se predea autorităților sau a se afla pe această cale ascunzătoarea lui (*Documente*, p. 88).

Graba cu care s-au făcut arestările a provocat și greșeli; au fost arestați oameni fără nici un amestec în revoluție, ca urmare a confuziei de nume, arestatul avînd spre ghinionul lui același nume cu comisarul urmărit.

Nu este locul a ne ocupa în parte de peregrinările fiecăruia dintre exilații voluntari. Amintim numai de cei căzuți victime urmăririi în țară. Sînt arestați, din primul moment sau ceva mai tîrziu, vreo douăzeci dintre comisari; unii au fost ridicați de trupele de ocupație, alții de autoritățile românești reacționare. Aceștia aveau să plătească pentru cei care reușiseră să scape. Printre arestați găsim pe: Amărăscu Ioan, Răducanu Burdeanu, Catina Constantin, Catina Ioan, Costinescu Ioan, Grădeanu Vasile, Ionașcu Ioan, Ionescu Ion, Manega Constantin, Nanu Nicolae, Nenovici Niculae, Orbescu Petru, Petrescu Alecu, Pretorian Andrei, Rotescu Ioan, Turnavitu Ștefan, Zaman Constantin. Răducanu Burdeanu a fost ridicat de trupele țariste la trecere. Au fost urmăriți cu multă insistență clericii, preoți sau monahi; unii au fost prinși. Chesarie Măxineanu, egumen la mănăstirea Maxineni, comisar de Focșani, ierodiaconul Evghenie și diaconul Iosif, ambii comisari la Slam Râmnic, eclisiarhul Meletie, comisar la Muscel, ierodiaconul Nichifor, comisar la Buzău, ieromonahul Partenie, comisar la Argeș, iconomu Bistriții Teodor, comisar la Vîlcea, monahul Varlam, comisar extraordinar, diaconul Veniamin, comisar de Vlașca. Numele lor – mai toți oameni rămași obscuri, împlinind o misiune încredințată de N. Bălcescu – merită, credem, să fie amintit aici.

Dintre românii transilvăneni refugiați peste munți, unii siliți de prigoana maghiară au fost obligați să se întoarcă în țară; printre ei au fost David Almășanu și Ion Codru Drăgușanu; ultimul, fost profesor la școala națională din Ploiești, este arestat și eliberat la 21 mai 1849. Arestații din toată țara au fost concentrați la București, în închisoarea de la Văcărești, unde erau și alți deținuți politici. Despre viața în închisoare și moralul lor ridicat avem mai multe informații (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 551–552).

În timpul anchetei a murit Constantin Catina, tînăr în vîrstă de 22 ani; eliberat pe chezășie de la spitalul Colțea unde fusese internat ca bolnav de o „boală hronică". Au circulat zvonuri că moartea atît de timpurie a tînărului ar fi fost urmarea regimului din închisoare. Dar fratele său Ioan, care fusese și el arestat, s-a grăbit să dea o precizare, într-o scrisoare din 1 martie 1849, publicată de *Vestitorul românesc*, prin care dezmințea zvonurile și afirma că fratele său

ar fi murit în urma unei boli vechi. Cu acest prilej, mulţumeşte generalilor Lüders şi Danilevski pentru regimul uman din închisori, ceea ce aruncă o umbră de suspiciune asupra intervenţiei sale (*Anul 1848*, VI, p. 142).

Între timp a fost instituită o comisie specială de anchetă compusă de Mihail Cornescu, Scarlat Ghica, colonelul Garbaţki, avînd ca procuror pe Ioan Suţu. Duhamel, imediat după ocupaţie, ceruse caimacamului Cantacuzino propuneri în vederea alcătuirii unei comisii de anchetă cu scopul de a pedepsi pe cei vinovaţi printre care, în primele rînduri, erau consideraţi desigur comisarii (B.A.R., *msse rom.*, Arhiva N. Mandrea, I, ms 4).

Comisia a procedat la o anchetă severă ; a cercetat insistent fiecare inculpat în parte. În general, comisarii anchetaţi au încercat să-şi acopere ori să-şi micşoreze vinile imputate. Dar unii fac imprudenţe sau se lasă duşi de temperament. Ca de obicei, arestaţii sînt spionaţi chiar în închisori ; un ocîrmuitor de plasă raporta despre Ştefan Turnavitu, la finele lui septembrie, că „chiar în pază fiind, n-au putut a-şi stăpîni cugetul, încît prin feluri de vorbe arată pipăit că sînt tot de acest duh" (*Anul 1848*, IV, p. 558).

Hotărîrile comisiei au fost supuse aprobării generalului Duhamel. Deşi comisia a conchis la vinovăţia unui număr relativ mare de arestaţi, în judecată au fost trimişi numai 11, din care patru acuzaţi foşti comisari. La 15 aprilie 1849 comisia şi-a încheiat lucrările.

O instanţă specială de judecată, alcătuită din Înalta Curte şi Curtea Criminalicească a fost instituită. Instanţa a judecat pe cei patru comisari şi i-a condamnat astfel : Alecu Petrescu şi Costache Zaman şase ani la munca Giurgiului ; Ioan Rotescu şi Const. Manega şase ani la Snagov. Cei mai mulţi dintre comisari au scăpat cu cinci-şase luni la Văcăreşti ; pedepsele de şase ani erau foarte grele, dar condamnaţii nu le-au executat nici în condiţiile condamnării, nici în întregime. În primul rînd au fost scoşi de la regimul de muncă silnică şi transferaţi la mănăstirea Mărginenii. În urma firmanului din 20 august 1850, toţi condamnaţii de la Mărgineni, afară de doi comisari, C. Zaman şi Alecu Petrescu şi un al treilea revoluţionar Scarlat Turnavitu, prin ofis domnesc au fost graţiaţi ; cei rămaşi în detenţie au fost transferaţi la schitul Berca din judeţul Buzău (Arh. Stat. Buc., Min. din Lăuntru, Adm. Dosar 140/1849, f. 337).

În sfîrşit, actul final al represiunii interne era încheiat prin graţierea ultimilor trei deţinuţi, ca urmare a hotărîrii domneşti dată pe baza firmanului din 20 februarie 1851 (*Anul 1848*, VI, p. 306 – 307 ; Arh. Stat. Buc., Min. din Lăuntru, Adm. Dosar 51/1851, f. 6, 22, 23).

Numărul mic de condamnaţi sau graţierile care au urmat nu pot fi socotite ca o atitudine intenţionat moderată şi cu atît mai puţin generoasă faţă de revoluţie, ci sînt urmarea rivalităţilor ruso-turce care au influenţat linia represiunii. Atitudinea duplicitară a Porţii, care voia să folosească opinia publică din ţară împotriva Rusiei, a impus şi comandamentului ţarist o atitudine mai rezervată şi sub imperiul aceleiaşi politici turceşti s-au dat şi ultimele graţieri din 1851.

N. Bălcescu, după înăbuşirea revoluţiei, a ţinut să sublinieze importanţa rolului pe care l-au îndeplinit comisarii în scurtul timp de care au dispus ; la 16/28 decembrie 1848 scria lui A. G. Golescu : „Ţeara e gata şi credincioasă revoluţii. Graţie fie propagandei ce se făcu prin comisari. Din revoluţie numai atîta ne-a rămas, şi e mult". (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 120), iar la 8 martie 1849 ; „. . . singuri [comisarii], poci zice, că a scăpat revoluţiea, prin ideile ce au semănat în ţeară" (*ibidem*, p. 140). Eliade însuşi exprima, în exil, unele păreri bune despre activitatea comisarilor, dar în spiritul concepţiei sale despre misiunea pe care ar fi trebuit aceştia s-o îndeplinească. Comisarii singuri ar fi făcut pe ţărani să lucreze pămîntul şi să respecte proprietatea boierească scăpînd ţara de foamete şi de violenţe. Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori şi acte*.

Influenţa exercitată de comisari în sate este confirmată de numeroase documente interne ; ataşamentul faţă de revoluţie şi spiritul de libertate s-a menţinut în multe locuri şi după căderea guvernului de la Bucureşti. La mai puţin de o lună după intrarea trupelor turceşti,

în capitală, un grup de mari boieri aduc la cunoștință lui Fuad că „l'esprit de propagandisme" a făcut mari progrese în sate și îi cer să ia măsuri pentru a-l înăbuși complet (B.A.R., *msse rom.*, f. 94–95). Unele sate se răzvrătesc, refuză să predea armele și chiar și hîrtiile primite de la comisari. În plasa Topolog, județul Argeș, pentru a cita un singur caz, țăranii s-au răzvrătit împotriva oamenilor noului regim, bat dorobanții, arestează comisiile ocîrmuirii, venite pentru a-i pacifica. Căimăcămia neputincioasă cere sprijin turcesc *(ibidem*, f. 124–125). Și la sate deci tot trupele străine au înăbușit mișcarea românească.

Literatura recentă asupra chestiei agrare : G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească. Preludiu al revoluției de la 1848*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, III, 1963 ; și N. Bălcescu, *Opera. Omul. Epoca*, p. 141–219, cu referințe în special asupra chestiunii prisoaselor ; Ilie Corfus, *L'agriculture en Valachie durant la première moitié du XIX*[e] *siècle*, Buc., 1969, și *L'agriculture en Valachie depuis la Révolution de 1848 jusque à la Reforme de 1864*, Buc., 1976, ambele studii se întemeiază pe o largă documentație de arhivă și pe o judicioasă analiză a surselor ; Apostol Stan, *Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie*, Buc., 1971 (cu o bibliografie selectivă, p. 147–154) și *Nicolae Bălcescu și problema agrară*, în *Studii și articole de istorie*, XIV, 1969, p. 31–39.

Despre garda națională : Maria Totu, *Contribuții la studiul gărzii naționale de la 1848*, în *Anal. Univ. Buc., Istorie*, XXI, 1972, nr. 2, p. 53–77 ; *Garda civilă din România 1848–1884* ; Buc., 1976, p. 16–61 ; despre românii din Transilvania în revoluție : aceeași Maria Totu, *Participarea românilor din Transilvania la revoluția de la 1848 în Țara Românească*, în *Rev. de istorie*, t. 29, 1976, nr. 6, p. 841–864. Cp. și C. Căzănișteanu, M. Cucu și E. Popescu, *Aspecte militare ale revoluției de la 1848 în Țara Românească*, Buc., 1968. Despre comisari membri ai corpului didactic : Florea Stănculescu, *Școala din Țara Românească în sprijinul revoluției de la 1848*, în *Studii*, t. 26, 1973, nr. 3, p. 459–473.

2. Proiect de decret electoral privitor la alegerile pentru Adunarea Constituantă

B.A.R., *msse rom.*, 5111, f. 143–144, f. 182–183 ; concept autograf.

Ediții:

Anul 1848, II, p. 495–496, nota.

Foae pentru minte, inima și literatura, XI, 1848, nr. 29, 19 iulie, p. 230–232 (prescurtat).

N. Bălcescu, *Opere*, II[2], p. 115–118.

Articolul 22 din Proclamație prevedea : „Convocarea îndată a unei Adunanțe generale estraordinare constituante, alese spre a reprezenta toate interesele sau meseriile nației, care va fi datoare a face Constituția țării pe temeiul acestor 21 articole, decretate de popolul român". Legea electorală care urma să organizeze Constituanta și să reglementeze alegerile avea, firește, o însemnătate deosebită. Cu acest prilej s-au înfruntat între conducătorii revoluției două teze, și anume : teza unei Constituante aleasă pe bază de vot universal și teza Constituantei aleasă pe bază de vot restrîns. Prima reprezenta o concepție revoluționară la acea dată, căci ea implica ideea trecerii puterii politice în mîna maselor populare, în mîna țărănimii ; a doua concepție era conservatoare, căci cu tot progresul relativ pe care îl reprezenta față de sistemul în ființă, ea voia să păstreze puterea în mîna boierimii și să ridice burghezia la conducerea statului. Votul universal a avut puțini partizani. Unul a fost N. Bălcescu. Proiectul de decret pe care îl dăm în text reprezintă poziția sa în prima fază a discuțiilor. Dezbaterile care au precedat aprobarea decretului nr. 258, din 14 iulie 1848 *(Anul 1848*, II, p. 495–500), au fost lungi și probabil foarte

vii. N. Bălcescu scria mai tîrziu, la 4 martie 1850, lui A. C. Golescu, despre acest moment, următoarele : „Vous savez qu'Eliad, appuyé de Campiniano, Rosetti, Voinesco, Nicolas, voulait composer l'assemblée de 100 boyards, 100 négociants et 100 paysans. J'ai soutenu le vote universel et direct et, après une discussion de quatre séances, ayant gagné les voix d'Etienne, Bratiano, le métropolitain, Maghero et Philipesco, j'ai emporté la victoire" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 281–282). Proiectul susținut de Bălcescu a fost admis numai cu majoritate de un vot. C. D. Aricescu observă că și această precară majoritate s-a putut forma numai printr-o întîmplare, căci la ședință au lipsit mai mulți membri ai guvernului; dintre aceștia, patru sau cinci ar fi votat contra și numai doi pentru; doi Golești, I. Odobescu, Scurtu și poate Nițescu ar fi susținut pe Eliade, A. G. Golescu și C. Tell pe Bălcescu „Lipsa lor – adaugă Aricescu – a fost atunci o norocire, deși ideia Bălcescului nu s-a putut realiza" (C. D. Aricescu, *Capii revoluțiunii române de la 1848 judecați prin propriele lor acte*, I, Buc., 1866, p. 57–58). A. G. Golescu confirmă înclinarea moderată a guvernului; la 25 iunie scria lui Bălcescu aflat la Focșani : „Dezbaterile despre alegeri s-au început și foarte de trebuință ar fi să fii și tu de față, spre a apăra radicalismul cel curat, căci altminteri cade, fiind puțini la număr cei ce-l apără, dar nu cred să poți să vii la vreme pentru aceasta. Cîmpineanu, Voinescu, Rosetti, Filipescu și N. Golescu au într-o unire mare autoritate pentru moderantisme" (*Anul 1848*, II, p. 95). Ideea votului universal a fost totuși admisă, însă cu o serioasă amendare și anume, adoptîndu-se sistemul a două clase de alegători : primari și delegați, ceea ce însemna o restricție destul de importantă.

Dar și așa, decretul nu a fost menținut. Reprezentanții guvernului provizoriu, care au discutat cu Suleiman pașa modificarea programului revoluției, au acceptat, fără opunere, între cele cinci puncte care trebuiau modificate și punctul cu privire la alcătuirea Constituantei. În loc de Adunare aleasă prin vot universal, chiar și așa limitat, s-a ajuns la o Adunare aleasă prin vot restrîns, chiar prin cel mai restrîns sistem posibil, adică numai de către alegătorii știutori de carte. Astfel lua sfîrșit prima încercare de introducere a votului universal în țările române.

Amendarea impusă de Suleiman pașa concordă, într-o anumită măsură, cu poziția lui Eliade. Adversar al sufragiului universal și direct, în accepțiunea curentă a acestor termeni, Eliade – obișnuit să dea sensuri proprii chiar unor termeni uzuali – se declară și el partizan al sufragiului universal, deosebind însă „adevăratul" vot universal, în fapt votul restrîns după înțelesul obișnuit, de „răsvotul infernal", votul universal, așa cum era înțeles de toată lumea. Astfel, după dînsul, votul universal trebuie acordat numai persoanelor „competente". „Anul 1848 ... chemă pe tot românul competent la votul universal ..." (*Instituțiunile României, Tabel historicu de la Trajan pînă în zilele noastre*, Buc., 1863, p. 80 ; *Isachar*, p. 205). „Am fost dară – scrie el în altă parte – și sînt pentru adevăratul vot universal după doctrinele cele mai umanitare și progresive ..." (*Echilibru*, ed. P. V. Haneș, p. 21–22). Un astfel de vot „universal" ar fi avut românii *ab-antiquo* : „ ... toate dregătoriile se alegeau prin vot universal la fiecare cinci ani" (*ibidem*, p. 47, 61). „ ... Domnul se alegea după votul universal ... banul Craiovei sau al Severinului se alegea asemenea ... metropolitul și episcopii ... asemenea ... județii Cîmpulungului, Curții de Argeș, al Tîrgoviștei și Roșilor de Vede se alegea de cetățenii respectivi ... fonctionarii administrațiunii pînă la subocîrmuitor și ai justiției era aleși. Purgălabii și bătrînii satelor se aleg pînă astăzi de sătenii respectivi. Obșteasca sau generala adunare era compusă după votul universal, nu cum să reprezinte fiecare deputat atîtea mii de suflete, ci cum să represinte toate stările și interesele soțietății" (*Instituțiunile României*, p. 55–56). În fapt, pentru Eliade „votul universal" însemna „universal" pentru clasele privilegiate. Concepția sa reprezenta însă practic mai potrivit momentul istoric.

Proiectul lui N. Bălcescu lua ca model decretul electoral al revoluției din februarie. Prin acest decret, Franța adopta sufragiul universal și direct, fără nici o condiție de cens,

pe bază de populaţie, cu limita de vîrstă 21 de ani pentru alegători şi 25 pentru eligibili şi cu scrutin secret. Formula intermediară adoptată pentru scurt timp de Guvernul provizoriu din Ţara Românească, *cu două grade*, se inspira din unele sisteme electorale curente în Europa, practicate mai ales în condiţiile unui regim cenzitar. Problema sistemului electoral îl va preocupa pe N. Bălcescu şi în exil.

3. Instrucţie a guvernului provizoriu... privitor la alegerile generale pentru Adunarea Constituantă

B.A.R., *Msse rom.* 5111, f. 175–182, concept autograf, cu ştersături şi adăugiri; *msse rom.* 3832, f. 392–395, copie neautografă, cu corecturi.

Ediţii:

Monitorul român, 1848, nr. 8, 30 iulie;
Anul 1848, II, p. 599–603.
N. Bălcescu, *Opere*, II^2, p. 119–126.

1. Textul oficial al *Instrucţiilor*, publicat în *Monitorul român*, conţine aproape în întregime redacţia din mssul autograf, aşadar Bălcescu este autorul *Instrucţiilor*. Unele modificări se pot totuşi constata, ca de pildă : adoptarea votului secret, pe bază de buletin, la alegerile de al doilea grad, în loc de alegerea pe faţă, cum prevedea decretul pentru ambele grade. Şi de această dată modelul de care s-a servit N. Bălcescu sînt instrucţiunile guvernului provizoriu francez pentru alegerile de Constituantă.

2. Pregătirile pentru Constituantă par a fi ajuns destul de avansate, atunci cînd lucrările au fost oprite. Numai aşa cred că N. Bălcescu, se preocupa de numărul candidaţilor pe judeţe şi chiar de candidaturi (B.A.R. *msse rom.*, 5111, f 182–183^v, 185 ; autograf).

Acte oficiale

În timpul revoluţiei, N. Bălcescu apare semnat pe numeroase acte ale guvernului provizoriu, decrete, proclamaţii, adrese, instrucţiuni etc. Evident, nu-i putem atribui lui redactarea acestor acte; pe unele ştim că a fost semnat în lipsă şi chiar împotriva voinţei sale. Dar în calitatea sa de membru al guvernului fireşte că a participat la principalele hotărîri luate. În cuprinsul unora găsim propriile sale teze şi argumente. Dăm mai jos lista documentelor mai importante în care apare semnat, utilă pentru biografia şi chiar opera sa. Cînd nu cităm sursa ne referim la colecţia *Anul 1848*.

Mai 17/29. Actul de împuternicire dat lui Ion Ghica pentru a lucra în numele Ţării Româneşti la Constantinopol (I, p. 398–399).

Mai 17/29. Instrucţiuni date lui Ion Ghica pentru misiunea sa la Constantinopol (I, p. 399–400).

Iunie 14. Decretul nr. 1 al Guvernului provizoriu, prin care se stabilesc culorile steagului naţional şi deviza română : Dreptate, Frăţie (I, p. 567).

Iunie 14. Decretul nr. 2 al Guvernului provizoriu, prin care se desfiinţează rangurile civile (I, p. 567).

Iunie 14. Decretul nr. 3 al Guvernului provizoriu, prin care se desființează cenzura (I, p. 568).

Iunie 14. Decretul nr. 4 al Guvernului provizoriu, prin care se decide înființarea unei gărzi naționale (I, p. 568).

Iunie 14. Apelul Guvernului provizoriu către țară, prin care cere ca orice locuitor care posedă două puști să dea una gărzii naționale (I, p. 569).

Iunie 14. Decretul nr. 7 al Guvernului provizoriu prin care se desființează pedeapsa corporală (I, p. 569).

Iunie 14. Proclamația nr. 20 a Guvernului provizoriu prin care îndeamnă la liniște pe locuitorii capitalei (I, p. 570–571).

Iunie 15. Rezoluție pe raportul nr. 1069 al Secretariatului statului către Guvernul provizoriu al Țării Românești prin care se cere rezolvarea jalbei a cinci căprari de dorobanți, pentru trecerea lor în categoria mazîlilor: „După principiile Constituției celei nouă, urmînd a se desființa mazîlii, cererea nu se poate priimi. N. Bălcescu" (I, p. 597).

Iunie 16. Proclamația nr. 15 a Guvernului provizoriu către săteni, prin care le aduce la cunoștință că se desființează cele șase zile de lucru, claca și iobăgia și le cere a mai continua lucru la proprietari încă trei luni, cu plata de 2 lei pe zi (*Foaie volantă*, 111; I, p. 615–616).

[Pe unele foi volante N. Bălcescu este semnat, pe altele nu. N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 491; proclamația semnată: Ion Eliad, generalul Tell, G. Magheru, secretari I. C. Brătianu, N. Bălcescu, A. G. Golescu și C. A. Rosetti, Ștefan Golescu, G. Scurtu; plata a 2 lei ziua de lucru este o propunere deja preconizată la 15 iunie 1848 de către „Guvernul de la Islaz" (cp. Ileana Petrescu, *op. cit.*, p. 150)].

Iunie 16. Decretul nr. 17 al Guvernului provizoriu prin care se decide ca Cîmpul Filaretului să poarte în viitor numirea de Cîmpul Libertății (I, p. 617).

Iunie 16. Publicația nr. 18 a Guvernului provizoriu prin care se anunță victoria revoluției în Oltenia și sosirea iminentă a lui C. Tell și I. Eliade (II, p. 617–618).

Iunie 16. Decretul nr. 21 al Guvernului provizoriu prin care se decide eliberarea tuturor deținuților politici (I, p. 618; B.A.R., documentul în original, cu semnătura lui N. Bălcescu).

[„Publicați toate cele ce lucrați. Este vremea ca toate să se facă pe față. Decretul de amnistie încă nu s-a tipărit" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 90)].

Iunie 16. Decretul nr. 23 al Guvernului provizoriu prin care se decide portul eșarfei cu culorile naționale (I, p. 619).

Iunie 19. Proclamația Guvernului provizoriu în chestiunea atentatului reacționar (*Foaie volantă*, 118; I, p. 664–665).

[„Proclamația noastră asupra complotiștilor a făcut rău efect în public, dupe cum m-am asigurat eri, căci în loc d-a spune întîmplările, facem apologiea lui Odobescu, aruncînd toată vina pe Solomon" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 90)].

Iunie 20. Decretul nr. 42 al Guvernului provizoriu prin care se decide acordarea de pensii pe viață soțiilor celor căzuți pentru revoluție (I, p. 686).

Iunie 21. Proclamația Guvernului provizoriu către săteni prin care îi îndeamnă a-și împlini obligațiile către proprietari și arendași (*Foaie volantă*, 115; II, p. 17).

[N. Bălcescu își contestă semnătura pe această proclamație (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 491); a refuzat să o semneze (*ibidem*, p. 281; cp. și C. D. Aricescu, p. 54–55)].

Iunie 26. Proclamația nr. 118 a Guvernului provizoriu pentru dezrobirea țiganilor (*Foaie volantă*, 120; II, p. 105–106; cp. B.A.R., *Msse rom.* 3852).

[„Nu întîrziați a scoate afară proclamațiea pentru țigani" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 90)].

Iunie 28. Adresa Guvernului provizoriu către Ministerul de Războiu cu privire la stabilirea reg. 1 la Piteşti, a reg. 2 la Ploeşti şi a reg. 3 la Bucureşti *(Documente*, p. 15).

Iunie 28. Decretul nr. 123 al Guvernului provizoriu pentru înfiinţarea de regimente de panduri şi voluntari (II, p. 153–155).

Iunie 28. Decretul nr. 131 al Guvernului provizoriu cu privire la mutarea arestaţilor din temniţe la Ocna Telega (II, p. 155).

Iunie 29. Proclamaţia Guvernului provizoriu către popor cu prilejul retragerii din capitală (II, p. 173–174).

Iunie 29. Împuternicire dată de Guvernul provizoriu lui A. G. Golescu pentru a trata în numele României (VI, p. 8).

Iulie 1. Adresa Guvernului provizoriu către mitropolitul Neofit prin care îl înştiinţează că membrii guvernului nu vor veni în capitală pînă ce coloneii Odobescu şi Solomon nu vor fi arestaţi (II, p. 229–230).

Iulie 2. Nota lui Voinescu II, ministrul Afacerilor străine al Ţării Româneşti către Talaat-Effendi. Buc., semnat I. Voinescu (II, p. 244–246); în conceptul existent în B.A.R., *Msse rom.* 5111, f. 149 sînt semnaţi : N. Bălcescu, Ştefan Golescu, Ch. Tell, I. Eliade, C. A. Rosetti, A. G. Golescu.

Iulie 4. Proclamaţia nr. 167 a Guvernului provizoriu către locuitorii capitalei prin care îi invită la „moderaţie şi blîndeţe" *(Foaie volantă*, 127; II, p. 287–288).

[Pe unele foi volante lipseşte numele lui N.B.].

Iulie 5. Adrese ale Guvernului provizoriu către Ministerul de Finanţe cu autorizarea de a elibera nişte sume de bani *(Documente*, p. 365).

Iulie 6. Decretul nr. 183 al Guvernului provizoriu, pentru numirea lui Barbu Vlădoianu ca administrator al jud. Mehedinţi (II, p. 313).

Iulie 6. Publicaţia nr. 183 a Guvernului provizoriu către săteni, prin care îi cheamă la împlinirea zilelor de lucru *(Foaie volantă*, 129; II, p. 314).

Iulie 6. Hotărîrea Guvernului provizoriu ca Statul major al Oştirii să cumpere o anumită cantitate de praf de puşcă *(Documente*, p. 17).

Iulie 6. Decretul nr. 185 al Guvernului provizoriu prin care se decide republicarea „nouăi Constituţii" şi mărirea tirajului „*Monitorului român*" (II, p. 315).

Iulie 6. Decretul nr. 186 al Guvernului provizoriu prin care se decide ca administratorii să adune în capitala judeţului cîte un preot şi un sătean din fiecare sat, să le explice Constituţia şi să le arate obligaţiile clăcaşilor (II, p. 315–316).

Iulie 6. Decretul Guvernului provizoriu prin care se decide, pe baza cererii corpului negustoresc, înfiinţarea unui comitet pentru înscrierea cetăţenilor în Garda Naţională (Arh. Stat. Buc., Adm. Min. din Lăuntru, 19/1848, f. 41).

Iulie 6. Decretul nr. 188 al Guvernului provizoriu pentru numirea maiorului Teologu ca comandant al Gărzii Naţionale din Bucureşti (II, p. 316).

Iulie 7. Ordinul secret al Guvernului provizoriu către Ministerul Trebilor din Lăuntru pentru arestarea a doi contrarevoluţionari (II, p. 338–339).

Iulie 7. Decretul nr. 193 al Guvernului provizoriu pentru înaintări în oştire (II, p. 343).

Iulie 9. Decretul nr. 207 al Guvernului provizoriu pentru numirea de administratori de judeţe (II, p. 358–359).

Iulie 9. Decretul nr. 215 al Guvernului provizoriu prin care se decide alcătuirea Comisiei pentru proprietate (II, p. 359–360).

Iulie 11. Adresa Guvernului provizoriu către Ministerul de Război cu autorizarea alcătuirii steagurilor oştirii *(Documente*, p. 18).

Iulie 11. Decretul nr. 221 al Guvernului provizoriu prin care se aduc mulţumiri col. I. Voinescu (II, p. 408; copie, II, p. 428).

Iulie 11. Proclamaţia nr. 227 a Guvernului provizoriu către poporul român despre scopul revoluţiei ; apel către proprietari prin care îi invită de a aduce revoluţiei „experienţa şi consiliurile" lor ; redactată sigur de I. Eliade *(Foaie volantă*, 132 ; II, p. 408–413).

Iulie 12. Decretul nr. 229 al Guvernului provizoriu prin care se aduce la cunoştinţa publică împuternicirea dată generalului-căpitan Gh. Magheru de a inspecta toate autorităţile din Oltenia (II, p. 432–433).

Iulie 12. Proclamaţia nr. 230 a Guvernului provizoriu, prin care se exprimă recunoştinţa guvernului faţă de popor *(Foaie volantă*, 133 ; II, p. 433–434).

Iulie 12. Decretul nr. 235 al Guvernului provizoriu prin care se desfiinţează pedeapsa cu moartea (II, p. 436).

Iulie 12. Decretul nr. 238 al Guvernului provizoriu cu mulţumiri aduse unor cetăţeni pentru acţiunea lor patriotică (II, p. 437).

Iulie 13. Decretul nr. 252 al Guvernului provizoriu, prin care se decid culorile şi forma stindardului naţional (II, p. 477).

Iulie 13. Decretul nr. 254 al Guvernului provizoriu către ministrul trebilor din lăuntru prin care revine asupra decretului nr. 131 în legătură cu strămutarea arestanţilor (II, p. 494).

Iulie 14. Adresa nr. 257 a Guvernului provizoriu către Ministerul Dreptăţii, prin care.i se comunică decizia luată că „echipagiul" şi mulţimea cailor fiind considerate „un obiect de lux" pot fi urmărite în justiţie (II, p. 495).

Iulie 14. Decretul nr. 258 al Guvernului provizoriu cu privire la legea electorală *(Foaie volantă*, 135 ; II, p. 495–500).

Iulie 14. Decretul nr. 270 al Guvernului provizoriu privind răsplătirea cetăţeanului Panait Ionescu, rănit la 19 iunie (II, p. 501).

Iulie 14. Decretul nr. 272 al Guvernului provizoriu pentru eliberarea din slujbă a cîtorva ofiţeri (II, p. 502).

Iulie 14. Decretul nr. 275 al Guvernului provizoriu, prin care se numeşte un „president" şi şase membri ai Sfatului orăşănesc (II, p. 502).

Iulie 14. Decret al Guvernului provizoriu prin care se decide ca Ministerul din Lăuntru să ceară Magistratului Capitalei un cont cu sumele cheltuite cu trupele venite din Oltenia şi să-l trimită la guvern (Arh. Stat. Buc., Adm. Min. din Lăuntru 23/1848, f. 59).

Iulie 15. Decretul nr. 276 al Guvernului provizoriu pentru a se elibera nişte sume de bani lui Eliade (II, p. 511–512).

Iulie 15. Decretul nr. 282 al Guvernului provizoriu prin care preotul Radu Şapcă este numit năstavnic la mănăstirea Sadova (II, p. 512).

Iulie 15. Decretul nr. 284 al Guvernului provizoriu prin care se numeşte în post de director la Ministerul din Năuntru Grigore Scarlat Grădişteanu (II, p. 514).

Iulie 15. Decretul nr. 285 al Guvernului provizoriu cu privire la măsurile luate pentru primirea lui Soliman Paşa (II, p. 514).

Iulie 15. Decretul nr. 289 al Guvernului provizoriu către Ministerul trebilor din lăuntru în chestiunea banilor cheltuiţi cu trimiterea oamenilor în Moldova şi pînă la Prut (II, p. 515).

Iulie 16. Decretul nr. 295 al Guvernului provizoriu în legătură cu schimbarea unor funcţionari publici (II, p. 533).

Iulie 16. Decretul nr. 297 al Guvernului provizoriu privind aducerea la Bucureşti a lui Ioniţă Cătuneanu (II, p. 553–554).

Iulie 16. Adresa Guvernului provizoriu către Ministerul de război prin care se autoriză de a încasa de la Ministerul de finanţe o sumă de bani pentru gratificarea pompierilor *(Documente*, p. 22).

Iulie 17. Decretul nr. 302 al Guvernului provizoriu prin care se decide arestarea unor contrarevoluţionari din jud. Gorj şi expedierea lor la Bucureşti (II, p. 566).

Iulie 17. Decretul nr. 304 al Guvernului provizoriu către Ministerul Trebilor din Lăuntru în legătură cu muniţiile care urmează să fie trimise lui Gh. Magheru (II, p. 561).

Iulie 17. Decretul Guvernului provizoriu prin care se aduce la cunoştinţa Ministerului din Lăuntru că s-au dat dispoziţii Ministerului Credinţei pentru a elibera banii cheltuiţi cu înmormîntarea celor omorîţi în reacţia de la 19 iunie (Arh. Stat. Buc., *Ministerul din Lăuntru*, dosar 23/1848, f. 65).

Iulie 19. Ordin de zi pe oştirea Ţării Româneşti nr. 37, pentru numirea colonelului Zabloski în Statul major al oştirii (II, p. 595).

Iulie 19. Instrucţiunea nr. 314 a Guvernului provizoriu cu privire la alegerile generale pentru Constituantă (*Foaie volantă*, 138; II, p. 599–603).

Iulie 19. Decretul nr. 326 al Guvernului provizoriu în legătură cu sume de bani cheltuite pentru „catane" şi dorobanţi (II, p. 592).

Iulie 19. Instrucţiunea Guvernului provizoriu pentru punerea în lucrare a Decretului din 14 iulie privitor la alegerile generale pentru Adunarea Constituantă (Corneliu Tamaş, *Anul 1848 în judeţul Vîlcea*, în *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu 1970–1971*, p. 597).

Iulie 19. Publicaţiunea nr. 329 a Guvernului provizoriu prin care îşi exprimă mîhnirea că prin intrarea trupelor turceşti în ţară este „atins dreptul de inviolabilitatea teritoriului" (*Foaie volantă*, 137; II, p. 604).

Iulie 19. Protestul Guvernului provizoriu adresat lui Suleiman paşa, împotriva intrării trupelor turceşti în ţară (II, p. 605–606).

Iulie 22. Proclamaţia nr. 337 a Guvernului provizoriu către poporul capitalei pe care îl invită la buna rînduială cu ocazia venirii lui Suleiman paşa (II, p. 670).

Iulie 22. Proclamaţia nr. 338 a Guvernului provizoriu prin care îndeamnă poporul să-şi menţină încrederea în revoluţie, cu toată intrarea trupelor turceşti în ţară (*Foaie volantă*, 141; II, p. 670–671).

Iulie 23. Proclamaţia nr. 339 a Guvernului provizoriu, prin care aduce la cunoştinţă poporului că depune puterea care i s-a încredinţat şi îl invită să aleagă o Locotenenţă domnească (II, p. 689).

Iulie. Decretul nr. 264 al Guvernului provizoriu în legătură cu sumele de bani cheltuite cu primirea lui Talaat Efendi (III, p. 99).

Proclamaţia către moşneni, iunie 1848 nesemnată (*Anul 1848*, I, p. 627–629: concept col. N. Mandrea), prin care asigură pe moşneni că Guvernul provizoriu le va apăra micile lor proprietăţi, este redactată sau inspirată de N. Bălcescu; cuprinde ideile sale cunoscute asupra proprietăţii *ab antiquo* a ţăranilor şi a uzurpării ei în cursul timpului de nişte „veneticii", „cu binele, cu răul", „speriind, amăgind".

Alte menţiuni mărunte cu referire la N. Bălcescu în timpul revoluţiei, semnături etc. (Arh. Stat.) Buc., Adm. 23, 1848).

În legătură cu activitatea lui N. Bălcescu în calitate de conducător al ziarului *Învăţătorul satului*, dăm următoarele două documente redactate de dînsul:

Un concept de circulară adresată către administratorii de judeţe;

O listă de sumele de bani pe care judeţele aveau să le plătească ziarului.

La DD. administratori ai Districtului.

După însemnarea dată de d. redactorul foi învăţătorului satului, văzînd sup iscalitul că de la acel District nu s-au primit pînă acum banii cuveniţi, din care pricină se întîmpină adesea reclamaţii din partea redacţiei, precum şi învălmăşăli la regularizirea socotelilor unor asemenea bani, invită pă Dumneata, d. administrator, ca neapărat şi nu mai tîrziu de zece zile să se trimită banii la acest Minister spre a se îndrepta d. redactor.

1848, iulie 23
N.B.

Sumele ce sînt a se mai priimi pentru foaea satului pînă la 1-u octomvrie.

			Lei		Parale
De la Judeţul	Ialomiţa, pe 1/2 an	,,	459	,,	00
	Slam Rimnic, pe 1/2 an	,,	517	,,	16
	Ilfov, pe 1 an întreg	,,	2362	,,	00
	Prahova, pe 1/2 an	,,	928	,,	5
	Brăila, pe duoi ani	,,	756	,,	00
	Romanaţi, pe 1/2 an	,,	600	,,	30
	Vîlcea, pe 1/2 an	,,	735	,,	30
	Dolji, pe 1 an întreg	,,	1782	,,	00
	Gorji, pe 1 an întreg	,,	1964	,,	10
	Vlaşca, pe 1/2 an	,,	563	,,	25
	Dîmboviţa, pe 1/2 an	,,	708	,,	30
	Muscel, pe 1/2 an	,,	1100	,,	10
	Oltu, pe 1/2 an	,,	465	,,	30
	Argeş, pe 1 an întreg	,,	1653	,,	30
	Total	,,	14597	,,	216

N. Bălcescu

Arh. Stat. Buc., Vornicia din Lăuntru, dosar nr. 1574/1848, partea I, f. 932ʳ şi 934ʳ.

Proclamaţia de la 1848

În ediţia de faţă nu includem *Proclamaţia de la 1848* numită şi *Proclamaţia de la Islaz* pentru că nu este o scriere exclusivă a lui N. Bălcescu, el a avut o participare activă la alcătuirea uneia din părţile ei, iar reeditarea cu titlul de document colectiv — aşa cum este — ar depăşi cadrul colecţiei noastre. Cu atît mai mult cu cît atribuindu-i întreaga *Proclamaţie*, îi atribuim idei pe care nu le-a avut şi care sînt în contrazicere cu concepţiile sale. Deşi caracterul colectiv al documentului de o atît de mare însemnătate în istoria modernă a României este, credem, elucidat, în noua istoriografie sînt totuşi autori care continuă a vedea în N. Bălcescu unicul autor. Cu prilejul centenarului din 1952, afirmaţia a fost des repetată (vezi printre altele: M. Ioanid şi E. Bantea, *Problemele militare în opera lui N. Bălcescu*, în *Studii şi referate despre N. Bălcescu*, I, Buc., 1953, p. 129). În culegerea *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în România* (sub redacţia lui C. I. Gulian), I, Buc., 1954, pe lîngă alte extrase din opera lui Bălcescu, se dau extrase şi din *Proclamaţie* — ca şi cum ar fi vorba, indiscutabil, de o operă personală a acestuia.

C. Ionescu-Gulian susţine cu alt prilej că ar fi existat un text iniţial al *Proclamaţiei*, redactat exclusiv de N. Bălcescu, text aprobat de *Frăţia*, dar că N. Bălcescu ar fi trebuit să colaboreze ulterior cu Eliade la redactarea unei noi *Proclamaţii* şi că din această colaborare ar fi ieşit textul pe care-l cunoaştem. În sfîrşit că N. Bălcescu, ca „reprezentant al Frăţiei, ... s-a străduit să introducă în textul nou, pe cît posibil, toate ideile conţinute în proiectul de *Proclamaţie* pe care-l acceptase Frăţia". Dar Eliade a introdus la rîndul lui o serie „de îndulciri, formulări mistice care vesteau poziţia reformistă, trădătoare pe care avea s-o adopte ulterior" (*Gîndirea social-economică a lui N. Bălcescu*, Buc., 1954, p. 33). Nu avem nici o ştire documentară despre un text iniţial, *personal*, al lui N. Bălcescu, text care ulterior să fi fost abandonat chiar de el. Colaborarea la redactarea *Proclamaţiei* nu este sprijinită pe vreo informaţie şi, în realitate, nici n-a avut loc sub această formă. *Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România*, acad. C. I. Gulian, redactor responsabil, Buc., 1964,

rectifică această opinie şi acceptă deosebirea dintre program şi textul parafrazat al *Proclamaţiei*, dar, deşi documentele erau de mult cunoscute, nu aminteşte informaţiile date de N. Bălcescu şi cunoscute din nota lui I. Ghica asupra programului (p. 164, n. 9). G. Călinescu dă referinţe confuze, admiţînd că „Schiţa constituţională" fu întocmită probabil prin colaborarea tuturor şi redactarea lui N. Bălcescu, apoi totul fu încadrat într-o proclamaţie foarte înaripată ce s-ar părea că este de Eliade, cu toate că propoziţii ca" « tot românul e un atom al întregii suveranităţii a poporului » nu sînt în spiritul şi stilul poetului ... E ceva din Bălcescu şi din C. A. Rosetti aci" (G. Călinescu, *I. Eliade Rădulescu şi şcoala sa*, Buc., 1966, p. 22). D. Păcurariu în schimb admite în întregime informaţiile lui I. Ghica şi anume că proclamaţia a fost redactată de N. Bălcescu şi că Eliade numai ar fi tipărit-o (D. Păcurariu, *Ion Ghica*, Buc., 1965, p. 120).

Tratatul de *Istoria României*, IV, p. 64 şi urm., a adoptat teza susţinută în notele ediţiei N. Bălcescu din 1940, fără a cita sursele şi fără a aduce noi argumente, dar într-o formă lipsită de suficientă preciziune pentru a se putea desprinde rolul pe care l-au avut personalităţile principale în redactarea acestui document şi pentru a se putea explica măcar în parte controversa atît de vie care s-a născut în jurul paternităţii *Proclamaţiei*. Teza celor două acte, program şi proclamaţie — preambul şi chemarea — a intrat însă în publicistica străină (cf. Mario G. Losano, *Un rivoluzionario nella Romania del 1848, Nicolae Balcescu*, în *Rivista storica italiana*, LXXVIII, 3, 1966, p. 696).

Însemnătatea pe care o are *Proclamaţia de la 1848* ar merita un studiu aparte. În aşteptarea unor cercetări speciale, şi poate a noi documente pentru a justifica lipsa din această ediţie a *Proclamaţiei*, pe care nu o considerăm operă personală a lui N. Bălcescu, dar în acelaşi timp recunoaştem contribuţia sa însemnată la redactarea programului şi mai ales la inserarea unor anumite puncte, concentrăm aici un material, care, credem, poate servi la lichidarea îndoielilor asupra paternităţii şi mai ales la stabilirea originii sale istorice. Vrînd, nevrînd ne lăsăm antrenaţi în aprinsa dispută de pe vremuri, în speranţa că reanalizarea materialului cunoscut să nu fie de prisos. Discuţia poate să pară azi desuetă, dar trebuie făcută într-o ediţie de opere complete.

În notele ediţiei din 1940 am susţinut părerea — pe care o menţinem întru totul — al dublului conţinut al *Proclamaţiei* şi al originii ei colective şi succesive. Documentul, cunoscut sub acest nume, conţine două acte, elaborate deosebit în timp şi aduse la cunoştinţa publică contopite ca şi cum ar fi fost vorba despre unul singur. Cel dintîi este **programul** revoluţiei, adică cele 22 de puncte constituţionale, cel de-al doilea este **preambulul** şi **chemarea** către ţară, adică prezentarea celor 22 de puncte, expunerea de motive asupra lor, ca să spunem aşa, şi apelul către popor, prin care masele sînt chemate a susţine realizarea programului. Programul este o operă colectivă cu participarea lui N. Bălcescu elaborată în cursul anilor şi definitivată la 1848 de către Comitetul revoluţionar; preambulul şi chemarea către ţară sînt o redacţie personală a lui Eliade, discutată şi aprobată de acelaşi comitet.

Programul a fost numit adeseori şi *Constituţie*, şi, întrucît această aşa-zisă Constituţie fusese adusă la cunoştinţa publică prin intermediul *Proclamaţiei*, documentul a fost numit el însuşi **Constituţie** ; astfel că la 1848, şi mai ales după 1848, termenii de **Proclamaţie** şi **Constituţie** au fost întrebuinţaţi ca identici. Contemporanii însă au făcut distincţia între aceste două acte ; Eliade singur o recunoaşte, spunînd că înainte de izbucnirea revoluţiei a comunicat lui Tell „proclamaţia" şi „articolele constituţiei" *(Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*, Paris, 1851, p. 56—57). Traducerea franceză a *Proclamaţiei*, făcută la Paris, precizează chiar în titlul ei acest dublu conţinut : *Proclamation et déclaration des droits adrésés par le gouvernement provisoire de Valachie au peuple roumain.* Traduit du valaque, Paris, 1848, 16 p., deci două acte. Fără îndoială că termenul *Declaraţie de drepturi* este mai potrivit, căci cele 22 puncte sînt decretate ca drepturi recunoscute, în principiu, poporului român şi nu puncte ale unui program, reprezentînd pur şi simplu

revendicările unui partid. Termenul **„Constituţie"**, întrebuinţat atît de frecvent mai ales în timpul revoluţiei, este necorespunzător, căci declaraţia de drepturi nu este încă o constituţie, pentru că nici o putere constituită, în cazul nostru, după obişnuinţa vremii, o Constituantă, nu le investise cu putere de lege (v. şi Tudor Draganu, *Natura juridică a proclamaţiei de la Islaz*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Seria III, 1961, fasc. 2).

Controversa asupra paternităţii *Proclamaţiei* — înţelegînd prin acest termen ambele acte contopite într-un document unic — a survenit tîrziu, după 1848, şi la baza ei stau informaţii greşite şi amintiri personale asupra unor evenimente îndepărtate. Nu mai puţin interese de grupări politice şi ecouri de vechi animozităţi personale. Ceea ce este caracteristic e că tot timpul discuţia a considerat documentul ca un act *unic* şi o *operă personală.*

Recapitulînd momentele principale ale discuţiei să vedem ce spun, în primul rînd, cei doi antagonişti care au creat controversa, Ion Ghica şi N. Locusteanu, şi în al doilea rînd ce spun cei doi autori prezumaţi, N. Bălcescu şi I. Eliade. Argumentele sînt cam prăfuite, dar discuţia o impune.

În scrisoarea pe care I. Ghica o consacra biografiei lui N. Bălcescu spune anume următoarele : „Înainte chiar de luna lui martie 1848, Nicu Bălcescu a fost însărcinat de comitet a redacta proclamaţia revoluţionară, şi s-a provocat îndată o adunare de mai mulţi amici acasă la Nicolache Golescu şi în camera ocupată de căpitanul Teologu, unde s-a citit acea proclamaţiune, astfel cum a apărut în Bucureşti şi la Islaz, în ziua izbucnirei revoluţiunii.

Asistau la acea adunare de la N. Golescu : patru fraţi Goleşti (Ştefan, Niculache, Radu şi Alecu), Alecu Golescu (Arăpilă), doi fraţi Bălcescu (Constantin şi Nicu), doi fraţi Brătieni (Tache şi Iancu), Bolliac, C. A. Rosetti, maioru Voinescu, căpitanu Teologu, Costache A. Creţulescu şi Ion Ghica.

După ce s-a citit proclamaţiunea şi s-a adoptat în unanimitate, aşa cum fusese redactată de Nicu Bălcescu, s-a ales îndată un comitet executiv compus de trei membri, anume : Nicu Bălcescu, Alecu Golescu (Negru) şi Ion Ghica, cu deplină putere d-a organiza ş-a conduce acţiunea" (Ion Ghica, *Opere*, ediţie Ion Roman, I, 1956, p. 317—318).

Ion Ghica afirmă astfel categoric că Bălcescu ar fi unicul autor al proclamaţiei ; forma în care relatează faptele relevă o deplină siguranţă : menţionează precis casa şi chiar camera unde Bălcescu a citit conceptul proclamaţiei, numele persoanelor care au asistat la lectura ei. Este sigur că Ghica, dînd toate aceste detalii, a voit să întărească veracitatea aserţiunii sale. Mai mult chiar, să invoce în sprijinul ei chiar şi martori, pentru că din cei amintiţi trăiau încă cîţiva la data cînd publica cunoscuta sa *Scrisoare.* Controversa istorică începea. Era vorba de cel mai important document programatic românesc din istoria modernă.

În contra afirmaţiilor lui Ion Ghica a protestat cu tărie N. Locusteanu, reafirmînd o opinie mai veche, şi anume că nu N. Bălcescu, ci Eliade ar fi autorul *Proclamaţiei.* În sprijinul acestei opinii aduce două serii de argumente. Întîi, mărturia unor contemporani şi al doilea cîteva consideraţii în legătură cu stilul proclamaţiei. Informaţiile date de Gr. Sc. Grădişteanu, tînăr cu rol secundar în timpul revoluţiei, cuprind, pe lîngă unele mărturii proprii, şi relatările altui contemporan, Rucăreanu, care la rîndul său ar fi deţinut de la Tell anumite ştiri. Gr. Sc. Grădişteanu afirmă că în ziua de 10 mai 1848 a găsit pe Eliade în tipografia sa, tipărind singur proclamaţia ; că Eliade ar fi citit proclamaţia mai înainte lui Ştefan şi Neculae Golescu, care luaseră contact cu dînsul prin el, Gr. Sc. Grădişteanu, şi că cei doi Goleşti entuziasmaţi ar fi declarat că nu vor face nici o mişcare cu altă „programă". Proclamaţia lui Eliade s-ar fi citit apoi tuturor capilor mişcării şi că unii din ei, după ce au ridicat diferite obiecţiuni, au renunţat să le mai facă, aşa încît „programa" lui Eliade, pusă la vot, a fost admisă cu unanimitate. Din însăşi informaţia pe care se sprijină Locusteanu reiese că pe lîngă textul propus de Eliade ar mai fi fost şi un alt text în discuţie, dar că versiunea propusă de Eliade a întrunit, pînă la urmă, adeziunea tuturor.

Ion Ghica ştie şi el despre o proclamaţie sau o „programă" a lui Eliade, dar susţine că aceasta n-a fost admisă, atît din cauza conţinutului ei, cît mai ales pentru că proclamaţia redactată de N. Bălcescu era deja aprobată. Iată ce spune Ghica : „Într-una din adunările noastre la Ştefan Golescu, Eliade ne-a citit o invocaţiune adresată lui Dumnezeu, poporului român şi puterilor străine, operă mai mult literară decît politică, plină de poezie şi de misticism, dar care anevoie ar fi fost înţeleasă chiar de clasele cele culte. Acea scriere o propunea ca proclamaţie şi manifest al şefilor revoluţiunei. Atunci i s-a spus că proclamaţia către popor era deja redactată, discutată şi adoptată de noi toţi înainte de venirea sa între noi, că nu mai putem reveni şi i s-a citit redacţiunea lui N. Bălcescu, asupra căreia Eliade nu a făcut decît o singură obiecţiune . . ." (Ion Ghica , *Opere*, I, p. 321 – 322). Ion Ghica adaugă că Eliade după ce a acceptat proclamaţia lui N. Bălcescu şi-a luat sarcina de a o tipări, iar după ce a tipărit-o, a ţinut-o ascunsă în curtea casei sale. Iată pasajul respectiv : „Eliade . . . a doua zi a venit acasă la mine, unde a scris cu mîna lui acea proclamaţie sub dictarea Bălcescului şi a luat-o s-o tipărească în tipografia sa de la Obor ; exemplarele tipărite s-au păstrat ascunse într-o claie de fîn, în curtea sa de la vie, pînă la pornirea la Islaz" (*ibidem*, p. 322).

În ceea ce priveşte chestia tehnică a tipăririi nu mai poate fi nici o discuţie. Eliade a tipărit-o în propria sa tipografie. Cunoaştem precis condiţiile şi chiar data. Ştim de la el că a tipărit-o în noaptea de vineri spre sîmbătă, 5 – 6 iunie st.v., că la imprimarea făcută pe ascuns au luat parte numai trei lucrători, oameni de încredere, restul fiind învoiţi a pleca, şi că el însuşi, Eliade, a supravegheat culegerea şi trasul. Dintr-o precauţie firească, cum se trăgeau 25 exemplare erau scoase din atelier şi dosite. Pînă duminică dimineaţa s-ar fi tras 600 exemplare. Era astfel uşor, ca avînd în vedere rolul lui Eliade la redactarea *Proclamaţiei* şi la tipărirea ei, să se vorbească mai tîrziu de Proclamaţia lui Eliade . . . (Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori şi acte*, ediţie de George Potra, Nicolae Simache şi George G. Potra, p. 204 – 205). Problema esenţială rămîne însă alcătuirea documentului, cînd şi cine l-a alcătuit.

Din informaţiile atît de categorice, însoţite şi de amănunte, reiese că Ghica a fost direct în cunoştinţă de cauză de la alcătuirea şi pînă la tipărirea proclamaţiei şi că aceasta ar fi în întregime, după dînsul, opera personală a lui N. Bălcescu şi că Eliade n-a avut absolut nici o contribuţie în redactarea ei ci numai la imprimare. În acelaşi timp, informaţiile de care se serveşte N. Locusteanu, tot contemporane, dar de a doua mînă, susţin exact contrariul şi anume că proclamaţia este în întregime a lui Eliade şi că nimeni altul n-a avut vreun amestec în redactarea ei.

N. Locusteanu mai aduce în sprijinul opiniei sale şi unele argumente deduse din stilul *Proclamaţiei*. El insistă asupra faptului că *Proclamaţia* este presărată, de la început pînă la sfîrşit, „cu fraze şi versete reproduse din cărţile sacre ale bisericei noastre . . .", ceea ce ar dovedi că „aplicarea celui ce a scris a fost către studiile religioase şi politice . . .", iar că acest fel de a scrie este în întregime propriu lui Eliade. Observaţia lui N. Locusteanu este justă. Textul *Proclamaţiei* se caracterizează nu numai prin expresii religioase, dar şi prin unele idei şi formulări care amintesc pe Eliade, după cum vom vedea mai pe larg.

Relatările lui Ion Ghica nu pot fi admise toate pur şi simplu, mai ales că sînt contestate cu atîta tărie. Dar nici susţinerile lui Locusteanu nu pot fi primite ca atare, întrucît dovezile invocate sînt sau izvoare de mîna a doua sau simple prezumţii. Trebuie deci să recurgem la alte informaţii. Unele dintre datele lui I. Ghica sînt sigur inexacte. Astfel, data pe care Ion Ghica o dă în privinţa redactării şi aprobării textului propus de Bălcescu. Am văzut că el spune că evenimentul a avut loc *înainte* de luna martie. Data este greşită, fie că proclamaţia ar fi opera lui N. Bălcescu, fie a lui Eliade. La această dată Bălcescu nu era în ţară. Faptul este bine stabilit. La 24 februarie 1848 era încă la Paris de unde scria el însuşi lui V. Alecsandri (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 86) şi nici în cursul lunii martie nu sosise încă în ţară. După mărturiile a doi contemporani, Bălcescu a sosit în ţară în prima jumătate a lunii aprilie ; la 11/23 aprilie, C. A. Rosetti notează : „Mai deunăzi sosi Bălcescu şi Golescu Negrul" (C. A.

Rosetti, *Jurnalul meu*. Ediție îngrijită și prefațată de Marin Bucur, Cluj-Napoca, 1974, p. 240), iar la 15 aprilie A. Christofi semnalează și el sosirea lui Bălcescu și A. G. Golescu, debarcați la Islaz, pe Dunăre (*Din viața domnului Alex. Christofi*, Craiova, 1899, p. 14). Datele oficiale inserate în pașaportul lui N. Bălcescu confirmă aceste informații; la 1/13 aprilie sosise la Giurgiu; la București avea să ajungă la 3 sau 4 aprilie st. v. (G. Zane, *Aspecte noi ale vieții lui N. Bălcescu în lumina unor documente inedite, Studii*, XIII, 1960, nr. 1, p. 54). Deci redactarea *Proclamației*, chiar în cazul cînd ar fi fost opera lui N. Bălcescu, nu putea avea loc mai înainte de a doua jumătate a lui aprilie. Un text a putut fi discutat, fie că este vorba de un text Bălcescu, fie de unul Eliade, numai între data sosirii lui N. Bălcescu și aceea a plecării lui I. Ghica la Constantinopol, deoarece toate informațiile convin că discuția a avut loc, amîndoi fiind de față. Ion Ghica pleacă spre Constantinopol la 3 sau 4 iunie st. v. Data de 17/29 mai, indicată de el ca zi a îmbarcării la Brăila, nu este exactă (Ion Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848. Noue scrisori către V. Alecsandri*, Buc., 1889, p. 6; *Opere*, I, p. 325). Faptul reiese din data scrisorii de recomandație către generalul Aupick, pe care o obținuse la București, de la dr. Mandl înainte de a pleca : 14 iunie 1848 (2 iunie stil vechi) (*Amintiri*, p. 8, nota 1), cît și din raportul pe care-l trimite el însuși din Constantinopol Ministerului de Afaceri Străine din București, de unde se vede că a sosit la Constantinopol la 8 sau 9 iunie st.v. (*Anul 1848*, I, p. 601 și urm.); pașaportul pe care i l-a eliberat Secretariatul de stat are data de 31 mai 1848 st.v. (Ion Ghica, *Documente literare inedite*, ediție îngrijită, prefață și note de D. Păcurariu, Buc., 1959, p. 127).

Astfel, primele discuții referitoare la proclamație au avut loc foarte probabil în cursul lunii mai și anume în prima jumătate a lunii, deoarece se știe că la 17 mai colaborarea cu Eliade era stabilită și planul de acțiune fixat. Scrisoarea de plenipotență dată lui I. Ghica, precum și instrucțiunile respective sînt datate 17 mai st.v., fiind semnate și de Eliade (*Anul 1848*, I, p. 398–400). Chestia datei nu este însă esențială în discuție.

Dacă Ion Ghica se înșală asupra unei date, n-am fi îndreptățiți să tragem concluzia că toate informațiile sale ar fi greșite. Chiar dacă cineva este de perfectă bună-credință, atunci cînd relatează fapte la care a asistat cu aproape patru decenii în urmă poate încurca nu numai lunile, dar și anii. Unele din informațiile lui I. Ghica trebuie socotite însă exacte. N. Bălcescu a adus în discuția Comitetului revoluționar un proiect de *program*, nu de *proclamație*; acest proiect a fost discutat îndelung în mai multe ședințe, nu într-una singură, și la urmă aprobat de cei de față, fără a fi prezent și Eliade, încă în afara comitetului. I. Ghica nici nu spune că *Proclamația* citită de N. Bălcescu ar fi fost o compoziție personală ; marile programe politice nu sînt niciodată opere personale și spontane; N. Bălcescu a adus în discuție un text de program, îndelung dezbătut anterior — operă colectivă elaborată și îmbunătățită în cursul anilor, și aceasta o știm chiar din relatările sale. I. Ghica spune expres că" principiile în numele cărora era să se ridice poporul român erau discutate și hotărîte cu mulți ani dinainte" (Ion Ghica, *Opere*, I, p. 317).

Dar pentru întregirea acestui material să vedem ce spun înșiși N. Bălcescu și I. Eliade. Atitudinea lor diferă. Bălcescu n-a revendicat niciodată paternitatea documentului, în schimb a revendicat-o insistent și zgomotos Eliade. Dacă N. Bălcescu nu a revendicat paternitatea, ne-a lăsat, indirect, o mărturie care lămurește geneza programului și momentele principale ale redactării. Mărturia o găsim în *Notele* pe care I. Ghica le-a scris sub dictarea prietenului său — la Constantinopol în 1852 — și în care, chiar de la început, se amintește despre această chestiune. *Notele* ne informează că o parte din tinerii români aflați la Paris, și din care unii luaseră parte la revoluția din februarie, hotărîndu-se a se întoarce în țară, unde revoluția părea iminentă, au procedat la alcătuirea unui program. ,,În Paris — spun aceste *Note* — îndată după revoluția Vienei, Bălcescu convoacă la dînsul o adunare în Paris, rue de l'Université 94 ; toți moldo-românii, afară de frații Brătianu, se adunară la 20 III seara. Acolo s-a hotărît, în cea dintîi adunare, a se face o mișcare. S-a făcut un program potrivit proclamației ce s-a făcut pe urmă, în

iunie. Acest program, afară de chestiunea proprietății, era același de la 1840. În pricina proprietății s-a hotărît în unanimitate de toți moldo-românii prin împroprietărirea țăranului cu despăgubire" (vezi I, p. 285). Inițiativa lui N. Bălcescu, după o prețioasă știre din aceleași *Note*, se întemeia „în puterea soc[ietății] fraților", adică a *Frăției*, pe care, după cum rezultă, el o reprezenta în gradul cel mai înalt, la Paris; tot *Notele* confirmă o informație de mai tîrziu a lui I. Ghica, și anume că Tell era unul dintre principalii membri ai acestei societăți, despre care, din păcate, știm încă prea puțin. Informația trebuie socotită întru totul exactă; este o relatare contemporană, redactată în afară de orice spirit polemic și confirmată de alte izvoare; la 1840 a existat un program; în anii următori acest program a fost din nou dezbătut; la 1846, punctul cu privire la chestia agrară a fost modificat și s-au adoptat principiile înscrise mai tîrziu în art. 13 al *Proclamației*. Acest program nu trebuie confundat cu diferite memorii cu caracter programatic care au circulat în epoca anterioară revoluției (cp. G. Göllner, *Memorii premergătoare proclamației de la Islaz*, în *Țara Bîrsei*, VI, 1934, nr. 1).

Relatările din *Notele* lui I. Ghica sînt prețioase; din ele putem cunoaște originea proiectului de constituție de la 1848 și în același timp deduce înseși principiile programului de la 1840 — și acesta un proiect de constituție. Este concluzia firească a identității dintre cele două programe mărturisită de N. Bălcescu. Între programul din 1840 și cel de la 1848, ultimul inserat în proclamație, ar fi fost — după referința din *Note* — o deosebire de soluții numai în privința chestiunii țărănești. Au trebuit să fie și altele cel puțin în probleme secundare, după cum rezultă din analiza pe care am făcut-o mărturiilor contemporane, căci textul din 1840 nu a ieșit încă la iveală (cf. G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, III, 1963, p. 233 și urm.; versiunea franceză: *Le mouvement revolutionnaire de 1840 en Valachie. Prélude de la Revolution de 1848*, Buc. 1964).

O scurtă referință la un alt proiect de Constituție din 1838, cred că este necesară, pentru că ne ajută a situa corect geneza programului de la 1848 și scoate din discuție numele lui Bălcescu. Este vorba de *Constituția* publicată (Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1838—1849*, Buc., 1967, p. 219—224) și apreciată de editoare ca „mesajul complet" al mișcării naționale din 1838 (p. 17). Constituția din 1838 a fost atribuită de unele izvoare lui I. Câmpineanu singur, de alții tot aceluiași, dar cu colaborarea lui N. Bălcescu, sau de alții cu a lui F. Colson, chiar după propria informație a acestuia. Credem că este greșit a socoti acest proiect ca o operă românească, fie colectivă, fie individuală. Este mult mai probabil un produs francez inspirat de ideologia de extremă stîngă franceză — proiect dezavuat mai tîrziu chiar de I. Câmpineanu—, propus, cu unele adaptări locale, fracțiunii boierești, opoziționiste ca program de acțiune. Nu există nici un indiciu că ar fi opera vreunei grupări românești, nu este iscălită de nici un boier român, și nimeni, mai tîrziu, nu și-a asumat paternitatea lui.

O sumară analiză a textului arată, fără cea mai mică îndoială, că ideile din acest act nu puteau constitui în acel moment revendicări românești, după cum n-au constituit nici ulterior; prin urmare, această așa-zisă „Constituție" nu trebuie încadrată în literatura autohtonă de reforme românești. Textul conține atîtea prevederi extravagante, încît nici un conducător român nu le-ar fi putut gîndi sau accepta. În primul rînd se vorbește — reținem la 1838 — de declararea unui război de independență și de proclamarea, ca urmare a cîștigării războiului, a unui stat suveran. Nu se precizează împotriva cui ar fi fost acest război, dar este de presupus că, deodată, și împotriva Turciei și împotriva Rusiei. Ce om serios ar fi putut face astfel de planuri? Odată independența cîștigată s-ar fi organizat un stat autoritar-democratic, o monarhie absolută, ereditară, cu un suveran dictator și cu o reprezentanță națională aleasă prin sufragiu universal, cu recunoașterea libertăților individuale depline, ca nicăieri în lume, dar cu menținerea pedepsei cu moartea, cu serviciu militar obligatoriu și inamovibilitatea magistraturii; în sfîrșit, de la început pînă la sfîrșit un text ciudat, fantezist, care descoperă

un autor nu numai străin de realităţile şi aspiraţiile româneşti ale epocii, dar chiar de noţiuni elementare de drept constituţional. Redactarea în limba franceză, reprezentînd textul original, arată că proiectul a fost gîndit de un francez şi redactat iniţial în limba franceză. Este foarte probabil că autorul, sau autorii reproduc fără mult discernămînt idei curente în cercurile extremiste din Franţa. Traducătorul în limba română dă o traducere cu multe imperfecţiuni, se simte că nu cunoaşte bine limba franceză şi nici terminologia juridică şi politică. De aceea traducerea nu poate fi atribuită vreunui boier român, dintre care unii, după cum se ştie, erau buni cunoscători ai limbii franceze. Chiar şi gruparea lui Câmpineanu avea cîţiva oameni foarte instruiţi. Dăm cîteva exemple : *les pouvoirs dictatoriaux dont est revetu le souverain* este tradus — *puterea cu care este îmbrăcat suveranul; terre de liberté — loc slobod pentru toţi*; *la personne du souverain est inviolable et sacrée — persoana suveranului este nesiluită şi sfîntă; il* (le souverain) *commende les forces de terre et les forces navales — el comandă forţele de uscat şi de apă* (ca şi cînd Ţara Românească ar fi avut, la 1838, o armată terestră şi ar fi dispus de forţe navale); *la forfaiture encoure les paines les plus sévères — forfetura sau vinele judecătorilor se vor pedepsi straşnic; une marine — o putere de apă;* (les) *membres* [de la Répresentation nationale] *sont inviolables — mădularele ei sînt nesilite.* Cîteodată traducătorul se abate de la traducerea corectă chiar a unor termeni curenţi : *personne ne peut être poursuivie — nimeni nu poate fi părît,* etc.

Documentul prezentat ca o importantă contribuţie românească este cu siguranţă o simplă ciornă de traducere a unui text francez, nesemnat, căci ce om cu cît de modestă răspundere în stat ar fi putut să şi-l însuşească. Cum poate fi apreciat acest act ca un mesaj românesc şi mai ales ca un *Proiect de Constituţie* al partidului naţional? Şi mai ales cum este de crezut că Ion Câmpineanu, boier cult şi un om cumpănit, propus de F. Colson coautor, era să se preteze a solicita domnia pentru a deveni un monarh absolut, cu moştenitori cu drept ereditar, să se angajeze a declara război la două mari imperii, să se oblige a introduce sufragiul universal, pe care nici Franţa nici Anglia, cărora le cerea sprijinul, nu-l aveau, sau să se împodobească cu titlul de comandant al forţelor navale, cînd Principatul nu avea nici o singură navă de război. Considerînd acest text ca o anexă a cunoscutului *Act de Unire şi Independenţă*, publicat de P. P. Panaitescu încă din 1926, însăşi autenticitatea acestui act — şi el nesemnat — este pusă în discuţie. Chestiunea ar trebui din nou studiată. În cadrul preocupărilor din nota de faţă, concluzia este că nici fruntaşii de la 1840, nici Bălcescu nu pot fi implicaţi în elaborarea acestui text. La originea programului din 1848 trebuie să punem programul din 1840, după propria mărturisire a lui Bălcescu.

N. Bălcescu a avut, fără doar şi poate, o contribuţie însemnată în redactarea programului din 1848, operă indiscutabil colectivă ; de aceea nu l-a revendicat şi nici nu-l putea revendica.

În schimb, Eliade — după cum am spus — revendică insistent *Proclamaţia* în întregul ei ca operă personală, adică atît ceea ce numim azi preambul şi chemare, cît şi declaraţia de drepturi, este adevărat cu unele reticenţe de limbaj într-o vreme, dar categoric mai tîrziu, după exil. În 1851 se declară „redactor al proclamaţiei constituţionale", deci nu autor, şi nu al „constituţiei", ci al proclamaţiei constituţionale, ceea ce este o nuanţă *(Mémoires,* p. 207). Cu alt prilej, tot în aceeaşi epocă, spune că i s-a recunoscut dreptul de a redacta el atît proclamaţia cît şi bazele constituţionale; dar nu tot atît de expres că a şi alcătuit proclamaţia şi programul.

Vorbind despre condiţiile împăcării sale cu I. Ghica şi despre invitaţia ce i se făcuse în cursul lunii mai 1848 de a intra în Comitetul revoluţionar, spune următoarele : „Comme seule garantie de cette promesse Héliade demanda que la proclamation et les bases de la constitution fussent redigées par lui. Cet act était déjà préparé. Cette proposition ne fut de sa part qu'un moyen de sonder les esprits sur leurs tendances vers le progrès. Un interval de quelques jours se passa et on vint lui dire que ses conditions étaient acceptées" *(ibidem,* p. 53).

Eliade spune deci că membrii Comitetului au acceptat ca el, Eliade, să redacteze *Proclamaţia*, dar nu că au şi acceptat un text propus de dînsul. În altă parte aminteşte că el însuşi a tipărit *Proclamaţia*, cu ajutorul a doi dintre lucrătorii săi *(ibidem*, p. 58). Mai tîrziu, mulţi ani după revoluţie, revendicările sale devin categorice. În toiul luptelor pentru reforma agrară, care preced decretul de la 1864, de multe ori s-au amintit, cum era şi firesc, încercarea de la 1848 şi dispoziţiile din *Proclamaţie*.

Eliade, adversar al reformei, aşa cum o propunea M. Kogălniceanu, a protestat contra părerii că proiectul din 64 ar fi o reeditare a principiului din Constituţia de la 1848 : „Constituţia este opera mea — afirmă el categoric. Sînt dator a spune d-lui [lui M. Kogălniceanu] — că nu are dreptul de a-mi parodia şi explica de la sine intenţiunile ce le-am explicat eu însumi atunci în trei luni cît am fost la putere ...” *(Instituţiunile României. Tabel historicu dela Trajan pînî în ḑillele nostre*, Buc., 1863, p. 227).

I. Eliade exagera, în sensul că îşi asuma şi ceea ce îi aparţinea şi ceea ce nu-i aparţinea. Dar în vremea sa, el trecea totuşi ca autorul *Proclamaţiei*, căci — aşa cum era redactată — contemporanii îl regăseau cu uşurinţă în textul ei. De aceea, chiar adversari de-ai săi, de perfectă bună-credinţă, fie că aveau cunoştinţă de dublul ei conţinut, fie că nu, au numit-o „proclamaţia lui Iliad”. A. G. Golescu o numeşte aşa, deşi era în măsură să cunoască bine lucrurile. Într-o scrisoare pe care o trimite lui Bălcescu, din Viena la 19 iulie, îi spune printre altele următoarele: „Din proclamaţia lui Iliad mai trageţi vreo 20 000 de exemplare, ştergînd dintr-însa vorbele: « în cele din lăuntru », cari se află în rîndul 37 al coloanei d-întîi, ca unele ce mărginesc suveranitatea reclamată prin noi, şi rău puse în acea proclamaţie, căci noi ne înţelesesem ca să se şteargă şi s-a făcut uitare” *(Anul 1848*, II, p. 619). Este vorba despre partea din *Proclamaţia*, care cuprinde ceea ce am numit chemarea către ţară, nu programul.

Pasajul în care sînt cuprinse cuvintele de mai sus este următorul: „Poporul român voieşte cu o voinţă tare a-şi păstra neatîrnarea administraţiei sale, neatîrnarea legiuirii sale, dreptul său suveran în cele din lăuntru şi rămîne în aceleaşi legături şi mai strînse prin luminile veacului cu Î. Poartă”. A. G. Golescu cerînd să se suprime cuvintele „în cele din lăuntru”, observă cu dreptate că prin aceşti termeni se restrînge suveranitatea Principatului.

A. G. Golescu este unul dintre membrii de vază ai Comitetului revoluţionar. El a luat parte la toate lucrările preparatorii ale revoluţiei. I. Ghica însuşi ne spune că el a participat la toate discuţiile în legătură cu Proclamaţia. Era deci în măsură să cunoască direct chestiunea. Apoi informaţia sa este incidentală şi deci n-ar putea fi suspectată de parţialitate. În plus, fiind cuprinsă într-o scrisoare adresată chiar lui N. Bălcescu, ne arată că faptele la care se referă erau la fel cunoscute şi acestuia. De aceea, pasajul din scrisoarea lui A. G. Golescu privitor la proclamaţie trebuie considerat ca una din cele mai bune informaţii pe care le avem asupra acestei controverse.

Hotărîrea Comitetului revoluţionar de a elimina aceste cuvinte arată neîndoielnic că au fost discutate amplu atît preambulul cît şi chemarea — aşadar textul *Proclamaţiei*, fără program, şi relevă deosebirile de vederi, care vor apărea public în cursul revoluţiei. Eliade era pentru o atitudine conciliantă faţă de turci şi deci pentru o poziţie care să nu contrarieze făţiş interesele turceşti ; de aceea ezita să afirme cu prea multă tărie autonomia ţării, în sens de independenţă limitată, restrîngînd suveranitatea statului la administraţia sa interioară.

Independent de mărturiile şi amintirile invocate în cursul discuţiei — şi chiar de afirmaţiile atît de categorice ale lui Eliade — confruntarea programului în întregul lui, cu ideile personale şi activitatea politică a lui N. Bălcescu pe de o parte, a lui I. Eliade pe de alta, impun concluzia că documentul de la 48 — programul — conţine în principiile sale unele revendicări şi formulări care se identifică cu Bălcescu, dar sînt străine, dacă nu chiar combătute de Eliade ; altele — putem susţine — sînt comune amîndurora; preambulul şi chemarea, incompatibile cu gîndirea lui Bălcescu, sînt, prin ideile şi limbajul lor, în totul proprii lui Eliade.

În program s-au înscris, printre altele, două puncte fundamentale, în art. 1 și în art. 13. Art. 1 fixează poziția revoluției românești în problema independenței și art. 13 în problema țărănească. Art. 1 conține o enunțare a drepturilor Țării Românești la independență și ca atare decretă : „Independența sa administrativă și legislativă pe temeiul tractatelor lui Mircea și Vlad V, și neamestec al nici unei Puteri din afară în cele din întru ale sale". În această formulare programul revoluției repudiază în fapt și suzeranitatea turcească și protectoratul țarist; față de turci recunoaște numai obligațiile pe care Principatul și le-ar fi asumat în baza vechilor capitulații. Pentru susținerea acestui prim punct de program, N. Bălcescu va scrie articolul cu semnificativul titlu : *Drepturile românilor către Înalta Poartă*. „Dreptul M.S. sultanului — — spune el — în țara noastră stă numai în tributul hotărît ce sîntem datori a-i plăti în fiecare an și în dreptul de supremație, adică în dreptul de a întări pe domnul ales de țară" (vezi mai sus p. 11). Atît și nimic mai mult. Eliade, dimpotrivă, se consideră încă, cel puțin tactic, un fel de vasal. Concepția sa generală, scrierile sale din epoca revoluției, atitudinea sa în guvern, confirmă că el recunoaște încă formal o limitată suzeranitate turcească. Ca toți ceilalți oameni ai lui 48 contestă, în schimb, cu violență și consecvență orice drept de protectorat al Rusiei țariste.

Locotenența domnească, după constituirea ei, dă chiar o publicație în care confirmă suzeranitatea în următorii termeni : „nouăle instituții cerute de popol vor avea puterea lor desăvîrșită după aprobația Excelenței sale Suleiman pașa și sancția M. Sale Sultanului, ce cu părintească îngrijire protege țeara „(*Anul 1848*, III, p. 1). În contra acestei atitudini care ar fi putut fi vătămătoare intereselor țării, deoarece ea conținea formal o renunțare la autonomia pe care o proclama primul articol din program, s-au ridicat imediat multe proteste (*ibidem*, p. 70—71). N. Bălcescu o critică și în exil. În scrisoarea pe care o trimite din Paris, la 4 martie 1850, lui A. C. Golescu spune despre acțiunea lui Eliade, că „La lieutenance inaugura son avènement en sacrifiant par un acte public remis à Soliman l'autonomie du pays, malgré l'opposition que nous lui fîmes" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 282). De aceea, atunci cînd Eliade menținea cuvintele a căror suprimare o cerea A. C. Golescu, nu făcea altceva decît să afirme o atitudine pe care el greșit o considera mai potrivită, cu toate opiniile deosebite ale celorlalți fruntași ai revoluției. Dar pentru a fi drepți, la Eliade nu este vorba de o atitudine politică de principiu, ci de o tactică ; el vrea să se rezeme pe sultan pentru a se apăra de țar.

În ceea ce privește problema agrară, respectiv art. 13 din program, pozițiile celor doi fruntași ai revoluției sînt bine cunoscute azi. N. Bălcescu a fost pentru o reformă agrară bazată pe expropriere și împroprietărire. La insistențele sale — susținut de I. Ghica și A. C. Golescu — a fost introdus în program art. 13 (George Fotino, *Boierii Golești*, III, p. 278 și urm.). În timpul guvernării revoluționare a insistat continuu pentru aplicarea în acest sens a art. 13. N. Bălcescu dădea o atît de mare importanță problemei agrare încît spune că art. 13 se confundă cu însăși revoluția. Eliade, dimpotrivă, este în principiu în contra unei reforme care ar violenta „drepturile" proprietarilor. Acceptă ideea eliberării clăcașilor și a transformării lor în mici proprietari, dar nu prin expropriere și împroprietărire legală. Ion Ghica ne spune că de la început Eliade s-a opus ca reforma, în sensul art. 13, să fie înscrisă în programul revoluției, sub motiv că „va face pe boieri să nu fie cu noi", obiecțiune la care i s-a răspuns că, ori cum s-ar face, cei mai mulți dintre boieri o să fie în contra, și că ei vor căuta, în afara țării un sprijin pentru a-și menține privilegiile „că singurul mijloc de a se paraliza acțiunea [lor] înîntrul țărei cel puțin, era de a interesa gloata la susținerea revoluțiunei, ceea ce nu se putea face decît satisfăcînd dorinței drepte a clăcașilor d-a fi proprietari pe pămîntul ce muncesc, măsură care va pune capăt urei țăranilor către haina albastră și că, la din contra, inimicii țărei se vor servi ei de această cestiune, rădicînd vreun Tzela, ca la Tarnov în anul trecut" (Ion Ghica, *Opere*, I, p. 322).

Informaţia lui Ghica este cu siguranţă exactă, deoarece, după cum am spus, Eliade n-a fost nici înainte de revoluţie, nici în timpul revoluţiei şi nici în exil, şi cu atît mai puţin în vremea luptelor pentru reformă, un partizan al reformei prin exproprierea moşiilor particulare. În programul Societăţii secrete alcătuită din sînul Societăţii filarmonice, chestia ţărănească nu este prevăzută (I. Heliade Rădulescu, *Equilibru între antithesi*, I, p. 110 – 111). Problema ţărănimii era dezbătută pe acea vreme de partidul naţional, al cărui program Eliade îl va socoti mai tîrziu demagogic şi anarhic *(ibidem*, p. 109 – 114), va constitui o preocupare de căpetenie a Societăţii secrete care va pregăti mişcarea de la 1840. În timpul revoluţiei, ca membru al Guvernului provizoriu, sau ca membru al Locotenenţei domneşti, Eliade se va opune rezolvării problemei agrare pe această linie (C. D. Aricescu, *Capii revoluţiunei române de la 1848 judecaţi prin propriele lor acte*, Buc., 1866, p. 54 – 55 ; N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 281). Din iniţiativa sa Comisia proprietăţii, înfiinţată la propunerea lui Bălcescu, este dizolvată. Despre Ion Ionescu, cel mai activ element din comisie, Eliade are mai tîrziu cuvinte tot atît de aspre pe cît de nedrepte *(Mémoires*, p. 272, 277 ; N. Rousso, *Suite ou Supplément à l'Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes de M. Elias Regnault*, Bruxelles, 1855, p. 72 – 73). Combate pe loc un proiect de suprimare a clăcii, un moment agitat de Tell, după citirea proclamaţiei de la Islaz *(ibidem*, p. 61). Pentru dînsul obligaţiile feudale în esenţa lor, claca mai ales, nu erau o corvoadă sau o robie, cum le numea Bălcescu, Ionescu şi alţii ; claca ar fi fost la originea ei o muncă „pioasă şi gratuită, un fel de ajutor" *(ibidem*, p. 52 – 53). Aşadar, relaţiile dintre ţărani şi proprietari derivau, pentru Eliade, dintr-o tovărăşie voluntară ; ţăranul ar fi fost un asociat al boierului *(Equilibru între antithesi*, II, p. 116). O emancipare a ţăranilor ar fi dus la sfărîmarea unei tovărăşii care – după el – ar sta la baza societăţii. Limitase rolul guvernului revoluţionar în realizarea reformei agrare, la fixarea suprafeţei de pămînt necesară hranei ţăranului şi la hotărîrea preţului, atunci cînd proprietarii ar fi voit să vîndă o parte din moşiile lor, dar nici într-un caz la exproprierea lor prin lege şi împroprietărirea propriu zisă a clăcaşilor *(Mémoires*, p. 269 – 270). În polemicile violente cu unii din fruntaşii mişcării în exil, cele mai dese acuzaţii privesc tocmai chestiunea exproprierii. În focul polemicii, califică împroprietărirea ţăranilor cu pămînt expropriat de pe moşiile boiereşti, chiar de tîlhărie. „Noi nu înţelegem împroprietărirea a lua de la unii şi a da la alţii. Aceasta după limba şi legea tuturor popolilor, şi însuşi a celor barbari, se cheamă violare, răpire, tîlhărie" *(Diverse*, II, p. 343 ; N. Rousso, *op. cit.*, p. 176).

Despre atitudinea lui Eliade, potrivnică unei reforme agrare prin expropriere, însuşi Bălcescu ne dă o informaţie preţioasă. În manuscriptul *Reformei soţiale la români*, în josul paginii în care menţionează diferitele propuneri făcute în legătură cu chestiunea ţărănească, printre care şi oferta unor boieri de a ceda statului jumătate din produsul anual al dijmei, în schimbul renunţării la expropriere, Bălcescu adaugă următoarea notă, vizînd pe revoluţionarii care acceptau o atare soluţie, spunînd : „Mulţi din aceşti revoluţionari vorbiră în acest sens în cluburi ; alţii o susţinură în presă, atît în timpul revoluţiei cît şi în urmă (Voir : *La Constitution roumaine expliquée d'après ses vrais principes*, Paris, 1850, p. 5)". Mai adaugă că I. Ionescu numise pe aceşti revoluţionari atît de străini de principiile adevăratei revoluţii : revoluţionari bastarzi. Or, broşura citată în notă de Bălcescu aparţine lui Eliade, care încercase în cuprinsul ei explicarea „adevăratelor principii ale revoluţiei" (Despre poziţia lui Eliade în chestia agrară : G. Zane, *Sur quelques thèses de la litérature économique roumaine de l'époque 1840 – 1864 concernant le problème agraire*, în *Revue Roumaine des sciences sociales*, t. 10, nr. 2, 1966 ; *Le saint-simonisme et le fouriérisme en Roumanie*, în *Cahiers de l'I.S.E.A.*, t. IV, 1970, oct. nr. 10).

Din acest material rezultă, credem, limpede că programul este o operă colectivă înfăptuită succesiv, în curs de cel puţin opt ani, fără participarea lui Eliade. La elaborarea sa au luat parte tinerii intelectuali din mişcarea de la 1840, Mitică Filipescu, Eftimie Murgu, J. A. Vaillant, N. Bălcescu, C. Telegescu şi probabil alţi mulţi, grupul din conducerea partidului naţional, respectiv al *Frăţiei* şi în ale cărei prime rînduri erau N. Bălcescu şi Ion Ghica, şi la

redactarea formei finale, Comitetul revoluţionar din 1848. Este în afară de orice îndoială că N. Bălcescu, în diversele faze ale elaborării, a avut un rol de principal colaborator. Caracterul general al concepţiei programelor şi mai ales interpretarea largă care putea fi dată unora dintre punctele principale ale aşa-zisei constituţii au atras numeroase adeziuni, printre care şi aceea a lui Eliade. Cu atît mai mult cu cît acesta susţinea de mult unele dintre revendicările programului — în special cele de ordin umanitar şi cultural. Într-un moment cînd evenimentele se precipitau, şi cînd Eliade ţinea să joace pe scena istoriei un rol principal, a putut prelua — chiar pretinde — parafrazarea acestui program, pentru că astfel avea nu numai prilejul să treacă pe primul plan al evenimentelor, dar totodată să prezinte programul revoluţiei în felul său de a vedea. Şi a reuşit în adevăr. Că textul proclamaţiei este redactat de dînsul nu credem a fi azi nici un dubiu. În afară de informaţia din referinţa lui A. C. Golescu, analiza textului ne confruntă cu ideile, limba şi stilul lui Eliade.

Eliade a construit întreaga parafrazare a programului, preambulul şi chemarea pe două idei proprii lui : ideea romantică şi utopică a revoluţiei pentru restaurarea vechilor instituţii româneşti şi ideea, tot atît de utopică, a revoluţiei în cadrul armoniei sociale şi al respectului pentru ordinea socială constituită. Ambele sînt expresii caracteristice ale concepţiei sale sociale, deja închegate în epoca lui 1848. Revoluţia ar avea menirea să restaureze vechile drepturi ale poporului român, vechile datini : „n-am imitat nimic la 1848, ci am făcut să domine numai spiritul vechilor noastre instituţii, în cele 22 de articole ale Constituţiei ...” *(Equilibru între antithesi*, p. 223) ; oriunde revoluţia propune o reformă, el vede un vechi drept al ţării ; „Tout la Constitution ne se base que sur les anciens droits et les anciennes coutumes qui ont gouverné le pays jusqu'à l'an 1828 ...” *(Le protectorat du Czar, ou la Roumanie et la Russie, nouveaux documents sur la situation européenne* par J. R. témoin occulaire des événements qui se sont passés en Valachie de 1829 à 1849, Paris, 1850, p. 43) ; chiar şi reforma propusă în art. 13 n-ar avea alt rost decît „să restabilească pe ţăran în drepturile sale de care s-a folosit totdeauna pînă la Caragea ... *(La constitution roumaine expliquée d'après ses vrais principes*, Paris, 1850).

Totodată această revoluţie restauratoare Eliade o prezintă ţării ca o fericire universală, „un ospăţ de frăţie”, „o cruciată a înfrăţirii claselor înintru ...” „pentru binele, pentru fericirea tuturor stărilor societăţii, fără paguba însăşi a nici unei persoane”. Eliade găseşte astfel un prilej să-şi expună tezele sociale şi să-şi dezvolte lozincile — unele atît de contradictorii spiritului şi chiar literei principalelor puncte constituţionale — sintetizate în formulele „foloase generale în paguba nimănui”, sau „respect către proprietate, respect către persoane”. „Toată Constituţia de la 1848 este bazată pe aceste două principe ...” va spune el mai tîrziu *(Instituţiunile României*, p. 227).

N. Locusteanu a invocat, cu drept cuvînt, în favoarea paternităţii lui I. Eliade limba şi stilul proclamaţiei. Singur Eliade putea introduce într-un document politic mai la fiecare alineat expresii sau invocaţii religioase : „dreptatea lui Dumnezeu”, „glasul lui Dumnezeu”, „dreptatea Evangheliei”, „temeiul Evangheliei”, „duhul lui Satan”, „blestemele sfîntului Vasile”, „îngerul Domnului”, „cu noi este Dumnezeu” etc., să construiască expresii care să amintească anume stilul cărţilor religioase, ca „glasul trîmbiţei îngerului mîntuirii”, „Satan ... căpitan în cetele cereşti şi îngerii păcii şi ai dragostei îi smulseră aripile”„Christos a înviat şi s-a doborît moartea şi robia” etc.

Eliade pretinde că a recurs la această formă de exprimare, întrucît prin intermediul religiei nădăjduia să influenţeze mai lesne pe proprietari în favoarea ţăranilor ; în realitate el găsea un mod de exprimare figurat, corespunzător propriilor sale concepţii sociale.

„Religia poate face apel la inima celor avuţi în favoarea celor scăpătaţi — spune dînsul. Ceea ce am putut zice la 1848 şi de atunci pînă astăzi, aceea zic şi acuma” — spune Eliade la întoarcerea în patrie. „Vază-se cîte am zis în Proclamaţiune despre art. 13 al Constituţiunii. Acolo nu promit, nu invit la violarea dreptului şi mă adresez în numele religiunii la generozitatea proprietarilor ...” *(Equilibru între antithesi*, p. 125—126).

Proclamaţia, ca document unic, avea drept scop să aducă la cunoştinţa ţării programul revoluţiei — reformele fundamentale pe care voia să le facă — să le explice şi să le motiveze şi totodată să cheme masele la susţinerea mişcării revoluţionare. Ea este o operă colectivă alcătuită din două părţi distincte, publicate împreună din necesităţi de ordin tactic; document de mare însemnătate nu poate fi atribuit cu exclusivitate unui singur autor. A include *Proclamaţia* între operele personale ale lui N. Bălcescu înseamnă a-i atribui un program la a cărui elaborare a avut în cursul anilor în adevăr un rol însemnat, dar nu exclusiv, şi un text, o parafrazare a programului, la care nu a avut nici o colaborare şi care, în plus, conţine teze, argumente, un lexic chiar, străine de concepţia şi scrisul său.

18. Despre împroprietărirea ţăranilor

Ediţii:

Popolul suveran, Buc., I, 1848, nr. 21, 23 august; nr. 22, 27 august, nr. 23, 30 august; nr. 24, 3 septembrie [nesemnat].

Anul 1848 în Principatele Române, III, 1903, p. 626—642.

N. Bălcescu, *Opere,* I^1, 1940, p. 269—287.

— *Scrieri sociale,* comentate de P. P. Panaitescu, 1947, p. 133—155. Clasicii noştri comentaţi.

— *Scrieri alese* cu o prefaţă: *Nicolae Bălcescu, Schiţă asupra vieţii şi operei sale* de Gh. I. Georgescu-Buzău şi un articol *Nicolae Bălcescu antemergătorul* de Eugen Jebeleanu, Buc., 1947, p. 43—74; ed. a II-a, 1949, p. 37—64.

— *Válogatott írásai,* Budapest, 1950, p. 32—50.

— *Opere,* 1952, p. 158—175.

— *Opere,* I, 1953, p. 231—246.

Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în România, 1954, p. 175—183 [parţial].

N. Bălcescu, *Scrieri alese* cu o prefaţă de V. Cheresteşiu, Buc., 1955, p. 107—129.

— *Válogatott Munkái,* 1956, p. 141—165.

— *Scrieri militare alese,* studiu introductiv, culegerea textelor, redactarea lor şi glosarul de colonel Eugen Bantea şi maior Mircea Ioanid, Buc., 1957, p. 191—192 [fragment].

Popolul suveran a publicat în patru numere succesive numai o primă parte din articol; din cuprins cît şi din menţiunea „va continua", inserată de redacţie în nr. 24 din 3 septembrie, rezultă că trebuia să urmeze o altă parte. Rămîne o întrebare de ce în următoarele două numere, care au mai apărut pînă la căderea revoluţiei, nu a fost publicată continuarea. Articolul este nesemnat; redacţia a avut poate intenţia să dea numele autorului la sfîrşitul ultimei părţi, dar nu este exclus că de la început să fi fost vorba despre un articol fără semnătură, aşa cum fusese publicat şi articolul lui N. Bălcescu: *Drepturile românilor,* pentru ca astfel, în cea mai importantă problemă internă, să fie reprezentate şi mai categoric vederile întregii redacţii.

Autorul a fost prezumat de noi în persoana lui Bălcescu, şi ca atare acest studiu, atît de nou şi însemnat pentru acea vreme, a fost introdus, pentru prima dată, printre operele sale, în ediţia din 1940. Critica istorică a acceptat această identificare (P. P. Panaitescu, *O ediţie a operelor lui N. Bălcescu,* extras din *Revista Fundaţiilor Regale,* nr. 7, iulie 1940, 14 p.) şi articolul a fost republicat de atunci încoace în mai multe colecţii, după cum a fost inserat în bibliografiile de specialitate ca o scriere necontestată a marelui istoric. Ori de cîte ori a fost pusă în discuţie concepţia agrară a lui Bălcescu, articolul a fost, fireşte, utilizat ca un izvor principal. Dar o cercetare nouă, cum ar fi trebuit, asupra îndreptă-

ţirii atribuirii din 1940, nu s-a făcut; dealtfel, cu toate cercetările atît de amănunţite din ultimele două decenii asupra epocii de la 1848, nici un material nou n-a ieşit la iveală care să provoace readucerea în discuţie a acestei chestiuni. Semnalăm că o îndoială, dar fără a se aduce în sprijinul ei motivarea, a fost exprimată de Gh. Georgescu (*N. Bălcescu autor al articolului „Despre împroprietărirea ţăranilor"?*, în *Rev. ist. rom.*, XVI, 1946, p. 367), dar ulterior acelaşi autor a reţinut articolul ca o scriere a lui Bălcescu, l-a analizat pe larg şi a publicat un lung extras (*Aspectul agrar al revoluţiei din 1848 în Muntenia*, Buc., 1946, p. 166–172).

Reluînd chestiunea cu prilejul acestei noi ediţii, am ajuns la concluzia că articolul trebuie menţinut în opera lui Bălcescu, dar nu ca o scriere personală, ci ca un material în care *Popolul suveran* a expus, într-o formă prelucrată prin intermediul unuia dintre colaboratorii sau redactorii săi, concepţia şi ideile revoluţionare ale marelui istoric în problema împroprietăririi. Această opinie o întemeiem pe o nouă analiză internă a textului şi anume: în primul rînd, pe comunitatea ideilor de bază între articol şi opera lui Bălcescu, ca şi pe identitatea unui lexic cu totul specific; în acelaşi timp, pe particularitatea unor idei din articol, la care Bălcescu nu putea subscrie, şi a unei terminologii pe care el nu o foloseşte şi, credem, că nici nu o putea folosi; în al doilea rînd, pe consideraţia că la acea dată Bălcescu era exponentul principal al ideilor de reformă agrară în sensul pentru care pledează articolul, că tezele şi soluţiile sale exercitau deja o influenţă recunoscută asupra contemporanilor, partizani ai reformei, şi că *Popolul suveran*, aducînd în dezbatere problema agrară, era firesc să o trateze în conformitate cu vederile conducătorului său, să folosească chiar materialele sale, Bălcescu — de altminterea — singur spune că exercita o anumită influenţă asupra *Popolului suveran* (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 282).

Articolul întreg trebuia să trateze aspectele principale ale problemei împroprietăririi legitimitatea reformei, căile prin care ar fi putut fi realizată, chestiunea exproprierii, întinderea de teren care ar fi trebuit expropriată, mărimea şi structura lotului de împroprietărire, preţul îndemnizării, mijloacele de finanţare ale reformei etc., aşadar un cuprins care, într-o anumită privinţă, aminteşte lucrarea publicată de N. Bălcescu doi ani mai tîrziu, la Paris: *Question économique*. Dintre toate aspectele problemei, *Popolul suveran* a publicat numai partea privitoare la împroprietărire şi expropriere; restul n-a mai apărut.

Mai înainte de a trece la o confruntare de texte, pe care întemeiem, în primul rînd, concluzia noastră actuală, reamintim cîteva informaţii asupra poziţiei lui Bălcescu, la acea dată, în problema agrară şi asupra influenţei pe care el o exercita în această privinţă. Bălcescu era deja cunoscut ca un luptător pentru reforma agrară; dar ceea ce îl deosebea de cei mai mulţi dintre contemporanii săi, aderenţi într-un fel sau altul la ideea reformei, este faptul că el formulase nu numai un deziderat, ci o soluţie cu conţinut revoluţionar pentru epoca sa şi anume: exproprierea şi împroprietărirea.

În favoarea ideilor sale, Bălcescu a întreprins o acţiune intensă de popularizare şi a reuşit să cîştige adeziuni de seamă. Despre această latură a activităţii sale avem, pe lîngă altele, preţioasa şi foarte autorizata mărturie a lui Ion Ionescu. „Cel dintîi — spune fostul vicepreşedinte al Comisiei proprietăţii — care s-a luptat în zilele noastre pentru emanţipaţia şi împroprietărirea ţeranilor, cel dintîi care a scos la lumină istoria muncitorilor plugari, şi cu aceasta a binemeritat recunoştinţa ţeranilor, este N. Bălcescu. Încă mai nainte de 1848 a purtat sus şi cu toată demnitatea stindardul emanţipaţiei. N. Bălcescu în 1848 a întipărit impulsia cea mai eficace propagandei ideilor sociale şi politice în România, susţinînd pînă în sfîrşit absoluta necesitate a împroprietăririi şi a înarmării poporului. După 1848, cu scrierea chestiilor economice a sprijinit principiile mişcării, pînă ce i s-a stins viaţa în suferinţe, pe pămînt strein" (I. Ionescu, *Îmbunătăţirea stărei ţeranilor*, în *Foaia de agricultură practică*, II, 1859, p. 74). În afară de preţioasa informaţie cu privire la istoria luptei pentru împroprietărirea clăcaşilor la noi, I. Ionescu, în măsură de a fi perfect informat, ne mai spune că la 1848, deci în timpul revoluţiei, Bălcescu a întreprins o „eficace" propagandă pentru ideea împroprietăririi. Or, ce cale putea fi mai

eficace pentru propaganda acestei idei decît presa și ziarul pe care îl avea la dispoziție. Despre eficacitatea încă mai veche a propagandei lui Bălcescu în favoarea împroprietăririi, Ion Ionescu invocă propriul său caz, declarînd că el însuși a fost convins de Bălcescu despre necesitatea reformei : „Nicolae Bălcescu – spune dînsul – m-a făcut să dobîndesc o convincție profundă că este de neapărată trebuință a se îmbunătăți materialicește și moralicește soarta țeranului nostru, fără a se lovi în bunăstare materială a boierilor proprietari. Proclamîndu-se dreptatea și frăția în revoluția de la 1848, am primit a lucra pentru a pune în lucrare aceste două mari principii în chestiunea dintre țerani și proprietari, și am fost numit din partea guvernului ca să lucrez în Comisia deputaților țerani și proprietari, pentru a face un proiect de lege pentru emanciparea și împroprietărirea țeranilor cu despăgubire" (*Agricultura română de la Bradu*, Roman, 1886, p. 2). În Comisia proprietății, vicepreședintele său susținea astfel soluțiile preconizate de Bălcescu. Într-adevăr, între poziția lui Ion Ionescu în Comisia proprietății și tezele lui Bălcescu este o deplină identitate.

Era de așteptat ca din moment ce N. Bălcescu luase conducerea *Popolului suveran*, în calitate de redactor responsabil, iar comitetul de redacție fusese alcătuit din persoane desemnate de dînsul, deci cu vederile sale, ziarul să trateze problemele revoluției în conformitate cu interpretarea pe care o dădea el programului revoluției. În acest sens articolul *Drepturile românilor* confirmă noua orientare a ziarului. Cu atît mai mult *Popolul suveran* trebuia să intervină în problema agrară. În Comisia proprietății se dădea o luptă aprinsă, în opinia publică circulau știri confuze și contradictorii ; majoritatea guvernului șovăie și o parte a fruntașilor este categoric ostilă reformei prin expropriere și împroprietărire ; reacțiunea aproape că domină situația. Este foarte probabil că Bălcescu însuși ar fi intervenit în discuția publică, dacă împrejurările politice nu l-ar fi presat să plece în delegație la Constantinopol și să rămînă astfel departe de țară mai toată luna august. Oricum *Popolul suveran* trebuia să dezbată problema, ceea ce și începe să facă cu nr. 21 din 23 august.

Comunitatea de gîndire între articol și poziția revoluționară, tezele și soluțiile lui Bălcescu se resimt chiar de la o primă lectură, ceea ce și explică acceptarea unanimă a atribuirii noastre din 1940.

Popolul suveran își propune să trateze reforma agrară de pe pozițiile revoluționare, din punctul de vedere al realizării ei prin expropriere și împroprietărire, prin negarea completă a oricărei alte căi, situîndu-se categoric pe poziția lui N. Bălcescu. Din primul moment articolul acordă reformei o însemnătate națională, pe care numai Bălcescu i-o acorda.

Cauza socială este identificată cu cauza națională ; împroprietărirea este : „singurul remediu de a avea o patrie tare și strînsă" ; de această reformă depinde „nu numai viitorul Țării Românești ci a toatei românimei" (v. mai sus, p. 21) ; „pentru a avea o patrie, spre a o putea apăra și a apăra naționalitatea noastră, este de neapărată trebuință a face pe țăran proprietar" (p. 25). Or, Bălcescu este singurul care a privit astfel problema țărănească și a legat rezolvarea ei de interesele fundamentale ale poporului român : „vai de acele nații unde un mic număr de cetățeni își întemeiază puterea și fericirea pe robirea gloatelor", scria încă din 1846 (v. I, p. 161) ; „Revoluția de la 1848 – va spune el în 1850 – este în întregime în acest articol 13" (v. mai sus p. 76). Premisele pe care articolul se situează pentru a demonstra necesitatea reformei sînt exact aceleași ca în *Reforma soțială* și *Question économique* : „Orice măsură soțială ca să fie adevărat bună, cată să satisfacă din trei punturi de vedere diferite : cată să fie națională, cată să fie normală și dreaptă, și însfîrșit cată să fie folositoare tutulor. Să examinăm dar proiectul ..." (v. mai sus p. 21) ; aproape în aceiași termeni N. Bălcescu enunță premisele cercetării sale : „Această reformă soțială, ce poporul ceru, este oare dreaptă ? Este folositoare ? Este putincioasă ? ... Întreit caracter ce se cere de la orice reformă nouă. Aceasta voim acum a cerceta. (C'est ce que nous allons examiner ou démontrer)" (v. mai sus p. 21). Dacă altcineva ar fi formulat astfel problema, N. Bălcescu ar fi citat cu siguranță autorul și sursa, așa cum trebuia să facă și cum face citînd chiar un manuscris al lui Ion Ionescu de la

Brad. Sau dacă articolul ar fi scris de altcineva, trebuia să-l citeze pe Bălcescu. Informaţia doctrinară este aceeaşi, cu deosebirea că în articol sursele nu sînt menţionate, pe cînd în *Reforma soţială* şi *Question économique* sînt precis arătate, ceea ce, după noi, poate fi o nouă dovadă nu numai a paternităţii lui Bălcescu asupra fondului de idei, dar chiar, cel puţin, asupra unei părţi din materialul documentar al articolului. Astfel, articolul ţine să invoce, de la început, în favoarea superiorităţii sociale a ţărănimii mici proprietare, faţă de ţărănimea iobagă, autoritatea unor publicişti de vază ; în acest sens, fără a cita vreun nume, spune următoarele : „De altă parte economiştii, filosofii, asemenea au băgat de seamă că într-aceiaşi naţie, dintre clasele agricole proprietare şi clasele agricole lucrătoare sau numai simplu arendătoare, cele dintîi întrec cu mult pe cele de al doilea în moralitate, ordine şi trai bun" (v., mai sus, p. 22) ; mica proprietate ar fi „un temeiu de onestitate, de moralitate şi totdeodată de demnitate" (v., mai sus, p. 22). În *Question économique*, pentru a nu mai cita şi *Reforma soţială*, Bălcescu dă numele şi chiar citate din economiştii care susţin această teză, şi anume din P. Rossi şi H. Storch, ambii autorităţi în materie pe acea vreme ; în citate reţine tocmai pasajele caracteristice pentru susţinerea tezei : „cine n-a remarcat — spune Rossi—spiritul serios, chibzuit, ţinuta înţeleaptă şi demnă, vederile solide şi conservatoare ale populaţiilor alcătuite în special din proprietari funciari? . . ." (v., mai sus, p. 80). Rezultă deci că autorul articolului cunoştea şi utiliza aceşti doi autori, dar nu-i cita şi nu reproducea textual ideile lor, probabil din consideraţia că articolul era redactat ca o scriere de propagandă. Dar tot aşa rezultă că la Paris, N. Bălcescu, cînd redacta *Question économique*, avea înaintea sa nu numai textul articolului, dar şi operele economiştilor, pe care îi invocă *Popolul suveran*, şi pentru a da mai multă greutate argumentării sale, de această dată îi citează şi dă pasaje din operele lor.

Propunîndu-şi să demonstreze că împroprietărirea este de interes naţional, dreaptă şi folositoare tuturor, *Popolul suveran* atinge cîteva teze care sînt componente esenţiale bine cunoscute ale ideologiei lui Bălcescu ; astfel : ilegitimitatea marii proprietăţi, dreptul ţărănimii asupra pămîntului, caracterul exploatator al relaţiilor dintre stăpînii de moşie şi clăcaşi, solidaritatea de interese între clasele sociale ale unei naţiuni într-un regim aşezat pe o justă repartiţie a proprietăţii funciare. Despre ilegitimitatea marii proprietăţi spune : „istoria stă de faţă, atît trecută cît şi contimporană, ca să acuze cea mai mare parte din posesiile de astăzi ca rău cîştigate şi ca să ne spue toate vicleniile, toate mijloacele ruşinoase ce au întrebuinţat unii să se facă proprietari (v., mai sus, p. 27). Apelul la istorie aminteşte dintr-o dată tezele lui Bălcescu asupra formării marii proprietăţi, expuse încă din 1846, şi reluate în exil, singurul autor care în istoriografia română de pînă atunci a dat la iveală mijloacele ilegitime, „ruşinoase", prin care s-a format marea proprietate. Articolul insistă, cum era şi firesc, asupra „drepturilor" ţărănimii ; ţăranii pot spune : „avem dar ca şi voi [proprietarii] un drept asupra pămînturilor voastre . . ." ; indiferent de modul cum concepe aceste drepturi, prin simpla invocare a unor „drepturi" ale ţărănimii, *Popolul suveran* aminteşte lectorului de Bălcescu, pentru că acesta, la 1848, a fost, dacă nu singurul, principalul reprezentant al tezei „drepturilor" ţărănimii asupra pămîntului.

O deosebire totuşi exista între concepţia din *Popolul suveran* asupra naturii acestor drepturi şi N. Bălcescu ; în timp ce, după articol, drepturile ţărănimii ar decurge din munca prestată pentru a cultiva şi valorifica pămîntul, după N. Bălcescu „drepturile ţărănimii" sînt drepturi istorice, *ab antiquo*, drepturi uzurpate de boierime şi domni, în cursul veacurilor. Dar relaţiile dintre proprietarii mari şi clăcaşi sînt pentru *Popolul suveran* relaţii de exploatare : proprietarii cei mari, din timpuri nepomenite, nu încetează a „exploata" ţărănimea, de a abuza de „carnea", de „viaţa fraţilor lor" ; or, teza exploatării este, după cum bine se ştie, o teză principală în opera lui Bălcescu. În sfîrşit, tot pe terenul tezelor generale, *Popolul suveran* profesează teza că reforma agrară nu va aduce prejudicii marii proprietăţi ci, dimpotrivă, îi va folosi ; mai mult, că odată cu noua redistribuire a proprietăţii se va restabili armonia şi solidaritatea între clase ; teză în adevăr în circulaţie la 1848 şi căreia Bălcescu i-a dat o largă răspîndire.

O identitate deplină de vederi se observă cu privire la calea prin care reforma ar putea fi realizată. În timpul revoluţiei s-au confruntat două teze, prima, o teză tranzacţională a unei aşa-zise înţelegeri între proprietari şi clăcaşi – susţinută, după cum se ştie, de către mulţi fruntaşi ai revoluţiei, printre care Eliade –, teză pur şi simplu himerică, îmbrăţişată făţarnic de unii pentru a împiedica reforma, de alţii dintr-o naivă dorinţă de concordie între clase, şi a doua, o teză revoluţionară, a intervenţiei guvernului revoluţionar pentru a redistribui proprietatea funciară şi a desfiinţa relaţiile de servitute dintre clase în schimbul unei îndemnizaţii plătită proprietarilor. Bălcescu este reprezentantul cel mai intransigent al acestei căi – singura prin care reforma agrară putea fi într-adevăr realizată. Articolul pledează cu căldură şi convingere pentru calea revoluţionară. Oricît ar fi de neaşteptat, fiecare cale foloseşte o terminologie distinctă : la 1848, ca şi mai tîrziu, publicistica agrară recurge la un variat lexic pentru a denumi conţinutul şi calea reformei : „a face pe ţăran proprietar", „răscumpărarea boierescului" „împroprietărire", „reîmproprietărire", „expropriere" etc. „A face pe ţăran proprietar" este o formulă generală, folosirea ei nu angajează la acceptarea unei anume căi, mai ales a exproprierii ; art. 13 din Proclamaţia revoluţiei o întrebuinţează tocmai pentru ambiguitatea ei. Concepţia revoluţionară a reformei a pus în circulaţie o terminologie nouă : „împroprietărire" şi „expropriere". Împroprietărirea însemna un act de autoritate în baza căruia guvernul revoluţionar dădea clăcaşului în plină proprietate o porţiune de teren, preluată din moşiile boiereşti sau ale statului ; exproprierea însemna la fel un act de autoritate al guvernului, prin care statul lua o parte din proprietatea boierească, în schimbul unei îndemnizaţii, spre a o ceda în proprietate ţărănimii clăcaşe. *Popolul suveran* foloseşte ca şi Bălcescu aceşti doi termeni ; ziarul revoluţionar înscrie termenul „împroprietărire" chiar în titlul articolului.

În ceea ce priveşte temeiul de drept al reformei, *Popolul suveran* şi N. Bălcescu recurg la aceeaşi teorie, teoria legitimităţii exproprierii pentru folos public (v., mai sus, p. 29), împrumutată din doctrina juridică franceză. În articol se proclamă cu fermitate „dreptul societăţii mai presus de dreptul individului" şi consecinţa acestei teze, dreptul statului de a expropria „pentru interesul general, pentru fericirea tutulor". Exproprierea trebuie făcută cu despăgubire ; teza curentă la 1848 este că reforma agrară, ori cum s-ar realiza, trebuie să se plătească o despăgubire proprietarilor. Dar *Popolul suveran*, ca şi N. Bălcescu, refuză să vadă în îndemnizaţie un drept al proprietarilor : despăgubirea ce li se acordă este pur şi simplu un act de mărinimie al revoluţiei. Căci faţă de mijloacele ilegitime prin care a fost formată marea proprietate, revoluţia ar putea decreta reforma şi fără despăgubire ; clăcaşul ar fi îndreptăţit să spună boierului : „am răscumpărat dar acest pămînt de o mie de ori pe cît se cuvenea. Acum nu-ţi mai sînt dator nimic", dar „revoluţia e generoasă . . . uită toate relele trecutului" spune *Popolul suveran* (p. 27) ; în numele ei, ţăranul român, după N. Bălcescu, spune : „uit cele trecute" (p. 27) ; „uit ce am plătit".

Alte apropieri pot fi remarcate, fie în privinţa ideilor, fie a redactării ori lexicului. În articol sînt formulate de la început rezerve categorice asupra cultivării cu orice preţ a popularităţii pe această chestiune ; de dragul pur şi simplu al popularităţii personale nu va trebui susţinută o reformă care ar aduce prejudicii vreunei clase, chiar proprietarilor : „atunci să avem asemenea curaj, cel mai mare din toate în timp de revoluţie, acela d-a nesocoti o opinie greşită, a tăgădui popularitatea mai bine decît a sacrifica interesele unei clase, cît de mică ar fi" (p. 21). Atitudinea profesată de *Popolul suveran* aminteşte de atitudinea lui N. Bălcescu faţă de cultivarea popularităţii ; acesta a fost poate singurul dintre fruntaşii revoluţiei care nu s-a preocupat de popularitate : „eram prea mîndru pentru a o cerşi, cum făceau alţii, şi prea puţin actor pentru a o obţine", va spune el în scrisoarea din 4 martie 1850 către A. C. Golescu (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 283). Redactorul materialului din *Popolul suveran* cunoaşte într-o anumită măsură limba franceză, ceea ce îl face să procedeze uneori ca şi Bălcescu – deşi textul nu cerea – şi anume să dea în cîteva cazuri, alături de termenii româneşti, corespondenţii lor francezi : „cuvintele de ordin (les mots d'ordre)", „clăcaşi şi iobagi

(corvéables et taillables)" fără ca traducerea să fie cea mai recomandabilă. În sfîrșit, semnalăm ca semnificativă întrebuințarea de către *Popolul suveran* a termenului „social" sub forma „soțial" în expresiile: „măsură soțială", „faptă soțială", „trebuințe soțiale". În epoca 1848 termenul „social" este deja introdus în limba română. Bălcescu l-a folosit și i-a dat o largă răspîndire; el l-a înscris chiar în titlul a trei dintre lucrările sale: *Filosofie soțială, Despre starea soțială a muncitorilor plugari* și *Reforma soțială* și tot el, foarte probabil, l-a introdus în *Table istorice*. Literatura economică franceză, radicală și socialistă, i-a dat o largă întrebuințare, dar în același timp un sens nou, care a trecut și în limba română. Astfel, el evocă viața maselor, condiția lor inferioară de existență. În acest sens îl întrebuințează și Bălcescu; publicistica înaintată l-a încetățenit oarecum în limbajul revoluționar. Apariția sa în textul din *Popolul suveran* ne apropie și pe această cale de modul de exprimare al lui Bălcescu. Astfel, confruntarea articolului cu concepția lui Bălcescu impune constatarea unei comunități indiscutabile de poziții și idei.

Paternitatea integrală a marelui precursor ar fi certă, dacă în cuprinsul articolului n-ar fi intercalate idei pe care Bălcescu nu le-a susținut și nici nu le putea susține și dacă *Popolul suveran* n-ar folosi cîteodată un lexic străin de vocabularul din scrierile sau chiar corespondența lui Bălcescu. De ex.: despre presupusa generozitate a burgheziei occidentale față de masele sărace, sau despre filantropia reciprocă a țărilor capitaliste; Bălcescu n-ar fi putut subscrie la 1848 fraze ca acestea: „la toate națiile pe drum de civilizație, clasele mai fericite, mai bogate au o singură preocupație: a lucra la fericirea claselor sărace, a îmbunătăți soarta lor cît se va putea mai mult" sau opunînd politica externă a statelor occidentale din vremea sa, politicii din perioada mercantilistă, să scrie: „Astăzi [aceste state] se întrec a lucra pe cît pot spre îmbogățirea vecinelor lor". De asemenea, discutînd problema drepturilor asupra pămîntului, autorul, deși admite că țărănimea are un drept asupra pămîntului — dreptul întemeiat pe valorificarea prin munca ei a terenurilor de cultură —, lasă a se înțelege prin formulările sale că pămîntul aparține de drept marilor proprietari, că prin urmare țăranul clăcaș n-ar avea el însuși un drept integral asupra moșiei, depărtîndu-se astfel de tezele cunoscute ale lui Bălcescu despre drepturile țărănimii asupra pămîntului, dreptul istoric de primă ocupație și dreptul legal conferit de legile în vigoare. Alteori întîlnim în articol confuzii imposibil de pus în seama lui Bălcescu, de ex. confundarea socialismului cu reformele de tip burghez, așa cum apar în fraza: „anevoe un despot este soțialist, anevoie se învoiește a fi reformator", prin care autorul lasă a înțelege că orice reformă mai adîncă ar fi o reformă socialistă, pe cînd știm că Bălcescu nu numai n-a identificat socialismul cu reformismul burghez, dar a combătut pe acei care, voind să denigreze în ochii guvernelor occidentale reforma prin împroprietărire, au taxat-o ca socialistă ori comunistă.

În sfîrșit, articolul inserează un pasaj care ar putea fi considerat ca o autocritică, făcută de pe pozițiile unui onest mare proprietar, ale cărui sentimente ne amintesc vestita autocritică a lui Dinicu Golescu. Evocînd exploatarea și mizeria țărănimii, *Popolul suveran* insista asupra inconvenientelor pe care le-ar fi avut înșiși marii proprietari de pe urma regimului existent și spune, cu speranța că ar putea prin aceasta domoli înverșunarea boierimii față de reformă: „am fost pedepsiți în partea unde eram mai simțitori, în iubirea noastră de argint; tot voind a ne îmbogăți din spinarea gloatelor, a stoarce de la țăran cît putem mai mult, ne-am redus pe noi și țara la o bogăție aproape de sărăcie ..." (v., mai sus, p. 32). Bălcescu niciodată nu s-a situat în rîndurile marilor proprietari și n-a vorbit în numele lor.

Din punctul de vedere al terminologiei, se constată că deși *Popolul suveran* în tratarea problemelor principale folosește termenii potriviți, corespunzători cu terminologia lui Bălcescu, în unele cazuri recurge la termeni pe care acesta nu-i întrebuința și pe unii nici nu-i putea întrebuința ca fiind improprii pentru concepția sa, de ex.: *nobil* pentru *boier, țărani arendași* pentru *țărani clăcași, posesor* pentru *proprietar, casta nobilă* pentru *clasă boierească, dreptul imperial* pentru *dreptul suveran, clase agricole proprietare* pentru *proprietari, stăpîni de pămînt*

sau *boieri, clase agricole lucrătoare sau numai simplu arendătoare* pentru *muncitori plugari* sau *ţărani clăcaşi*. Unii dintre aceşti termeni — dacă n-ar lăsa impresia că *Popolul suveran* foloseşte o terminologie social-economică fără o suficientă şi proprie cunoaştere a problemei — ar putea ridica chiar problema unor deosebiri de concepţie, în comparaţie cu Bălcescu, în probleme majore, cum este întrebuinţarea repetată a termenului *ţărani arendaşi* în loc de *ţărani clăcaşi* sau *servi*. O simplă stîngăcie de limbaj — dacă ţinem seamă de concepţia de bază a articolului asupra relaţiilor dintre clasele sociale — trebuie considerată şi comparaţia claselor sociale dintr-o ţară, cu surorile dintr-o familie, surori mari şi mici, bogate sau nenorocite, comparaţie imposibil de admis că ar fi putut fi întrebuinţată de Bălcescu.

Confruntarea de texte, pe care am făcut-o mai sus, credem că poate susţine impresia noastră asupra acestui articol şi anume că textul său reprezintă un material în care *Popolul suveran* a expus, într-o formă prelucrată, prin intermediul unuia dintre colaboratorii sau redactorii săi cu o anumită pregătire social-economică, concepţiile şi ideile revoluţionare ale lui Bălcescu, redactorul responsabil al ziarului. Citatele pe care le-am dat arată că deşi articolul este în ansamblu remarcabil, prelucrarea pe care o reprezintă este numai parţial satisfăcătoare, deoarece redactorul care a făcut-o a introdus, pentru a dezvolta tezele de bază, unele idei şi informaţii personale, insuficient de concludente, dacă nu chiar contradictorii, şi a folosit în mai multe rînduri o terminologie improprie şi greşită.

O întrebare asupra căreia insistăm se pune : reprezintă acest material o expunere obişnuită în cadrul *Popolului suveran* a ideologiei pe care ziarul o reprezenta în problema agrară şi care în articolul discutat trebuia de la sine să formuleze, la nivelul pregătirii redacţiei, ideile lui N. Bălcescu, sau este ceva mai mult, este chiar un material redijat în parte de Bălcescu însuşi pentru a fi publicat în gazeta pe care o conducea, preluat şi redactat în absenţa sa de către *Popolul suveran*? În lipsa oricărei informaţii documentare, orice răspuns este posibil. Înclinăm a crede totuşi că Bălcescu a trebuit să pregătească un material în problema agrară ; avea prea mare importanţă pentru dînsul şi era prea angajat în susţinerea ei pentru ca să nu fie obligat a interveni în discuţie publică. Singur spunea că după retragerea sa din guvern, pentru a lăsa loc lui I. Voinescu II, era hotărît să nu se mai amestece cu nimic în chestiunile de guvern şi să se consacre cu totul propagandei revoluţiei prin presă. Or, ce chestiune avea nevoie de mai multă susţinere, fiind cea mai combătută, decît reforma agrară prin expropriere şi împroprietărire ! De altminteri, ştim că şi în alte ocazii Bălcescu a trecut altora sarcina de a redacta într-o formă finită un material redijat de el, în parte. În acest sens a lucrat cu Ubicini şi chiar cu I. Ghica. În legătură cu redactarea memoriului, alcătuit pentru guvernele Angliei şi Franţei, scria la 26 decembrie 1849 lui Ion Ghica următoarele : „Am dat note lui Ubicini pentru ca să facă un memoar ...” şi în ziua următoare, la 27 decembrie 1849, scria din nou la Constantinopol, în completarea informaţiei anterioare : „Ubicini l-a făcut întocmai după cum i-am arătat în notele mele ca să-l redijeze ...” (N. Bălcescu, *Opere, IV, Corespondenţă*, p. 253, 254). Desigur, situaţiile sînt deosebite ; de această dată Bălcescu era împreună cu Ubicini şi, prin urmare, în măsură să controleze lucrarea astfel redactată. Cu alt prilej, la 6 aprilie 1850, comunica lui I. Ghica un material sumar cu privire la organizarea emigraţiei din Europa centrală şi îi cerea să-l completeze el în aşteptarea proiectului pe care urma să i-l trimită (*ibidem*, p. 291—292).

În condiţiile febrile în care apărea presa revoluţiei, şi cînd fruntaşii din guvern, solicitaţi în publicistică, erau supraîncărcaţi de răspunderi sau obligaţi a lipsi din capitală, este posibil ca forma finală a unor materiale să fie o operă a redacţiilor. În ipoteza în care acest articol implică nu numai prelucrarea concepţiilor generale şi a tezelor cunoscute ale lui Bălcescu, dar chiar a unora dintre propriile sale note şi însemnări, stabilirea de date mai precise, nume de colaboratori, redactori etc., depinde de aflarea unui material documentar corespunzător. Orice cercetător al acestui moment ar fi totuşi înclinat, la o primă vedere, să reţină numele lui Ion Ionescu. Vicepreşedintele Comisiei proprietăţii era la acea dată exponentul cel mai

fidel al poziției și concepțiilor lui Bălcescu în problema agrară și purta în presa revoluționară o susținută campanie în favoarea reformei. Cu toate acestea, nu credem că i se poate atribui vreo participare oarecare, chiar în simpla redactare finală a materialului. În primul rînd pentru că ideile și lexicul, pe care le-am socotit incompatibile cu concepția și scrisul lui Bălcescu, sînt tot atît de incompatibile cu poziția de bază a economistului moldovean în această problemă, în al doilea rînd pentru că în cuprinsul articolului, autorul sau redactorul său se prezintă publicului într-o calitate pe care Ion Ionescu nu o putea invoca, și anume ca mare proprietar; în două rînduri în text este întrebuințată expresia: „noi proprietarii". Mai mult încă, după cum am arătat mai sus, autorul își face o autocritică, în această calitate; în al doilea rînd, tot din text rezultă că redactorul era la prima sa încercare publicistică în discutarea problemei: „ne propunem a o tracta și noi, a o discuta supt toate fazele sale și a o lămuri pe cît ne vor permite puterile noastre intelectuale" (v., mai sus, p. 21), ori economistul de la Iași se află în plină campanie de presă în chestiunea agrară.

Semnalăm că din redacția *Popolului suveran*, așa cum fusese alcătuită la propunerea lui Bălcescu, fac parte cîțiva excelenți publiciști, ca C. Bolliac, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, P. Teulescu și Al. Zane.

În căutarea atît de firească a unei precizări de nume, o întrebare se pune, la urma acestei expuneri: nu are oare acest articol vreo legătură cu articolul despre chestia țărănească pe care Alexandru C. Golescu îl anunța vărului său Alexandru G. Golescu, la 18 august 1848? (*Anul 1848*, VI, p. 27). Este o versiune românească a vreunui text francez? Căci știut este că, dintre fruntașii munteni, Albu este unul dintre puținii care au susținut reforma agrară în sensul propus de N. Bălcescu și a subliniat rolul acestuia în promovarea ideilor de reformă agrară: „Dintre cele douăzeci și unul de articole ale proclamației noastre — spune dînsul — articolul esențial, cel mai important dintre toate, singurul într-adevăr social, național și democratic, acel care recomandă în cea mai mare măsură revoluția noastră stimei și admirației lumii intelectuale, și fără de care mișcarea noastră efemeră n-ar fi durat nici măcar trei luni, ba poate nici n-ar fi avut loc, este articolul 13, care face pe țăran proprietar, adică îi redă bunăstarea și fericirea, pentru ca într-o zi să facă din el un cetățean, un soldat al patriei" (G. Fotino, *Boerii Golești*, III, p. 108—109).

În lumina concepției editoriale care stă la baza acestei ediții menținem, totuși, cu rezervele și ipotezele de mai sus, acest articol în colecția de față, în cadrul scrierilor lui N. Bălcescu.

19. Mémoire relatif à l'intervention russe dans les Principautés Moldo-Valaques

B.A.R., *Msse rom.*, 131, f. 337—340; copie; autograf.

Ediții:

Ion Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848. Noue scrisori către V. Alecsandri*, Buc., 1889 p. 438—447; ediția Olimpiu Boitos, I—III, Craiova, II, p. 181—188.
N. Bălcescu, *Opere*, II², 1948, p. 155—161.

În a doua jumătate a lunii decembrie 1849, N. Bălcescu informa pe I. Ghica despre un memoriu pe care-l pregătea pentru guvernele Franței și Marii Britanii.

La 16 decembrie 1849 îi scria: „În zilele astea voi face un memoar simplu și scurt. Îmi pare rău că nu îmi scrii nimic despre natura memoarului, căci eu cred că trebuie să cerem lucruri practice și practicabile în împregiurările de față și să mai lăsăm la o parte pe Mircea, Vlad și ceilalți. Trebuie a prezenta o soluție, care să se pară mai lesne" (N. Bălcescu,

Opere, IV, *Corespondenţă*, p. 250). La 26 decembrie îi scria din nou: „Am dat note lui Ubicini, pentru ca să facă un memoar pentru miniştrii d-aci şi Londra. Astăzi e gata" *(ibidem*, p. 253). Iar în ziua următoare, 27 decembrie, îi trimitea şi o copie, adăugînd: „Ubicini l-a făcut întocmai, după cum i-am arătat în notele mele ca să-l redijeze. Eu cred că e bun" *(ibidem*, p. 254).

I. Ghica spune că memoriul ar fi fost remis guvernelor Franţei şi Marii Britanii prin intermediul contelui Zamojski. Informaţia este inexactă, cel puţin în ceea ce priveşte trimiterea documentului la Londra. Din corespondenţă ştim că memoriul ar fi fost remis lui Palmerston prin intermediul lordului Dudley sau poate că Bălcescu i l-a remis direct, în audienţa de la 17 ianuarie 1850.

20. The Intervention of Russia in the Danubian Principalities

Ediţii:

Magazin istoric, X, 1976, nr. 7 (112), iulie, p. 19–20; o traducere în limba română după o copie xerografiată pusă la dispoziţia Muzeului N. Bălcescu de către Paul Cernovodeanu, cu o notă introductivă de Horia Nestorescu-Bălceşti. Textul original al articolului este introdus în ediţia de faţă încă din anul 1968.

Daily News, 23 ianuarie 1850.

În timpul exilului N. Bălcescu a publicat în presa străină cîteva articole cu privire la Principatele Române; informaţiile ne vin chiar din partea sa. La 15 decembrie 1849 scria din Paris lui I. Ghica: „Eu acilea, afară de giurnalele franceze, cu care sînt în relaţie şi le dau articolele ..." (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 248); la 26 ianuarie 1850, tot din Paris scria la fel lui I. Ghica: „am dat la *Daily News* un articol dupe memoar[ul] făcut *(ibidem*, p. 265). Despre propaganda lui N. Bălcescu în Anglia: E. D. Tappe, *Nicolae Bălcescu Propaganda in England: His Meetings with Cobden and Palmerston*, în *The American Slavic and Est European Review*, 1954, p. 66–71, citat de Mario G. Losano, *Nicolae Bălcescu*, p. 29, nota 91. O cercetare a presei franceze în această direcţie nu a fost încă întreprinsă; lucrarea lui Olimpiu Boitoş se opreşte la finele lui 1849, iar dintre cele trei articole din noiembrie şi decembrie pe care le reproduce nu cred că putem atribui vreunul lui Bălcescu. Dispunem în schimb de articolul pe care îl dădea ziarului englez. Articolul în original apare acum întîia dată în publicistica română.

Dăm mai jos o notă din arhivele vieneze, în care s-a găsit un extras:

London 28 Jan. 1850. Balcesco, der bekannte Exminister der revolutionären provisorischen Regierung in der Walachei, ist wieder nach Paris abgereist. Vor seiner Abreise war ich bei ihm und er erzählte mir, dass Lord Palmerston, welchem er den Stand der Dinge und die Interessen in den Donaufürstentümern auseinander gesetzt ihm gesagt habe, er möchte diese Aufklärungen in einer anglischen [Zeitung] veröffentlichen. Dieser Tagen ist denn auch ein derartiger Aufsatz von Balcesco unterzeichnet in „Daily News" erschienen. (Wien, Haus-, Hof- und Staatskanzlei, Staaten Abteilungen: Moldau und Walachei, W. 83).

Nota aparţine, fără îndoială, unui informator al guvernului austriac la Londra care, după cum se vede, cercetase şi pe Bălcescu în timpul vizitei acestuia în capitala Imperiului Britanic; textul pe care îl publicăm provine tot din arhivele vieneze.

21. Question économique des Principautés Danubiennes

Ediţii:

Question économique des Principautés Danubiennes, Paris, Charpentier, 1850, 88p. [fără numele autorului].

Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească, seria I, vol. IV, Buc., 1908, p. 45–126.

N. Bălcescu, *Opere*, I², 1940, p. 1–90.

— *Válogatott irásai*, 1950, p. 52–122.

Chestiunea economică în Principatele române, traducere de G. Zane, în *Texte din literatura economică în România. Sec. XIX*, Buc., 1960, p. 69–126 [fără unele pasaje].

Question économique a apărut anonim. În scrisoarea adresată lui I. Ghica, la 26 mai 1850, Bălcescu explică cauza acestui anonimat, spunînd : „N-am pus numele socotind de prisos, de vreme ce toţi ai noştri din ţară vor pricepe că eu am scris-o" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 299). Publicînd-o anonim, credea totodată că poate fi considerată ca exprimînd vederile întregii emigraţii române, mai ales că era înfăţişată ca un memoriu adresat Porţii, după cum spune din primele rînduri.

Această lucrare, cu siguranţă una din cele mai de seamă dintre toate lucrările publicate de N. Bălcescu, a fost scrisă cam într-o lună. La 16 martie 1850 scria lui I. Ghica : „Voi să fac o broşură franţozească asupra chestiei soţiale la noi" *(ibidem*, p. 287). La 26 ale aceleiaşi luni, scria din nou lui I. Ghica că se ocupă „a lucra o broşură franceză de vro patru coli de tipar asupra acestii chestii [chestia proprietăţii] ce[a] mai importantă a revoluţiei noastre *(ibidem*, p. 288), iar la 16 aprilie îl anunţa : „În săptămîna asta pun supt tipar scrierea mea de care ţi-am vorbit" *(ibidem*, p. 293).

Tipărirea a început la 26 aprilie şi a fost terminată într-o lună. La 16 mai erau gata trei coli şi mai erau încă vreo trei, deoarece lucrarea căpătase proporţii mai mari. La 26 mai era complet tipărită şi N. Bălcescu anunţa pe Ghica că i-a şi trimis cinci exemplare *(ibidem*, p. 299, 300).

Cu toată modestia sa obişnuită, Bălcescu, convins şi el de valoarea deosebită a scrierii sale, spunea : „Gîndesc că am sleit chestiea şi am dat lovituri de bardă Regulamentului şi boerilor" *(ibidem*, p. 298).

O trimitea în ţară şi o împărţea la marile biblioteci din Paris. La 7 august 1850, aducea două exemplare la Biblioteca poloneză : unul pentru K. Sienkewicz, directorul bibliotecii, şi altul pentru depozitul bibliotecii. Era un omagiu pentru instituţia în care lucra de cîţiva ani (vezi G. Zane şi Elena G. Zane, *N. Bălcescu la Biblioteca poloneză din Paris*, Buc., 1973, p. 71 ; G. Zane, *N. Bălcescu, Opera, Omul. Epoca.*, Buc., 1975, p. 391.

Se răspîndea repede printre emigraţi la 3/15 iunie 1850 ; G. G. Magheru o semnala sorei sale Alexandrina, scriindu-i că a şi citit-o şi că o găseşte bună. *Arhiva Generalului Gheorghe Magheru*. Catalog de documente 1582–1880, Buc., 1968, p. 82.

Question économique a fost utilizată şi discutată în diferite lucrări scrise asupra economiei româneşti şi în special asupra chestiei agrare între 1850–1860. Uneori i s-au împrumutat pagini întregi fără ca măcar să fie citată. Dintre autorii care o folosesc, fără a o cita, este chiar I. Ghica, *Dernière occupation des Principautés danubiennes par la Russie*, Paris, 1853, p. 91 şi urm. (lucrare publicată sub pseudonimul G. Chanoi), apoi Michelet, *Les légendes démocratiques du Nord*, Paris, 1854, (cp. Ion Breazu, *Michelet şi românii*, Cluj, 1935, p. 102–103). Dintre alţi contemporani care o citează menţionăm pe : A. G. Golescu, *De l'abolition du servage dans les Principautés danubiennes*, Paris, 1856 ; acesta discută şi soluţiile lui N. Bălcescu privind finanţarea împroprietăririi. Afirmaţia lui Eliad că A. G. Golescu ar fi plagiat scrierea lui Bălcescu nu este exactă. Lucrarea lui A. G. Golescu este însă puternic influenţată de *Question*

économique; B. Boerescu, *La Roumanie* etc., și *De l'amélioration de l'état du paysan roumain*, Paris, 1851, discută sistemul de răscumpărare propus de N. Bălcescu; P. Opran, *Chestia proprietății de moșii în Principatul României*, Paris, 1858, reproduce din izvoarele folosite de N. Bălcescu, dar nu indică proveniența lor; Ion Ionescu discută în mai multe rînduri concepția lui Bălcescu și sistemul său de finanțare a reformei agrare, *Îmbunătățirea stărei țeranilor*, în *Foaie de agricultură practică*, II, 1859, p. 140, în același articol publică în traducere românească cap. XXV, an. II, nr. 9 sept. 1859; cp. și *Dîmbovița*, II, 1859, nr. 13; *Ce s-a făcut pîn acum*, în *Țeranul român*, I, 1861, nr. 2, 19 nov.; după I. Ionescu scrierea lui V. Place despre emanciparea țăranilor propune un sistem de finanțare, inspirat parte din *Question économique*, parte din lucrările sale (*Tribuna română*, I, 1860, nr. 76); F. Colson, *Nationalité et regénération des paysans Moldo-Valaques*, Paris, 1862, folosește de asemenea scrierea lui Bălcescu, pe care-l consideră „le plus grand historien moderne de la Valachie" (p. 69). În ședințele Divanului ad-hoc, M. Kogălniceanu a citit unele pasaje din *Question économique*, pentru a-și întări susținerile sale privind chestia țărănească (D. A. Sturdza și Colescu Vartic, *Acte*, VI[1], p. 218,418). Este neîndoielnic că *Question économique* a influențat pe Al. Odobescu, cînd a scris cunoscutul său articol: *Muncitorul român*, publicat în *Junimea română*, Paris, nr. 1, mai 1851. Aceeași evocare a peisajului fizic al Țării Românești, a mizeriei economice și a muncii istovitoare a țăranului. Aceeași denumire a țăranului de „muncitor", considerat „stîlpul României". De reținut fraza „Dar a sosit timpul ca România să formeze toată o singură și puternică nație care se va întinde pe amîndouă poalele munților Carpați, din Dunăre pînă la Nistru, din Marea Neagră pînă în Tisa".

Michelet la 1854, vorbind despre N. Bălcescu, spune următoarele în legătură și cu *Question économique:* „L'un d'eux et des plus regrettables N. Balcesco n'a plus fait que languir. Nous venons de le perdre. C'était un érudit de premier ordre et pourtant un esprit pratique très net, très lumineux. Il eut été le grand historien de son pays, et sans nul doute un de ses chefs les plus sages. Je ne connais rien de meilleur jusqu'ici sur ce sujet, rien de plus instructif, que sa brochure intitulée *Question économique des Principautés danubiennes*, Chez Charpentier, Palais Royal (Galérie d'Orléans). Ce petit livre fut écrit en 1850, et dans l'hypothèse que le pays ne pourrait s'affranchir qu'avec l'aide de la Porte. La question est montrée de profil, mais avec une rare netteté (*Les Légendes démocratiques du Nord*, Paris, 1854, p. 305–306).

O altă caracterizare contemporană este a lui G. Gănescu și deși ea nu privește exclusiv opera economică a lui Bălcescu, pentru interesul ei documentar o dăm mai jos în întregime:

„Les recherches de cet écrivain [N. Balcesco] portent tantôt sur l'histoire valaque, tantôt sur des questions économiques relatives à son pays. On distingue, dans l'ensemble de ces écrits et dans chacune de leurs parties des connaissance solides, des pensées profondes, un enthousiasme qui enflame, une sérénité qui charme, une douceur qui ravit, un respect pour la vérité qui fait le mieux possible parler les faits, qui les embellit et leur donne une évidence, qui intéresse et attendrit.

La destinée moissonna trop tôt, hélas! ce jeune écrivain. Nicolas Balcesco est mort dans l'exil. Son tombeau sur une plage étrangère, loin de sa patrie, n'est point moins arrosé des larmes de ces compatriotes, et n'en est pas moins entouré des témoignages de leurs regrets.

Si nous pouvions trouver quelque part une consolation de cette perte douloureuse, ce serait dans la lecture de l'oraison funèbre que M. Jean Voïnesco a consacré à la memoire de ce beau talent frappé d'une mort si prématurée. Les mânes du jeune écrivain ont dû être satisfaits de cet hommage suprême". (G. Gănescu, *La Valachie depuis 1830 jusqu'a ce jour. Son avenir*, Bruxelles, Paris, 1855, p. 120–121).

Un autor care a întrebuințat într-un mod substanțial lucrarea lui N. Bălcescu este Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, 1855. Între p. 288–321 istoricul francez face o expunere asupra istoriei clasei țărănești și a relațiilor agrare în Princi-

pate. Această parte este reprodusă din Bălcescu, uneori rezumat, alteori în citare, dar de multe ori fără să se menționeze izvorul. Cu alt prilej am arătat că acest capitol din cartea lui Regnault a fost utilizat de K. Marx (G. Zane, *Marx și Bălcescu*, Iași, 1927, extras din *Viața românească*, 1927, și *N. Bălcescu, Opera. Omul. Epoca*, Buc., 1975 ; cp. K. Marx, *Însemnări despre români. Manuscrise inedite. Publicate de* A. Oțetea și S. Schwann [Introducere] descifrarea și traducerea A. Oțetea și G. Zane, Buc., 1964). R. W. Seton Watson spune despre lucrarea istoricului francez următoarele : „Ce livre — inspiré par les exilés les plus radicaux — contient la première histoire de la classe paysane dans une langue occidentale. Il se termine par la phrase « Aux mains des boyards et des moins, la propriété c'est le vol », d'après les fameux mots de Proudhon" *(Histoire des Roumains*, Paris, 1937, p. 249, nota 3).

Question économique a trebuit să provoace în țară vehemente critici. Despre un memoriu al doctorului Ap. Arsachi, cerut de N. Bălcescu lui I. Ghica prin două scrisori, ultima din 17 februarie 1851, vezi N. Bălcescu, *Opere*. IV, *Corespondență*, p. 569. Unele soluții propuse de Bălcescu sînt criticate chiar de unii emigranți. În scrisoarea trimisă din Paris la 26 oct. 1850, adresată lui I. Ghica, îi scria : „Aice avem în toate sîmbetile adunări între căuzași pentru discuțiea principelor soțiale și revoluționare. Sîmbăta trecută era discuțiea asupra chestiei proprietății. Russet m-a atacat de reacționar și și-a spus sistema lui, care e abolițiea de proprietatea individuală a pămîntului, zicînd că așa vrea Prudhon. Ionescu i-a dovedit cu Prudhon în mînă că nu l-a înțeles și că Prudhon nu vrea abolițiea proprietății. Russet a rămas singur de părerea lui și eu i-am dovedit, dupe mulțumirea tutulor, că el e reacționar cu asemenea idei *(ibidem*, p. 338—339). Este neîndoielnic că viile discuții asupra problemei agrare au fost provocate de apariția recentă a lucrării lui Bălcescu. Controversa cu Rosetti era o chestie de ocazie. Viitorul mare om politic român își va lăsa în Franța opiniile radicale și atît de improprii pentru țările române în acel moment, odată cu reîntoarcerea în țară și cu ascensiunea sa la conducerea noului stat român. Eliade va continua să critice lucrarea și la reîntoarcerea în țară, sub motivul că țărănimea n-ar fi în starea de mizerie descrisă de N. Bălcescu (*Equilibru între antithesi*, p. 161).

În scurta prefață a lucrării, N. Bălcescu își previne lectorii că *Question économique* nu se adresează în mod special publicului francez, căci este, la drept vorbind, „un memoriu menit să lămurească Poarta asupra adevăratei situații din Principate". În realitate, nimic din conținutul cărții nu arată că este vorba de un memoriu și este îndoielnic dacă autorul și-a propus într-adevăr să lămurească Poarta asupra chestiunilor economice românești. Înclinăm a crede că declarîndu-și singur scrierea ca un memoriu către Poartă, Bălcescu făcea un gest de concesivitate față de acea fracțiune a emigrației care, cu toată comportarea duplicitară turcească, voia să menajeze, chiar numai formal, susceptibilitatea Porții în privința poziției otomane față de Principate. După cum se știe din numeroase izvoare, problema atitudinii față de turci a fost, printre românii exilați, un permanent subiect de discuție și de încriminări reciproce. Încă din primii ani ai exilului, în sînul emigrației — indiferent de disensiunile personale — a existat o tendință de a menține raporturi corecte cu Poarta, scontîndu-se mai ales eventualitatea unui iminent conflict cu Rusia. De cîte ori s-a pus problema vreunei publicații, s-au ridicat glasuri în favoarea unei atitudini față de care Constantinopolul să nu poată obiecta. Nu trebuie uitat și faptul că la Brussa turcii țineau ca un fel de ostatici un număr de emigrați români. Cu prilejul alcătuirii *Memoriului justificativ* din 1849, redactat la Paris, au fost obiecții că ar fi fără folos ca protestele emigrației să treacă peste capul turcilor și să se adreseze direct guvernelor marilor state occidentale ; N. St. Cretzulescu era de părere că astfel de proteste ar rămîne fără rezultat, dar ar indispune pe turci; mai mult încă, aceștia ar și protesta dacă, de pildă, Londra ar da curs cererilor românești (B.A.R., *Corespondența*, Scrisoarea lui N. St. Cretzulescu către Ion Ghica, Paris, 16 oct. 1848, nr. 80771). Contrarietatea turcească s-a manifestat public în cercurile diplomatice turcești din Paris atunci cînd D. Brătianu a publicat un memoriu în limba engleză, deși era vorba despre o scrisoare personală (B.A.R., *Corespondența*. Scrisoarea

lui N. St. Cretzulescu către Ion Ghica, Paris, 16 mart. 1849, nr. 80776). Este foarte probabil că din aceste considerente, *Memoriul justificativ*, amintit mai sus, conţine două demersuri : unul adresat guvernelor din Anglia, Austria, Franţa şi Prusia, şi altul sultanului ; N. Bălcescu în lucrarea de faţă nu s-a adresat nici un moment sultanului, despre care nici nu pomeneşte şi a cărui suzeranitate n-o recunoştea, ci opiniei publice europene în mijlocul căreia lucrarea sa a avut o largă răspîndire. În legătură cu rolul lui Ubicini în redactarea unor memorii româneşti, am arătat în altă parte (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 502—504) că publicistul francez, în relaţii strînse cu emigraţia română, nu poate fi socotit ca un autor, ci ca un simplu redactor; despre contribuţia sa la *Memoire justificatif* adăugam următoarea informaţie : „Memoriul se lucrase de Voinescu şi Alexandru [G.]Golescu şi s-au dat de este mai mult de trei săptămîni la Ubicini ca să-l redijeze. D. Ubicini l-a băgat în buzunar, s-au dus la ţară fără a spune nimănui nimic şi fără a lăsa adresa unde s-a dus. Şi tocmai peste vreo două săptămîni de zile scrie că a avut trebuinţă la ţară, şi că memoriul l-a uitat la Paris (B.A.R., *Corespondenţa*, Scrisoarea lui N. St. Cretzulescu către Ion Ghica, Paris, 17 dec. 1848, nr. 80772).

Question économique recurge la o terminologie radicală şi socialistă, frecventă în literatura socială franceză de la '48. N. Bălcescu adoptă o astfel de terminologie pentru că la sosirea sa în Franţa, după revoluţie, se simţea foarte apropiat de stînga franceză şi că prin unii termeni folosiţi de literatura revoluţiei putea exprima mai bine ideile, tendinţele şi sentimentele sale, din acel moment, deşi problemele româneşti erau altele. Apropierea este nouă, şi caracteristică, aşa că merită să semnalăm cîţiva din principalii termeni şi unele expresii, aşa cum le întîlnim, în textul său francez. Astfel :

— *le seul travailleur producteur des richesses* (ţăranul clăcaş) ;

— *la propriété de ses bras, la première et la plus sacre des propriété* (munca, forţa de muncă) ;

— *classe parasite qui suce par tous les pores le sang de ce peuple deshérité* (clasa boierească) ;

— *de donner à tous le nécessère;*

— *de reconnaitre à chacun le légitime droit de vivre de son travail;*

— *de faire du fruit du travail un droit de propriété;*

— *ameliorer moralement et matériallment le sort des travailleurs* (Cunoscuta formulă saint-simonistă adoptată ca subtitlu şi la ziarul *l'Observateur*, Paris, 1829—1830 : „toutes les institutions sociales doivent avoir pour but l'amélioration du sort moral, physique et intellectuel de la classe la plus nombreuse et la plus pauvre" (Jean Walch, *Qu'est-ce que le Saint-Simonisme*, în *Economie et société*, IV, 1970, p. 13).

— *exploités — exploitants* (ţărani—boieri) ;

— *exploités dans leur crédule ignorance;*

— *exploitation par corvée;*

— *exploitation de l'homme par l'homme;*

— *les boyards exploitent et dépouillent;*

— *exploitation de la chaire humaine;*

— *les phanarites dépouillent et exploitent;*

— *la boyarie — une machine d'exploitation;*

— *cette matière exploitable qu'on appelle le paysan.*

N. Bălcescu foloseşte frecvent în această epocă termenul atît de răspîndit în literatura socială franceză, de *exploatare*, cu derivatele sale. În publicistica română era cunoscut, dar pînă atunci rar întrebuinţat. Scrierile de orientare liberală, de după exil, îl vor abandona. Formula atît de răsunătoare „exploatarea omului de către om", pe care Bălcescu o foloseşte pentru a desemna caracterul relaţiilor dintre ţărani şi boieri, ar fi fost pusă în circulaţie de Bazard. În publicistica românească de exil a intrat, desigur, prin contactul exilaţilor români

cu presa revoluţionară. În *Mersul revoluţiei* este folosit în forma „exploataţie", „cea mai din urmă exploataţie".

— la plaie vive, la gangrène qui le rongeait (boierimea);

— monstruosité sociale (structura socială a Ţării Româneşti);

— la caste des prêtres et des chefs guerriers;

— la caste des soldats et des travailleures;

(Termenul de castă în loc de clasă este folosit şi în *Mersul revoluţiei*; s-ar părea că Bălcescu recurge la termenul de castă pentru a desemna pături sau grupări sociale din epoci mai îndepărtate; totuşi cînd se referă la boierime, termenul de castă îi serveşte pentru a desemna o clasă închisă, deţinătoare exclusivă de mari privilegii, cum era boierimea din zilele sale; dar de această dată nu este definitiv fixat asupra sensului unor termeni).

— aristocratie de fortune;

— le progrès a marché en sens contraire;

— le droit au travail;

— paysans, travailleurs, producteurs, contribuables;

— boyards, oisifs, consomateurs, privilegiés (împărţirea societăţii româneşti în două mari grupe este făcută în sens pur saint-simonist);

— le paysan ne possède rien autre que ses deux bras;

— leurs bras, leur unique capital;

— le pauperisme, ce fléau des sociétés modernes;

— vivre oisifs des sueurs de paysan;

— à garantir à tous le nécessaire;

— le monopole de l'Etat;

— esclave du monopole capitaliste;

— monopole terrien;

— droit de monopol;

— à declarer le paysan prolétaire, (termenul *proletar* este încă puţin răspîndit; în *Mersul revoluţiei*: „în stare de proletar"):

— être tributaire des capitalistes étrangers (termenul „*capitaliste*" este la fel puţin răspîndit; în vorbirea curentă sau în presă, cînd apare, este identificat cu termenul de bancher, posesor de bani, cămătar; termenul *capital* identic cu o sumă de bani);

— la constitution démocratique du sol;

— une oligarchie bureaucratique;

— révolution populaire,

— la révolution démocratique et sociale (N. Bălcescu caracterizează revoluţia de la 1848 din Ţara Românească o revoluţie democrată şi socială în opoziţie cu caracterizarea curentă de revoluţie politică. Justifică opinia sa din exil prin faptul că mişcarea românească îşi propunea, prin reforma agrară, o transformare radicală a societăţii noastre. Împrumutase caracterizarea din curentele revoluţionare de stînga din Franţa. Asimila tendinţele sociale agrare din Ţara Românească cu tendinţele revoluţionare muncitoreşti ale revoluţiei din februarie. Terminologia nouă la care a recurs în lucrarea sa de exil nu s-a impus. A fost chiar criticată. Eliade combate şi în exil şi la reîntoarcere în ţară noua tendinţă. Îi repugnă mai ales termenul de proletar. „Această vorbă n-a existat în vocabularul român pentru că n-a existat în România nici fapta" (*Diverse*, II, p. 302).

B.A.R. posedă un exemplar din *Question économique* cu semnătura lui Gr. P. Serrurie pe copertă. La sfîrşitul acestui exemplar, înregistrat sub nr. 4147, se află o traducere în limba română a lucrării lui N. Bălcescu, scrisă pe foi, formatul broşurii, numerotate în continuarea textului francez, f. 44—117; numerotarea atît a textului francez tipărit cît şi a manuscrisului traducerii, pe o singură parte a colii. Titlul *Questiune economică a Principatelor Danubiene*, fără semnătura traducătorului. O notiţă scrisă de altă mînă, semnată cu iniţiale I.B.

[Ion Bianu], cuprinde următoarea mențiune : „Traducerea românească făcută de Gr .P. Serrurie a broșurii lui N. Bălcescu" este lipită pe pagina 43. Din textul francez lipsesc p. 22–26, paginația însă merge în continuare astfel p. 21 (11) p. 27(12) prin urmare nu s-a ținut cont de paginile lipsă. Traducerea acestor pagini este însă făcută, deci legarea și numerotarea volumului întreg s-a făcut ulterior.

Traducerea este integrală, în general sînt traduse și notele cu excepția cîtorva. În plus, sînt cîteva note explicative ale traducătorului ; astfel, de ex. la paragraful în care N. Bălcescu arată că revoluția de la 1848 nu este o „importație străină sau un ecou al agitațiilor din Occident", traducătorul dă în notă : „Contrează la cele ce se zice în Protectoratul țarului într-această chestiune de locotenența princiară cu care autorul este în discordie" (p. 47 a traducerii). În nota de la p. 53^{v} la cuvîntul „détenteurs", tradus prin *delectorilor*, Serrurie dă următoarea explicație : „ 1. Acela care stăpînește o avere pe nedrept" (p.53^{v}). La cuvîntul „Meduze" p. 96 se dă în traducere în nota 1. „Figură mitologică, fiică a lui Porcus și a unui monstru de aur, care împetrea pe oricine o privea prin grăzăvenia sa". La p. 103–103^{v} , la paragraful în care se vorbește despre lucrările Comisiei de împroprietărire, traducătorul dă în notă următoarea completare : „Aci autorul vorbește cu rea credință de Locotenența princiară cu ai căria membri el se află în discordie personalemente. Comisia a fost nevoită, spre pacea comună, Locotenența a o închide, iar nu intimidată, precum zice autorul. Cauza de a se închide a fost D. Ionescu, care irritase foarte dreapta mînie a țaranilor asupra boierilor și prin maniere necuvenite îi îndemna la rezultate triste". Cam același lucru spune Serrurie și în *Memoriul despre începerea revoluției române din anul 1848*. (*Msse rom.* 1745). Despre închiderea acestei comisii, autorul broșurii *Questiunea economică a Principatelor Danubiene* vorbește cu rea credință de locotenența princiară cu ai căria doi membri, dl. Eliade și generalul Tell „se află în discordie personală."

„Locotenența a fost nevoită a închide această comisie spre utilitate publică, iar nu intimidată, precum zice autorul în broșura sa. Cauza de a se închide comisia a fost mai mult conduita d-lui Ionescu, care, în loc d-a concilia pe țărani cu boierii, iritase foarte dreapta mînie a țăranilor asupra boierilor ; săruta d. Ionescu pămîntul zicînd țăranilor că este al lor și că ciocoii li l-au furat ...".

Traducerea este indiscutabil a lui Gr. P. Serrurie. Atît grafia cît și tehnica traducerii sînt cele folosite de el. Dar ce l-a determinat să o facă ? Nici într-un caz nu simpatia pentru autor și nici îndemnul acestuia sau a vreunuia din prietenii lui, cum ar fi Ion Ghica sau Ion Ionescu de la Brad, pentru care – cum rezultă din însemnările și corespondența lui – nu a avut prea mare simpatie. În *Memoriul* său îl califică pe I. Ghica „româno-fanariot", „nepot al Cîmpineanului", „ginere al Mavrunui" „și omu de caracterul cel mai ambițios și malițios, într-un cuvînt se alese tocmai cel ce spre folosul cauzei naționale nu trebuia ales decît să fie pus la întunerec ... cu toți cei nedemni". Iar despre I. Ionescu de asemenea vorbește de rău, ca și Eliade : „Român din Moldova, om considerat de om al mișcării, iar în realitate om de intrigă".

Asupra datei cînd a fost efectuată traducerea, cele două note referitoare la autorul lucrării, cea de la p. 47 „Locotenența princiară cu care autorul *este în discordie*" și cea de la p. 103 „ Locotenența princiară cu ai căria membri el *se află în discordie* personalemente" ne face să credem că, vorbind la prezent, autorul broșurii era încă în viață. Dealtfel grafia traducerii sugerează o epocă foarte apropiată de apariția lucrării lui N. Bălcescu ; este posibil să fi fost tradusă la Brusa în anii imediat următori datei de apariție.

În ceea ce privește motivul care l-a determinat pe Serrurie să facă această traducere discuția rămîne deschisă. După cum reiese din corespondența lui se pare că obișnuia să copieze unele materiale sau scrisori, fie pentru a le păstra, fie pentru a le împărtăși altor emigrați, oricum ocupație de exil, cu pensie de la turci, deci fără grija de a munci pentru existența zilnică. În

scrisoarea din 2/14 februarie 1855 către Tell scrie „Memoriul despre care v-am scris că caut a-l copia depe spusa Giurescului este cuprinzătoriu de reforme ce voia și voiește a face El-iad-e în térra noastră sub domnirea lui Mehmet-ali-pașa (B.A.R. $S\frac{30(21)}{C\ I}$) : La fel în *Memoriu*, vorbind de scrisoarea adresată din partea Guvernului provizoriu lui Bibescu la 8 iunie, scrie în notă : „Și această scrisoare sînt foarte fericit că e prescrisă de mine". După cum se vede, Gr. Serrurie copia broșuri, scrisori, diferite materiale fie pentru a le păstra, fie pentru a le împărtăși „căuzașilor".

S-ar putea că voind să aibă și el o copie după *Question économique* care, după cum știm, a fost trimisă lui I. Ghica în puține exemplare, în loc să o transcrie, a tradus-o, făcînd-o mai accesibilă pentru ceilalți emigrați, mai ales că se exersa în traduceri din limba franceză. În scrisoarea din 5/17 iunie 1852, îi scrie lui Tell : „Ocupația-mi este mai mult și numai de limbă franceză. Într-însa citesc și printr-însa mă nevoiesc a dobîndi ce voi putea" (B.A.R. $S\frac{30(2)}{C\ I}$). Serrurie se va face, dealtminteri, cunoscut ca traducător. Faptul că a adăugat cîteva note explicative ne-ar putea îndreptăți să credem că intenționa să publice și această lucrare.

Traducerea lasă mult de dorit. Traducătorul nu a avut conceptul românesc al lucrării *Reforma soțială la romăni*, nu a cunoscut suficient terminologia și nici indicațiile lui N. Bălcescu din corespondența cu I. Ghica, în care îl ruga să corecteze unele greșeli de tipar (sc. din 26 mai 1850, *Corespondența*, p. 300). În textul francez, greșelile semnalate sînt corectate cu creionul. Traducerea a fost făcută însă înainte de corectarea greșelilor și uneori dă un text ininteligibil ca de ex. la p. 113^{v} , textul francez necorectat a fost *aux quelles elle* [la Porte] *adressait ses fermiers* (corectat *firmans*), apare în traducere *„cărora ea adresa totd-auna pe arendași"*, p. 47, *la coutume romaine* tradus : costumul roman ; p. 47 *ils se partagèrent le territoire conquis par portions égales* — ei își împărțiră pămîntul conchis (luat prin arme) prin porții egale ; p. 48 *ce mépris de la terre sauva les Romains* — Această mepriză a pămîntului mîntui pe romani ; p. 48^{v}, *qui consistait primitivement en certains terrains de plaine, demeurés incultes et deserts par suit de migrations des hordes barbares* — care consista primitivemente în oarecare locuri ale cîmpiei rămase inculte și deserte prin urmarea migrațiilor (pribegirilor) hoardelor barbare, și așa mai departe.

Cu toate că *Question économique* este o lucrare remarcabilă a fost foarte puțin editată și chiar foarte puțin citată. Mai des a fost editată *Reforma soțială la romăni* care, în fond, nu este decît conceptul incomplet al *Question économique*. Trimiterile se fac de obicei la *Reforma soțială* sau chiar la traducerea parțială a *Chestiunei economice în Principatele române*, publicată în *Texte din literatura economică* ..., în 1960.

[1] Despre izvoarele doctrinare ale soluției problemei sociale astfel formulate vezi: G. Zane, *Le saint simonisme et le fourierisme en Roumanie*, 1970.

[2] Pasajul din Gibbon, citat în notă, îl găsim exact la fel și în M. Kogălniceanu, *Histoire*, ed. Al. Zub, p. 67, de unde probabil Bălcescu l-a luat. La ambii autori titlul apare citat, după cum arătam în text, cu o omisiune. Dealtminteri și în alte lucrări Bălcescu recurge la M. Kogălniceanu. Cita pe Gibbon, cu același text și în *Despre starea soțială* și în *Istoria românilor subt Mihai vodă Viteazul*. Era un autor cunoscut, îl folosea și A. T. Laurian în *Discurs introductiv*, în *Magazinu istoric pentru Dacia*, I, p. 31.

[3] Despre semnificația și însemnătatea acestei teze în opera lui N. Bălcescu : G. Zane, *Capitalul și relațiile agrare din Principatele române*, în *Lupta de clasă*, XLVII, 1967, august, p. 44–52 ; ibidem, *N. Bălcescu, Opera. Omul, Epoca*, Buc., 1975, p. 123–135.

[4] În partea întîi a cap. V, N. Bălcescu reia tezele din *Despre starea soțială a muncitorilor plugari* ..., vezi t. I, p. 155–157.

[5] N. Bălcescu nu a mai folosit în altă parte corespondența între Al. Ghica și Obșteasca adunare. Materialul este interesant atît pentru viața politică a epocii, cît și pentru problema agrară. După copiile existente la B.A.R. a fost folosită în lucrarea noastră : *Mișcarea revolu-*

ționară de la 1840 în Țara Românească, Buc., 1963, ediție nouă, *N. Bălcescu, Opera, Omul. Epoca*, p. 139–219.

[6] Răscumpărarea rentei reprezintă deci soluția practică a reformei agrare înscrisă de revoluție, în art. 13 al *Proclamației* sub forma : „Emanțipația clăcașilor, ce se fac proprietari prin despăgubire". Aceasta este interpretarea lui N. Bălcescu. Renta consta, după cum se știe, din obligația țăranului clăcaș de a presta proprietarului de moșie un număr de zile de lucru anual, de a-i da sub formă de dijmă o parte din produsul obținut pe lotul său, de a-i face podvezi etc. Era „un drit feudal" după caracterizarea lui M. Kogălniceanu. Țăranul era, în fapt, un om neliber, un aservit, ceea ce ideologii proprietarilor n-au admis niciodată. Emanciparea însemna desființarea acestor obligații și prin consecință transformarea clăcașului în om liber de drept. În temeiul concepției despre dreptul de stăpînire al pămîntului moșieresc, după care pămîntul a fost inițial al țăranilor și l-au pierdut prin uzurpație, aceștia aveau un drept istoric asupra proprietății ; prin emancipație, clăcașul devenea automat om liber și proprietar al pămîntului pe care el îl lucra, în întinderea statuată de Regulamentul organic. Despăgubirea, dacă o plătea, o plătea pentru emancipație nu pentru pămînt, căci pămîntul era al lui. Era o despăgubire benevolă dată proprietarului pentru dauna pe care o avea prin pierderea sarcinilor feudale. Fundamentarea soluției este insuficientă. Dacă nu se plătește pămîntul pentru că *ab antiqvo* a fost al țărănimii și l-a pierdut prin uzurpație, pentru ce să se plătească forța de muncă țărănească pe care proprietarul nu o mai poate folosi, căci și pe aceasta tot prin constrîngere a obținut-o? Oamenii de la 48 au admis în ultimă instanță că despăgubirea este o concesie făcută proprietarilor, un act de conciliațiune. M. Kogălniceanu a susținut și el această teză și a caracterizat astfel legea rurală : „Această lege nu era doar o lege de împroprietărire, ci o lege de emancipare, de desființare a relațiilor feudale ce legau pe țăran cu moșia și moșia cu țăranii, o lege care fonda proprietatea mică absolută *întreagă*, proprietatea liberă, *„proprietatea occidentală"* (Al. Zub, *M. Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 522 ; G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de 1848, Rev. roum. d'histoire*, 1964, III, nr. 2, p. 213–225). Cu toate acestea în text se vorbește deseori și de plata pe care clăcașul o face pentru *pămînt*, răscumpărarea pămîntului. Este o simplă imprecizinne de limbaj, dar nu de idei. Raportarea despăgubirilor la pămînt , respectiv la lotul pe care clăcașul devine proprietar, poate fi considerată și ca o oscilație în opinii dar și ca o metodă de evaluare a valorii sarcinilor feudale pe care proprietarul le pierde.

[7] *Dreptul la muncă*, răsunătoarea formulă din epoca revoluției din februarie a pătruns repede și în ideologia românească. Ion Ionescu de la Brad o întrebuințează în vara lui 1848 în ziarele revoluției de la București; M. Kogălniceanu și N. Bălcescu o folosesc în exil. Ca și în Franța, și la noi i se atribuie înțelesuri diferite. La Paris definiția ei dăduse loc la dezbateri aprinse în *Adunarea Națională* și în *Comisia de la Luxembourg* se discuta politica muncitorească în complexul ei. Protagonistul formulei în revoluția din februarie era Louis Blanc. Comisia de la Luxembourg trebuia să dea o soluție problemei muncitorești, ceea ce în condițiile societății în ființă era o utopie. *Atelierele naționale*, după cum se știe, au terminat printr-un dezastru. Oricum formula *dreptul la muncă* se bucura de mare popularitate. După cum socialiștii de la 48 în Franța o invocă în favoarea muncitorimii de la orașe, N. Bălcescu o invocă în favoarea țărănimii ; găsea în ea un sprijin de principiu. În accepțiunea lui însemna dreptul la pămînt, căci pentru el pămîntul era instrumentul de muncă al oricărui muncitor plugar. Dreptul la muncă ar fi fost consacrat la noi încă din trecut, căci *Regulamentul organic* îi recunoscuse țărănimii dreptul de a cultiva pînă la 2/3 din întinderea moșiei pe care locuia. Revoluția trebuia să consacre dreptul la muncă perpetuu, adică să recunoască *în drept proprietatea deplină* a clăcașului pe suprafața de pămînt pe care o revendica. (G. Zane, *Ideologia revoluționară română și socialismul francez în epoca revoluției de la 1848*, în *Revue de sciénces sociales*, Serie economie, VI, 1962, nr. 2, p. 191–215, și *N. Bălcescu, Opera, Omul. Epoca*, Buc., 1975, p. 99–122).

[8] Manuscrisul cuprinde după toate probabilitățile lucrarea pe care I. Ionescu a alcătuit-o în Transilvania, în iarna 1848–1849, și pe care intenționa să-o tipărească la Constan-

tinopol, dar nu a reușit, cu siguranță din cauza atmosferei ostile în cercurile diplomatice din capitala Imperiului otoman. A scos însă zece copii. O copie a ajuns și la cunoștința lui N. Bălcescu. „Una dintr-însele—spune chiar agronomul moldovean—a avut și N. Bălcescu care vorbește de dînsa în *Question économique des Principautés danubiennes* și culege materiale de care avea trebuință" (I. Ionescu, *Îmbunătățirea stării țăranilor*, în *Foaea de agricultură practică*, 1859, sept., nr. 9, p. 138—140).

[9] Prin proiectul său de bancă Bălcescu preconizează emisiunea a două tipuri de hîrtii valori. Pentru epoca sa ideea era nouă, cu atît mai mult cu cît în practica economică românească aceste hîrtii nu erau cunoscute. Bancnota în concepția și practica vremii era o hîrtie de bancă, convertibilă la vedere în aur sau argint, în monedă admisă în circulație. Bancnota era emisă de o instituție privilegiată de stat sau particulară, pe baza garanției în aur, argint sau devize convertibile. Între valoarea metalului de convertibilitate și prețul bancnotei era o egalitate, adică nici aurul sau argintul, nici bancnota nu făceau primă sau mai bine zis nu trebuiau să facă primă. Cursul era *al pari*. Deținătorul, fie că deținea metal prețios, fie bancnote, dispunea de aceeași valoare. Bancnota era un înlocuitor al aurului sau argintului, dar un înlocuitor care nu scotea din circulație metalul prețios. Avantajul bancnotei era că mărea volumul circulației instrumentelor de schimb de 3—4 ori, crea noi mijloace de schimb. În concepția lui Bălcescu, bancnota, deși emisă de o instituție de stat, era întocmai ca bancnota emisă de o bancă capitalistă privată privilegiată.

Scrisorile de gaj, bonurile funciare sau înscrisurile funciare sînt hîrtii valori de alt tip, emise pe baza garanției imobiliare — fonduri funciare urbane sau rurale — ale unei societăți ai cărei membri aduc în comun, la dispoziția societății, proprietățile lor. Pe această bază și pînă la o anumită valoare se emit hîrtii valori cu care plătesc împrumuturile contractate de membrii societății. Ele sînt amortizabile în monedă metalică, fie prin tragere la sorți, fie prin anuități pe termen lung, 30—40 de ani. Ele poartă o dobîndă numită cupon : 5—10%. Sînt negociabile în bursă și primite în anumite plăți publice. Nivelul dobînzilor fiind egal sau chiar superior nivelului dobînzii pieței, cursul lor, adică prețul lor de vindere-cumpărare, este în principiu *al pari*; un înscris funciar de 100 lei se schimbă pe 100 franci sau cinci napoleoni ; uneori poate face chiar primă, cumpărătorul fiind obligat să dea 1, 2, 3 lei mai mult.

În România, bancnote s-au emis pentru prima dată de Banca Națională a României, înființată la 1881, și au circulat în regim de convertibilitate liberă pînă la 1916.

Înscrisuri funciare s-au emis întiia dată de *Creditul funciar rural*, înființat la 1873, societate de mari proprietari, privilegiată, apoi de *Creditul urban* din București și ulterior de *Creditul urban* din Iași, societăți de proprietari de imobile la oraș, toate trei întemeiate pe aceleași principii. Au funcționat normal, adică cu cursuri *al pari*, sau foarte apropiate, pînă la 1916.

Astfel în ambele domenii N. Bălcescu este în România un militant pentru introducerea economiei fiduciare, pe baze moderne, dar proiectul era nerealist, chiar himeric pentru acel timp. Despre însemnătatea economiei fiduciare în societatea modernă de tip capitalist : G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, Buc., 1931.

[10] Soluțiile lui N. Bălcescu pentru răscumpărarea rentei au continuat să preocupe cercurile românești partizane unei reforme agrare și în anii Unirii.

Ion Ionescu de la Brad, în 1859, printre cele cinci sisteme principale de răscumpărare ale boierescului, propuse pînă la acea dată, menționează și sistemul lui N. Bălcescu. Celelalte patru erau : sistemul său, redactat la Zlatna, în 1848—49, sistemul lui A. G. Golescu, al lui Boierescu și un sistem anonim, alcătuit în „iarna trecută". Multe alte sisteme se vor propune în perioada luptelor pentru reformă pînă în 1864. (I. Ionescu, *Îmbunătățirea stării țăranilor*, în *Foae de agricultură practică*, 1859, nr. 9, sept., p. 140) ; cp. și Marcel Emerit, *Les paysans roumains, depuis le Traité d'Andrinople jusqu'à la liberation des terres (1829—1864)*, Paris, 1937.

Despre problema creditului N. Bălcescu a continuat să se preocupe și după publicarea acestei lucrări. Intenționa, după cum am mai arătat, să scrie o lucrare specială, dar credem

că n-a mai avut timpul s-o facă. Printre manuscrisele sale se găsesc unele menţiuni bibliografice despre credit, ceea ce ne arată interesul său pentru chestiune, în special despre creditul funciar. Astfel notează : *Des institutions de crédit foncier et agricole* par M. Josseau, 1851, şi *Le crédit foncier* par Andrée Cochuts, două articole din *Revue des Deux Mondes*, 1 mars 1852 (B.A.R. *Msse. rom.* 81, f. 3^v) ; ambii autori erau bine cunoscuţi, cel de al doilea publicase scrieri despre clasele muncitoare şi asociaţiile muncitoreşti.

22. Manifest către poporul român

Ediţii:

Popolului român, Paris, Tip. E. de Soye et Cie [1850], 3 p. Semnaţi : C. Bălcescu, N. Bălcescu, D. Brătianu, Ş. Golescu, N. Golescu, B. Mălinescu, Rosetti, I. Voinescu, C. G. Florescu, G. Magheru, A. Paleologu ; data : Paris, 20 septembrie 1850 ; fără coperta sau foaie de titlu ; cu un timbru francez de 5 ct. Un exemplar în B.A.R., *Arhiva I. Ghica*, Mapa V ; cu o însemnare autografă I.G. ; 1850. *Proclamation de quelques émigrés de Paris*, nr. 18.

Româniea viitóre, Paris, Biblioteca Română, 1850, p. 3–5 ; cu titlul *Popolului român*.

Din scrierile şi cuvîntările lui Ion C. Brătianu, 1821–1891, Partea I, 1848–1868, Buc., 1903, p. 1–12.

Publicaţiunile periodice româneşti. Descriere bibliografică de Nerva Hodoş şi Al. Sadi Ionescu, I, Buc., 1913, p. 620–622.

Lui C. A. Rosetti 1816–1916, ed. a III-a, Buc., 1916, p. 241–243.

N. I[orga], *Un apel al pribegilor români de la Paris în 1850*, în *Revista istorică*, XVIII, 1932, nr. 7–9, iulie-sept., p. 266–267 ; [considerat de editor ca inedit].

Ion C. Brătianu, *Acte şi cuvîntări*, publ. de G. Marinescu şi C. Grecescu, I, partea I, iunie 1848–decembrie 1859, Buc., 1938, p. 463–475.

N. Bălcescu, *Opere*, I^2, 1940, p. 91–95.

— *Válogatott irásai*, 1950, p. 140–142.

— *Opere*, I, 1953, p. 301–304 [fără unele pasaje].

În rîndurile emigraţiei române s-a pus chiar din primul an de exil chestiunea editării unor publicaţii periodice, prin intermediul cărora să continue lupta revoluţionară. N. Bălcescu, abia sosit din Ungaria, este hotărît să scoată o revistă. În acest sens scria lui I. Ghica, la 26 oct. 1849, următoarele : „Aş[vrea] ... să ne apucăm aci a scrie o revistă românească serioasă, care să ne desmeticească pe toţi românii din ameţeala în care sîntem şi să ne îndrepteze pe o cale bună. Pentru aceasta ne trebuie fonduri. Eu voi scri lui Negri în Moldova. Asemenea socot că, de n-ai întrebuinţat toţi banii, ce cred poate că i-ai primit acum de la mumă-mea, apoi îi putem întrebuinţa în treaba aceasta" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 229). La 16 noiembrie cere articole lui I. Ghica şi Ion Ionescu *(ibidem*, p. 233); chestiunea era serioasă. D. Bolintineanu comunica din Paris lui I. Ghica, la 5 nov. 1849, în afară de diferite ştiri cu privire la emigranţi, printre care şi despre refuzul lui Tell, „faimosul general", de a accepta provocaţia la duel pe care i-o adresase N. Bălcescu, şi informaţii cu privire la proiectatul ziar ; era, pare-se, vorba ca să apară sub conducerea lui Bălcescu, a lui I. Ghica şi a poetului (B.A.R., *Corespondenţa*, nr. 80302); despre acuzaţiile lui Tell împotriva lui N. Bălcescu şi hotărîrea adunării emigraţiei în favoarea ultimului, aceeaşi corespondenţă 80303 ; la 15 decembrie N. Bălcescu din nou scrie lui I. Ghica : „Eu acilea [...] voi să încep o revistă română, care să apere revoluţiea noastră şi să pregătească alta noă" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 248). Avea mari nădejdi. „Opiniea mea, scria la aceeaşi dată tot lui I. Ghica, e că cu încetul această revistă se va face *şeful* ce dorim, adecă că va concentra pe toţi în opiniea şi lucrarea sa şi astfel vom putea a dobîndi, atît în ţară cît şi între emigraţi, o centralizaţie neimpusă de nimeni *(ibi-*

dem, p. 248). La 26 dec. acelaşi an scria, iarăşi lui Ghica, că aşteaptă bani pentru a începe revista *(ibidem*, p. 254). La fel la 23 februarie 1850 *(ibidem*, p. 275).

Tipărirea a început în a doua jumătate a lunii august 1850. La 16 august informa pe I. Ghica că va pune „săptămîna aceasta" revista sub tipar *(ibidem*, p. 325). D. Bolintineanu, la 26 august 1850, comunica lui I. Ghica că Brătianu, Rosetti, Bălcescu şi Mălinescu vor scoate un ziar românesc şi că i s-a propus şi lui să colaboreze (B.A.R., *Corespondenţa*, nr. 80313, vezi şi nr. 80303). La 6 noiembrie nu era încă complet tipărită. I. Ghica, ţinut încontinuu la curent, era informat că „broşura-revistă nu a ieşit încă, dar peste trei zile se sfîrşeşte de tipărit" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 342). În sfîrşit, la 16 noiembrie era gata şi N. Bălcescu înştiinţa pe I. Ghica că îi trimite cîteva exemplare pentru a expedia unele şi în ţară *(ibidem*, p. 344).

Revista cu titlul „Româniea viitóre" se tipărise la Paris, în tip. E. de Soye & Cie, conţine 75 p. în 8°+1p. nenumerotată cu tabla de materii. Pe copertă are motto cuvintele : *Dreptate, Frăţie, Unitate*. Astfel, pe lîngă cele două lozinci *Dreptate, Frăţie* din timpul revoluţiei, apăruse una nouă : *Unitate*, adică *unitate naţională*. Editura este : *Biblioteca Română*, Pieaţa Sorbonă, 3, Paris, 1850.

Cuprinsul revistei e următorul :	pag.
Popolului român	3
Mersul revoluţiei în istoriea românilor, de N. Bălcescu	7
Flamura românilor, de B. Mălinescu	16
Precuvîntare la Cîntarea României, de N. Bălcescu	19
Cîntarea României	23
Cheltuelile revoluţiei şi ale reacţiei în Ţeara Romănească, de C. Bălcescu	41
Noul Cabinet Arghiropulo-Mano-Vilara, de I. Voinescu	47
Epistolă Domnului Ştirbei, de C. A. Rosetti	50
Cîntec haiducesc, poezie de A.	61
Pompierii români, de Creţianu	63
La o paseră trecătoare, de D.B.	63
Cronică politică, de D. Brătianu	65

N. Iorga susţine părerea că Proclamaţia – Manifestul – ar fi redactată de C. A. Rosetti *(Istoria literaturii române în sec. XIX*, vol. III, p. 63 ; *Histoire des Roumains*, IX, p. 270). Este o opinie care a circulat în publicistica română *(Lui C. A. Rosetti, Note intime*, p. 240). P. P. Panaitescu primul a identificat, ca autor, pe N. Bălcescu *(Contribuţii la o biografie a lui N. Bălcescu*, Buc., 1924, p. 128). Identificarea este întru totul întemeiată. Corespondenţa lui Bălcescu este o dovadă peremptorie.

Proclamaţia s-a tipărit la Paris în trei rînduri: de două ori pe foi volante—o dată pe o singură foaie de hîrtie (G. Bengesco, *Essai d'une notice bibliographique sur la Question d'Orient*, Bruxelles—Paris, 1897, p. 527) şi a doua oară pe 3 file (vezi descrierea de mai sus), iar a treia oară în *Româniea viitóre*. În al doilea tiraj ca foaie volantă şi în *Româniea viitóre* apar trei nume în plus : C. G. Florescu, G. Magheru şi A. Paleologu ; toţi trei sînt probabil dintre protestatarii amintiţi în scrisoarea din 27 sept. Foile tipărite erau trimise lui I. Ghica căruia i se cerea să le introducă în ţară. Unele exemplare pare că au şi ajuns.

La 6 sept. 1850 N. Bălcescu scria lui I. Ghica : „Revista care începe aici am hotărît a o începe cu un apel sau o proclamaţie iscălită de toţi d-aici, care să arate că sîntem uniţi, Goleştii vor iscăli. Atunci se va vedea că Eliad a rămas singur ..." (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 329) ; la 27 sept. îl informa că a şi redactat proclamaţia : „Ţi-am spus că

am hotărît să trîntim cu toţii un manifest care să arate că sîntem uniţi, cei de aci toţi, lăsînd numai pe Eliad singur d-o parte. L-am şi făcut şi iscălit, dupe cum îl vei vedea. Dar acum s-a ivit o greotate, că mulţi din căuzaşi, cărora nu le spusesem de aceasta, s-a plîns că nu am vrut să iscălească şi ei ; acum mîine fac o adunare la mine de cei ce a iscălit, ca să-i îndemn să priimească şi pe alţii să iscălească. Pentru aceea cred că vom fi nevoiţi a amîna scoaterea lui şi a-l retipări din nou. Acest manifest se va tipări şi în revista ce e supt tipar, supt titlu de *România viitoare*" *(ibidem,* p. 331). În scrisoarea din 16 oct., revine asupra chestiunii, cu precizarea că „Pe temeiurile ce îţi espusei şi am redijat acea proclamaţie ce ţi-am trimes, care cred că în termenii măsuraţi, în care e scrisă, îţi va fi plăcut. N-a prea plăcut la ai noştri aci, găsind-o prea rece şi vague, cu toate acestea au fost nevoiţi a o primii" *(ibidem,* p. 336). Totodată îl informa că s-a opus să fie tradusă în franţuzeşte : „am zis la consuscrişii mei, că de vor, s-o tipărească fără iscălitura mea" *(ibidem,* p. 336).

La 6 oct. era deja tipărită şi N. Bălcescu i-o trimitea, împreună cu alte acte, pentru a o introduce în ţară. Este probabil că tot N. Bălcescu trimitea şi lui V. Alecsandri *România viitóre* împreună cu *Question économique* (Marta Anineanu, *Catalogul corespondenţei lui Vasile Alecsandri,* p. 304).

În legătură cu apropiata apariţie a revistei, Ion Ghica recomanda lui Bălcescu o atitudine mai rezervată din punct de vedere al orientării ideologice, ceea ce arată că deosebirile de vederi dintre ei începuseră deja să se accentueze ; la 24 sept. 1850 îi scrie în acest sens : „Caută a nu cădea în idei prea noi pentru care atît turcii cît şi englezii şi francezii au convenit a zice că sînt subversive şi nepotrivite cu bunul ordin" şi a nu fi priviţi ca „anarhişti şi inamici oricărui ordin social" (N. Cartojan, *Scrieri inedite,* p. 45). Recomandarea a fost, după cum se ştie, inutilă. Corespondenţa ulterioară N. Bălcescu — I. Ghica descoperă încă mai mult deosebirile ideologice dintre cei doi prieteni. Termenii măsuraţi în care ar fi fost redactat *Manifestul* priveau poziţia adoptată faţă de Turcia. Probabil că pentru moment, din motive de oportunitate, a fost adoptată o atitudine mai rezervată. Dar numai în *Manifest.* Criticile atît de justificate la adresa Porţii sînt reluate în corpul revistei, ca în articolul *Cronică politică* semnat D. Brătianu.

Critica concepţiei politice din *Manifest,* ca şi a poziţiei adoptată de *Româniea viitóre, N. Rousso, Suite au suplément à l'histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes de M. Elias Regnault,* Bruxelles, 1855 despre lipsa de valoare a acestei lucrări : M. Kogălniceanu, *Opere,* II, *Scrieri istorice,* ed. Al. Zub, p. 565—567 ; cp : Cornelia C. Bodea, *Lupta pentru unire a revoluţionarilor exilaţi de la 1848,* în *Studii privind Unirea Principatelor,* Buc., 1960, p. 24 ; Al. Zub, *Nicolae Bălcescu şi revoluţionarii moldoveni din vremea sa, Carpica,* III, 1970.

23. Precuvîntare la „Cîntarea României"

Ediţii :

România viitóre, p. 19—22.

N. Bălcescu, *Istoria românilor sub Michaiu Voda Vitézul,* 1878, p. 545—552; ediţia a II-a, 1887, p. 573—580.

— *Cîntarea României,* Craiova, 1891, p. 13—23, 109—119.

— *Cîntarea României,* cu un studiu introductiv de N. I. Apostolescu, Buc., 1914, p. 23—28.

— *Opere,* I^2, 1940, p. 109—114.

— *Opere,* I, 1953, p. 317—319.

Din presa literară românească a secolului XIX, Buc., 1967, p. 129—133 ; ed. II, 1970, p. 161—164 [cu omisiuni].

N. Bălcescu, *Scrieri alese*, 1973, p. 116–120 [cu omisiuni].
N. Bălcescu, *Scrieri*. Antologie şi prefaţă de D. Păcurariu, Buc., 1974, p. 71–75 [cu omisiuni]. — *Biblioteca şcolarului.*

O ediţie completă a operelor lui N. Bălcescu este confruntată de la început cu mult discutata chestiune a paternităţii *Cîntării României*. Cine este autorul, N. Bălcescu sau Al. Russo? Orice editor trebuie să cerceteze pe larg dezbaterile care au avut loc în această privinţă, pentru a putea aprecia corect argumentele aduse în favoarea uneia sau alteia dintre opinii, aşa încît să ajungă la o părere proprie, pe care s-o traducă într-o poziţie editorială. În ediţia de faţă ca şi în ediţia din 1940, nu includem şi textul *Cîntării României* pentru că, după convingerea noastră, nu este — nu poate fi — o scriere a lui Bălcescu.

După cum se ştie, s-au invocat patru feluri de argumente pentru a se susţine încorporarea *Cîntării României* în opera lui Bălcescu : tăgăduirea valabilităţii declaraţiilor lui V. Alecsandri că poemul este opera lui Al. Russo, contestarea semnăturii scriitorului moldovean pe versiunea din 1855, comunitatea de idei dintre poem şi opera lui N. Bălcescu, şi lexicul folosit în textul poemului.

Discuţia mai nouă asupra paternităţii *Cîntării României* a fost deschisă de G. C. Nicolescu în *Paternitatea „Cîntării României"* în *Limba şi literatura*, I, 1955 ; autorul combate paternitatea unanim recunoscută, a lui Al. Russo, şi încearcă să dovedească că poemul ar fi opera lui N. Bălcescu (de acelaşi : *O ciudată nebăgare de seamă*, în *Tribuna*, II, 1958, nr. 3, din 18 ianuarie). Intervenţia lui G. C. Nicolescu a avut ecou. La rîndul lor I. C. Chiţimia, (*Adam Miskievici, N. Bălcescu i Vospevanie Rumînii*, în *Romanoslavica*, II, 1958), şi N. A. Ursu, *Cîntarea României, operă a lui N. Bălcescu*, în *Iaşul literar*, XII, 1961, nr. 12 (dec.) şi *Argumente noi în sprijinul paternităţii lui Bălcescu asupra Cîntării României*, în *Limba română*, XII, 1963, nr. 5, au consacrat interesante studii operei lui Bălcescu. Acţiunea întreprinsă de G. C. Nicolescu a avut răsunet şi în publicistica străină : un cercetător polonez susţine aceleaşi păreri şi chiar traduce poemul în limba polonă, dar nu versiunea din 1850, ci pe aceea din 1855 (Emil Biedrzycki, *Nikolaj Balcescu Rumunski Pisarz i rewolucjonista*, Cracovia, 1961).

Campania în favoarea acestei restitutio in integrum a fost întîmpinată cu o vie rezistenţă de mai mulţi istorici literari specializaţi în opera lui Al. Russo. Aceştia au continuat să considere scriitorul moldovean drept autor al poemului, aşa cum l-a recunoscut încă de la începutul secolului nostru Petre V. Haneş. Al. Dima a intervenit cu deosebită competenţă în discuţie, în mai multe rînduri :*Alecu Russo*, Buc., 1957 : *Alecu Russo, Bibliografie de recomandare*, Buc., 1960 ; *Din nou paternitatea Cîntării României. Argumente lingvistice pentru N. Bălcescu* în *Gazeta literară*, nr. 29, din 19 iulie 1962 ; paternitatea lui Russo a fost susţinută şi de Emil Boldan, *O veche controversă mereu nouă : cine este autorul poemului în proză „Cîntarea României"*, în *Viaţa românească*, 1959, nr. 9; Geo Şerban, *Contribuţii la studiul „Cîntării României"*, în *Scrisul bănăţean*, X, 1959, 5 mai; Mihai Bordeianu, *Din nou despre paternitatea „Cîntării României"*, în *Iaşul literar*, XIV, 1963, nr. 1.

Între timp, în ediţiile de texte Russo, ale lui Emil Boldan, Sanda Radian, Geo Şerban, George Sanda şi G. G. Ursu a fost încorporată şi *Cîntarea României*, însoţită uneori de note în legătură cu justificarea atribuirii. O soluţie conciliatoare în sensul unei duble paternităţi a fost socotită inacceptabilă (cp. Paul Cornea, *O ipoteză nouă asupra paternităţii Cîntării României. Un veac de la moartea lui Alecu Russo*, în *Viaţa românească*, XII, 1959, nr. 3). O astfel de soluţie a fost combătută de mult de Petre V. Haneş în timpul primelor discuţii asupra paternităţii poemului.

Independent de orice alte argumente, continuăm a considera ca hotărîtoare, din capul locului, declaraţiile şi referinţele lui V. Alecsandri. După cum se ştie, poetul a susţinut în mod public de opt ori, categoric şi insistent, în calitate de martor al împrejurărilor în care poemul a fost redactat şi tipărit, că autorul său este Al. Russo, şi că N. Bălcescu, luîndu-şi sarcina de a-l tipări, a tradus în româneşte textul francez. Amplele dezbateri care au avut

loc în trecut şi în anii din urmă nu au putut zdruncina mărturiile poetului şi nici infirma concluziile studiilor din 1901 şi 1908 ale lui P. V. Haneş. Bunele intenţii ale noilor istorici literari care şi-au propus să aducă poemul în patrimoniul ştiinţific al lui Bălcescu erau sortite de la început a rămîne infructuoase, după cum au rămas şi încercările mai vechi. Dar istoria literară are darul de a discuta probleme acolo unde nu sînt. Prestigiul ştiinţific al lui Bălcescu nu pierde nimic, dimpotrivă, cred că unitatea de concepţie şi nivelul de gîndire social-politică al operei sale ar avea de suferit dacă, prin interpretări şi prezumţii, am ţine cu orice preţ să includem poemul printre scrierile sale. Chiar un ms autograf Bălcescu de s-ar descoperi, înclinăm anticipat a-l privi ca un text al traducerii sau o simplă copie. Chestiunea paternităţii *Cîntării României* trebuie deci, după atît de ample discuţii, socotită epuizată. O nouă cercetare asupra acestei probleme este lipsită, după părerea noastră, de orice altă perspectivă, totuşi nu putem renunţa la cîteva consideraţii de ordin general ideologic.

Textul din 1850 reprodus cu amendări în 1855 este o traducere liberă a lui N. Bălcescu; din analiza unor scurte pasaje franceze traduse de el ştim că făcea traduceri relativ libere şi chiar el ne spune că intervenea în textul articolelor care i se dădeau pentru tipar. În ceea ce priveşte *Cîntarea României* a făcut traducerea foarte probabil singur. A respectat textul şi ideologia poemului, ale cărui imperfecţiuni a ţinut să le semnaleze, dar a folosit — cum face orice traducător — limba, lexicul său propriu. Traducerea pare făcută în multă grabă şi este puţin probabil ca cineva s-o fi revăzut; numai aşa se explică numeroasele forme disgrafice, menţinute chiar în textul tipărit, insuficient corectat (vezi mai sus p. 104—106).

În istoria literară există o controversă, alimentată de informaţii greşite sau vagi, asupra datei probabile a redactării poemului : analiza internă a textului evocă primăvara anului 1848, începutul revoluţiei europene de la 1848 ; „toate popoarele se mişcă ... fortuna mîntuirii a început" (51, 58), „un blestem groaznic s-a auzit despre apus şi toate popoarele s-au deşteptat" (60); miază-noapte şi miază-zi, apusul cu răsăritul s-au luat la luptă, urlă vijelia ... (61), „lumea veche se prăvăleşte şi pe ale ei dărîmături libertatea se înalţă". Revoluţia izbucnise în Franţa la 22 februarie şi ulterior cuprinsese o serie de state ; vechea ordine socială era ameninţată ; ţarismul — răsăritul — era gata să intervină. Dincolo de acest moment poemul nu trece. Lipseşte orice aluzie la revoluţia românească şi la prăbuşirea ei. Nici un aspect programatic sau politic. N. Bălcescu publica astfel traducerea unui text care după conţinutul său era depăşit de evenimente. La 1855 reacţiunea europeană era atotputernică ; la Iaşi, textul din 1850, probabil un text original revăzut, nu putea fi tipărit decît amendat în spiritul epocii, aşa cum era publicat şi textul lui *Răzvan Vodă*. Este posibil să fi existat mai multe versiuni şi prima redactare să fie parţial anterioară chiar anului 1848.

Discuţiile din ultima vreme au deschis însă o nouă problemă care merită să fie reţinută, întrucît este interesantă atît pentru istoria gîndirii sociale cît şi pentru o ediţie de texte, anume a concepţiei social-politice din *Cîntarea României*. În mod curent este admisă azi părerea că poemul exprimă concepţia lui N. Bălcescu ; aşa încît chiar şi atunci cînd paternitatea istoricului este contestată i se recunoaşte totuşi o puternică influenţă asupra lui Al. Russo. G. C. Nicolescu susţine primul că : „Comunitatea de concepţie dintre poem şi scrierile acestuia [ale lui N. Bălcescu] în general, unitatea de preocupări a istoricului din anul 1850, în care *Cîntarea României* se încadrează complet, duc în mod clar la concluzia că Bălcescu este autorul acestei scrieri ..." ; şi, în alt loc : „concepţia de bază a *Cîntării României* este la fel cu concepţia lui N. Bălcescu" *(Paternitatea Cîntării României*, p. 251). N. Ursu împărtăşeşte acelaşi punct de vedere : „poemul conţine într-o formă concentrată tocmai concepţia sa [a lui N. Bălcescu] cu privire la istoria românilor" ; mai mult încă, poemul ar constitui : „profesiunea de credinţă a lui N. Bălcescu" ; faptul este, după autor, „demonstrat în mai multe studii consacrate pînă acum acestei probleme" *(Argumente noi*, p. 556). Al. Dima, susţinător al paternităţii lui Al. Russo, este de părere că : „Trebuie să recunoaştem că totuşi ... [N. Bălcescu] a exercitat o înrîurire

hotărîtoare asupra conţinutului ideologic şi istoric al *Cîntării României*" (*Bibliografie de recomandare*, p. 28).

Comunitatea de idei este argumentată cu comparaţia de texte şi interpretarea alegoriilor din poem, dar comparaţiile pun uneori faţă în faţă pasaje puţin asemănătoare, iar alegoriile, de multe ori vagi şi confuze, deci susceptibile de înţelesuri deosebite, sînt interpretate forţat pentru a le reduce la ideile lui N. Bălcescu. De aceea, credem că, după cum textul poemului nu poate fi încorporat în opera marelui istoric, nici ideologia proprie a *Cîntării României* nu poate fi identificată cu ideologia lui. Aceste concluzii decurg din examinarea conţinutului şi orientării ideologice a poemului în cadrul ideologiei anului 1848, *indiferent de chestiunea paternităţii*.

Cîntarea României este, după cum s-a remarcat de mult, un apel, o chemare adresată poporului român, un îndemn la luptă. Scriere esenţial social-politică, ea are fireşte ideologia ei, independent de mijloacele literare pe care le întrebuinţează pentru a o exprima. Privită din acest punct de vedere, conţine pe de o parte teze curente ale ideologiei revoluţionare a anului 1848, iar pe de alta profesează o ferventă ideologie liberală.

În textul său găsim uşor teze de largă circulaţie, comune culturii româneşti din epoca lui 1848; la baza poemului stă ideea de renaştere a „României" prin recîştigarea libertăţii ei. În acest scop, poemul cheamă ţara la luptă: „Deşteaptă-te patria mea. Birue-ţi durerea. E vreme ca să eşi din amorţire ..." (51, 58); „Deşteaptă-te patria mea ... Cinge-ţi coapsa" (51, 61). Pentru a îmbărbăta ţara poemul cîntă „România": evocă frumuseţile şi bogăţiile ţării, glorifică trecutul, vitejia de altă dată, rolul „României" de „strajă a lumii" şi bunăstarea din timpuri îndepărtate; deplînge suferinţele îndurate în curs de veacuri, decăderea în care a ajuns poporul, condamnă împilătorii străini şi stăpînii din ţară, prevesteşte apropierea dreptăţii, apariţia unui răzbunător providenţial, mîntuirea; „furtuna mîntuirii a început". Sub ameninţări apocaliptice, invită stăpînitorii la concesii, la înţelegere cu supuşii; „Aveţi grije de ziua aceea şi grăbiţi-vă a vă îndrepta din vreme" (18); „voi cei ce aţi călcat dreptatea, grăbiţi-vă a intra în calea Domnului (16)"; altminteri vine catastrofa: „furtuna mîntuirei straşnică are să fie" (18), „furtuna mîntuirei a început (51, 58); „Se va auzi mai multe vaete decum s-auziră de cînd cu lumea" (18), „D-zeu dictează peste tot implacabile sancţiuni: „blestemul domnului", „sabia domnului", „urgia domnului" sau „dreptatea domnului" sînt rînd pe rînd amintite în poem, lăsînd să se întrevadă adeziunea autorului la concepţia provindenţială asupra vieţii umane. Sînt idei curente pe care le găsim în publicistica română a epocii 1848; unele circulă deja în anii premergători revoluţiei. Nimic nu este propriu poemului din acest punct de vedere; uneori reintîlnim înseşi expresiile din epocă. Idei asemănătoare se întîlnesc în cadrul aceleiaşi ideologii generale la Eliade, Kogălniceanu, Gr. Alexandrescu, Bolliac, Bolintineanu, în presa de la 48 şi, fireşte, la Bălcescu, cu toate orientările lor deosebite.

Cîntarea României poate fi considerată ca cea mai tare expresie a liberalismului în cultura română. Ceea ce este caracteristic poemului este fervoarea sa liberală. Libertatea este pentru autorul său o dogmă, o lege naturală intangibilă şi, ca atare, unica forţă motrice a istoriei; popoarele se ridică sau cad, trăiesc în fericire sau în mizerie după cum sînt libere sau aservite. Libertatea este o forţă imuabilă şi eternă: „temeiurile ... libertăţii nu per în veci" (24). Am folosit după recomandarea lui Al. I. Odobescu cuvîntul *libertate* în loc de *slobozenie* cum este în text, pentru motivele pe care acesta le-a adus şi, după cum cred, cititorul le cunoaşte şi aprobă, cel puţin în cazul discuţiei de faţă. „Patrie şi libertate" este deviza poemului; ideea de patrie este deci inseparabilă de ideea de libertate; „România" este creaţia libertăţii; o „fecioară a libertăţii" (28), o „floare a libertăţii" (38). Libertatea măreşte forţa popoarelor şi le face invincibile: „libertatea însufleţeşte puterea" (20); „dragostea libertăţii întărea ca o zea de oţel latele lor piepturi ..." (26); fiecare om liber, odinioară, „plătea cît o sută de oameni, căci se lupta pentru libertate" (20). Libertatea dă naştere unei societăţi paradisiace în care există o egalitate absolută de drepturi şi o perfectă convieţuire; instituţiile sînt cele mai bune care pot exista; oamenii

sînt drepți și generoși ; în „România" sub regimul libertății naturale viața era „dulce și pacinică", „bogatul ajuta pe sărman, sărmanul nu pizmuia pe bogat ci îl ocrotea" (20), „nelegiuirea nu era cunoscută" (14), „cei bogați și cei mai tari ... nu puteau calca dreptul altuia" (14) ; astfel viața atunci se petrecea în cea mai „deplină fericire" (13) ; în sfîrșit o lume a Edenului : „ferice de oamenii din cîmpie, ferice de cei de la munte ... Era vremea atunci cînd tot omul trăia fără stăpîn și umbla mîndru fără să-și plece capul la alt om, cînd umbra văilor, pămîntul ca și aerul cerului era de-a valma pentru toți" (13). Cînd libertatea era „barbată și luminoasă, sad puternic și cu rădăcină țeapănă și adînc înfiptă în pămînt" ..., cu toată inegalitatea de stări, erau numai oameni fericiți deși se aflau bogați și mai săraci" (14). Libertatea a fost și a rămas astfel cauza primordială a fericirii umane, ea este țelul pentru care au luptat și luptă toate popoarele ; „popoarele ridicîndu-și capul ... lumea veche se prăvălește și p-ale ei dărămături libertatea se nalță" (9).

Consecvent ideologiei sale, poemul interpretează pînă și constituirea statelor române în state separate ca un act de liberă voință, un fel de ieșire din indiviziune ; „frații născuți tot dintr-o mumă și dintr-un tată" după ce conviețuiră mult timp împreună „traseră cu funia și își împărțiră moșia în mai multe părți, una la miază-zi, alta la apus și alta la miază-noapte ..." (47).

Dar dacă libertatea este în sens metafizic o forță absolută și binefăcătoare, egal avantajoasă pentru toți oamenii, în sens istoric în societatea umană exercițiul ei este condiționat de lege. Poemul ține să precizeze astfel limitele dreptului individual de libertate, căci spectrul ridicării maselor asuprite îi inspiră prudență ; autorul, ca un fidel jurist liberal, declară : „nu poate fi libertate fără lege" (15) ; „acolo unde nu e lege nu e nici libertate" (16) ; „cel ce nu cunoaște nevoia legii, nu cunoaște ce e libertatea ... acel ce nu se ține de duhul legii se leapădă de libertate" (15). Poemul leagă libertatea națională de libertatea individuală. Libertatea este de două feluri : din afară și din lăuntru ; ele sînt dependente, „surori", și „una fără alta nu poate trăi". Libertatea din afară este „neatîrnarea țării, acea care ne asigură dreptul de om de sub biruirea oricării alte țări și împărății". Libertatea din lăuntru este „legea", adică „dreptul de om", egalitatea de drepturi între oameni, libertatea politică din societățile democrate. Legea în condițiile libertății este expresia voinței generale, care la rîndul ei este de esență divină ; „legea făcută prin învoirea tutulor", „legea rod al libertății' (14) este „icoana dreptății divine", este legea adevărată ; acestei legi i se supun „toți deopotrivă" (16), adică toți cetățenii sînt egali înaintea legii ; în condițiile libertății depline legea este justă ; „legea era dreaptă și tare" (20) ; „apără pe cel slab de nedreptate și nu apasă pe sărmanul în folosul bogatului" (14) ; este protectoare ; „cei bogați și cei mai tari nu făceau ei legea de pe cum le vine lor mai bine și nu puteau călca dreptul altuia" (14) ; este progresistă, „sub acoperămîntul aripilor libertății legea înflorea" (20) ; dar acolo unde „legea e numai pentru unii și ceilalți sînt scutiți de supt ascultarea ei libertatea a pierit" (16).

Odată cu dispariția libertății însăși viața societății se schimbă ; inegalitatea de stări devine asupritoare, luptele interne încep : „asuprirea, nevoile, necazurile și sărăcia izvoresc în lume ; atunci lumea se împarte în săraci și bogați, în stăpîni și robi, flămînzi și îmbuibați ... atunci lumea stă în cumpănă de pieire" (16). Libertatea singură creează o societate perfectă, rînduiește în lume armonia socială între clase în cadrul unei ordini de drept, expresie a voinței generale.

Ca în cel mai autentic liberalism romantic libertatea piere prin uzurpațiunea din afară, prin invazia armată ; și în România ca peste tot libertatea din afară, independența, a dispărut prin forță, iar libertatea din lăuntru prin asuprirea țării de către venetici intruși și fii ei cei „vicleni", la adăpostul armelor străine și cu sprijinul lor. „Neamurile ce pizmuiau puterea ta și numele tău cel falnic se legară între ei și ziseră : Hai să zdrobim acest cuib de libertate" (41). Prin uzurpare, prin „o luptă mare și îndelungată ... între om și om ... libertatea se învinge ..." (...) ?„Străinul puse piciorul pe peptul tău ca să te năbușească" ; desființă oastea țării, „dete în mînile voinicilor tăi furca în locul paloșului" (38). Cucerirea a adus o clasă de asupritori și privilegiați ; acești „venetici de sînge străin" și-au însușit avuțiile și pămîntul țării ; ei „zisu-

ne-au în limba lor. Al nostru e pămîntul şi acei ce locuiesc pe dînsul ... ale noastre cîmpurile ... ale noastre dealurile ... ale noastre cătunele, satele şi tîrgurile, colibele şi palaturile" (46). Prin cucerire a fost impusă ţărilor robia (23), prin cucerire a fost impusă şerbia. Preluînd exagerat ideea cuceririi şi a dualismului de popoare din istoriografia romantică franceză, poemul alunecă în xenofobie, îşi anulează liberalismul; invectivele la adresa străinilor, uzurpatori ai libertăţii, curg; „turcul păgîn", „neamţul mişel", „muscalul sălbatec" (41), „tătarul cel fieros", „ianicerii spurcaţi" (45), „grecii calici" (42), „nor de lăcuste" ... (42), „lupi flămînzi" (42). Poemul decretă exclusivist că străinul este întotdeauna un asupritor; şi agresiv incită poporul: „ţine minte ... numele streinului ce te impilează ..." (52). Străinii au găsit aliaţi în rîndurile clasei stăpînitoare; toţi împreună au împilat şi au prădat ţara: „ca să-ţi sugă sîngele, feciorii tăi cei blestemaţi te deteră în prada duşmanului" (41). Boierimea este condamnată în poem, nu pentru că a uzurpat pămînturile ţărănimii, ci pentru că i-a răpit libertatea, a aservit-o: „au supus supt jugul clăcii pe poporul tău" (al României) (44). Poemul nu pune problema marii proprietăţi funciare.

Trecutul, mărirea şi decăderea „României" sînt în poem elemente artistice pentru a aşeza pe o platformă impunătoare ideologia sa; amintind faptele strămoşilor el vrea să inspire contemporanilor săi voinţa de a împlini şi ei la fel fapte măreţe în interesul libertăţii; de aceea istoria românilor este în poem idealizată; faptele sînt situate în contraste puternice, în forma şi în limitele care servesc ideologia. „Pentru ce stai înmărmurită, o ţeară română? ... Nu-ţi mai aduci aminte de zilele tale cele vechi?" (36); „deşteaptă-te patria mea", este refrenul.

Cîntarea României reeditează într-un manifest prerevoluţionar teze de largă circulaţie ale liberalismului francez sub inspiraţia modelelor create de Lamennais, oferind ea însăşi exemplul unui model naţional adaptat istoriei şi condiţiilor româneşti. În cuprinsul ei găsim ideile de bază ale liberalilor prepaşoptişti, ideea valorii dogmatice a libertăţii şi a cuceririi străine drept cauză a aservirii. Sub aceste două idei poemul rînduieşte toate faptele istoriei noastre. Ele reprezintă cadrul poemului şi prezidă întreaga lui construcţie. Nu era, fireşte, în cultura română o poziţie singulară. Poemul ne sugerează un jurist burghez, liberal, cu pronunţate înclinaţii literare.

Lupta din vremea sa trebuie să fie, ca şi în trecut, o luptă pentru libertate. În fapt, poemul proiectează în trecut ideile liberale ale epocii sale, împins de elanul apologetic şi prozelit al liberalismului din epoca 1848. De aceea autorului îi este indiferent dacă caută sensul istoriei româneşti în afară de istorie, într-o idee metafizică.

Unele accente intransigente ale poemului cedează în versiunea din 1855. Prin omisiuni, amendări sau adăugiri, unele teze sînt estompate sau anulate; invectivele la adresa străinilor dispar; textul: „feciorii spurcatului prooroc" (31) a devenit „feciorii proorocului" (34 nou) „trei uriaşi, turcul păgîn, neamţul mişel şi muscalul sălbatec" (41) a dispărut pur şi simplu; „mulţime de greci calici, lepădaţi de domnul" (42) a devenit „venetici lepădaţi de domnul" (46 nou), deci nici o specificaţie a naţionalităţii străinului; „tătarul cel fieros" (45) este acum „tatarul pustietor" (49 nou); „nişte venetici de sînge strein" (46) a devenit simplu „veneticii" (50 nou). Amendarea textelor cu conţinut social este tot atît de pronunţată, poemul înlocuieşte critica cu autocritica. În versetul 44 era condamnată clasa conducătoare: „văslaşii cei răi", care duc ţara „din fără-de-lege în fără-de-lege" (44), faptele acestora ar fi atît de infamante încît sînt comparate cu „faptele iadului" (44), „iarba se usucă pe unde calc ei" (44); „înţelepciunea lor e minciuna ... isteciunea lor e jefuirea" (44) etc.; în versiunea din 1855, în a doua parte a versetului (48 nou), nu mai este vorba de *ei*, de boieri, de „văslaşii cei răi", ci de *noi*, un *noi* cu conţinut social imprecis, dar vizînd oarecum întreaga societate, aşadar scoţînd din cauză clasa boierească; „iarba se usucă pe unde călcăm ... înţelepciunea noastră este minciuna ... isteciunea noastră jăfuirea ... faptele noastre, faptele iadului ..." (48 nou) etc. La fel poemul elimină din versetul 55 accentul de critică la adresa clasei boiereşti; din pasajul: „Şi-n oraşele tale cele nouă, ţeara mea, se află numai oameni fără inimă, în palaturile tale nu se mai aude de vitejie ...

ci de lăcomie şi nedreptate ..." (55) se suprimă imputaţia că în „palaturi", deci în casele boiereşti, nu se mai aude de vitejie ci de lăcomie şi nedreptate şi se aruncă asupra ţării întregi: „o ţară română, nu se mai aude de vitejie ci de lăcomie şi nedreptate" (59). În sfîrşit, se introduc idei contradictorii tendinţelor din prima versiune a poemului; în versetul 29 nou este adăugat următorul pasaj: „Nu aurul este bogăţia neamurilor, nu neavutul este sărăcia oamenilor. Avuţiile de aur sînt peritoare, sărăcia harnică e o bogăţie ce nu se răpeşte; munca e bogăţie vecinică". Idee veche moştenită din cultura feudală, într-o epocă în care reforma agrară era preocuparea principală în societatea noastră, ea aminteşte de marea moşierime care îşi apăra averile pretinzînd printre altele că după cum braţele ţărăneşti sînt avuţia, proprietatea ţărănimii, tot aşa pămîntul este avuţia, proprietatea moşierilor.

Deosebirile dintre prima versiune şi a doua se explică, desigur, prin intervenţia cenzurii în textul din 1855, dar şi prin condiţiile sociale diferite existente la data redactării primei versiuni şi a publicării celei de-a doua. Orientarea sa ideologică proprie a rămas însă aceeaşi.

Dar în această concepţie de orientare pur liberală nu regăsim pe N. Bălcescu din 1850. Nu este locul aici de a intra în analiza ideilor istorice şi a ideologiei sociale a marelui istoric, este însă util de a da cîteva citate din multele care s-ar putea aduce pentru a ilustra poziţia sa faţă de curentul liberal de la 1848. N. Bălcescu stă şi el sub influenţa romanticilor francezi, dar el dă doctrinei romantice franceze o interpretare proprie şi se depărtează uneori simţitor de tezele istoriografiei romantice. Ideea predominantă în concepţia sa este ideea naţională (în sensul arătat în introducere). Mişcarea românească revoluţionară trebuie, după dînsul, să-şi propună un scop naţional prioritar. „Pentru mine, spunea cu alt prilej, chestiea naţionalităţii o pui mai presus de libertate. Pînă cînd un popol nu va exista ca naţie, n-are ce face cu libertatea. Libertatea se poate lesne redobîndi, cînd se va pierde, iar naţionalitatea nu" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 129), sau „naţionalitatea este sufletul unui popor ... unitatea naţională este chezăşuirea libertăţii lui ..."; „Aussi voyons-nous les peuples tenir davantage au maintien de leur nationalité qu'à la conquète de la liberté politique" *(ibidem*, p. 359). Este suficient, credem.

În concluzie, dacă textul *Cîntării României* nu poate fi încorporat în opera lui N. Bălcescu pe consideraţiile expuse la început, nici orientarea specifică a poemului, romantic liberală prin excelenţă, nu poate fi identificată cu ideologia marelui paşoptist. O apropiere există între ideile poemului şi ideile generale ale lui N. Bălcescu, ceea ce este firesc, dar pe platforma comună revoluţionară a epocii de la 1848. În fapt sînt două orientări, formulate de pe poziţii deosebite, în cadrul concepţiilor dominante ale unei singure epoci, una predominant liberală, alta predominant democrată.

24. Mersul revoluţiei în istoria românilor

Ediţii:

Românica viitóre, Paris, Biblioteca Română, 1850, p. 7–15.
Originile naţionalismului român. Programul lui N. Bălcescu. Cu o prefaţă de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1908, p. 5–17.
— Biblioteca naţionalistă.
N. Bălcescu, *Patru studii*, 1928, p. 24–33.
— *Mişcări revoluţionare*. Publicate de P. V. Haneş, Buc., [1936], p. 28–43. Ediţiunea Societăţii Prietenii Istoriei Literare.
— *Scrieri istorice*, ediţia a II-a, 1939, p. 195–208; ediţia a III-a, 1946, p. 253–270.
— *Opere*, I^2, 1940, p. 97–108.
— *Viaţa şi opera*, 1942, p. 73–86.

— *Opere complete*, II, 1944, p. 207—219.
— *Scrieri sociale*, 1947, p. 181—194.
— *Válogatott írásai*, 1950, p. 143—153 [parțial]
— *Opere*, 1952, p. 176—185 [parțial].
— *Opere*, 1953, I, p. 305—313 [parțial].
— *Scrieri alese* [1955], p. 130—140 [parțial].
— *Válogatott Munkái*, 1956, p. 190—203 [parțial].
— *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, I, p. 277—282 [parțial].
— *Scrieri alese*, 1973, p. 106—115 [cu omisiuni].
— *Scrieri*, 1974, p. 60—71 [cu omisiuni].

N. Bălcescu, în scrisoarea sa din 16 octombrie 1850, trimisă din Paris lui Ion Ghica, spunea despre această scriere următoarele : „am tratat istoricește, ca un articol simplu, chestiea națională, ca un comentariu al *proclamației*; acest articol ce va eși în revistă supt titlul « Mersul revoluției în istoria românilor » este cam asemenea unei scrisori ce trimisem lui Golescu, la Brussa, în care hotăram însemnarea revoluțiilor trecute și calea ce va loa revoluțiea în viitor. Asfel tratată nu prea bate la ochi și nu sperie cam mult". (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 336).

Proclamația la care se referă este manifestul din fruntea *României viitoare* (v. mai sus), iar scrisoarea către Golescu este cea trimisă din Paris, la 4 martie 1850 (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 276—284). După propria sa mărturisire, articolul are ca temă „chestia națională", iar prin „chestia națională" înțelegea „unitatea și libertatea națională". Articolul este remarcabil. Tema sa — unitatea națională — este tratată cu o mare vigoare. Pentru prima oară în gîndirea socială românească era pusă deschis problema unirii tuturor românilor „unirea lor într-o singură nație", crearea unei solidarități a tuturor românilor, și cînd, în afară de elementele naturale ca poziția geografică care justificau această unire, adăuga : naționalitatea, limba, religia, obiceiurile, sentimentele, nevoia de a supraviețui, și printr-o nouă și originală interpretare a marilor evenimente din istoria românilor, trecutul, ca luptă pentru unitate începută încă de la întemeierea statelor, de la Mircea și Ștefan cel Mare; invoca istoria pentru ca „nația română" a vremii sale să găsească îmbărbătarea și încrederea de a ridica încă o dată „stindardul unității sale, stindardul mărimii și vitejiei trecute a părinților, stindardul lui Mircea, Ștefan și Mihai, stindardul de viață și de mîntuire".

În locul luptei interne pentru reforme, situa acum pe planul întîi lupta în afară, războiul revoluționar, sfînt „care va mîntui nația de apăsarea streinilor"; aceasta reprezenta „lupta națională". Înfrîngerea revoluției, cu ocupația streină și reafirmarea statutului de vasalitate a Principatelor au trebuit să schimbe, în concepția sa, obiectivele prioritare ale revoluției. Revoluția democratică și socială urma să fie un mijloc, nu un scop.

1 *Înălțarea plebeianismului la putere* este o formulă nouă pe care N. Bălcescu n-o mai întrebuințase și pe care n-o mai găsim în scrierile sale. Termenul plebeianism este folosit ca un echivalent al termenului popor. N. Bălcescu a recurs la acest termen, avînd probabil impresia că exprimă mai clar sensul social al cuvîntului popor, adică masele în opoziție cu clasele privilegiate, poporul de jos, în special de această dată, țărănimea clăcașă, după cum rezultă din continuarea frazei; întregirea românului, vecinul, serful veacului de mijloc; totodată el identifică categoria socială a vecinilor — respectiv a clăcașilor din vremea sa — cu categoria etnică de român; de aceea spune în continuare că statul va avea să se transforme, prin revoluția viitoare, într-un stat românesc sau democratic. Noua sa formulă ca atare nu a rămas în literatura socială română. Ion Ionescu va vorbi în același spirit despre un „stat țărănesc".

25. Mişcarea românilor din Ardeal la 1848

B.A.R., *Msse rom.*, 411, f. 2–16 paginaţia dosarului; f. 1–15 paginaţia mssului; autograf; caractere latine; concept cu adăugiri şi ştersături de autor; pe coperta broşată a dosarului titlul adăugat de altă mînă : *Mişcarea românilor din Ardél la 1848*, cu precizarea : ms art. alu lui Nicolae Bălcescu (tipăritu în : *Istoria românilor sub Michaiu vodă Vitézul*, Bucuresci, 1878, p. 535–544) : după *Catalogul manuscriptelor româneşti*, t. II, p. 92, adăugirea este făcută de N. Densuşianu; titlul apare întîia oară în editarea din 1862, şi probabil a fost dat de Al. Odobescu.

Ediţii :

Junimea română, Paris, I, 1851, nr. 2, p. 11–13; titlul în text : *Discursul cetăţeanului Bălcescu*; cuvîntarea lui N. Bălcescu este intercalată într-o dare de seamă intitulată : *Revoluţiile române*, p. 10–14.
Revista română pentru sciinţe, litere şi arte, Buc., II, 1862, septembrie, p. 588–594.
Orientulu latinu (Diariu politicu, literariu, socialu şi economicu, Braşov, II, nr. 35, 3 mai 1875.
N. Bălcescu, *Istoria românilor sub Michaiu vodă Vitézul*, 1878, p. 535–544; ediţia a II-a, 1887, p. 563–572.
N. Bălcescu, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*, Buc.
– *Noua Bibliotecă populară*, an. I., 1889, nr. 12 [parţial].
Literatura română modernă (Şcoala Ardeleană şi sec. al XIX-lea, pentru clasa VII), p. 36–39 de Gh. Adamescu şi Mihai Dragomirescu, Buc., 1902, p. 214–218 [parţial].
N. Bălcescu, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*, 1908, p. 21; ediţia a II-a, 1920, p. 7–21; ediţia a III-a, [1927], p. 7–20.
Anthologie de la littérature roumaine des origines au XX-e siècle, [par] N. Iorga şi Septeme Gorceix. Ed. II, Paris, 1920, p. 107–110 [parţial].
N. Bălcescu, *Scrieri istorice*, 1935, p. 193–201; ediţia a II-a, 1939, p. 185–193; ediţia a III-a, 1946, p. 241–252.
– *Mişcări revoluţionare*, 1936, p. 17–27.
– *Opere*, I², 1940, p. 123–131.
– *Viaţa şi opera*, 1942, p. 63–72.
– *Opere complete*, II, [1944], p. 171–179.
– *Scrieri sociale*, 1947, p. 171–179.
– *Opere*, I, 1953, p. 329–335 [parţial].
– *Válogatott Munkái*, 1956, p. 207–215.
– *Scrieri alese*, 1973, p. 121–127 [cu omisiuni].
– *Scrieri*, 1974, p. 76–83 [cu omisiuni].

Despre acest articol N. Bălcescu la 16 mai 1851 scria din Paris lui I. Ghica : „Sînt de cîteva zile aşezat la ţeara la Ville d'Avray (Sentier des Vignes, Grand Chalet e adresa mea). Am venit eri d-am dormit la Paris, căci am avut un banchet pentru aniversarea revoluţiei Transilvaniei din 15 (3 mai) 1848. Am făcut un spiciu bătăios" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 368).

Discursul – spiciul – a fost publicat în revista *Junimea română*, în cuprinsul articolului *Revoluţiile române*. Autorul, nesemnat, spune printre altele următoarele în legătură cu Bălcescu :

„Am salutat şi am caracterizat revoluţia ei [a Transilvaniei] în întîiul nostru număr. Cu această ocazie patrioţii din Paris s-au adunat pentru a serba această scumpă zi [3/15 mai 1848] printr-un frăţesc banchet. Împregiurul mesii unde ne aflăm se vedeau şease table pe care

erau scrise numele provinciilor române : Transilvania, Banatul, Bucovina, Moldavia, Basarabia și Țeara Românească. D-asupra tablii Transilvaniei flutura un frumos stindard cu colorile noastre naționale (albastru, galben, roșu).

La acest banchet cetățeanul Nicolae Bălcescu, înfocatul nostru istoric, a pronunțat discursul ce reproducem mai la vale. Apoi s-au purtat mai multe toaste între care însemnăm pe acela al unui compatriot moldovean : *La frații transilvani carii n-au priimit decorații rusești*" (p. 11).

Articolul a fost, pare-se, corectat de N. Bălcescu ; în această privință avem o informație de la G. Z. Cretzeanu, unul din redactorii foii : „Cunoscusem pe N. Bălcescu — spune acesta — la 1848. După căderea revoluției, în urma peregrinărilor sale în Ungaria, Turcia și Italia, veni să se așeze la o vilă aproape de Paris. La acea epocă întreprinsei, împreună cu alți juni (între care și eruditul nostru arheolog d. Odobescu) publicarea unei foi intitulate *Junimea română*. Bălcescu îmi dete un articol asupra evenimentelor din Transilvania, la care fusese martor ocular. Cu ocazia corecturii acelui articol îl vizitai la Ville d'Avray, pentru ultima oară. De aci se duse la Palermo, unde răul care îl chinuia de atîta timp îl răpuse. Oricine l-a cunoscut n-a putut decît să-l iubească și să-l admire. El va rămînea una din cele mai frumoase figuri ale renașterii naționale. Societatea Academică Română și d. Odobescu în special au publicat cu multă oportunitate *Istoria lui Mihai Viteazul* la o epocă cînd românii au reîmprospătat faptele marelui erou". *Patrie și libertate*, Buc., 1879, p. 83 : nota la poezia *Nicolae Bălcescu*, publicată deja în *Concordia*, Buc., I, 16 februarie 1857.

Între textul din *ms* și textul publicat în *Junimea română* sînt deosebiri, ceea ce arată în adevăr unele corecturi. Astfel :

Ms 411	*Junimea română*
tiraniea streina putu	tirania străină putură
nu putu	nu putură
și propagarea ideei	propagară idea
nevoile,	nevoele
lumină atunci omenirea,	lumină atunci lumea
în număr de mai mult de cenzecimii	în număr de 50 mii
națiea	nația
frățiea	frăția
serman	sîrman
dupe,	după
nemblînzit	neîmblânzit
mîini	mâni
strein	străin
simtimentul	simțimîntul
care dănțuind împregiurul flăcărilor	[lipsă]
marseileză	marseliesă
a Dlui Murășanul	a Domnului Mureșanul
loară	luară
batalioane	rînduri
simtiment	simțiment
melodios	duios
El îmi spunea despre o tînără romîna	Zicea de o tînără română
o rădicare	o ridicare

Al. I. Odobescu a adăugat următoarea notă la textul pe care îl publica în 1878, în cuprinsul ediției *Românilor supt Michai vodă Viteazul:*

„La 1848, pe cînd o mişcare de un caracter aspru, dar cu totul naţional, turbura munţii şi cîmpiile Transilvaniei, mult iubitul nostru istoric N. Bălcescu, scăpat din închisoarea plutitoare de pe Dunăre, în care îl ţinură vreo cîtva timp turcii, după intrarea lor şi a ruşilor în Bucureşti, se refugise în Ardeal şi trăi acolo cu luptătorii români, mai multe luni, cercînd în zadar să potolească duşmănia aceia crîncenă, dintre români şi unguri, aşa de stricăcioasă încă de pe atunci libertăţii îmbelor popoare. Apoi de acolo, viind în Paris, după trecere de doi ani şi mai bine, într-o zi de 15 mai, zi aniversară a primei adunări a românilor ardeleni pe *Cîmpul libertăţii* de la Blaj, fiind mai mulţi compatrioţi şi soţi de exiliu adunaţi ca să serbeze acea zi memorabilă, Bălcescu, foarte slăbit de durerea ce avea să-l culce în mormînt peste cîteva luni, citi următoarele rînduri, în care descrie cu elocuenţă vie şi colorată impresiunile sale culese în mijlocul poporului ardelean inimat de focul războiului naţional.

Această cuvîntare a fost mai întîi sub tipar în Paris, dar foaia în care s-a publicat şi care, redactată de cîţiva studenţi moldoveni şi munteni din Paris, purta numele de *Junimea Română*, a avut o existenţă şi o răspîndire foarte restrînsă ; al treilea şi ultimu număr al ei, din iunie 1851, conţine discursul următor, carele a fost apoi reprodus şi în *Revista română pentru sciinţe, litere şi arte*, vol. II, 1862, p. 588" (p. 535–536).

Ca toate publicaţiile emigraţiei româneşti şi *Junimea română* a fost trimisă în ţară (Simeon Relli, *C. A. Rosetti şi N. Bălcescu în lumina cenzurei austriace*, în *Junimea literară*, XVIII, 1929, nr. 9–12).

Despre relaţiile dintre Bălcescu şi românii din Transilvania cercetări noi, în afară de cele deja cunoscute, printre care a lui Silviu Dragomir ; cf. Vasile Netea, *Relaţiile lui N. Bălcescu cu cărturarii şi luptătorii români din Transilvania*, în *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu*, 1969, p. 139–169 ; G. M. Marica, I. Hajosi, C. Mare şi C. Rusu, *Ideologia generaţiei române din Transilvania*. Buc., 1968 ; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834–1849*, Buc. 1967 ; Geo Şerban, *Unitatea naţională şi politică în concepţia lui Nicolae Bălcescu*, în St. Cerc. econ., I–II, p. 237–248 ; Dan Berindei, *L'historiographie roumaine et le problème de l'unité étatique*, în *Revue roumaine d'histoire*, IX, 1970, nr. 4; V. Netea, *Cu privire la poziţia democraţilor revoluţionari români din Transilvania în 1848. Convocarea şi organizarea adunării de la 18–30 aprilie*, în *Studii*, XVIII, 1965, p. 591–618 ; Ştefan Pascu, *Transilvania în gîndirea lui Nicolae Bălcescu*, în *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu*, IV, 1976, p. 5–11; Károlyi, D., *Activitatea revoluţionară a lui N. Bălcescu din vara anului 1849 în sursele maghiare*, în *Anuarul Inst. ist. şi arh.* Cluj, XVI, 1973, p. 393–403.

[1] Despre răspîndirea operei lui Lamenneus în Transilvania : I. Breazu, *Lamenneus la românii din Transilvania*, în *Studii literare*, IV, 1948.

26. Răzvan vodă

B.A.R., *Msse rom.* 80 ; f. 334–354 paginaţia dosarului, f. 1–22 paginaţia autorului ; lipsă fila 9 ; autograf ; caractere latine ; redactare cu adăugiri pe verso, f. 1, 6, 8, 10, 17, 20, 21, 22 ; concept cu ştersături şi adăugiri ale autorului ; titlul autograf : *Răsvan vodă, fragment tras dintr-o scriere istorică intitulată Românii supt Mihai voevod Vitéjul*, semnat şi şters : Conrad Alb.

Ediţii:

România literară, Iaşi, 1852 [nr. confiscat].
România literară, Iaşi, 1855, I, p. 3–7.
N. Bălcescu, *Oltul*, I, 1857, p. 129–131, 133–135.

Curierul de Iassi, IX, nr. 65, 11 iunie 1876.
N. Bălcescu, *Opere*, I², 1940, p. 133–142.
— *Opere*, I, 1953, p. 337–344.
— *Scrieri militare alese*, 1957, p. 204–210.

Răzvan vodă, ultima dintre scrierile lui N. Bălcescu, trimisă spre publicare, a fost alcătuită pentru a răspunde unei cereri de colaborare, pe care i-o făcuse V. Alecsandri, pentru revista care urma să apară la Iaşi. Poetul, aflat la Paris în toamna lui 1851, solicita colaborări şi în rîndurile emigraţiei române, cu vădita intenţie de a aduna din nou, în jurul unei reviste, pe toţi publiciştii români cu tendinţe înaintate, dar fără să-şi dea bine seama ce semnificaţie putea avea la Iaşi în cercurile politice guvernamentale apariţia în publicistica locală a fruntaşilor emigraţiei din Ţara Românească. Colaborarea lui N. Bălcescu îl interesa, evident, în primul rînd. Bălcescu fiind plecat din Paris în căutarea unei localităţi cu o climă mai potrivită pentru boala sa , Alecsandri i se adresa în scris la Hyères, comunicîndu-i la 25 octombrie, printre altele : „Mă duc să încep jurnalul acel mult dorit, care va cuprinde atîtea frumoase compuneri a celor mai însemnate genii a României. Scrie dar şi trimite-mi scrierile tale ca să le dau pasport pentru hotarele nemurirei". Poetul îi promitea, în schimb, o baladă cu privire la Mihai Viteazul (B.A.R., *Msse rom.*, 803, f. 43–44 ; Ovid Densuşianu, *Trei scrisori ale lui Alecsandri către Bălcescu*, în *Noua revista română*, nr. 31, 1901, p. 304). Iar lui I. Ghica îi scria, la 27 oct. 1851 : „Plec peste cîteva zile în Moldova, ducînd cu mine de la Paris hotărîrea nezdruncinată de a întemeia o foaie ştiinţifică şi literară. Am pornit deja în căutarea articolelor şi datorită compatrioţilor noştri, poeţi şi prozatori, de la Paris, mi-am rotunjit portofoliul destul de repede. Dar cum n-aşi putea întreprinde nimic fără să-ţi împărtăşesc şi ţie, mă grăbesc să-ţi comunic acest proiect lăudabil, ca să aibă aprobarea ta, însoţită de mai multe articole ştiinţifice. Mă bizui numai pe tine pentru partea serioasă a revistei ... Politica, şi tot ce ar aduce cu ea, este cu stricteţe exclus". Despre Bălcescu spunea că e bolnav şi se afla la Hyères (Marta Anineanu, *Documente literare inedite. V. Alecsandri. Corespondenţă*, Buc., 1960, p. 63–64). Poetul reuşise astfel să strîngă unele materiale chiar înainte de a pleca din Franţa, iar după cum se vede din sumarul primului număr, revista are de la început colaboratori din rîndurile emigraţiei : N. Bălcescu, D. Bolintineanu şi I. Voinescu (B.A.R., *Msse rom.*, 803, f. 45 ; Nestor Camariano, *Primul număr al „României literare" din 1852 a lui Vasile Alecsandri*, în *Revista Fundaţiilor regale*, VII, nr. 10, 1 oct. 1940, p. 146–147). N. Bălcescu a trimis articolul *Răzvan vodă*. A ales această temă desigur pentru că o avea deja studiată, dar foarte probabil şi din consideraţia că fiind vorba despre o revistă din Iaşi a socotit o chestiune din istoria Moldovei mai indicată, cu atît mai mult cu cît o biografie a lui Răzvan îi dădea prilej să strecoare şi unele dintre ideile sale de ordin social. Articolul este în adevăr un fragment din *Românii supt Mihai Vodă Viteazul*, dar nu un fragment textual, ci o adaptare la exigenţele unui articol de revistă. *Răzvan vodă* a fost redactat la Hyères, în ultimele două luni ale anului 1851, foarte probabil prin noiembrie. N. Bălcescu a stat la Hyères de la mijlocul lunii octombrie 1851 pînă la finele lui aprilie 1852 ; V. Alecsandri îi cerea articolul la 25 octombrie 1851, şi la sfîrşitul lui ianuarie şi începutul lui februarie 1852, *România literară* se afla sub tipar. Aşadar, V. Alecsandri primise articolul cel mai tîrziu în ianuarie. În cursul aceleiaşi luni poetul publica la Iaşi un prospect al revistei, în care dădea şi sumarul primului număr, cu titlurile şi numele autorilor (Nestor Camariano, *op. cit.* p. 145–146). Numele autorilor aflaţi în emigraţie este dat cu pseudonime. N. Bălcescu — *Konrad Albrecht*, D. Bolintineanu — *D. Valentin*, şi sub iniţialele *I. V.* numele lui I. Voinescu. Era o precauţiune firească, care din păcate s-a dovedit fără folos. N. Bălcescu adoptase numele *Konrad Albrecht*, ca nume conspirativ, încă din primele luni ale emigraţiei ; la 6 ianuarie 1849 scria din Belgrad lui A. G. Golescu : „Scrie-mi la Constantinopol supt adresa : „Konrad Albrecht" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 126). Considera noul său nume ca bine cunoscut între emigraţi *(ibidem*, p. 275). Uneori avea şi forma : *Conrad Albert (ibidem*, p. 130).

Primul număr al *României literare* a fost tipărit în cursul lunii februarie 1852 sau, după datele lui Nestor Camariano, cel mai tîrziu în martie al aceluiaşi an, dar difuzarea numărului tipărit a fost interzisă şi apariţia în continuare a revistei oprită. În fruntea primului ei număr revista publica articolul *Răzvan vodă*, sub semnătura : *Konrad Albrecht*. Asupra motivelor suprimării revistei au circulat mai multe versiuni. V. Alecsandri a acreditat versiunea că suprimarea ar avea printre alte cauze şi articolul lui N. Bălcescu. Înştiinţîndu-l despre suprimare, într-o scrisoare din aprilie 1852, trimisă din ţară, îi spunea printre altele confirmîndu-i faptul : „Este adevărat că nenorocitul meu jurnal a fost suspendat pînă a nu se naşte măcar, şi aceasta din mai multe pricini, unele mai dobitoceşti decît altele. Una din resoanele pentru care mi-au închis gazeta a fost articolul tău Răsvan vodă, carele fiindcă a fost scris de tine s-a socotit de către domnul Ştirbey ca un pamflet împotriva lui. Viţa ţigănească acelui nenorocit domn a atins ambiţia stăpînitorului Ţării Româneşti. N. B. Nime nu apucase încă a ceti gazeta mea cînd a fost suspendată, căci nr. 1 nu eşise" (B.A.R., *Msse rom.*, 803, f. 46–47 ; O. Densuşianu, *op. cit.*, p. 304–308 ; pasajul de mai sus citat de Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 135). Poetul a fost afectat de suprimare şi a insistat şi în alte locuri asupra principalei cauze, căreia crede că s-ar datora. Într-o însemnare pe prima pagină a unui exemplar păstrat pînă în zilele noastre din unicul număr al *României literare*, pune chiar exclusiv în seama lui *Răzvan* interzicerea revistei sale, spunînd „Numer unic. Acest numer a fost oprit de a eşi în lume din causă că nota asupra lui *Răsvan vodă* atribua acestui domn un tată ţigan. Guvernul din Iaşi vroi astfel să se arate gracios către d-l Şterbeiu din Bucureşti, ferindu-l de orice aluzie malicioasă" (Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 138, nota 1). Tot aşa explică Alecsandri şi mai tîrziu suprimarea *României literare* : „În anul 1852 – spune dînsul – *România literară* a fost ucisă pînă a nu apuca a să naşte de tot, din causa unui adevăr istoric. Articolul din capul publicării, scris de N. Bălcescu, sub titlul Răzvan vodă, pretindea că acest domn a fost neam de ţigan şi convenienţele de atunci nu ertau a arăta un ţigan pe tron. La 1855, *România literară* primi din nou învoirea de a se publica, însă cu condiţia de a şterge din biografia lui Răzvan vodă partea genealogică" *(Opere complete*, III, Buc., 1876, p. 558, nota). Împotriva acestei explicaţii M. Kogălniceanu crede că revista a fost suprimată din cauza cuvîntului *România* în titlu. „*România literară*, ce de pe atunce încerca a se ivi, fu oprită înainte de a-şi răspîndi cel întîi număr. Crima sa înaintea diplomaţilor străini era pentru că purta titlul de Românie" (M. Kogălniceanu, *Jurnalismul romănesc în 1855*, în *Despre literatură*, Culegere, note şi cuvînt înainte de Dan Simonescu, Buc., [1956], p. 156), ceea ce pare puţin verosimil, căci publicaţia fusese aprobată cu acest titlu. În schimb, unele ştiri de presă de mai tîrziu, anume o informaţie din presa transilvană din 1854, aduc în discuţie intervenţii străine de ordin politic şi pun în cauză un consulat din Principate (Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 136). Cu drept cuvînt Nestor Camariano a remarcat că suprimarea revistei nu s-ar putea datora articolului lui N. Bălcescu, mai bine zis notiţei cu privire la originea lui Răzvan vodă, căci aceasta putea fi uşor suprimată, cum a şi fost la a doua reeditare şi este oarecum neînţeles de ce V. Alecsandri insistă asupra acestui motiv, sau numai asupra acestuia. Ceea ce credem că a dus la suprimare este mai puţin conţinutul revistei, ci gruparea de autori pe care ea o reprezenta, cei mai mulţi, dacă nu chiar toţi, oameni ai lui 1848 : N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, D. Bolintineanu, Alecu Russo, Ion Voinescu, V. Alecsandri, C. Negri, G. Sion. În ochii contemporanilor ei reprezentau încă revoluţia, şi cercurile politice locale şi, bineînţeles, reprezentanţii reacţiunii internaţionale influenţi în 1852 nu puteau admite ca, sub o formă sau alta, oamenii lui 1848, unii din ei, chiar în exil, să reapară pe scena vieţii publice. O informaţie preţioasă contemporană, din chiar luna în care revista a fost suprimată, credem că este edificatoare. La 31 martie 1852, din Sibiu G. Sion scria următoarele la Iaşi : „Calcinski, consulele general rus din Bucureşti, a adresat o notă fulgerătoare către domnia Moldovei ca să fie privighitoare, că s-a format o societate literaria între tinerii din Moldova literaţi, în coînţelegere cu unii din literaţii români refugiaţi, spre a semîna prin scrieri idei revoluţionarie etc. etc. În urma acestei note s-au luat măsuri

severe în privinţa ori căror scrieri literarie. Şi aşa cu o lovitură căzu *Zimbrul* şi alte foi periodice inocenti ca hîrtia alba, remănînd numai singur *Bombariu* lui Asachi" (B.A.R., *Coresp.*, nr. 24450).

Primul şi unicul număr din *România literară* a fost totuşi tipărit complet dar, după cum se ştie, a rămas nedifuzat; a fost confiscat, sau autorităţile au interzis lui V. Alecsandri să-l pună pe piaţă. Cu toate acestea unele exemplare au intrat în circulaţie. Poetul însuşi trimitea lui N. Bălcescu, în aprilie 1852, un extras care cuprindea studiul *Răzvan vodă*. D. Bolintineanu, de la Constantinopol, înştiinţa, la 2 iunie 1852, pe Al. Zane că i-a trimis un exemplar din revistă (Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 137). Este probabil unul dintre exemplarele pe care V. Alecsandri le trimisese lui Ion Ghica şi pe care la 19 dec. 1852, îl întreba, din Paris, dacă le-a primit (B.A.R., *Msse rom.*, 803, f. 48–49). Mai tîrziu, D. Iarcu semnala într-o lucrare bibliografică, la rubrica publicaţiilor din 1852, „Romania literară (cu Răzvan ţigan)" *(Bibliografie*, p. 66). Nestor Camariano a descoperit un exemplar nedatat şi i-a consacrat studiul pe care l-am menţionat mai sus. Astfel problema primului număr din 1852 al „*României literare*" a putut fi elucidată. Exemplarul s-a aflat în *Biblioteca Aşezămîntului I. Brătianu*, Bucureşti; nu a mai putut fi găsit pînă azi.

La sfîrşitul anului 1854, V. Alecsandri obţine o nouă autorizaţie pentru a scoate *România literară*; în decembrie o foaie volantă anunţă apropiata apariţie a revistei şi noua publicaţie apare la începutul anului 1855. Reuşeşte să se menţină aproape un an; la 6 decembrie 1855 este pentru a doua oară suprimată (G. C. Nicolescu, *Viaţa lui V. Alecsandri*, Buc., 1962, p. 234 şi urm.). În cel dintîi număr, chiar ca prim articol, V. Alecsandri publică *Răzvan vodă*; reeditarea în noile condiţii apare ca un pios omagiu adus de poet defunctului său prieten. O notă nesemnată, cu următorul cuprins, în care se simte Alecsandri, însoţeşte studiul:

„Nicolaiu Bălcescu, cunoscut şi mult estimat de publicul literar în toată romănimea, sînt acuma doi ani trecuţi de cînd s-a stins, pentru prietinii săi ce-i mai de aproape, întocmai ca o lumină dulce într-un grozav întuneric. June încă şi de timpuriu celebru prin îndeletnicirile sale de istorie, Bălcescu a publicat cel dintîi product al talentului său în coloanele *Foiei stienţifice şi literare*; a zice deci că din inimă rostim dureroasa lipsă ce simţeşte *Romănia literară*, este a plăti un tribut de recunoştinţă pentru unul din junii romăni, carele mai mult a sădit seminţe de frumoase roduri în cîmpul literaturii romăne.

Bălcescu a închis ochii la Palermo, în 28 noiembrie an, 1852 fiind numai de 33 ani.

Scrierea cu care se îndeletnicea de mai mulţi ani şi pînă în momentul morţei era *Epoha romănilor sub Mihaiu Viteazul*, şi a remas numai în fragmente, ca acesta ce-l dăm astăzi publicului, ca un prezent de la o mînă iubită", p. 3.

Am spus mai sus că *Răzvan vodă* este un fragment din *Românii supt Mihai vodă Viteazul*, dar nu un fragment textual. În noua redactare N. Bălcescu a introdus unele modificări. Dăm mai jos cîteva pasaje din ambele msse:

Mss. 77 *Românii supt Mihai vodă Viteazul*	Ms. 80 *Răzvan vodă*
Sigismund Battori umpluse Europa de plângerile sale în contra polonilor pentru faptele lor în Moldova. Ei îi acuza cu cuvînt* că au intrat într-această ţară fără nici un drept, fără a fi provocaţi, ca s-o smulgă de supt ascultarea sa şi s-o reducă iar supt jugul turcilor de care se mîntuise cu atîtea jertfe.	Sigismund Battori umpluse Europa de plângerile sale asupra polonilor pentru faptele lor din Moldova. El îi învinovăţea cu mare cuvînt, că au intrat într-această ţară, fără să aibă nici un drept şi fără a fi provocaţi de nimeni, numai şi numai să o smulgă de supt ocrotirea sa şi s-o reducă

* tot dreptul: *şters*.

Împ. şi papa, la care se plînsese scriindu-le îndeosebi, trimiseră îndată soli şi scriseră în pricina aceasta regelui Poloniei. Împ. scrise în 30 octom., rugă pe rege ca să strice tractatul făcut cu păgînii în contra prinţului Trans. şi să lase Moldova în stăpînirea lui Resvan.

(f. 294—295)

iareşi supt jugul cel greu şi nesuferit al turcilor de care cu atîtea jertfe se mîntuise. Împăratul Germaniei şi papa, către care mai cu deosebire el adresase în scris plîngerile sale, porniră îndată soli şi scrisori în pricina aceasta la craiul Poloniei. Împăratul scrise, la 30 octomvrie, acestui crai, rugîndu-l să strice tractatul ce a făcut cu păgînii împotriva prinţului Transilvaniei şi să lase Moldova în stăpînirea lui Răsvan vodă.

(f. ...)

Vitéjul Resvan nu aşteptă să vază isprava acestor tractaţii de la care pucin nădăjduia** şi hotărî cu armele în mînă a-şi redobîndi tronul ce i se răpise. Cu puţinul ajutor ce loase de la Sigismund Batori el purcese spre Moldova la 27 noiembrie, trecu munţii Oituzului ce despart ţara Săcuiască de Moldova, în 29 noiembrie, şi aflînd veşti despre starea duşmanului, văzîndu-se mai slab cu numerul, trimise îndată la Batori, cerînd un adaos de oaste şi mai cu seamă un mai mare număr de călăreţi; dar pîn-a nu sosi aceştia la hotarăle Moldaviei, Ieremia vodă cu polonii se grăbesc a isbi pe Resvan

(f. 298)

Iar Viteazul Răsvan vodă nu aşteaptă să vază eşitul acestor tractaţii, de la care el puţin nădăjduia, şi hotărî a-şi redobîndi prin arme tronul ce i se răpise. Cu puţinul ajutor de oaste ce-i sosi de la Sigismund Bathori el purcese spre Moldova, în 27 noiembrie (1595) şi trecînd munţii Oituzului, ce despart pămîntul secuesc de ţara Moldovei, în 29 noembrie luă limbă, prin trimişi siguri, despre starea şi numărul oştilor de ţară şi de polonii ce avea Ieremia vodă. Văzîndu-se mai slab cu numărul, trimise îndată la Bathori ca să-i ceară un adaos de oaste, şi mai de seamă un mai mare număr de călăreţi. Prinţul Transilvaniei, după făgăduiala dată, se grăbi a-i împlini cererea; dar pîn-a nu apuca acest agiutor să sosească la hotarăle Moldovei, Ieremia vodă cu polonii se grăbi a întîmpina pe Răsvan vodă; şi acesta, cu toate că se vedea mai slab mult şi cu numărul şi cu valoarea oştilor sale decît vrăjmaşul, nu numai că nu se feri de bătaie, dar încă o căută cu bărbăţie.

(f. ...)

Compararea acestor texte impune concluzia că ms 77 conţine prima redactare, că ms 80 reprezintă o nouă redactare cu vădite tendinţe de îmbunătăţire a textului. În reeditările trecute s-a folosit întotdeauna textul din 1855; de această dată edităm mssul concept, pentru că pînă acum n-a fost încă publicat şi fireşte pentru importanţa pe care o au în opera unui autor diversele variante ale aceleiaşi scrieri.

V. Alecsandri, la 1855, a folosit fie mssul pe care-l avea de la Bălcescu, fie textul tipărit, cu modificări de fond, limbă şi ortografie. În afară de omisiunile pe care le-am semnalat, impuse de consideraţii politice, găsim următoarele texte adaose, pe care nu le-am introdus: f. 352^v N.B. În *Hist. von Emp.*, p. 82, zice că Resvan fu dus la Cameniţa unde, după ce fu chinuit ca un martir, fu tras în ţeapă, f. 353 v.

** se aştepta: *şters*.

De tous les supplices (le pal) c'est le plus long et le plus cruel, il réunit à toutes les angoisses, l'ardeur d'une soif que la mort retarde chaque jour de venir éteindre, pendant que les vautours affamés voltigent autour du pieu fatal. De l'eau, de l'eau ! s'écrie le malheureux. La haine refuse, car s'il boit il meurt à l'instant (Lord Byron, *The corsaire*, ch. II).

Extrasul este din cunoscuta operă a lui Byron, *Corsarul*, și anume din cîntecul al II-lea, versetul IX. Modul cum Bălcescu citează poetul englez nu lasă impresia că a folosit o ediție de limbă engleză; este însă sigur că a recurs la traducerea franceză : *Œuvres complètes* de Lord Byron, trad. de Amédée Pichot, Paris ; traducerea era foarte răspîndită ; în 1842 ajunsese la a 11-a ediție ; citatul, așa cum este dat, reproduce, cu ușoare modificări, textul francez.

Articolul lui N. Bălcescu a inspirat cunoscuta dramă a lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Răzvan și Vidra*. În prefața ediției a II-a din 1867 a operei sale, Hașdeu amintește de lucrarea lui Bălcescu, și face două observații, dintre care prima dovedește că nu cunoscuse numărul cenzurat – și anume : „ . . . răposatul Bălcescu scrise în *Romania Literară* o biografie foarte erudită a acestui brav aliat al lui Mihai. I-a scăpat însă din vedere două împrejurări destul de interesante ; anume de-ntîi că muma lui Răzvan fusese romîncă și al doilea, că Răzvan a fost pe lîngă Aron vodă nu agă ci hatman, după mărturia lui Miron Costin". N. Iorga confirmă categoric teza lui Bălcescu asupra originii lui Răzvan : *Originea lui Ștefan Răzvan, Acad. Rom.*, Mem. Secț. ist., Seria III, XI, 1931.

27. Manualul bunului român

B.A.R., *Msse rom.* 82, f. 371–392, paginația dosarului ; f. 8–18, paginația autorului lipsă f. 1–7, autograf, concept, caractere latine ; copie de altă mînă, f. 338–370, paginația dosarului, f. 1–31 paginația copistului ; caractere semichirilice ; pe întîia filă a copiei titlul : *Manualul bunului român. Dialog între un comisar de propagandă și un sătean*

Ediții:

Manualul bunului român. Cu o introducere de Petru V. Haneș, Buc., 1903, p. 13–31. Din ineditele lui N. Bălcescu.

N. **Bălcescu**, *Scrieri alese*, 1947, p. 75–93 ; ediția a II-a 1949, p. 65–81.
– *Scrieri sociale*, 1947, p. 158–170.
– *Opere*, II², 1948, p. 89–101.
– *Opere*, 1952, p. 193–203.
– *Opere*, 1953, p. 345–355.
– *Válogatott Munkái*, 1956, p. 166–181.
– *Opere alese*, I, 1960, p. 320–332.
– *Scrieri alese*, 1961, p. 169–173.
– *Ausgewählte Schriften*, 1963, p. 243–249.
– *Scrieri alese*, 1973, p. 94–105.

P. V. Haneș și *Catalogul manuscriptelor românești*, I, p. 177, consideră copia drept un autograf. Nu putem fi de acord cu această părere. La data cînd redacta manualul, Bălcescu scria numai cu caractere latine. Dar chiar dacă am admite că ar mai fi scris întîmplător cu semichirilice, o comparație între un text sigur autograf și acest ms arată o deosebire de grafie atît de mare încît orice discuție este exclusă. Dar nu numai atît. Compararea ambelor texte, autograf și copie, arată cu certitudine că nu autorul autografului a făcut și copia, deoarece este foarte clar că uneori copistul n-a putut descifra textul original și a lăsat locuri albe, iar alteori a descifrat greșit, ceea ce arată că era străin de text. Mai mult încă, a sărit pasaje întregi, fapt puțin curent la transcrierile definitive făcute de autorul însuși. Locuri albe se găsesc la ff. 358

și 360. Transcrieri greșite sînt destule, de ex. în loc de : *în mîna unor oameni* a transcris : *în mîna a nouă oameni* ; în loc de : *Fără îndoială că n-are altcum face de va voi a sta liber*, în copie: *Fără îndoială de va voi a sta liber* ; în loc de : *Carele zicînd că domnește din mila lui Dumnezeu nu se cunoaște în nimic dator către popor și se unea și el cu boerii*, în copie : *Carele zicînd că domnește din mila lui Dumnezeu se unea și el cu boerii* etc. Fila 9 din mssul autograf, f. 372 dosar, este sărită, primul editor a publicat textul fără această filă.

În afară de aceste considerații se mai poate invoca încă una, o dovadă directă oarecum că avem de a face cu o simplă copie. Pe verso filei 10 a mssului autograf, este o scurtă însemnare scrisă de mîna lui Bălcescu cu următorul cuprins : *Spre a copia după vorba de azi*. Este clar că mssul a fost trimis cuiva spre a-l copia și pentru că Bălcescu se gîndea, pare-se, la tipărirea lucrării, a atras atenția copistului să facă transcrierea după ortografia curentă, sau *dupe vorba de azi*, cum spune el.

Copistul, desigur unul dintre tinerii români aflați la Paris, a copiat mssul folosind o ortografie pe care a crezut-o în măsură să corespundă recomandației ce i se făcuse, dar l-a transcris fără să depună toată atenția.

Mssele, fie autograful fie copia, sînt nedatate. Totuși, putem stabili cu destulă precizie data autografului. La fila 8 a mssului, f. 382 a dosarului, Bălcescu se referă la revoluția de la 48 și spune : *Să ne aducem aminte acele zile fericite de la revoluția de la 1848*. Această propoziție a avut la prima redactare o altă formă, ștearsă apoi, dar care luată în considerare ne indică data cînd a fost scrisă. Și anume : *Să ne aducem aminte acele zile fericite de la Revoluția de acum trei ani*. Așadar, trei ani după revoluție înseamnă vara lui 1851. Era tocmai vremea cînd Bălcescu începuse să creadă în iminența unei noi revoluții. La 26 iulie 1851 îi scria, printre altele, lui I. Ghica, rînduri ca acestea : „Și fiindcă precum mult înainte de 48 așteptam împreună o revoluție generală și căutam a ne pregăti din vreme, cum o începurăm la 1843, așa și acum cred că are să vie o revoluție mai înfricoșată, și socot că e bine să ne pregătim, și pentru aceasta a dezvolta simtimentul naționalității și credința românului în el mai mult decît în streini" ... (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 376). Pentru propaganda în țară a început această lucrare, pe care probabil boala și plecarea din Paris pentru căutarea sănătății l-au împiedicat să o termine. Este inexactă deci referința că ar fi fost redactat la 1848 în țară (N. Bălcescu, *Scrieri*, 1974, p. 221).

P. V. Haneș a arătat că *Manualul* este o prelucrare după Renouvier *(Originalul „Manualului bunului român" de Bălcescu*, în *Vieața nouă*, Buc., II, nr. 3, 1906, p. 61 și urm.). Într-adevăr textul este aproape o traducere după lucrarea filozofului francez, apărută în cursul anului 1848, probabil după ediția a doua, sub titlul : *Manuel républicain de l'homme et du citoyen*. De altminterea N. Bălcescu însuși își avizează lectorii că a „împrumutat principele și expunerea acestui dialog din publicațiile de asemenea fel, potrivindu-le numai cu tendințele și trebuințele poporului român". Deosebirile între original și adaptarea românească sînt neînsemnate. În original dialogul este purtat între un institutor și un elev. În versiunea românească între un comisar de propagandă și un sătean, după titlu, un orășan după text. Celelalte schimbări par a fi izvorîte din grija de a face lucrarea mai potrivită cu situația de la noi și mai ușor de înțeles. Astfel, titlul capitolului al treilea, *De la république et de l'autorité dans une république*, este dat sub forma : *Despre popor și stăpînire*. În primul capitol termenul *religie* este înlocuit cu cel de *lege* etc. Atît cît cunoaștem din textul mssului, Bălcescu a adaptat din cele 12 capitole ale originalului numai 5, iar din al șaselea a tradus doar titlul.

Luînd ca model *Manualul* lui Renouvier, Bălcescu a voit să pună în circulație în Principate o mică lucrare de propagandă, după modelul celor făcute în Franța pe vremea revoluției. Literatura *manualelor* politice fusese bogată, mai ales în timpul guvernului provizoriu. Noii guvernanți ai Franței revoluționare chiar o încurajaseră. Astfel, apăruse printre altele : Benjamin Vignerte, *Manuel du républicain de 1848* ; Ducous, *Catéchisme républicain ou Manuel*

du peuple; Teulet, *Manuel du citoyen français*; L.G. Le Marsay, *Manuel de l'électeur constituant*; B. Martin, *Guide républicain des citoyens ouvriers travailleurs, électeurs du département*; Leynadier, *Grand catéchisme de l'électeur de 1848 ou Instruction politique par demande et par réponse sur le droit à exercer, sur les devoirs à remplir pour tout citoyen français dans la grande élection de l'Assemblée nationale, publié d'après les vues du gouvernement provisoire* etc.

Manualul lui Renouvier aparţine acestei serii. Cînd a apărut a făcut multă vîlvă. O discuţie a avut loc şi în Constituantă. Reacţiunea l-a atacat pe tema că, deşi este o publicaţie subvenţionată de Ministerul de Instrucţie, ar susţine totuşi păreri în contra intereselor societăţii. În fond reacţiunea se ridica împotriva concepţiei democrate cu înclinaţie socialistă care era la baza sa. Într-adevăr, ceea ce da o notă particulară scrierii tînărului filozof francez era tocmai orientarea democrat radicală şi creştină totodată a ideilor sale politice. Renouvier îşi însuşise ideea saintsimoniană a exploatării omului prin om şi susţinea că exploatarea este originea răului social. Abolirea claselor şi instaurarea unei societăţi bazată pe fraternitate şi justiţie trebuia să fie scopul luptei politice (Roger Picard, *La philosophie sociale de Renouvier*, Paris, 1908, p. 7 şi urm.). Tocmai concepţia de bază a *Manualului* credem că a fost pentru N. Bălcescu hotărîtoare în a-l alege ca model. Deşi nu este o lucrare originală, totuşi, întrucît reflectă unele dintre ideile sociale pentru care N. Bălcescu milita în această epocă, o menţinem, cu titlul de prelucrare, între operele sale. Despre concepţia despre stat şi republicană la Bălcescu, în legătură cu *Manualul* şi cu epoca: Radu Pantazi, *Tradiţii republicane în gîndirea social politică din România*, în *Cercetări filozofice*, IX, 1962, p. 1482–1485; Nicolae Isar, *Critica monarhiei absolute şi republica democrată în concepţia lui Nicolae Bălcescu*, în *Revista de filozofie*, nr. 9, XVI, 1969, sept.; Mihalache Turtoi, *Nicolae Bălcescu despre stat şi suveranitate*, în *Forum*, St. soc., VI, 1970; Gheorghe Ghimeş, *Ideea de republică la români*, Buc. 1972; Constantin Şerban, *Evoluţia concepţiilor despre republică în conştiinţa poporului român, sec. XVI–XIX*, în *Studii*, 25, 1972, nr. 6; Vasile Maciu, *Mişcarea românească pentru republică în epoca revoluţiei de la 1848*, în *Studii*, 26, 1973, nr. 3, cp şi Nicolae Ivanciu Văleanu, *Democratismul revoluţionar în opera lui Nicolae Bălcescu*, în *Studii şi cerc. econ.*, I, 1969; Al. Zub, *Republique et monarchie chez Kogălniceanu*, în *Revue roumaine d'histoire*, XI, 1972, nr. 6, cf. şi lucrări cu privire la ideologia şi concepţia istorică a lui N. Bălcescu: Dan Berindei, *Nicolae Bălcescu personalitate marcantă a istoriografiei româneşti*, în *Rev. de filozofie*, 16, 1962; idem, *Nicolae Bălcescu om de ştiinţă*, în *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu*, Buc., 1969. Leonid Boicu, *Istoricul Nicolae Bălcescu*, în *Studii şi articole de istorie*, XIV, 1969. V. Cristian, *L'idéologie de l'année révolutionnaire 1848 et la difusion des connaissances historiques*, în *Nouvelles études d'histoire*, IV, 1971. Gheorghe Toma, *Nicolae Bălcescu, Concepţia asupra istoriei*, în *Studia Univ. Babeş-Bolyai, Historia*, XIX, 1974.

28. Reforma soţială la români

B.A.R., *Msse rom.* 82, f. 1–166, 303–322, paginaţia dosarului, f. 1–172, 1–20 paginaţia autorului; 11 1/2×18 cm, 14 1/2×19 1/2.

Titlul: *Reforma soţială la români*; concept autograf, cu ştersături şi adăugiri, în text şi verso. Copie probabil de P. Teulescu, f. 167–296, paginaţia dosarului, f. 1–117 paginaţia copistului, incompletă. Titlul: *Reforma socială la români*; copie corectată şi adăugită în text de N. Bălcescu.

E d i ţ i i :

N. Bălcescu, *Opere*, II², p. 21–87.
—*Opere*, 1952, p. 59–129 [parţial].
—*Opere*, I, 1953, p. 247–300 [parţial].
—*Opere alese*, I, 1960, p. 250–319 [parţial].
—*Scrieri alese*, 1961, p. 145–168 [fragmente].
—*Ausgewählte Schriften*, 1963, p. 210–242 [fragmente].

ADĂUGIRI ŞI CORECTURI ÎN MANUSCRISE

A = mssul original; autograf N.B.
C = mss; copie neautografă după mssul original.
C[A] = corecturi şi adăugiri autografe N.B. în **C**.
<> = text transcris după **C**.
( ) = text autograf în mssul **A**.
[ ] = intervenţii ale editorului.

p r **C**: transcriere greşită: *cînd în mîinile statului cînd în mîinile proprietăţii*. **C**[A]: în loc de: *Mîinile*, deasupra: *numele*, ca în A.
p r **C**: adăugire: *sărăţiea şi degradaţiea.*
p r **C**[A]: *esploatanţi şi esploataţi.*
p r **A**: *În urma introducerii chrestinismului şi a năvălirei barbarilor supt care Daciea gemu 10 secoli, robia încetă sau îşi schimbă forma* [şters].
p r **C**: text omis: *veni a o opri cu totul*; reintrodus de N.B., f. 176.
p r **C**: textul latin omis; reintrodus de N. B.
p r **A**: *Înzestrînd clerul şi comunităţile mănăstireşti. Atît proprietăţile clerului cît şi ale monastirilor nu era lipite (date) (attachées)individurilor dar comunităţii. Veniturile lor trebuia a se întrebuinţa pentru hrana comunităţii* [şters].
p r **A**: *două din trei părţi* ... pe verso filei 16.
C[A]: *şi două din trei părţi.*
p r **A**: *care*; **C**[A]: *ce.*
p r **A**: *stăpînii*; **C**[A]: *domnii.*
p r **A**: *pînă la capătul secolului XVI de voea putea a se trage de pe acel pămînt plătind o dare uşure, ce se numea găleata de eşire.*
p r *Astfel urmă pînă la sfîrşitul secolului al XVI* [şters].
p r **A**: ultimele cuvinte: *vedem încă şi acum pe toate zilele* [şters].
p r **A**: *casta popilor şi a resboinicilor supuse* [şters].
p r **A**: *şi de a le sluji*; **C**[A]: *spre slujba lor.*
p r **A**: cifra 1) din text nu are în notă trimiterea corespunzătoare.
p r **A**: *insurecţia poporului supt Vladimirescu* [şters].
p r **A**: *aristocraţiea veche stîrpindu-se în mare parte de fanarioţi o altă clasă de boieri* [loc alb] *o birocraţie nouă de pămînteni* [şters].
p r **A**: *Boieri cei ce au numai drepturi fără nici o datorinţă şi poporul ce are datorinţe fără nici un drept* [şters].
p r **A**: *cinci zeci*; **C**[A]: *şaizeci.*
p r **A**: *Ce a legiuit Regulamentul asupra acestii chestii vitale de care ne preocupăm* [şters].
p r **A**: *El statuă acestea.*
p r **A**: *dupe socoteala noastră se urcă la 119 lei 1/2 adecă: 94 1/2 lei 54 zile de lucru cîte 70 parale ziua 25/119 dişma şi 20 parale* [şters].
p r **C**: *luînd de bază nu preţuirea noastră, dar cea scăzută a boerilor* [şters].
p r **A**: *Acest rod de la 300 000 familii iobage din Valahia în cursul unui an face 1 800 000 luaţi de boeri pe un an* [şters].

p r A: *afară de dajdia numită bir sau capitaţie, care era foarte uşure. Astfel ei au plătit totdauna haraciul sau ploconul bairamului, dăjdii orînduite pentru plata tributului anual ce se da Porţii, ajutorinţa, un surplus de la capitation, mucarerul, dare ce se plătea la toţi trei ani pentru înoirea domniei, oeritul, dajdea asupra oilor şi încă uneori şi dişmăritul, dajde asupra porcilor şi albinelor stupilor* [şters].

p r C: *această pîine din toate zilele neapărată ţăranilor pentru hrana lui şi a vitelor lui. Greotatea acestii dăjdii indirecte căzu tot mai mult asupra ţeranului.* Înainte de a şterge pasajul îi adăugase rîndurile : *în anul trecut se mai mări şi le cinquième élément comme l'appelle l'abbé Maury* [şters]; în loc la fila 247^{v} rîndurile din nota de mai sus.

p r A: *Adecă o rentă cel mult de 5 lei* [?] *pentru un pogon pe an* [şters].

p r A: pasaj suprimat în *Question économique.*

p r Fila 101 lipsă din A; transcrierea după C.

p r A: *Căci dupe cum am arătat, proprietarii robind pe ţărani au robit deodată pămîntul lor ţăranilor. Acestiea prin sudoarea lor au prescris (ont prescrit) pămîntul în folosul lor*; [şters].

p r A: *întreprinde cultura pe seama lor*; [şters].

p r A: *acestui izvor a subzistenţii publice şi baza de orice bogăţia*; [şters].

p r A: *care se ajută una pe alta şi asfel măresc producţia*; [şters].

p r A: *Partea lucrată e foarte rău din lipsă des engraies, din pricină că ţăranii ce muncesc silit muncesc foarte rău şi asfel se cheltueşte braţe multe cu folos puţin din lipsă de cultivatori inteligenţi şi care să cunoască ştiinţa agricolă*; [şters].

p r A: *Cum aceşti calici greci şi ovrei veniţi despoiaţi în ţară şi cerşitorind au putut ajunge a concentra toate capitalurile în mîna lor? Proprietarii iubind viaţa oisive et dissolue, au* [şters].

p r A: *Căci unul nepulînd cultiva moşiea şi face amelioraţii nu se foloseşte îndestul, celălalt nu cîştigă la sfîrşitul arenduirii (du bail) aceste amelioraţii ca să-l poată face a-şi ridica renta*; [şters].

p r A: *d-a cumpăra vite şi sămînţă spre*; [şters].

p r A: f. 125^{v}. Scrisoarea lui N. Bălcescu către P. Teulescu, v. N. Bălcescu, *Opere*, IV. *Corespondenţă*, p. 290.

p r A: *Proprietarul încă să păstreze dreptul monopolului vînzării în sat*; [şters].

p r A: *să priimească şi să susţie încă în public părerile boerilor*; [şters].

p r A: *este pregiudicioasă pentru proprietar căci păstrează*; [şters].

p r A: *căzură în cea mai aspră sărăţie* [1]; [şters].

p r A: *Dacă statul n-are putere noi îi vom da şi nu vom lăsa statul nostru a se ruşina de naţiile vecine*; [şters, introdus mai jos].

p r A: *Tels furent les travaux de cette Commission qu'on eut la sottisse ou l'infamie de qualifier jusque dans les actes publics de communisme*; [şters].

p r A: f. 143^{v}. Scrisoarea lui N. Bălcescu către Teulescu v.: N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 290.

p r A: *ces titres se remboursent en numéraire au moyen d'annuité mesurée sur la durée de l'emprunt, reformant chaque semestre une partie des sommes pretées par le mécanisme de l'amortissement forcé par les intérêts composés*; [şters].

p r A: *dont la garantie est incertaine*; [şters].

p r A: Fila 162 lipsă din mss.

p r A: 1631.

p r A: 1674.

p r A: 1791.

Textul pe care îl publicăm este conceptul bilingv, român şi francez, al lucrării *Question économique*. Odată cu redactarea definitivă în limba franceză Bălcescu a dezvoltat textul prim şi i-a dat, în repetate rînduri, noi formulări. De aceea *Reforma soţială* nu poate fi considerată, strict vorbind, o versiune în limba română a lucrării tipărite (Vasile Maciu, *De la conception sociale et politique de Nicolae Balcescu*, în *Nouvelles études d'histoire presentées au Xe Congrès des sciences historiques*, Rome, 1955, Buc., 1955). Textul ultim destinat tiparului este cel din *Question économique*, celelalte texte, conceptul autograf şi copia, sînt materiale pregătitoare. Tipărirea conceptului este justificată atît ca material documentar pentru cunoaşterea modului de lucru al lui Bălcescu, cît şi pentru limbă şi lexic. La mijlocul secolului trecut, terminologia socială şi economică în limba română nu este încă fixată. De aceea, un material de msse, mai ales unul Bălcescu, rămîne interesant, chiar dacă în ceea ce priveşte textul însuşi avem o redactare finită în limba franceză.

N. Bălcescu a schimbat titlul lucrării, cred, din considerente de oportunitate. În atmosfera de după 1848, proiectele de reformă puse în circulaţie de revoluţie sînt aprig combătute; odată cu ele este proscrisă şi terminologia de care literatura revoluţionară se servise; termenii *democraţie, comunism, socialism, societar, social* exprimau, în ochii reacţiunii, însăşi revoluţia. La 19 decembrie 1848, H. Desprez scria lui A. G. Golescu: „Ne parlez pas de démocratie; l'heure est mauvaise" (*Anul 1848*, VI, p. 76). Termenul *social* evocă *socialismul*, masele. Eliade povesteşte că stînd de vorbă cu un francez reacţionar şi folosind în discuţie termenul *social*, acesta l-a întrerupt, spunîndu-i: „Nu mai pronunţa, pentru Dumnezeu, vorba *socială* ... că face urît efect. Vorba aceasta sună foarte rău la oamenii înţelepţi, la oamenii de stat". Este foarte probabil că această atmosferă l-a făcut pe Bălcescu să renunţe la titlul iniţial şi să-l înlocuiască cu unul mai neutral, cu atît mai mult că lucrarea trebuia să fie un memoriu către Poartă; a păstrat însă toate tezele din concept.

Reforma soţială este un ms alcătuit în mare grabă: astfel au fost inevitabile imperfecţiuni de redactare. Din această cauză am făcut unele uşoare intervenţii la partea din text redactată în limba franceză, luînd în consideraţie, de cîte ori a fost posibil, textul corespunzător din *Question économique*. Este în afară de orice discuţie că N. Bălcescu n-ar fi publicat textul în prima redactare.

Transcrierea din textul nostru este după mssul autograf. Despărţirea în capitole începe în mssul autograf abia cu cap. XXVI, (f. 144), continuă cu cap. XXVII şi XXVIII (ultimul f. 303). Partea anterioară este nedespărţită; în textul nostru am adoptat împărţirea din *Question économique*. Am adăugat în note, în josul paginii de text, pasaje şterse de N. Bălcescu, dar totuşi caracteristice.

Mssul a fost dăruit B.A.R. de Ion Ghica la 11 dec. 1877; aşadar face parte din grupul msselor de la Palermo; mssul lucrării *Question économique* lipseşte.

Cf. P. V. Haneş, *Reforma socială la români de N. Bălcescu*, în *Convorbiri literare*, XXXVI, p. 1101–1111 şi *Studii de literatura română*, I, Buc., 1910, p. 62–74.

Reforma soţială, respectiv *Question économique*, este o scriere de sine stătătoare, nu o continuare a lucrării: *Despre starea soţială a muncitorilor plugari*, cum o consideră unii cercetători ai operei lui N. Bălcescu (Gh. Georgescu-Buzău, *Introducere* la: N. Bălcescu, *Opere alese*, ed. Andrei Rusu, I. p. LVI).

COMPILAŢII DUPĂ N. BĂLCESCU

În mai toate ediţiile din ultimii 25 de ani articolul *Trecutul şi prezentul*, publicat anonim în *Junimea română*, Paris, I, 1851, nr. 1, a fost încorporat în opera lui N. Bălcescu. În ultimul timp, s-au ridicat însă două contestaţii asupra acestei atribuiri, din partea a doi cercetători ai

operei lui N. Bălcescu de egală competenţă. Prima : Cornelia C. Bodea, *Din activitatea revoluţionară a Junimii române de la Paris, între 1851 şi 1853*, în *Studii*, XV, nr. 5, 1961, şi a doua : Geo Şerban, *Scris-a Bălcescu „Trecutul şi prezentul"?*, în *Gazeta literară*, XI, 20 februarie 1964, nr. 8 (518). Dar aceste contestaţii n-au avut darul să convingă pe autorii *Istoriei gîndirii sociale şi filozofice în România*, lucrare apărută în 1964, nici colectivul care a editat *Antologia gîndirii româneşti*, apărută în 1967, ambele scrieri elaborate în cadrul Institutului de filozofie al Academiei R. S. România, deoarece atît în prima cît şi în a doua *Trecutul şi prezentul* este inserat printre lucrările lui N. Bălcescu ; în a doua, vol. I, p. 283–284, se dă chiar un text considerat de valoare antologică. Spun că n-au avut darul să convingă, pentru că nu-mi închipui că autorii acestor două lucrări amplu informate au putut rămîne străini de această discuţie. În 1969, eminentul istoric Şt. Pascu îl enumeră la fel între operele lui N. Bălcescu (*Bălcescu – gînditorul progresist*, în *Tribuna*, Serie nouă, XIII, 26 iunie 1969, nr. 26 (648). Problema paternităţii fiind însă pusă, trebuie, fireşte, reexaminate datele atît ale atribuirii din trecut cît şi ale contestărilor ridicate.

Trecutul şi prezentul a fost atribuit lui N. Bălcescu de Radu Dragnea (*Ţara noastră*, Cluj, VII, nr. 7, 1926, p. 7). În 1940 l-am încorporat în ediţia operelor lui Bălcescu, cu toată rezerva pe care am avut-o asupra atribuirii. Am insistat cu acel prilej, mai ales asupra unei fraze pe care nu am putut-o accepta ca scrisă de Bălcescu, arătînd : „dacă articolul acesta a fost scris în întregime de dînsul trebuie să fi fost intercalată de redacţia revistei unde apărea" (N. Bălcescu, *Opere*, I², 1940 p. 264 ; trimiterile care urmează se referă la această ediţie). Pînă în ultimul timp articolul a fost unanim considerat ca o scriere proprie a marelui istoric ; P. P. Panaitescu, discutînd atribuirea şi rezervele noastre, l-a admis ca scriere integrală a lui Bălcescu (*O ediţie a operelor lui N. Bălcescu*, p. 12–13).

Cornelia C. Bodea în studiul menţionat mai sus, asupra *Junimii române*, contestă atribuirea din trecut şi invocă pentru noua opinie, în principal, două mărturii: una a lui Al. I. Odobescu şi alta a lui V. A. Ureche. Al. I. Odobescu declara că autorul este Dimitrie Berindei, tînăr membru al Societăţii *Junimea* dar, precizăm, mărturia sa este făcută la 36 de ani de la data cînd apărea la Paris articolul discutat. V. A. Ureche, însemnînd pe un exemplar din *Junimea* numele autorilor, în dreptul articolului *Trecutul şi prezentul* trece tot numele lui Dimitrie Berindei. În fond, articolul ar fi „o reuşită prelucrare a tezelor lui N. Bălcescu" făcută într-un stil „frumos dăltuit şi cursiv" (C. C. Bodea). Noua identificare pe această bază trebuie primită în limita în care apreciem că de această dată, Al. Odobescu a cunoscut mai bine lucrurile decît le-a cunoscut în privinţa *Cîntării României*, şi că nu s-a înşelat şi el incovînd fapte petrecute cu 36 de ani în urmă, aşa cum se înşelase I. Ghica, cam tot după atîţia ani, cînd atribuia lui Bălcescu, atît textul *Proclamaţiei de la 1848*, cît şi poemul mult discutat. Mărturia lui V. A. Ureche este fireşte un nou argument, dar trebuie reţinut numai în cazul cînd am avea o dovadă – pe care n-o avem – că a ştiut el, de la sine, lucrurile, şi nu s-a luat după Al. I. Odobescu. Oricîtă prudenţă ne-ar impune aceste tîrzii mărturii, la o nouă examinare a problemei, concluziile primei contestaţii trebuie ţinute în evidenţă. Geo Şerban la fel contestă vechea atribuire şi consideră autor tot pe Dimitrie Berindei. În sprijinul părerilor sale aduce tot mărturia lui Al. Odobescu, deja invocată de Cornelia C. Bodea şi o întăreşte pe de o parte cu noi consideraţii asupra textului articolului, dar mai ales cu confruntarea tezelor şi chiar şi a unor expresii din *Trecutul şi prezentul*, cu articole scrise de Dimitrie Berindei zece ani mai tîrziu, în 1861, în *Revista română*, publicaţie înfiinţată, după cum se ştie, din iniţiativa lui Al. Odobescu. În numele incontestabilului principiu „loc adevărului", ultimul contestator, cu deplină convingere şi o strînsă argumentare, aşază pe D. Berindei în drepturile sale uzurpate printr-o „falsă atribuire".

Orice editor de texte Bălcescu trebuie să examineze cu atenţie rezervele formulate şi fără nici o consideraţie subiectivă de „paternitate" ori de consecvenţă, să-şi expună propriile sale păreri. În lipsa unei dovezi irefutabile, cum ar fi mărturia unuia sau altuia dintre cei doi prezu-

maţi autori, Bălcescu şi Berindei, sau aflarea vreunui ms autograf, calea pentru a aprecia just fondul lucrurilor rămîne pînă la urmă analiza internă a textului, prin raportarea tezelor, ideilor şi chiar a lexicului la opera lui Bălcescu însuşi.

O confienţă mai circumspectă asupra identificării din 1926, dar mai ales o analiză mai riguroasă a textului ar fi făcut ca îndoiala pe care am avut-o în 1940 în privinţa autorului să-şi găsească o deplină clarificare, indiferent de orice informaţie documentară. Într-adevăr, putem admite, chiar pe baza textului, metodă pe care o folosesc parţial şi cele două contestaţii, că articolul este o simplă şi banală compilaţie a ideilor lui N. Bălcescu şi nu o scriere personală a sa. Ca în orice compilaţie, compilatorul, oricine ar fi, a preluat teze, argumente şi date de la alţii ; el n-a adus nimic original, căci nu a gîndit el asupra temei ; ceea ce îi aparţine este forma de expunere. De aceea şi în cazul de faţă, în lipsa oricărui indiciu documentar, compilaţia a putut fi lesne confundată cu o scriere personală. N. Bălcescu îşi păstrează însă paternitatea ideilor esenţiale, compilatorul anonim — dealtminteri fără nici o pretenţie — paternitatea simplei redactări şi a unor scurte intervenţii.

Compilaţia este uşor de dovedit prin analiza internă a textului. Autorul ei expune sumar şi cu oarecare stîngăcie, în cadrul ideologiei generale a revoluţiei române de la 1848, cîteva idei de ale lui N. Bălcescu, bine cunoscute, pe tema antitezei între trecutul şi prezentul poporului român. Fidelitatea compilaţiei este atît de mare încît recurge chiar la termenii caracteristici ai materialului compilat ceea ce, fireşte, a mărit riscurile ca articolul său să fie confundat cu o scriere originală. Cum se întîmplă în mai toate compilaţiile, şi de această dată autorul nostru s-a dedat şi la cîteva intervenţii personale, scurte comentarii sau interpretări care, analizate atent, trădează şi mai mult caracterul compilatoriu al lucrării sale.

Autorul compilaţiei reia — după cum însuşi titlul articolului său arată — o teză de circulaţie curentă în ideologia de la 48 şi anume antiteza între trecutul şi prezentul românilor. Corolarele acestei teme : apologia trecutului şi condamnarea prezentului, glorificarea vitejiei militare, înverşunarea împotriva clasei boiereşti şi simpatia pentru ţărănimea muncitoare, fac parte la fel din patrimoniul ideologic al anului 1848. Ca atare, le regăsim şi în ideologia lui Bălcescu. Constatarea pură şi simplă a acestor teze în articolul de faţă nu poate îndreptăţi raportarea sa la Bălcescu. Articolul din *Junimea română* ne confruntă însă cu ideologia lui Bălcescu prin cîteva teze specifice, sumar expuse, este drept, dar uşor de desprins, fie că unele în cultura română sînt proprii lui, fie că altele au ajuns la mare răspîndire prin însemnătatea pe care le-a acordat-o în scrierile sale. Astfel, utilitatea politică a studiilor istorice, misiunea fiecărui popor în lume, lupta de clase, dependenţa dintre decăderea naţională şi asuprirea maselor, progresul continuu al societăţii umane, valoarea libertăţii şi a egalităţii, dubla formă a libertăţii, caracterul revoluţiei de la 1848 şi cauzele căderii ei, însemnătatea unirii naţionale pentru realizarea reformelor sociale, dubla cale a unirii, importanţa răspîndirii în mase a ideilor revoluţionare.

Articolul începe cu o evocare a însemnătăţii politice a studiilor istorice : „Sînt suvenire cari trebuiesc neîncetat chemate în memoria poporului, pentru a-i sluji de term de comparaţie între starea lui prezentă şi trecutul său glorios. Suvenire sublime, cari de multe ori îl luminează asupra soartei sale, îl trag din adormire, din nepăsare, şi deşteaptă în inima lui demnitatea de om şi entuziasmul libertăţii" (N. Bălcescu, *Opere*, I², p. 117). Utilitatea politică a istoriei era, fireşte, o idee cunoscută în cultura noastră ; M. Kogălniceanu o expusese cu răsunet din 1844, dar în epoca lui 1848 N. Bălcescu este acela care îi dă o largă răspîndire, căci el face din apelul la istorie o idee revoluţionară. Ceea ce întăreşte în cazul de faţă raportarea acestei teze la Bălcescu este, pe lîngă ideea însăşi, şi întrebuinţarea unui termen caracteristic în scrisul marelui revoluţionar şi preluat de compilator, termenul *suvenire* : „Fie ca suvenirea acelor timpuri eroice să deştepte în noi sentimentul datoriei ce avem d-a mări şi d-a păstra pentru viitorime această moştenire părintească" — spusese mai de mult Bălcescu

idee repetată cu folosirea aceluiași termen *suvenire* în alt loc mai tîrziu „în numele suvenirelor istorice" (*Istoria românilor subt Mihai vodă Vitézul*, 1878, p. 5).

Teza că poporul român, ca și toate popoarele civilizate, are o misiune, o întîlnim de mai multe ori în articol; compilatorul pare însă lipsit de preocuparea de a preciza despre ce misiune este vorba, ci folosește numai expresiile curente : „misiunea românilor", „sentimentul misiei sale" [a românului] etc., ca și alți publiciști din epocă. Ideea de esență mesianică, cu largă circulație pe acea vreme, a fost popularizată în publicistica noastră, în special de N. Bălcescu ; o întîlnim des în scrierile sale, întotdeauna cu o semnificație politică ; este pentru dînsul o teză menită să justifice revendicările prezente ale românilor : „misia românilor", „misia românilor în omenire", „avem o misiune a împlini în omenire", „orice nație dar, precum orice individ, are o misie a împlini în omenire", „fiecare are o misie evanghelică de împlinit" (*ibidem*).

În articol întîlnim o formulare interesantă a ideii luptei de clase : „Istoria omenirii ne înfățișează lupta necontenită a dreptului în contra tiraniei, a unei clase dezmoștenită de dreptul său în contra uzurpatorilor ei, luptă arzătoare care adesea avu caracterul unei răzbunări, luptă fără sfîrșit căci se urmează încă în timpurile de azi și se va urma pînă cînd va mai fi umbră de tiranie, pînă cînd popoarele n-or fi reîntregite în drepturile lor și egalitatea n-o domni în lume" (N. Bălcescu, *Opere*, I², 1940, p. 119). Formularea ideii, cu particularitățile ei, universalitatea și înverșunarea antagonismelor de clasă, încetarea acestora numai atunci cînd popoarele — masele asuprite — își vor căpăta drepturi, amintește oricui tezele din *Mersul revoluției* unde N. Bălcescu exprimase ideea luptei de clase, în forma cea mai pregnantă pînă atunci în cultura română ; lupta reprezenta pentru el legea universală a dezvoltării istorice a națiilor (vezi mai sus p. 107—113) ; sub imperiul acestei legi, societatea românească va rămîne — după dînsul — pînă cînd asuprirea poporului va înceta, adică — după expresia sa — pînă va avea loc „întregirea românului, vecinului, serful veacului de mijloc, în drepturile sale de om, de cetățean și de nație (*ibidem*, p. 103).

Compilația din *Junimea română* mai recurge și la o altă teză istorică proprie la acea epocă scrierilor lui Bălcescu : dependența decăderii politice a țărilor române de asuprirea poporului : „România a început a scădea din gloria ei de cînd poporul începu a pierde din vechile lui drepturi, de cînd se ridică clasa boierilor" (*ibidem*, p. 119), „de cînd se născu privilegiul, de cînd fu jertfă silii ș-a înșelăciunii unei clase de uzurpatori. . ." (*ibidem*, p. 118). Este exact una dintre tezele pe care N. Bălcescu și-a propus s-o dovedească ; în *Question économique* spune categoric : „prăbușirea vechii egalități a adus sărăcirea și ruinarea treptată a țării" (vezi mai sus) ; ca urmare a aservirii, legătura poporului cu patria a fost sfărîmată : „poporul român se va mai jertfi el mult pentru o independență care l-a aservit, pentru o libertate care l-a robit? Se va mai ridica el să apere un pămînt unde este străin, un pămînt unde el nu are o palmă de loc, acest pămînt udat cu sîngele și sudoarea lui! Are el o patrie, poporul acesta lipsit de orice drept?" (*ibidem*, p. 16). De la Bălcescu, autorul compilației ia și ideea de progres : „Omenirea nu e staționară — spune dînsul. Ea înaintează neîncetat străbătînd orice împiedicare spre ținta arătată de degetul lui Dumnezeu. Dezvoltarea ei se urmează regulat după legile fizice ale progresului (*ibidem*, p. 121) ; în repetate rînduri N. Bălcescu profesează concepția progresului neîncetat : „omenirea merge într-un progres continuu" (*Istoria românilor subt Mihai Vodă Viteazul*, 1878, p. 3), căci era o idee revoluționară ; în lupta socială însemna promovarea unei filozofii optimiste bazată pe încrederea în succesul forțelor înaintate ale societății în lupta pentru lichidarea vechii societăți. O teză centrală în articol este glorificarea libertății și egalității. Nu-i nimic surprinzător; este o teză principală a ideologiei burgheze. Ideologia revoluționară română a asimilat complet aceste idei și, în interpretarea lui, Bălcescu, mai ales, le-a proiectat asupra întregii noastre istorii, transformîndu-le în criterii de apreciere ale dezvoltării sociale. Cea dintîi condiție a existenței politice a unui stat este, după articol, „libertatea popolului și egalitatea de drepturi" ; un popor e mare cînd

e liber : „unde popolul nu e liber, unde egalitatea nu domnește, acolo nu e viață"... dacii sînt așa de mari pentru că „toți erau liberi și egali" așadar libertate și democrație (*Opere*, I², p. 119). Pentru Bălcescu întreaga istorie a românilor este o luptă pentru libertate și egalitate de drepturi; de aceea revendicarea lor permanentă a fost ca românul „să fie liber și egal în țeara lui". Este vorba despre o dublă libertate, „libertatea din lăuntru" și „libertatea din afară", sau după exprimarea din compilație „independența din afară" și „libertatea dinăuntru", ca și despre egalitatea de drepturi în cel mai tipic înțeles burghez; dacă uneori Bălcescu a vorbit și de o egalitate de stări odinioară, trebuie să înțelegem egalitate socială, adică inexistența legală de stări și clase; la 1848 egalitatea este înțeleasă, atît pentru prezent cît și pentru trecut, ca o egalitate de drepturi civile și politice și *Junimea română* apasă asupra acestui înțeles.

Discuția asupra revoluției românești de la 1848 fiind tema principală a emigrației, era firesc să reapară și în articolul nostru. Bălcescu dăduse o nouă explicație prăbușirii; pledînd pentru unirea națională, el pune prăbușirea revoluției în seama lipsei de unitate a mișcării din cele trei țări române. Regăsim exact această teză în *Trecutul și prezentul* : „Dacă revoluția căzu astfel, cauza fu că avea un caracter mic, că se mișca într-o sferă puțin întinsă, că îi lipsea adevăratul element care dă viează și mărimi unei mișcări, universalitatea românilor; că revoluția nu fu insurecția generală a românilor, ci numai o mișcare provincială (*ibidem*, I², p. 122). În *Manifestul* din primăvara lui 1849 adresat din Constantinopol întregii emigrații române, Bălcescu formulase remarcabil această idee : „Țelul acesta [unirea] — spunea dînsul —, către care ațința părinții noștri, trebue să-l avem și noi; și fiindcă noi îl uitarăm, fiindcă nu lucrarăm împreună, nu ne înțeleserăm împreună și nu ne sculurăm cu toții deodată strigînd împreună « unire națională și libertate vrem », strigările noastre succesive, izolate, slabe fură înnăbușite sau întoarse într-alte direcții și dușmanii nației întină sfîntul pămînt al patriei noastre" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 135). Chestiunea unirii ne descoperă pe Bălcescu și pe alt plan. Unirea devenise o revendicare cvasiunanimă a emigrației, deja din primii ani ai exilului și este sprijinită cu argumente diverse. N. Bălcescu a invocat și argumente proprii; el este, dacă nu ne înșelăm, singurul dintre publiciștii români pentru care unitatea națională ar fi o străveche și permanentă țintă a românilor și pentru care românii s-au luptat chiar între ei în războaie sîngeroase. Ca toți românii din exil *Junimea română* spune că „Vorba unire e azi în toate inimile" și exact ca N. Bălcescu repetă : „toți o voim; dar nu unirea părinților noștri prin sabie... Vrem unirea morală". Este teza pe care N. Bălcescu o formulase în *Manifestul* din Constantinopol, cînd a pus clar problema celor două căi pentru realizarea unității : calea armelor și calea frăției : „Unimea națională dar e singurul principiu de viață, singurul pricipiu de mîntuire pentru noi — spune dînsul. Aceasta era și credința politică a părinților noștri în luptele lor eroice... Desele războaie între Moldova și Țara Românească n-avură altă pricină; luptîndu-se pentru supremație, aceste țări se luptau pentru unime" (N.Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 135); și despre noua cale : „Aceea ce concuista n-a putut isprăvi, frăția o va face. Aceea ce voevozii noștri cei mari cu vitejia lor n-au putut, poporul armat și întărit de un principiu o va putea". Concluzia articolului este un apel la luminarea poporului, formulă sub care trebuie să vedem, în condițiile anului 1851, un apel acoperit la răspîndirea ideilor revoluției, la încrederea în revoluția viitoare. Chemarea este exprimată mai puțin pregnant decît la Bălcescu, dar ideea este aceeași : „să luminăm poporul" ,să-l facem să simță trebuința unirii, dacă vrem să facem o revoluție adevărat democratică. La fel își încheia Bălcescu studiul *Mersul revoluției* : el cere românilor ca în așteptarea revoluției să se îmbărbăteze „în credință și spre jertfire", să propovăduiască „adevărul care luminează și dă putere" să se însuflețească de iubirea țării și să învie „simtimentul național și ura tiraniei" (vezi mai sus p. 113).

Autorul anonim de la *Junimea română* a asimilat astfel în mod corect cîteva teze din lucrările lui Bălcescu și a brodat articolul său, folosind ideologia generală a anului 1848; ar fi

suficient ca în lumina acestor elemente să stabilim caracterul micii scrieri și sursele sale; dar însuși autorul ei ne procură și alte dovezi, căci pe de o parte fidelitatea sa față de original, pe de alta stilul lui Bălcescu atît de caracteristic în această epocă l-au făcut să adopte odată cu ideile, chiar și lexicul modelului său. Tocmai acest lexic a fost hotărîtor, credem, pentru unii cercetători, de a considera *Trecutul și prezentul* o scriere personală a lui Bălcescu. În primul rînd folosirea termenului: *România* și înțelesul pe care i-l atribuie. La mijlocul veacului trecut, termenul avea o circulație restrînsă în publicistica română și cînd este întrebuințat i se dau sensuri deosebite; sinonim cu Muntenia — Țara Românească, sau Țara Românească și Moldova unite, Principatele române ori chiar țara tuturor românilor; Bălcescu a întrebuințat frecvent termenul în acest ultim sens; tot astfel îl folosește și autorul compilației: „România dezunită, fără putere, fu împărțită de vecini după placul lor..." (N. Bălcescu, *Opere*, I [2], p. 119). Semnificația era consacrată la *Junimea română*: Al. Odobescu în articolul *Muncitorul român* fixează chiar frontierele noului stat: de la Dunăre pînă la Nistru, de la Marea Neagră pînă la Tisa (nr. 1, mai 1851). La Bălcescu termenul astfel înțeles apare în cele mai neașteptate construcții: „...istoria României din vremea dacilor"; românii din toate „părțile României se sculară în acest an" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 135); „România noastră (*Romanie*, în l. franceză) va exista deci. Am o credință profundă" (*ibidem*, p. 278); în scrisoarea din 16 oct. 1850 pe care o adresa lui I. Ghica protesta împotriva creării a două „Românii", una austriacă și alta turcă (*ibidem*, p. 335; cp. și L. Leonte, *Limba scrierilor românești ale lui A. Russo*, în *Studii și cercetări științifice. Filologie*, IX, fasc. 1—2, 1955, p. 63 și urm.).

Termenul *naționalitate* este folosit de Bălcescu în două sensuri: totalitate a însușirilor proprii unei națiuni, și, prin extensiune, sinonim cu *națiune*; în articol îl găsim cu primul sens: „a trebuit românilor un curaju și o virtute foarte mare ca ei... să-și poată păstra naționalitatea neatinsă" (N. Bălcescu, *Opere*, I [2], 1940, p. 120); la fel în Bălcescu: „colonii romani.... nu pregetară a apăra cu bărbăție patria lor...se traseră în Munții Carpați unde-și păstrară naționalitatea și independența lor" (*Istoria românilor subt Mihai Vodă Viteazul*, 1878, p. 7).

Termenul *proletar*, puțin întrebuințat în publicistica română de pe la 1850, apare la Bălcescu de cîteva ori; el îl întrebuințează pentru a caracteriza o anumită poziție a țăranului român; în *Junimea română* termenul este folosit cu o semnificație generală: țăran în mizerie; la Bălcescu semnificația este mai precisă: „țăranul se declară liber în drept, deși încă nu în faptă [prin reforma lui Mavrocordat] căci nu i se asigură libertatea prin împroprietărire și rămîne în stare de proletar"; „poporul din rob se preface serf, apoi proletar".

Termenul *suvenire* pentru *amintiri*, semnalat și mai înainte, este folosit de N. Bălcescu în repetate rînduri; îl regăsim și în articol în felurite expresii: *suvenire sublime, suvenire glorioase, religia suvenirilor*; Bălcescu îl folosește în scrieri și în corespondență: „datoria istoriei este... d-a aduce suvenirei acestui vrednic patriot, tributul recunoștinței".
„Adu-mă, te rog, aminte la plăcuta suvenire a lui Rola..." (N. Bălcescu, *Opere*, IV, „*Corespondență*", p. 80); „Vai de acel popor care și-a perdut religia suvenirilor"; „O, amar mare! Atîta fu uitată religia suvenirilor" (*Istoria românilor subt Mihai Vodă Viteazul*, 1878, p. 112).

O caracteristică în lexicul lui Bălcescu este folosirea verbului *a întregi, a reîntregi* în înțelesul arhaic a cîștiga, a dobîndi; autorul compilației reia acest înțeles puțin uzual: „lupta necontenită... va urma... pînă cînd popoarele n-or fi întregite în drepturile lor..." (N. Bălcescu, *Opere* I [2], 1940, p. 119); la Bălcescu: „națiile se vor reîntregi în libertatea lor...".

Îndelungata asuprire a țărănimii crease în marile mase o stare de indiferență față de treburile obștești sau de interesele moșiei boierești; mulți publiciști au observat-o, reprezentanții boierimii au numit-o *trîndăvie, lene*; dimpotrivă, reprezentanții intelectualității democrate, dintre care unii au relevat în repetate ori vrednicia țăranului român cînd lucrează pentru sine,

i-au căutat altă denumire: M. Kogălniceanu, N. Bălcescu recurg la termenul de *apatie*; termenul apare şi în articol: „cunoaştem poziţia poporului şi apatia în care a căzut" (N. Bălcescu. *Opere*, I [2], 1940, p. 118); N. Bălcescu reţine termenul de la M. Kogălniceanu şi-l va întrebuinţa: „Temerea [ţăranilor] ca productul muncii lor să nu cază în mîna asupritorilor lor produse apatia"; „boierii izolîndu-se de popor şi apăsîndu-l, îl fac apatic şi nepăsător la nevoile ţerii". Alte exemple pot fi aduse; vom mai cita numai unul, pe care l-am mai semnalat şi a fost din nou recent relevat, anume comparaţia pe care Bălcescu o face între Călugăreni şi Termopile. „Valea Călugărenilor... Thermopile ale românilor", spune el încă din 1847 şi repetă în *Românii subt Mihai Vodă Viteazul* (1878, p. 111); „Călugăreni! Thermopile ale românilor!" spune, la rîndul său, autorul din *Junimea română* (*ibidem*, p. 120).

Autorul compilaţiei, deşi şi-a însuşit cu multă fidelitate tezele modelului său, totuşi, ca mai toţi compilatorii, a fost tentat să introducă şi cîteva consideraţii personale. În trecut am relevat deja unele, dar atunci le-am privit ca probabile intervenţii ale redacţiei, explicaţie pe care P. P. Panaitescu nu a primit-o, căci a considerat întreg articolul scris de N. Bălcescu; altele au fost semnalate recent ca incompatibile cu poziţia şi ideile lui Bălcescu. Dar una, şi credem cea mai însemnată, nu a fost încă semnalată. Este vorba de pasajul în care compilatorul nostru îşi spune părerea despre caracterul revoluţiei de la 1848, părere cu totul opusă tezelor lui Bălcescu. Revoluţia de la 1848 ar fi un fel de act de generozitate faţă de popor, făcut de tinerimea intelectuală şi de orăşenime, adică de burghezie, că n-ar fi opera poporului. Textul din articol este foarte clar: „Revoluţia de la 1848 a fost o revoluţie pentru popor, iar nu o revoluţie făcută de popor. Ea fu făcută de orăşeni şi de junimea luminată. Poporul, la început, o îmbrăţişă cu focul şi energia care-l caracterizează; ea îi arăta steaua mîntuirii care de mult se eclipsase din vederea lui. Dacă el mai tîrziu perdu din credinţa care avea la început într-însa, cauza fu Guvernul său..." (*ibidem*, p. 121). N. Bălcescu n-a gîndit şi nu putea gîndi aşa. Este bine cunoscută concepţia sa; în repetate rînduri a afirmat rolul poporului în crearea istoriei; despre revoluţia de la 1848 şi-a spus de mai multe ori părerea; el a zeflemisit pretenţiile ridicole ale acelora care revendicau paternitatea revoluţiei şi a contestat apartenenţa de partid sau de clasă a revoluţiei: „Revoluţia română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut şi viitor, fără altă cauză decît voinţa întîmplătoare a unei minorităţi sau mişcarea generală europeană; cu alt prilej el spunea despre rolul grupului de intelectuali din fruntea mişcării următoarele: „Comitetul revoluţionar n-a făcut el însuşi revoluţia; el şi-a însuşit-o, a condus-o, a organizat-o. El a formulat într-un program sentimentul poporului şi i-a dat o concepţie revoluţionară" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 278).

În lumina rezervelor formulate şi a propriei noastre analize de texte, concluzia care trebuie reţinută în faza actuală a cercetărilor este că articolul *Trecutul şi prezentul* este o simplă compilaţie după N. Bălcescu, şi încă o compilaţie stîngace, care nu aduce nimic nou, indiferent cine a făcut-o, ca atare nu-l includem în ediţia de faţă. Cercetătorii îl vor găsi în ediţia din 1940.

Ambele contestaţii au revendicat pentru Dimitrie Berindei recunoaşterea dreptului de autor, o „restitutio in integrum", în numele principiului „loc adevărului". Dar se pune o întrebare: un compilator poate fi considerat „autor"? Şi, prin consecinţă, cercetătorii care au considerat acest articol al lui N. Bălcescu sau ca şi al lui s-au abătut oare atît de mult de adevărul istoric? Discuţia purtată a contribuit pe plan bibliografic la identificarea unui compilator, un tînăr, dealtminteri, fără nici o pretenţie, dar nu a descoperit „un autor". Discipol al lui Bălcescu, el preia tezele şi ideile magistrului, fără a-i aminti numele. Este adevărat că nu semnează nici el, poate din prudenţă politică, dar neîndoielnic şi din consideraţii de probitate, deşi parafraza idei intrate deja în circulaţia emigraţiei române. Posteritatea nu are dreptul, fără a ofensa o memorie, să facă dintr-un om corect, un scriitor incorect, declarîndu-l „autor", ceea ce el însuşi nu s-a recunoscut.

LISTA LUCRĂRILOR CITATE ÎN TEXTE

Lista de mai jos a operelor întrebuințate de N. Bălcescu cuprinde manuscrisele și lucrările tipărite, de care știm că s-a servit, în baza propriilor sale mențiuni în text sau în josul paginii. Alcătuirea acestei liste s-a făcut potrivit cu următoarele reguli : la msse am menținut numele autorilor și titlurile operelor, chiar dacă ele nu mai corespund cu identificările actuale ; în aparatul critic la care trimitem sau în josul paginii dăm autorii și titlurile așa cum sînt cunoscute azi ; la autorii citați fără nici o mențiune de titlu și la care aceste titluri n-au putut fi reconstituite după însemnările bibliografice ale lui Bălcescu însuși, am dat de asemenea titlurile așa cum sînt cunoscute azi, semnalînd însă aceste cazuri cu un asterisc ; la lucrările tipărite, indiferent de modul cum sînt bibliografiate de N. Bălcescu, am dat descrierea bibliografică conform cu regulile actuale, în afară de editură și format (elemente bibliografice considerate ca dispensabile într-o astfel de listă).

Preocuparea noastră a fost totodată ca la operele apărute în mai multe ediții să dăm, pe cît posibil, chiar ediția care a fost folosită de N. Bălcescu.

Lectorul va găsi în această listă completări și chiar deosebiri față de trimiterile bibliografice din text. Acestea provin pe de o parte din întregirile firești care ne-au fost impuse la alcătuirea listei pe bazele sus-menționate, iar pe de altă parte și de trimiterile defectuoase din text.

N. Bălcescu cunoaște tehnica redactării unei bune fișe bibliografice. Găsim în mssele sale concepte care ne surprind prin preciziunea descrierii. De ex. lucrarea lui Dantiscani este foarte bine descrisă bibliografic (B. A. R., *Msse rom.*, 81, f. 99). Conceptele listei bibliografice pentru *Românii supt Mihai vodă Viteazul* arată grija descrierii corecte a operelor folosite : autor, titlu, ediție, volume, loc, an, paginație și chiar indicația depozitului unde cartea se găsește, cu mențiunea cotei. În lucrările tipărite lipsește însă această preocupare. Era obișnuit în epocă să se facă trimiteri sumare. Indicațiile bibliografice sînt deseori imprecise, insuficiente sau chiar greșite. Citează de ex. : Jacobinus în Reusner (. . .) sau pur și simplu : Dukas, Walther, Piasecius, Isthvanffi etc. care, deși sînt nume cunoscute pentru specialiști, ridică totuși, la o restituire de bibliografie, problema dificilă a ediției folosite. În anumite cazuri, chiar dacă pe lîngă numele autorului avem și ceva indicații asupra titlului operei, forma sub care sînt făcute este insuficientă pentru a determina și ediția ; de ex. : Stanislaus Orichovius, *Annales Regni Poliniae*. Annali V, sau Istuanfius Panonius, *Historia regni Hungariae*, lib. IV. Uneori trimiterea induce ușor în eroare un lector nespecializat în bibliografie istorică ; de ex. citează : Philipp Brietius, în : *Chron. Universali ad ann. Christi 1359* ; în fapt, în locul titlului operei, Bălcescu a dat titlul unui paragraf din Cartea a XIII-a [Ab anno Christi 1300 ad 1400] în care găsim în mențiunea marginală : *Polonia a Walachis victi* (Ab anno Christi 1359), adică exact trimiterea pe care o urmărește textul. Complicații în restabilirea bibliografiei sînt provocate și de unele greșeli de tipar. Astfel, găsim în două rînduri pe Commines sub forma Comines, t. III, ch. XIII, și Comines, tom. VI și XIII ; s-ar părea că este vorba despre o operă în cel puțin 13 volume ; de fapt este o greșeală de tipar. Opera cronicarului francez Commynes (sau Commines), publicată într-un singur volum, este împărțită în opt „cărți" în sens de părți) ; ceea ce la Bălcescu este t. III, este de fapt *l* — livre (carte) III, și tom

VI este livre VI ; iar XIII (aparent tom) din a doua trimitere este capitolul XIII și nu volumul sau tomul. La Dukas, din care Bălcescu citează *Hist. Bizant.*, car. XXXII este vorba de capitolul XXXII. Alte cazuri se pot cita. Urmînd pe M. Kogălniceanu, în *Puterea armată*, N. Bălcescu dă o listă a operelor consultate.

În textul editat de noi au fost corectate numai greșelile pe care le-am prezumat de ordin material. Lectorul găsește în cuprinsul acestei liste de față rectificările de ordin critic. În alcătuirea listei de mai jos am folosit, în primul rînd, operele existente în bibliotecile din țară și în parte și în Biblioteca Poloneză din Paris, vezi G. Zane și Elena G. Zane, *Nicolae Bălcescu la Biblioteca Poloneză din Paris*, București, 1973, cît și însemnările bibliografice din mssele 80 și 81 din B. A. R., ultimele utile mai ales pentru cărțile folosite în exil ; pentru identificarea lucrărilor întrebuințate pînă la plecarea în Franța, în iunie 1848, am recurs la catalogul cărților existente la Colegiul Sf. Sava, a cărui bibliotecă cu siguranță că Bălcescu a folosit-o (I. Genilie, *Catalog de cărțile ce se află în Biblioteca Colegiului Național*, I–II, Buc., 1846–1847). Pentru a completa informația bibliografică în spiritul pe care Bălcescu însuși il dorea, am introdus în nota fișei însemnările lui din msse, privind fie Biblioteca unde se afla opera, fie unele caracterizări : „B. mea" – „B[iblioteca] mea" ; „B.N." – „B[iblioteca] N[ațională]" din Paris, B.P. – B[iblioteca] P[oloneză] din Paris, cum lesne se poate înțelege.

Bibliotecile care ne-au fost accesibile nu posedă toate operele și mai ales edițiile folosite de Bălcescu. În acest caz am dat ediția de care am dispus și am semnalat ediția folosită de N. Bălcescu. În caz cînd o operă apărută în mai multe ediții este citată în text fără nici o mențiune pentru a putea identifica anume și ediția, am reținut ediția pe care am considerat-o de mai largă circulație în cursul epocii.

MANUSCRISE

Ureche, Grigore, *Létopisețul Țării Moldovei de cînd s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viiața domnilor carea scrie de la Dragoș vodă pînă la Aron vodă.*

[N.Bălcescu citează pur și simplu „Ureche", sau „Ureche ms.". În *Cuvînt preliminariu* găsim următoarea precizare : „... pe la sfîrșitul acelui veac [al XVI-lea] vornicul Grigore Ureche scrise cronica sa de la Dragoș vodă pînă la a doua domnie a lui Aron vodă (1313–1593)" (vezi vol. I, p. 97), iar în *Logofătul Miron Costin*, spune că : „Vornicul Ureche începu cronica sa numai de la Dragoș vv., iar de la venirea romanilor în aceste locuri și colonizația lor nu pomenea nimic" (*ibidem*, p. 185). Mssul existent la B.A.R., inventariat la nr. 1445, a aparținut în 1845 căpitanului C. Olteniceanu, cunoscut colecționar de documente ; după cum se știe N. Bălcescu a folosit aceste colecții (I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XII–XVIII privind istoria României*, Buc., 1963, p. 54 ; mssele și edițiile cronicii p. 55.)].

Costin, Miron, *Létopisețulŭ Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace, de unde este părăsitŭ de Ureche vornicul de Țara de Giosŭ, scosŭ de Miron Costinŭ vornicul de Țara de Giosŭ, în orașu în Iași în anul de la zidirea lumiei 7183, iară de la nașterea Mîntuitorului lumii lui Isus Hristos.* 1675, Meseța ... dni.

[N. Bălcescu citează și pe Miron sumar : „Miron", „M. Costin", „Miron Costin". *Ms.* Din referința pe care o dă în *Cuvînt preliminariu*, rezultă că cel puțin la acea dată confunda *Letopisețul* cu o compilație de cronici, căci spune : „... logofătul Miron Costin a completat pe Ureche, începînd cronica sa de la venirea lui Traian în Dacia, urmînd apoi originalul lui Ureche, pînă la Aron vodă ; iar d-acolo pînă la Dabija vodă (1662) scriind de la sine" (vezi vol. I, p. 97). Or, cronica lui Miron Costin cuprinde 66 de ani, de la domnia

a doua a lui Aron vodă 1595, pînă la urcarea în scaun a lui Dabija vodă 1661. N. Bălcescu a ştiut din informaţiile lui Hase despre existenţa mssului grecesc din Biblioteca regală din Paris, şi ulterior a cunoscut şi traducerea franceză pe care a semnalat-o lui Ubicini; publicistul francez — după cum se ştie — a făcut mai tîrziu o copie. Din Paris, la 21 dec. 1860, Ubicini semnala lui M. Kogălniceanu traducerea şi se oferea să facă o copie, amintind de N. Bălcescu : „Il existe au département des manuscrits de la Bibliothèque Impériale de Paris, un document inédit, très précieux pour l'Histoire de la Roumanie, dont l'existence me fut signalée il y a déjà plusieures ann ées par feu Nicolas Balcesco, de regrettable mémoire. C'est une traduction en français de la grande hronique Moldave de Miron Costin. Le mss coté sous le No 7513 est intitulé : *Le gouvernement des Princes de la Moldavie* de Miron Costin grand logothète de Moldavie, traduit en français par Nicolas Genier de Smyrne, Angora 1741..." (Arhiva Fundaţiei, Mihai Kogălniceanu; copie. B.A.R., *Msse rom.* 4517, f. 202—203. Cp. Const. C. Giurescu, *Les manuscrits roumains de la Bibliothèque Nationale*, în *Revue historique du Sud-Est Européen*, II, 1925, nr. 1—3, p. 13—14). Despre mssele şi ediţiile cronicii : I. Crăciun şi A. Ilieş, *op. cit.*, p. 58 şi urm ; p. 80)].

* Costin, Neculai, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601.* [N. Bălcescu confundă letopiseţul lui Neculai Costin, aşa cum este identificat azi, tot cu o compilaţie de cronici ; în *Cuvînt preliminariu* spune astfel următoarele : „Continuatorul lui Miron a fost fiul său, logofătul Nicolae Costin. Acesta a copiat pe Ureche şi pe tatăl său pînă la Dabija vv. cu deosebite adausuri, iar d-acolo pînă la 1712 a scris după izvoadele lui Vasile Dubău şi Tudor Damian" (vezi vol. I, p. 97). Confundarea cronicii cu o compilaţie mai rezultă şi din faptul că pentru biografia lui Miron Costin dă ca izvor pe lîngă o cronică anonimă şi „cronica lui Neculai Costin" (vezi vol. I, p. 183). Despre mssele cronicii şi ediţiile ei, I. Crăciun şi A. Ilieş, *op. cit.*, p. 80 şi urm. şi p. 96].

* Neculce, Ion, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija voevod pînă la domnia lui Ioan Mavrocordat, cu o samă de cuvinte ce sînt auzite din om în om de oameni vechi şi bătrîni şi în letopiseţe nu sînt scrise, ce s-au scris aice după domnia lui Ştefăniţă vodă, înaintea domniei Dabijei vodă (1661—1743).*

[În *Cuvînt preliminariu* găsim următoarea referinţă despre Neculce : „El a copiat pe cronicarii dinainte pînă la Dabija vodă, iar d-acolo pînă la Duca vodă (1665) a scris după nişte originale particulare aflate la dînsul. Iar înainte, pînă la 1743, a scris de la sine cîte s-au întîmplat în viaţa sa" (Vezi I, p. 97—98). Referinţa este scoasă chiar din textul cronicii. N. Bălcescu a avut probabil un codice precedat de *O samă de cuvinte*, căci numai aşa cred că se poate explica faptul că în referinţa sa spune că Neculce pînă la Dabija vodă a copiat pe cronicarii de dinaintea sa. Mssele şi ediţiile cronicii : I. Crăciun şi A. Ilieş, *op. cit.*, p. 110 şi urm., p. 115].

* Cantacuzino, Mihai, *Genealogia familiei Cantacozinilor a cărui isvoire se trage din neamul de Valua din Pairii de Franţa începîndu-se de la anu 800 pogoară pînă la anul 1787.* [Titlul după : I. Crăciun şi A. Ilieş, *op. cit.*, p. 191 ; ediţiile, p. 192].

Istoria Ţării Româneşti 1290—1700, de vel logofătul Radu Greceanu. Manuscris în 4°, 1707.
[Vezi I, p. 338].

Leatopisețul Țării Românești, 1290—1729, de Radu logofetul de Divan, sin Mihail Ieromonahul Lupescu. Manuscris in folio, 1729.
[Vezi I, 339].

Leatopisățul Țării Rumânești, 1290—1688, scris de Tudosie sin Stoian ot Tunșii. Manuscris în 8°, 1747.
[Vezi I, p. 339].

Istoria Țării Românești, 1290—1688, scrisă de Constantin Căpitanul. Manuscris in 4°, 1761.
[Vezi I, p. 337].

Leatopisețul țării Moldovii 1352—1591. Manuscris in folio.

[Probabil mssul semnalat de N. Bălcescu lui I. Ghica în scrisoarea din 2 noiembrie 1843, despre care spunea că este un ms. „voluminos" al unui autor „anonim", care își începe cronica de la Traian și o continuă pînă la Aron vodă (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 39). Bibl. Centr. Univ. Iași posedă un ms inventariat la cota — VI — 36, în 8° (1359—1594), copie din prima jumătate a sec. al XIX-lea, după mssul căpitanului C. Oltelniceanu din București. Copia a aparținut lui M. Kogălniceanu. Identificat azi ca operă a lui Nicolae Costin, *Letopisețul țării Moldovii, 1352—1591*. Manuscris în folio. Cp. Ioan St. Petre, *Nicolae Costin. Viealța și opera*, Buc., [1939]; I. Crăciun și A. Ilieș, *op. cit.*, p. 80 și urm.]

Leatopisețul țării Moldovii, 1662—1716, scris de Axentie Uricariul după izvodul lui Vasilie Dubau, Tudor Damian ș.a. Manuscris în 4°, 1716 [1715].

[Compilație de cronici: cuprinde Cronica Moldovei dintre anii 1661—1709, cronicile lui Nicolae Costin și Axinte Uricariul despre domnia lui Nicolae Alexandru Mavrocordat 1710—1716. Este probabil mssul existent azi în Bibl. Centr. Univ. Iași, nr. II—22. Compilație de cronici, copie din 1715 [sept.] cumpărat de M. Kogălniceanu, de la București, în 1845, prin Gr. Alexandrescu. N. Bălcescu, la 2 noiembrie 1843, semnala lui I. Ghica mssul, cu specificația că este scris „de un oarecare Anxentie Uricarul, după manuscrisele lui Vasili Damian și Teodor Dubeu și alții. Începe de la Eustratie Dabija, acolo unde Miron a lăsat istoria și continuă pînă la 1716. Conține o mulțime de amănunte". Propunea să facă o copie pentru M. Kogălniceanu (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 39—40, în limba franceză). Pe la sfîrșitul lui 1843, M. Kogălniceanu scria lui I. Ghica, rugîndu-l să intervină pe lîngă Bălcescu, pentru a-i face copia (*ibidem*, p.466). La 11 ianuarie 1844, a treia parte din cronică era deja copiată. Cunoscută azi sub numele: Pseudo-Nicolae Costin, *Cronică a Moldovei dintre anii 1661—1709*, Msse și ediții; I. Crăciun si A. Ilieș, *op. cit.*, p. 105—107].

Începutul învățăturilor bunului și credinciosului Ion Neagoe Basarab vv. care a învățat pe fiiul său Teodosie. Manuscris în 4° de la începutul veacului al XVI-lea.

[Opera fusese publicată în 1843, sub titlul: *Învățăturile bunului și credinciosului Domn al Țării Românești Neagăe Basarab Voevod către fiul său Teodosie*, dat la lumină de Ioan Eclesiarhul Curții, Buc., 1843. N. Bălcescu nu citează textul tipărit. Despre manuscrisele românești ale Învățăturilor: N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, Buc., 1940, I, p. 46; Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, Buc., 1967, p. 69—183; *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Buc., 1971, *Neagoe Basarab și învățăturile către fiul său Theodosie. Probleme controversate*, Buc., Minerva, 1973, Colecția Universitas].

CĂRŢI

Aaron, Fl., *Idee repede de istoria prinţipatului Ţării Rumâneşti*, I–III, Buc., 1835–1838, 3 vol.

Aaron, Fl., *Manual de istoria prinţipatului Romaniei de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acum*, Buc., 1839.

Albinus, Petrus, *Vita Jacobi Despotae Moldavorum Reguli descripta à Johanne Sommero. Adiectae sunt eiusdem autoris De Clade Moldavica Elegiae XV, quibus etiam Historia Despotica continetur. Unà cum explicatione quorundam locorum in hoc Sommeri scripto, & commentatiuncula brevi De Walachia & rebus Walachicis, Petri Albini Nivemontii*..., Witebergae, [1587].

Ambry, Embry D,' vezi : Chalcocondylas Laonicos.

Ammianus, Marcellinus, *Ammiani Marcellini [Rerum gestarum libri] Quae supersunt. Accedunt auctoris ignoti de imperatoribus excerpta*, Lipsice, 1835.

[N. Bălcescu citează pe Ammianus după M. Kogălniceanu, *Histoire*, p. 25, care nu dă ediţia ; menţiunea de mai sus are deci un titlu indicativ].

Avrigny, Hyacinthe Robillard d', *Mémoires chronologiques pour servir à l'histoire universelle de l'Europe, dépuis 1600 jusqu'en 1716 avec des réflexions & remarques critiques*, I–IV, Amsterdam, 1725, 4 vol.

[În lista lui N. Bălcescu : „par le P. d'Avrigny jesuite, Paris, 1724, 4 vol., in 12 (B.N. din Bucureşti)", B.A.R., Msse rom. 81, p. 40].

Barlezio, Marino, *De vita moribus ac rebus praecipue adversus Turcas gestis Georgii Castrioti, claressimi Epirotarum Principis, qui propter celeberrima facinnora Scanderbegus, hoc est Alexander Magnus, cognominatus fuit, libri tredecim per Marinum Barletium Scodrensem conscipti ac nunc primum in Germania castigatissime aediti.* Argentorati apud Cratonem Myluim. Mense Octobri, anno MDXXXVII.

[Alte ediţii : Veneţia (1537), 1554, 1560, 1578, 1580 ; Frankfurt a. M., 1561, 1577, 1578 ; Lisabona, 1567, 1589 ; Madrid, 1597, trad. în l. polonă Brest Litovsk, 1569].

Barre, Charles, *Du crédit et des banques hypothécaires*, Paris, 1849.

Baudier du Languedoc, Michel, *Inventaire de l'Histoire générale des Turcz. Où sont descriptes Les Guerres des Turcz, Leurs conquestes, séditions et choses remarquables... Avec la Mort et Belles actions de plusieurs Chevaliers de Malte, et autres Gentilshommes et Seigneurs François*, par Le Sr Michel Baudier du Languedoc. Seconde Edition revue et augmentée par le mesme..,. Paris, 1620.

[„B. mea"; ed. Rouen 1641, în 4°; *Msse rom.* 81, f. 79v; ed. I, Paris 1617.]

Bawr de, *Mémoires historique et géographique sur la Valachie, avec un Prospectus d'un Atlas Géographique & Militaire de la dernière Guerre entre la Russie & la Porte Ottomanne* publiés par Monsieur de B***, A Francfort et Leipsic, 1778.

Béchet, Antoine, *Histoire du Ministère du Cardinal Martinusius, Archevêque de Strigonie, Primat & Régent du Royaume de Hongrie. Avec L'origine des Guerres de ce Royaume & de celles de la Transilvanie*, A Paris, 1715.

Bethlen, Wolffgangus, Woolffgangi de Bethlen Celsissimi Principis Transsylvaniae consiliarii intimi, Supremi comitis comitatus Albensis, nec non regni cancellarii. *Historia de rebus Transsylvanicis*, Editio Secunda, I–VI, Cibinii, 1782–1793, 6 vol.

[„În Bibl. Naţion. din Paris, M/1194 şi în B. mea"; *Msse rom.* 81, f. 67^{v}; extrase: t. III, *ibidem*, 80, f. 8–10^{v}, 11–11^{v}, 15–23.].

Biographie universelle, ancienne et moderne, ou histoire par ordre alphabétique de la vie de tous les hommes, qui se sont fait remarquer. Ouvrage rédigé par une sociéte de gens de lettres et de savants. Paris, 1810–1828, 52 vol. + 32 vol. supl. [Ed. nouă refăcută 1842–1865.]

Bisselius, Ioannes, *Ioannis Bisselii è Societate Jesu, Aetatis nostrae gestorum eminentium Medulla Historica, Per aliquot Septennia digesta, Septennium I. Ab Anno MDCI usque ad Annum MDCVII inclusive*. I–III, Ambergae, 1729, 3 vol.

[„La Bibliothèque royale, supt Lit G. nr. 1569. În tomul II de la pagina 53–166 se cuprinde următoarea relaţie despre Mihai vv., împreună cu un portret al lui foarte bine stampat[1]. N. Bălcescu, Paris, Iulie[1]. Numele pictorului şi al sculptorului sînt astfel însemnate pe portret: Umbach fecit. J. A. Böner Sc."; *Msse rom.* 81, f. 19;

„În tomul II se coprinde o biografie a lui Mihai vv. de 113 pagine supt titlu Michael Walachiae Waywoda, cu un portret al lui făcut de Umbach pictorul"; *Msse rom.* 81, f. 67^{r-v}. „În Bibliot. Naţion. Paris, nr. G/1569, în tom. II"; *ibidem*, 81, f. 67; extrase: *ibidem*, 80, f. 175–179, 181–194;81, f. 19^{v} –48^{v}; „Noi posedăm – spune Al. Papiu Ilarian – două exemplare din această veche şi rară carte, care Bălcescu al nostru se văzuse nevoit a şi-o copia din Biblioteca din Paris", *Tesauru de monumente istorice*, I, 1862, p. 110].

Bonfinio, Antonius, Antonii Bonfinii Asculani *Rerum Hungaricarum Decades Libris XLV. Comprehensae ab origine gentis* ad annum MCCCCXCV, Editio septima. Accesit *Index rerum locupletissimus. Recensuit et Praefatus est*. D. Carolus Andreas Bel. *Seren. Saxon. Elect. Consil. Aul. Poes. Prof. Publ. Ord. Academ. Decemvir et Bibliothecarius*. Lipsiae, 1771 [Ed. I 1543].

Breton, de la Martinière, *La Russie, ou moeurs, usages et costumes des habitans de toutes les provinces de cet empire...*, I–VI, A Paris, 1813, 6 vol.

Brietius, Philippus, Philippi Brietti Abba Villaei S. J. Sacerdotis. *Annales Mundi sive Chronicon Universale secundum optimas chronologicorum epochas ab orbe condito ad annum Christi, millesimum sexcentesimum sexagesimum perductum.* In hac vero editione usque ad paxem Badensem MDCCXIV, sancitam continuatum ab alio quodam Societatis, Jesu Sacerdote..., Viennae, 1727.

Cambini, Andrea, *Dell'origine de Turchii*, d'Andrea Cambini Cittadin Florentino, lib. III, în: Francesco Sansovino, *Historia universale dell'origine, guerre et imperio de Turchi*, Venetia, 1654, f. 141–181.

Campana, Cesare, *Compendio historico, delle guerre ultimamente successe tra Christiani, & Turchi, & tra Turchi, & Persiani: Nel quale particolarmente si descrivono quelle fatte in Ungheria, et Transilvania, fino al presente Anno MDXCVII. Doue per piu facilità de'Lettori si è posta in disegno essa Ungheria, & Transilvania: con tutte le sue Provincie, città, fortezze, monti, laghi, & fiumi; il tutto situato a suo luogo, come si può vedere per la Scala delle miglia Italiane, che in essa figura si contiene. Con un Sommario dell'origine de Turchi,*

e Vite di tutti i Prencipi di Casa Ottomana; et un'arbore, nel quale si contengono tutti gli Imperatori di detta Casa. Di Cesare Campana. Con privilegio. In Vinegia, 1597.

[B.N. (din Paris), 1/299; *Msse rom.* 81, f. 70^{v}; extrase: *ibidem*, f. 125].

Campana, Cesare, *Delle Historie del mondo, descritte dal Sig. Cesare Campana. Volume primo. Che contiene Libri dieci: Nè'quali diffusamente si narrano le cose avvenute. Dall' Anno 1570, fino al 1580. Novamente Stampate con li Argumenti à ciascun Libro, Con la Tavola de'Nomi proprij, et delle materie.* In Como, 1602.

[B.N. (din Paris), G/1042, „Como, 1601, 2 vol. in 4°"; *Msse rom.* 81, f. 88; extrase: *Msse rom.* 80, f. 220—225^{v}].

Campana, Cesare, *Delle Historie del mondo descritte dal Sig. Cesare Campana, Gentil'huomo Aquilano. Volume secondo. Che contiene Libri XVI. Ne'quali diffusamente si narrano le cose avvenute dall'Anno 1580 fino al 1596... Novamente ristampate... Con gli Argomenti a Ciascun Libro et con due Tavole, una de'Nomi proprii, l'altra delle materie.* In Venetia, 1607.

Cantacuzino, Mihail, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΛΑΧΙΑΣ Πολιτικὴ καὶ Γεωγραφικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης καταρτάσεως ἕως τοῦ 1774 ἔτους. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, 1806.

Cantemir, Dimitrie, *Histoire de l'Empire Othoman, où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa décadence. Avec des Notes très instructives.* Par S.A.S. Demetrius Cantimir. *Prince de Moldavie.* Traduite en Français par M. de Joncquières. T I—IV. A Paris, 1743.

[„B. mea"; *Msse rom.* 81, f. 76].

Cantemir, Dimitrie, *Demetrii Kantemirs ehemaligen Fürsten in der Moldau, Historisch-geographisch- und politische Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers und einer Landcharte.* Frankfurt und Leipzig, 1771.

Cantemir, Dimitrie, *Scrisoarea Moldovei.* De Dimitrie Cantemir, *Domnul eiĭ. Carea acum întîiu s-au tipărit în zilele bine credinciosului și de H[risto]s iubitorului Domnului nostru Ioann Sandul Sturza Voevod. Cu Blagoslovenia Prea osfințitului Arhiepiscop și Mitropolit Kirio Kirio Veniamin al Mold. Pe vreamea prea cuviosului Stareț al sfintelor Monastiri Neamțului și Secului, Kir Dometian.* În sfînta Monastire Neamțul, la anul 1825. August în 19.

Caraman, *Essai sur l'organisation militaire de la Prusse.* Paris, 1831.

Carra, Jean Louis, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie. Avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces,* par M.C. ..., Neufchatel, 1781.

Chalcocondylas, Laonicos, *L'Histoire de la Décadence de l'Empire Grec et establissement de celuy des Turcs par Chalcondile Athenien, De la traduction de B. de Vigenere. Bourbonois et illustrée par luy de curieuse recherche trouvées depuis son décés. Avec la Continuation de la mesme Histoire depuis la ruine du Peloponese iusques à l'an 1612.* Par Thomas Artus Sr. d'Embry. T I—II. A Paris, 1650, 2 vol.

[N. Bălcescu folosește ed. F. E. du Mezeray. Rouen, 2 vol.; citează: Sieur d'Ambry. *Continuation de l'histoire de Chalcocondyle.* Rouen, 1660.]

Commynes, Philippe de, *Les Mémoires de Messire* Philippe de Commines, *Chevalier, Seigneur d'Argenton sur les principaux faicts et gestes de Louys XI et Charles VIII son fils, Rois de France, Deux Epitres de Jean Sleidan, avec la vie, de l'Autheur, Et un ample Indice des choses plus remarquables.* Le tout revue & corrigé sur l'édition de Denis Savvage. A Génève, 1615. *Conspectus historiae Valachicae auxilio cum divino ab anno reparatae Salutis 1595*, în : Johann Christian Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, vol. IV, part. I, p. 106–109.

Cromer, Martin, *Martini Cromeri Varmiensis Episcopi Polonia : Sive De origine et rebus gestis Polonorum. Libri XXX. Oratio funebris Sigismundi Primi Regis. Deque situ populis, moribus, magistratibus & Republica regni Poloniae, libri duo. Cum indice rerum memorabilium locupletissimo*, Coloniae Agrippinae, 1589.

[Alte ediții : 1555, 1558, 1568 ; la N. Bălcescu : 1599].

Dantiscani, Gotardi Artus, *Historia Chronologica Pannoniae. Res per Hungariam et Transylvaniam, iam inde à constitutione Regnorum illorum usque ad invictiss. Rom. Imp.* Rodolphum II. . . *Ad Annum* usque *MDCVII continuata & deducta, Studio & opera* M. Gotardi Artus Dantiscani. . ., Francofurti, 1608.

[„La Bibliot. Regală (din Paris), M. 1183" ; *Msse rom.* 81, f. 99 ; extrase : *ibidem*, f. 98–104 ; în latină și română (chirilic)].

Del Chiaro, Anton-Maria, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia. Con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti. . . Composta da* Anton-Maria del Chiaro Fiorentino. In Venezia, 1718.

Długosz, Jan, *Ioannis Dlugossi seu Longini Canonici Quondam Cracoviensis, Historiae Polonicae. Libri XII. Quorum sex posteriores nondum Editi, Nunc simul cum prioribus ex inscripto rarissimo in lucem prodeunt Ex Bibliotheca et cum Praefatione* Henrici L.B. Ab Huyssen, *Russorum Caesari a Consiliis intimis, Belicis et Iustitiae etc. Praemittitur Praeter vitam autoris et doctorum de eo testimonia.* Samuelis Ioachimi Hoppii, *Schediasma de Scriptoribus Historiae Polonicae. Plurimis annotationibus auctum* Gabrielis Groddeckii PP. Ac *Bibliothecarii Gedanensis Accedunt Utrobique Indices Locupletissimi*, I–II, Francofurti, 1711–1712, 2 vol.

Du Cange, Carolo Du Fresne, *Historia Byzantina Duplici commentario illustrata. . . Auctore Carolo du Fresne Domino Du Cange. . .*, Venetiis, 1729.

Dukas, Ducae Michaelis. Ducae nepotis *Historia byzantina, res in Imperio Graecorum Gestas complectens : a Ioanne Paleologo I ad Mehmetem II Accessit. Cronicon breve quo Graecorum Venetorum & Turcorum aliquot Gesta continentur. . . Studio. . ., Ismaelis Bullialdi* Venetiis, 1729.

[Ed. Paris, 1649 ; Bonn, 1834].

Encyclopédie méthodique, ou par ordre de matières : par une Société de gens de lettres, de savants et d'artistes précédée d'un vocabulaire universel, servant de table pour toute l'ouvrage. Redigé par Mongez. Paris, 1782–1792, 1792–1832, 16 vol.

Engel, Johann Christian von, *Geschichte der Moldau und Walachey Nebst der historischen und statistischen Literatur beyder Länder*, Halle 1804, în : *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, vol. IV, partea I–II.

[„În Bibl. mea și cea română din Paris" ; *Msse rom.* 81, f. 71.]

Fessler, Ignacz Aurél, *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen, Erzählet von Dr. J. A. Fessler,* I—X, Leipzig, 1815—1825, 10 vol.

Filstich, Johannes, *Schediasma Historicum de Valachorum Historia Annalium Transilvanensium multis in Punctis Magistra et Ministra Disserit* Iohannes Filstich. *Gymnasii Coronens. Transilva. Rector,* Ienae, 1743.

Fleury, Claude, *Histoire ecclésiastique (jusqu'en 1414) avec la continuation (jusqu'en 1595,* par le P. Jean — Cl. Fabre et Goujet), Paris, 1691, 1722—1737, 36 vol. + 1 vol. Table générale des matières (1758).

Florian, Aaaron, vezi Aaron.

Fotino, Dionisie, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΑΚΙΑΣ, ΤΑ ΝΥΝ ΤΡΑΝΣΙΛΒΑΝΙΑΣ, ΒΛΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΜΟΛΔΑΥΙΑΣ. Ἐκ διαφόρων παλαιῶν καὶ νεωτέρων συγγραφέων συνερανισθεῖσα παρὰ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΦΩΤΕΙΝΟΥ, I—III, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, 1818, 3 vol.

[„B. mea"; *Msse rom.* 81, f. 71].

Gebhardi, Ludewig Albrecht, *Geschichte der Walachey. Geschichte der Moldau,* în *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten,* IV-er Theil, Leipzig, 1782, p. 233—498; 499—740.

Gerando, A. De, *La Transylvanie et ses habitans,* I—II, Paris, 1845, 2 vol.

Geropoldi, Antonio, *Bilancia Historico-Politica dell'Imperio Ottomano, overo Arcani reconditi del Maomettismo...* di Antonio Geropoldi Nobile Albanese, In Venetia, 1686.

Geuderus, Iacobus, Turca ΝΙΚΕΤΟΣ *Hoc est De imperio Ottomanico Evertendo, et Bello contra Turcas Prospere gerendo, Consilia tria, Lectione et cognitione valde digna:*
I. Lazari Soranzii, *Patr. Veneti.: quod Ottomanum, sive de rebus Turcicis:*
II. Achillis Tarduccii *quod Turcam Vincibilem inscribere placuit:*
III. *Anonymi cuiusdam Dissertatio, de Statu imperii Turcici, cuismodi sub Amurathe III fuit; deq; eius evertendi modo. Nunc-primum ex Italico idiomate in Latinum conversa a* Iacobo Geudero ab Heroltzberga. *Cum Indice copioso,* Francofurti, 1601.

Gibbon, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* With notes by the rev. H. H. Milman, I—VIII, Paris, 1840, 8 vol.

[N. Bălcescu citează pe Gibbon după M. Kogălniceanu, *Histoire,* p. 26; nu dă nici el ediția; mențiunea de mai sus este dată cu titlu indicativ, luînd în considerație o ediție de mai largă circulație; ed. I, Londra, 1774—1788].

Hammer, Joseph De, *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis son origine jusqu'à nos jours,* par J. de Hammer. Traduit de l'allemand sur la deuxième édition, par M. Dochez, I—XVIII, Paris, 1835—1843, 18 vol. + Atlas.

[„B. mea"; *Msse rom.* 81, f. 71; extrase; *ibidem,* f. 49^v — 50^v].

Hase, *Notice d'un Manuscrit de la Bibliothèque du Roi, contenant une Histoire inédite de la Moldavie,* composée en moldave par Nicolas Costin, grand logothète à la cour d'Iassy, et traduite en grec moderne par Alexandre Amiras. Par M. Hase în: *Notices et Extrais des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi,* XI, 2-ème partie, 1827, p. 274—331, 332—394.

Heidenstein, Reinhold, Reinholdi, Heidensteinii, Secretarii Regii. *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti*, Libri XII, Francofurti ad Moenum, 1672.

[„Cea mai interesantă pentru resboaele între poloni și români. B. N. din Paris, M. 1162"; *Msse rom.* 81, f. 69^v – 70; extrase; *ibidem*, 80, f. 127–134].

Historica relatio de Statu Valachiae 1679–1688, în Johann Christian Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, vol. IV, part. I, p. 109–117.
[Traducere în limba română: *Raport istoric despre starea Țării Românești 1679–1688*, în: *Magazinu istoric*, V, p. 33 și urm].

Hommaire de Hell, Xavier, *Les steppes de la Mer Caspienne, le Caucase, la Crimée et la Russie Méridionale Voyage pittoresque, historique et scientifique*, I–III, Paris, 1843–1845, 3 vol.

Iacobinus Ioannes, *Rerum in Transylvania à Sigismundo Battoreo Principe anno MDXCV gestarum*. Narratio Auctore Ioanne Iacobino Claudiopolitano, în: Nicolaus Reusnerus, *Rerum memorabilium in Pannonia*, Francofurti, 1603, p. 211–227.

[Extrase: *Msse rom.* 80, f. 12–14^v].

Istvánfy, Nicolaus, *Regni Hungarici, Historia... Libris XXXIV... descripta a Nicolae Isthuanffio Pannonio... Accedit hac postrema et novissima editione... Usque ad Annum MDCCXVIII & ultimam pacis Passarovicensis conclusione, Quo totum hoc Hungariae Regnum victoricibus hujus Austriacae Triadis armis gloriose devictum, & Turcicis manibus potentissime ereptum, cum tota Transylvania, Dalmatia, Bosnia, Moldavia, Servia & pacificae nunc vivit libertati. Libris XV. Sincero, veraci ac nitidissimo stylo descriptum Per* R. D. Joannem Jacobum Ketteler, *Illustris Collegiatae Ecclesiae S. Gereonis Coloniae, Vicarium*. Coloniae Agrippinae, 1724.

[„B.N. din Paris, M. 1142"; *Msse rom.* 81, f. 67^r; N. Bălcescu citează și edițiile: Coloniae Agrippinae, 1622, și Viena, 1758; în text titlul general al operei: *Historia Regni Hungarici*; extrase: *ibidem*, 80, f. 38–72; un exemplar din ediția 1724 în Biblioteca colegiului național din București].

Katona, Stephanus, *Historia Critica Regum Hungariae. Stirpis Arpadinae Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata, a Stephano Katona in Regia Universitate Budensi historiarum Doctore, Archidioecesis Strigoniensis Presbytero.* I–XLII. Pestini Budae. 1779–1817, 42 vol.

[„B.N. din (Paris), nr. M. 1306/A"; *Msse rom.* 81, f. 71^v; extrase: 80, f. 213–219^v; N. Bălcescu dă ca loc și dată de apariție Buda, 1779–1806, 37 vol.].

Kogălniceanu, Mihai, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, par Michel de Kogalnitchan. Tome premier. *Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie (1241–1792)*, Berlin, 1837.

Kogălniceanu, Mihai, *Fragments tirés des Chroniques Moldaves et Valaques pour servir à l'histoire de Pierre-le-Grand, Charles XII, Stanislas Leszczynski, Démètre Cantemir et Constantin Brancovan*, par le major M. Kogalnicean, I–II partie, Iassi, 1845, 2 vol.

Kogălniceanu, M. *Letopisițile Țării Moldovii publicate pentru întâiași dată*, I–III, Iasii, 1845–1852, 3 vol.

Kurz, Anton, *Portretul lui Mihai Viteazul, Principe al Țării Românești și al Moldaviei, locuțiitoriu al Transilvaniei* etc., însoțite cu note..., în *Magazinu istoric*, II, 1846, p. 381–385.

Lamennais, F., *Paroles d'un croyant*, Paris, 1841.

[Ed. I, Paris, 1843].

Lenfant, Jacques, *Histoire de la Guerre des Hussites et du Consile de Bâle*, I – II, Amsterdam 1731, 2 vol.

Martens, Le baron Charles de, *Guide diplomatique*, I – II, Leipsic, 1832, 2 vol.

[Ed. Paris, 1837, 2 vol.].

Martin, Louis-Aimé, *De l'éducation des meres de famille ou de la civilisation du genre humain par les femmes*, I – II, Paris, 1834, 2 vol.

Martin Louis-Aimé, *Educația mumelor de familie sau civilisația neamului omenesc prin femei*, tradusă slobod după a patra ediție de I. D. Negulici, I – II, Buc., 1844 – 1846, 2 vol.

Michelet, Jules, *Le peuple*, Le Haye, 1846.

Mignot, *Histoire de l'Empire Ottoman, Depuis son origine jusqu'à la paix de Belgrade en 1740*, par M. Mignot, Abbé de Scelliers ...., I – IV, A Paris, 1771, 4 vol.

[„B. mea"; *Msse rom.* 81, f. 76^{v}].

Montreulx, N. de, *Histoire universelle des Guerres du Turc, depuis l'an 1565. Iusques à la Trefve faicte en l'année 1606. Où sont compris le Siège de Malte, Bataille de Lepante, Prise de Cypre, Divers combats et prises de villes tant en Hongrie, Dalmatie et Transilvanie qu'autres provinces de l'Europe, soubs divers Empereurs & Chefs de guerre. Chrestiens & Turcs : Les guerres des Turcs contre les Perses, Ethiopiens & Géorgiens. Avec les Exploicts et Hauts Faits d'Armes de Philippe Emanuel de Lorraine Duc de Mercoeur, Lieutenant Général de l'Empereur, contre les mesmes Turcs, Enrichis de leurs portraits et figures Tome Second.* Par N. de Montreulx, sieur du Mont Sacré, gentilhomme du Maine. A Paris, 1608.

[„B. N. din P., M/1185"; *Msse rom.* 80, f. 24; *ibidem* 81, f. 68; extrase: *ibidem*, 80, f. 24 – 37].

Natalis Comitis universae historiae sui temporis libri triginta ab anno 1545 – 1581, Venetiis apud Damianum Zenarum fol. 1581, în: Johann Christian Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, vol. IV, part. I, p. 218 – 219.

Niemcewicz, J. U., *Dzieje Panowania Zygmunta III, Króla Polskiego*, I – III, Warszawia, 1819, in 8°.

[„B. Pol. din Paris"; *Mss. rom.* 81, f. 69; extrase: *ibidem*, 80, f. 238 – 259^{v}; în l. franceză de altă mînă, cu corecturi autografe de N. Bălcescu în l. română; la f. 303 o însemnare: Niemcevicz, ed. 1819].

Orichovius, Stanislas, *Stanislai Orichovii, Okszi. Annales Polonici ab excessu Sigismundii cum vita Petri Kmithae*, în: Ioannis Dlugossi *seu Longini, Historiae Polonicae*, Francofurti, 1712, tom II, p. 1232 – 1631.

Ortelius, Hieronymus Augustanus, *Chronologia* oder *Historische Beschreibung aller Kriegsemporungen und Belägerungen der Stätt und Vestungen, auch Scharmützeln und Schlachten so in Ober und Under Ungern auch Siebenbürgen, mit dem Türken von A 1395 biss auff gegenwärtige Zeitt gedenckhwürdig geschehen. Alles gründtlich und ordenlich (Vergleichen vor niemals in Druck ausgangen) zusammen verfasst, und mit fleiss bechriben, durch*

Hieronymum Ortelium Augustanum. *Auch mit schönen Kupferstücken sampt einer Mappen oder Landtaffel so dar zu gehorig gezieret*, I–III, Nürnberg, 1602, 3 vol.

[„În B. mea"; *Msse rom.* 81, f. 75ᵛ; extrase: *ibidem* 80, f. 85–97ᵛ; cp. *Magazinu istoricu*, II, p. 373, nota].

Paul de Aleppo, *The Travels of Macarius Patriarch of Antioch; written by his attendant Archdeacon, Paul of Aleppo*, in arabic, I–II. *Translated by* F. C. Belfour, London, 1836.

[Pertusier, Charles], *La Valachie, la Moldavie et de l'influence politique des Grecs du Fanal*, Paris, 1822.

Peyssonnel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube & du Pont-Euxin*, Par M. de Peyssonnel, A Paris, 1765.

Piasecki, Paul. *Chronica Gestorum in Europa singularium à Paulo Piasecio Episcopo Praemisliensi, Accurate ac fideliter conscripta. Ad utilitatem publicam divulgata, & Typis expressa* Cracovia, 1645.

[„B. N. din Paris, M/1169. B.P. nr. U–8; începe de la anul 1571–1645 și e interesantă pentru campania de la 1600 cu polonii"; *Msse rom.* 81, f. 69ᵛ, 81, f. 303; extrase: *ibidem* 80, f. 81–83ᵛ: un exemplar ed. 1648 și în Biblioteca Colegiului Național din București; N. Bălcescu citează ediția Cracovia, 1645].

Predescu, Eugenie, *Memorialul Vistierului Stavrinos*, în: *Magazinu istoric pentru Dacia*, T. I (1845), p. 251–276.

Raicevich, J. St., *Voyage en Valachie et en Moldavie avec des observations sur l'histoire, la physique et la politique: augmenté de notes et additions pour l'intelligence de divers points essentiels.* Traduit de l'italien par J. M. Lejeune, ex professeur particulier de S. A. le Prince de Moldavie. A Paris, chez Masson et fils, 1833, XXIX + 187 p.

Reglementul organic al Prințipatului Moldovei, Iașii, 1846.

Regulamentul organic. Întrupat cu legiuirile din anii 1831, 1832 și 1833 și adăogat la sfîrșit cu legiuirile de la anul 1834 pînă acum...
Acum a doua oară tipărit, Buc., 1847.

Reusneur, Nicolaus, *Epistolarum Turcicarum variorum et diversorum Authorum*, Libri XIV. *In quibus Epistolae de Rebus Turcicis, Summorum Pontificum, Imperatorum, Regum, Principum, aliorumque mundi Procerum, iam inde à primordio regni Saracenici et Turcici usque ad hac nostra tempora ultro citroque scriptae leguntur. Opus non tam ad historiarum de rebus Turcicis cognitionem quam a consultationes nostrarum temporum maxime utile ac necessarium. Ex. recensione* Nicolai Reusneri *Leorini Ic Comitis Palatini Caesarei, et Conciliarij Saxonici*, I–IV, Francofurti ad Moenum, 1598–1600, 4 vol.

[„B.N. din P., nr. I/280"; *Msse rom.* 81, f. 79ᵛ; extrase: *ibidem*, 80, f. 208–219ᵛ].

Reusner Nicolaus, *Operis Collectanei epistolarum Turcicarum.* Libri XII, XIII & XIV. *Quibus ea potissimum, quae superioribus annis sub Amuratis & Mahometis III. Imperio in Pannonia orbe Christiano gesta sunt, continuentur.* Ex recensione Nicolai Reusneri Leorini, Jurisconsulti, Comitis Palatini Caesarei & Consiliarij Saxonici. Francofurti Ad Moenum, Anno Christi MDC, in 4°, 4 + 197 p.

Reusner Nicolaus, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum Imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad hancaetatem nostram Bello Militiaq; gestarum.* exegeses sive

Narrationes illustres variorum et diversorum auctorum. Recensente NicolaoReusnero. Iurisconsulto et Comite Palatino Caesareo Consil. Sax., Francofurti, 1603, in 4°.

[„Se află în Biblioteca Naţională din B(ucureşti) şi în cea de la Paris" ; *Msse rom.* 81, f. 67].

Rocquancourt, J., *Cours complet d'art et d'histoire militaires... à l'usage des élèves de l'Ecole Royale Spéciale Militaire*, I–IV, Paris, 1838–1841 ; II, 2-ème éd. ; III, Nouvelle éd. revue... ; IV, 1838.
[Ediţiile mai vechi : *Cours élementaire...*, t. IV, 1838, ed. I, 1826 ; ed. a II-a 1831 ; ed. a III-a 1840].

Rossi, Pellegrino, *Cours d'Economie politique*, I–IV, Paris, I–II, 1840–1841 ; III, 1851 ; IV, 1854, 4 vol.

Royer, *Des institutions de crédit foncier en Allemagne et en Belgique*, Paris, 1845.

Sacy, Claude-Louis Michel, de, *Histoire générale de la Hongrie, depuis la première invasion des Huns, jusqu'à nos jours*, Par M. de Sacy, Censeur Royal..., I–II, A Paris, 1788, 2 vol.

[„B.N. (din Paris), M/1306" ; *Msse rom.* 81, f. 71^{v} ; extrase : III, *ibidem*, 80, f. 135–137 147 ; II, 131–480].

Sagredo, Giovanni, *Memorie istoriche de monarchi Ottomani*, di Giovanni Sagredo, Cavalier e Procurator di S. Marco. Venetia, 1673.
[„În B. mea"; *Msse rom.* 81, f. 76^{v}; N. Bălcescu citează ed. Venetia, 1697].

Sagredo Giovanni, *Histoire de l'Empire Ottoman traduit de l'italian.* Amsterdam, 1724, 7 vol.
[B. mea, *Msse rom.*, 81, f. 76^{v}].

Sansovino, Francesco, *Historia universale dell'origine, guerre et imperio di Turchi, raccolta da* M. Francesco Sansovino, Venetia, 1654, [cuprinde :]

Andrea, Cambini, *Cittadin Fiorentino Dell'Origine de Turchii*, lib. III, f. 141–181. *Discorso* di Theodoro Spandugnino Cantacusino, Gentil'huomo Constantinopolitano, Dell'origine de principi Turchi, f. 182–207.

[Un exemplar în Biblioteca Colegiului National din Bucureşti].

Sarnicki, Stanislaw, *Stanislai Sarnici Annales, seu de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum, Libri VIII*, în Ioannis Dlugossi seu Longini, *Historiae Polonicae Francofurti*, 1712, II, p. 826–1232.

Seadeddin, *Chronica dell'origine e dei progressi della Casa Ottomana*, trad. Bratutti, I, Viena, 1649 ; Madrid, 1652.

Soranzo Lazaro, *L'Ottomanno di Lazaro Soranzo, Dove si da pieno ragnaglio non solamente della Potenza del presente Signor de Turchi Mehemeto III, de glinteressi, che'egli ha condiversi Principi & di quanto machina contra il Christianenmo & di quello che all'incontro si potreble à suo danno oprar da noi ; ma amncora di varij Popoli, Siti, Città, e viaggi, con altri particolari di Stato necessarij à sapersi nella presente guerra d'Ongheria.* Alla Santita di N. Sig. Clemente VIII, In Ferrara, Per Vittorio Baldini Stampatore Camerale. Con licenza de' Superiori, Milano, 1599,

[*Msse rom.* 81, f. 70^{v}. „La B.N. din Bucureşti" *Lista*, nr. 35, *ibidem*, nr. 199, f. 4].

Soranzo, Lazaro, *Lazari Soranzii Patrit. Veneti, Ottomannus sive De Imperio Turcico,* în : Iacobus Geuderus, *Turka* ΝΙΚΗΤΟΣ Francofurti, 1601, p. 1–188.

[N. Bălcescu menţionează şi ediţia, Milano, 1599 : „La B.N. din Bucureşti"; *Msse rom.* 81, f. 70ᵛ].

Spandugninus, Teodorus, *Discorso* di Teodoro Spandugnino Cantacusino gentil'huomo Constantinopolitano, *Dell'origine de prencipi Turchi,* în : Francesco Sansovino, *Historia universale dell'origine, guerre et imperio di Turchi...,* Venetia, 1654, f. 182–207.

Stavrinos, *Vitejiile prea piosului şi prea viteazului Mihai-voievod (1593–1601),* în limba greacă.

Storch, Henri, *Cours d'Economie politique ou Exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations.* Ouvrage qui a servi à l'instruction de LL. AA. II les Grands ducs Nicolas et Michel [de Russie], I–VI, St. Petersbourg, 1815.

Stratagèmes militaires et ruses de guerre, Paris, I–II, 1826.

Sulzer, Franz Joseph, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens, im zusammenhänge mit der Geschichte des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte mit kritischer Freyheit entworfen...* von Franz Joseph Sulzer ehemaligem KK. Hauptmann und Auditor, I–III, Wien, 1781–1782, 3 vol.

Tarducci, Achile, *Achillis Tarduccii Turca Vincibilis in Ungaria Nunc primum Latinitate donatus a* Iac. Geudero ab Herolzberga in Iacobus Geuderus *Turca* ΝΙΚΗΤΟΣ Francofurti, 1601, p. 191–307.

[Despre ediţia Ferrara, 1600 : „Se află la B[i]bl[ioteca] N[aţională] din P[aris] M. 1286 ; este o broşură de 174 feţe cu un plan într-însa ; se tratează despre mijloacele d-a bate pe turci, arta militară a lor şi aceea ce trebue a întrebuinţa creştinii"; *Msse rom.* 81, f. 70 ; *ibidem,* 80, f. 295ᵛ].

Thou, Jacques-Auguste de, *Histoire universelle* de Jacques-Auguste de Thou, depuis 1543 jusqu'en 1607. Traduite sur l'édition latine de Londres, I–XVI, Londres, 1734, 16 vol.

[„B.N. din Paris", L 696 ; *Msse rom.* 81, f. 72 ; extrase : *ibidem,* 80, f. 73–80].

Thököly, Emericus, *Histoire d'Emeric Comte de Tekeli, ou memoires pour servir à sa vie. Où l'on voit ce qui s'est passé de plus considérable en Hongrie dépuis sa naissance jusqu'à present. Par**** A Cologne, 1693.

Tomasi, Georgio, *Dell guerre es rivolgimenti del regno d'Ungaria, e della Transilvania, con succesi d'altre parti; seguitti sotto l'imperio di Rodolfo, e Matthia Cesari; sino alla creatione in imperatore di Ferdinando II Arciduca d'Austria.* Di Monsignor Georgio Tomasi Veneto, Pronotario Appostolico et Secretario del Prencipe Sigismondo Battori. In Venetia, 1621.

[„B.N. din Buc., şi cea din Paris, M/1187"; *Msse rom.* 81, f. 68 ; extrase : *ibidem,* 80, f. 196–205ᵛ].

Vaillant, Jan Al., *La Romanie ou Histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or Ardialiens, Vallaques et Moldaves,* I–III, Paris, 1844.

[Valachie] *De la situation de la Valachie sous l'administration d'Alexandre Ghica*, Bruxelles, 1842.

[Valachie] *La principauté de Valachie sous le hospodar Bibesco*, par B.A.... ancien agent diplomatique dans le Levant, Bruxelles, 1847.

[N. Bălcescu, la 1 oct. 1847, semnala lui V. Alecsandri broșura și o aprecia astfel: „Am cetit aci eri o broșură măricică supt titlu *La Valachie sous le Hospodarat Bibesco*, tipărită în Bruxelles. Poate ați văzut-o și acolo. Nu numai Bibesco este tare hulit într-însa dar chiar și nația și tinerimea. După cum am înțeles este lucrată de boerii fanarioți ce, din păcate, se află încă prin țara noastră. Cetirea acetii broșuri m-a supărat tare și de voi avea vreme, doresc s-o refutez. După dînsa numai rușii și fanarioții sînt cinstiți și prieteni ai țării" (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, p. 80). Atribuită greșit lui Billecoq; desmințirea acestuia în „*Le nostre prigioni ou le Journal de Billecocq*", Paris, 1850, II, p. 167. 216].

Wattel [Emmerich] de, *Le droit des gens ou Principes de la loi naturelle, appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*. Nouvelle édition... Traduite en français par M. P. Royer-Collard, I–III, Paris, 1835–1838.

[Alte ediții în l. franceză: Neuchâtel, 1774, 1777; Paris, 1820, 1830–1838, 1838–1839].

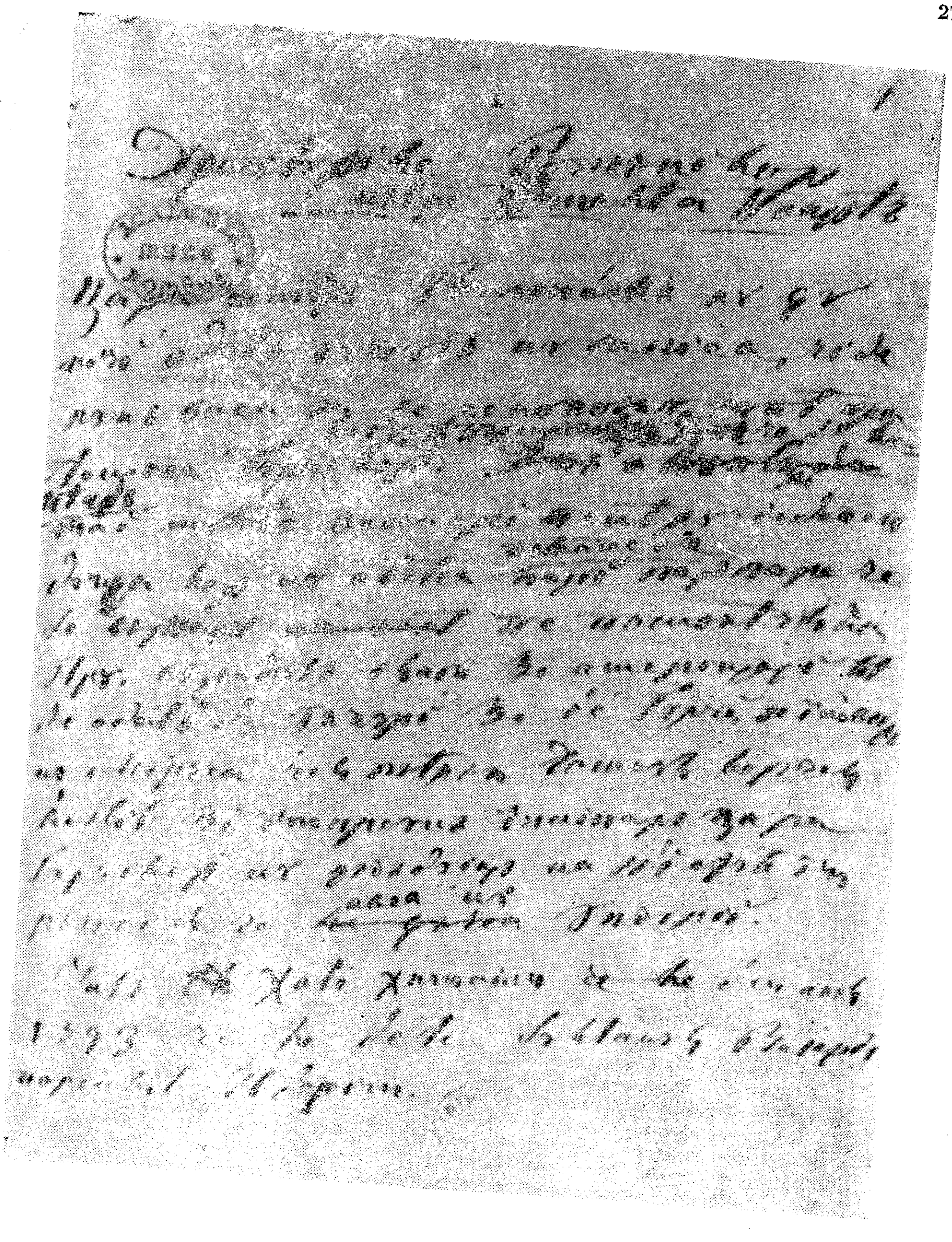
Villehardouin, Geoffroy de, *Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs françois. Divisée en deux parties, dont la première contient l'Histoire de la Conquête de la Ville de Constantinople par les François & les Venitiens*... écrite par Geoffroy de Ville-Hardouin, Marechal de Champagne & de Romaine... Revue & corrigée ... Avec la Suite de cette Histoire, iusque en l'an MCCXL... de Philippes Mouskes..., *La seconde contient une Histoire générale de ce que les François & les Latins ont fait de plus memorable dans l'empire de Constantinople*... par C. Du Fresne sieur Du Cange. A Paris, 1657.

Waltheus, Balthassar, *Brevis rerum a Michaele Moldawiae Transalpinae sive Walachiae Palatino Michaele gestarum descriptio, Auctore* Balthassare Walthero, în Nicolaus Reusnerus: *Rerum memorabilium in Pannonia*, Francofurti, 1603, p. 227–255.

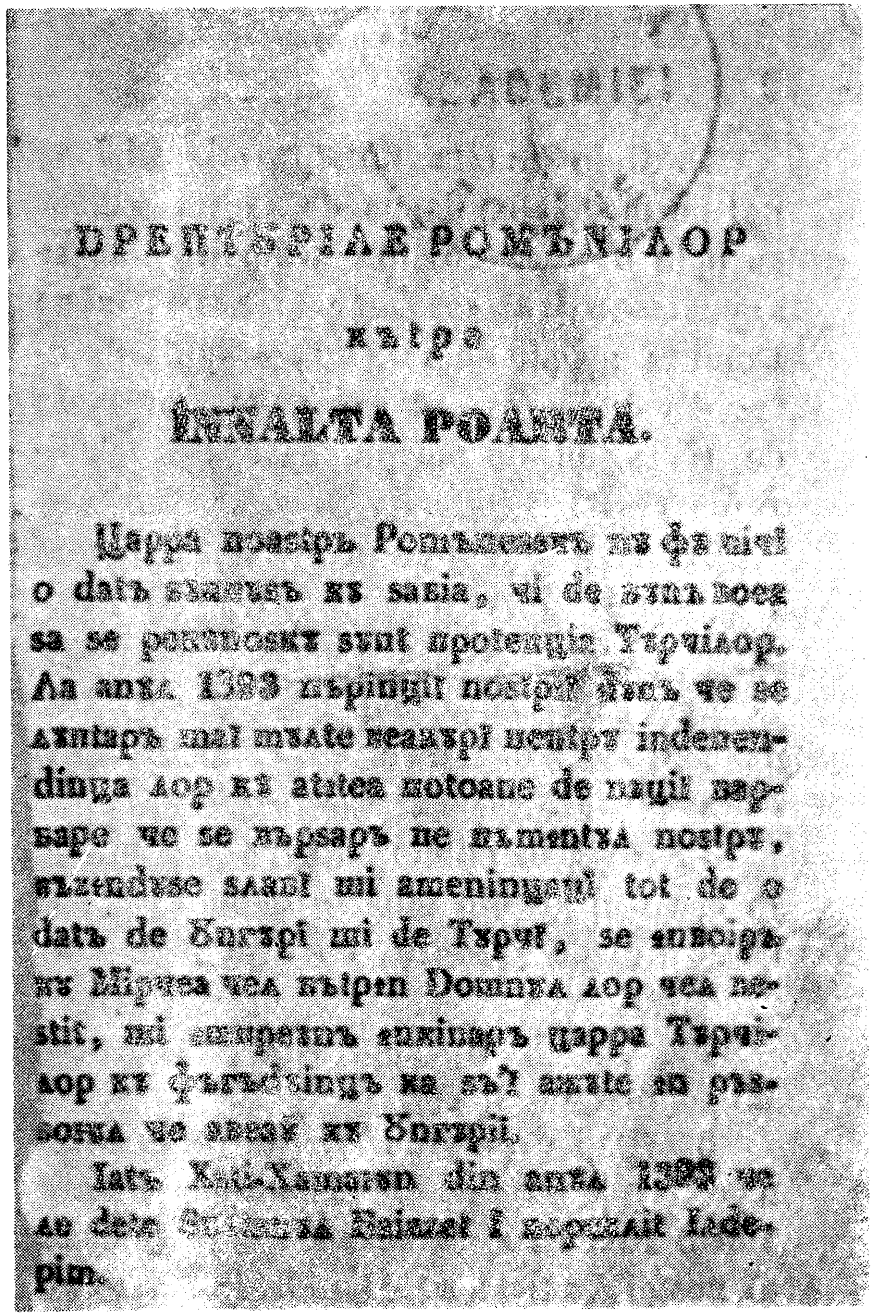
[„Această scriere s-a scris în iunie și iulie 1597 în românește de D. Cancelerul lui Michai fiind aprobată și de dînsul, în Curtea Tergoviștei și apoi s-a tradus în leșește și latinește. Prefața lui Valther"; *Msse rom.* 80, f. 174^v; extrase; f 165–174; *ibidem*, 81, f. 61; „Se află în Biblioteca Națională din Buc., și în cea de la Paris"; *ibidem*, 81, f. 67]

Wolowski, Louis, *De l'organisation du Crédit foncier*. Paris, 1840

Zallony, Marc-Philippe, *Essai sur les Fanariotes, où l'on voit les causes primitives de leur élévation aux hospodariats de la Valachie et de la Moldavie, leur mode d'administration, et les causes principales de leur chute; suivi de quelques réflexions sur l'état actuel de la Grece*. Par Marc-Philippe Zallony... docteur en médicine..., Marseille, 1824

N. Bălcescu, *Drepturile românilor către Înalta Poartă* (concept autograf) (B.A.R., Msse. rom. 3131).

ДРЕПТѸРІЛЕ РОМѪНІЛОР

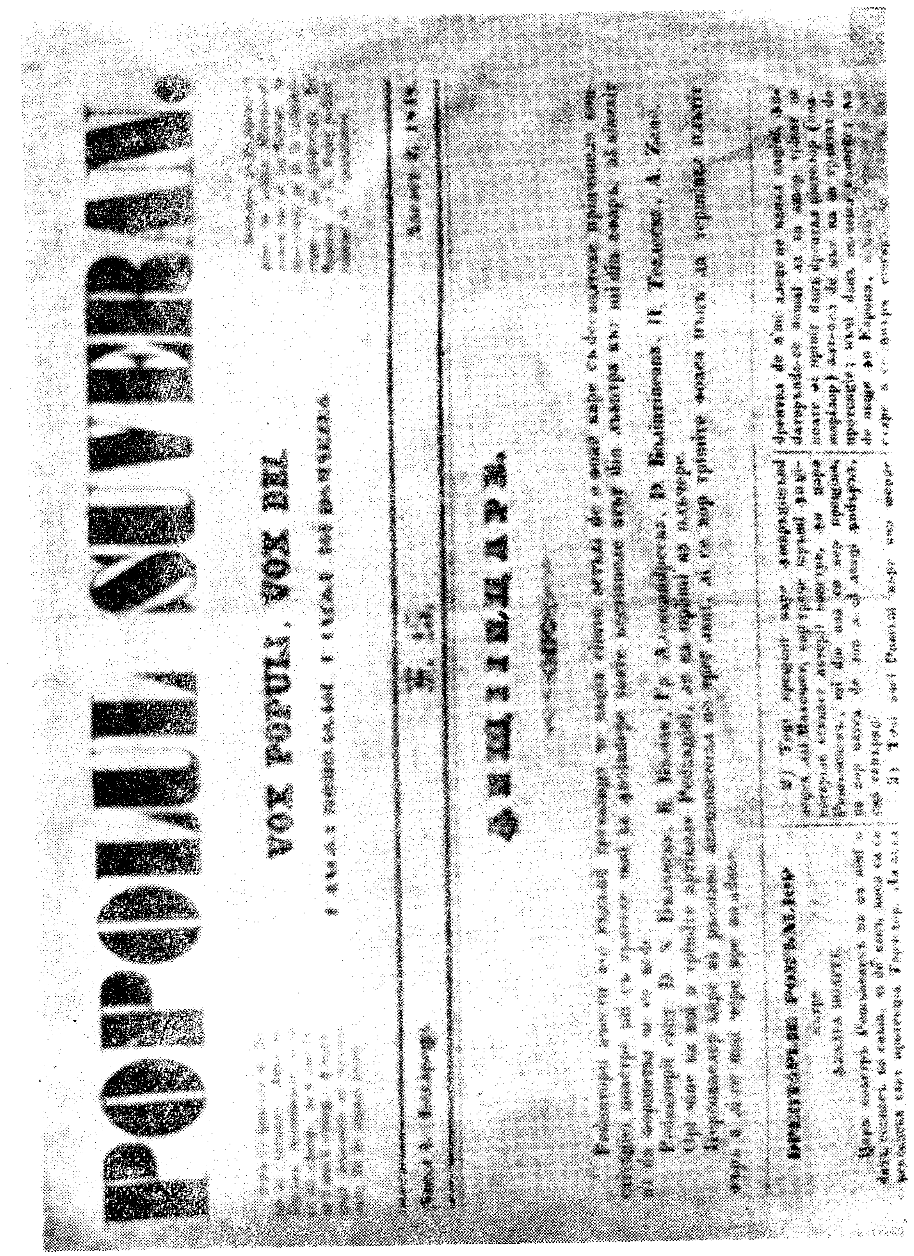
кътре

ÎНАЛТА ПОАРТѦ.

Царра ноастръ Ромъневскъ нѸ фѸ нічі о датъ ѫнвінсъ кѸ sabia, чі де бѸнъ воеѸ sa se рекѸноскѫ sѸнt протекція ТѸрчілор. Ла анѸл 1393 пърінції ноштрі вѫзѫнд че se лѫнтаръ маі мѸлте веакѸрі пентрѸ independinца лор кѸ atâtea мотоане де нації варваре че se върсаръ пе пъмѫнтѸл ноштрѸ, вѫзѫндѸse слабі ші амеништаці тот де о датъ де ѸнгѸрі ші де ТѸрчі, se ѫнвоіръ кѸ Mірчеа чел Бътрѫн ДомнѸл лор чел вестіт, ші ѫмпреѸнъ ѫнкінаръ царра ТѸрчілор кѸ фъгъдѸінцъ ка съ'ї ажѸте ѫн ръсбоаеле че авеаѸ кѸ ѸнгѸріі.

Іатъ Хаті-Хамаюн дін анѸл 1393 че ле дете СѸлтанѸл Баіазет І порекліт Ілдерім.

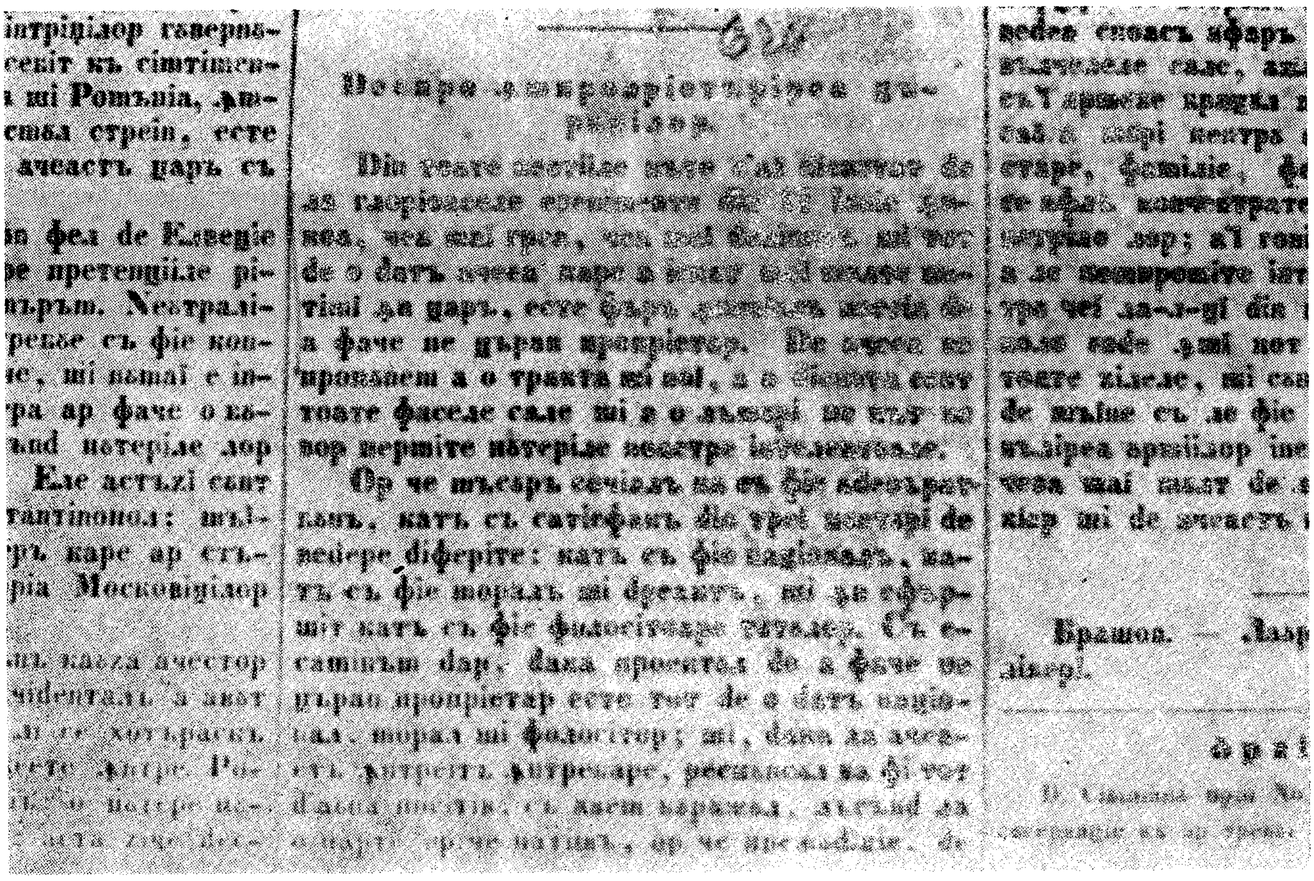
N. Bălcescu, *Drepturile românilor către Înalta Poartă* (broşură), (B.A.R. I 101846).

POPOLUL SUVERAN.

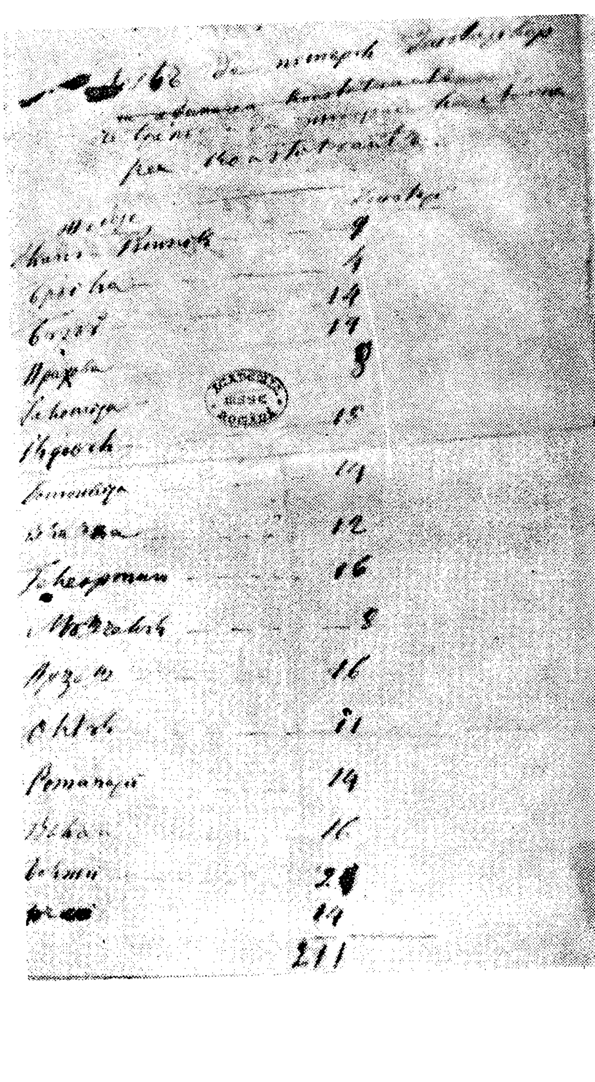
VOX POPULI, VOX DEI.

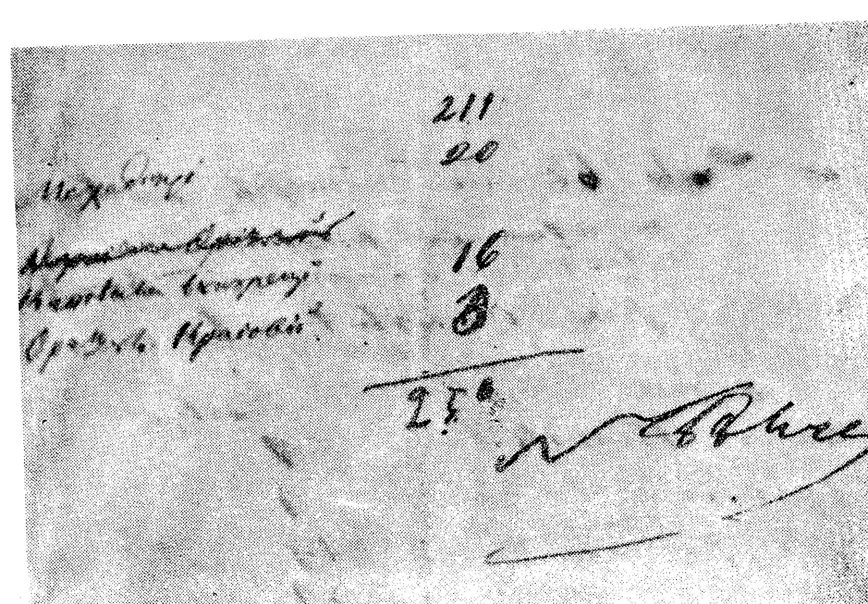
N. Bălcescu, *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, în „Popolul suveran", nr. 15, 2 aug. 1848 (B.A.R., P. III 43).

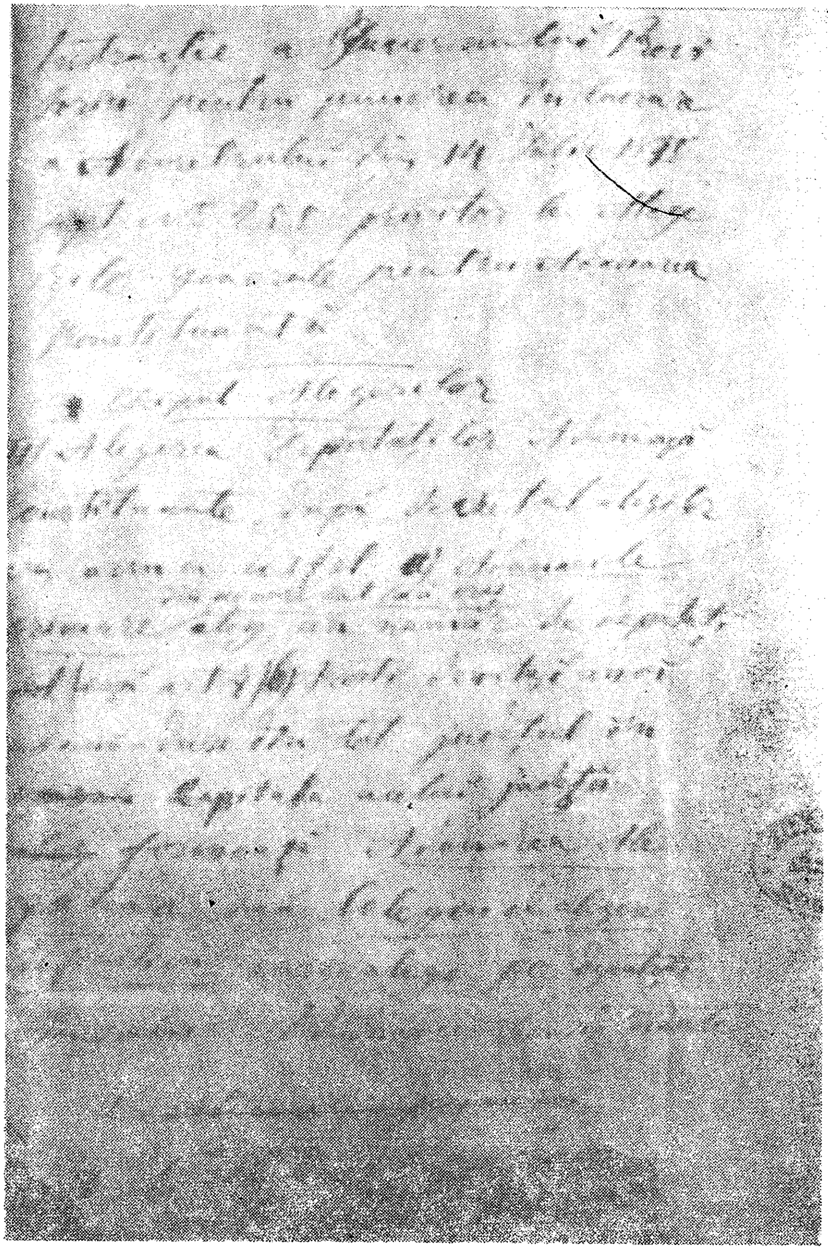

N. Bălcescu, *Despre împroprietărirea țăranilor,* în „Poporul suveran", nr. 21, 23 aug. 1848 (B.A.R., P III 43).

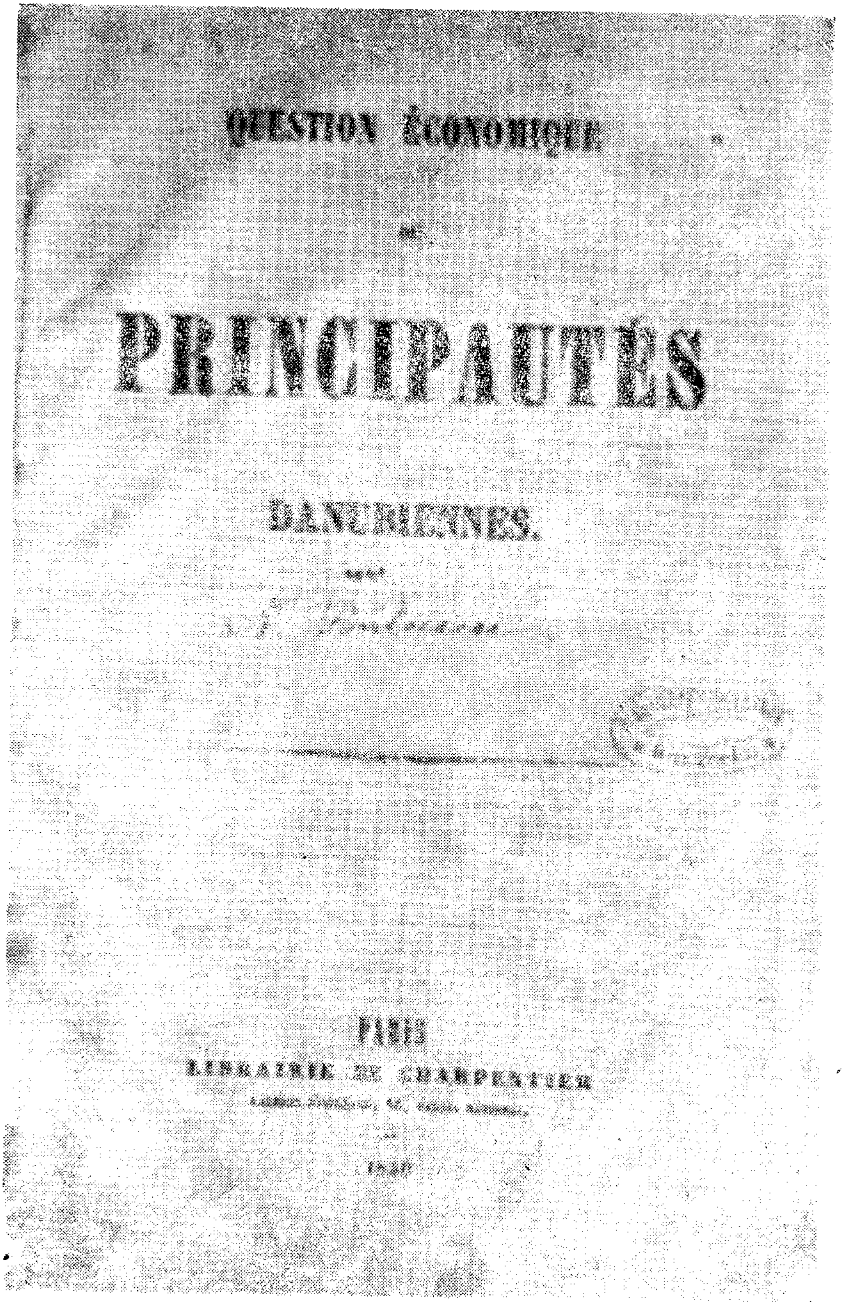
N. Bălcescu, *Proiect de decret electoral privitor la alegerile pentru Adunarea Constituantă* (concept autograf), (B.A.R., Msse rom. 5111).

N. Bălcescu, *Instrucție a guvernului provizoriu pentru punerea în lucrare a decretului din 14 iulie 1848* (concept autograf), (B.A.R., Mss rom. 5111).

QUESTION ÉCONOMIQUE

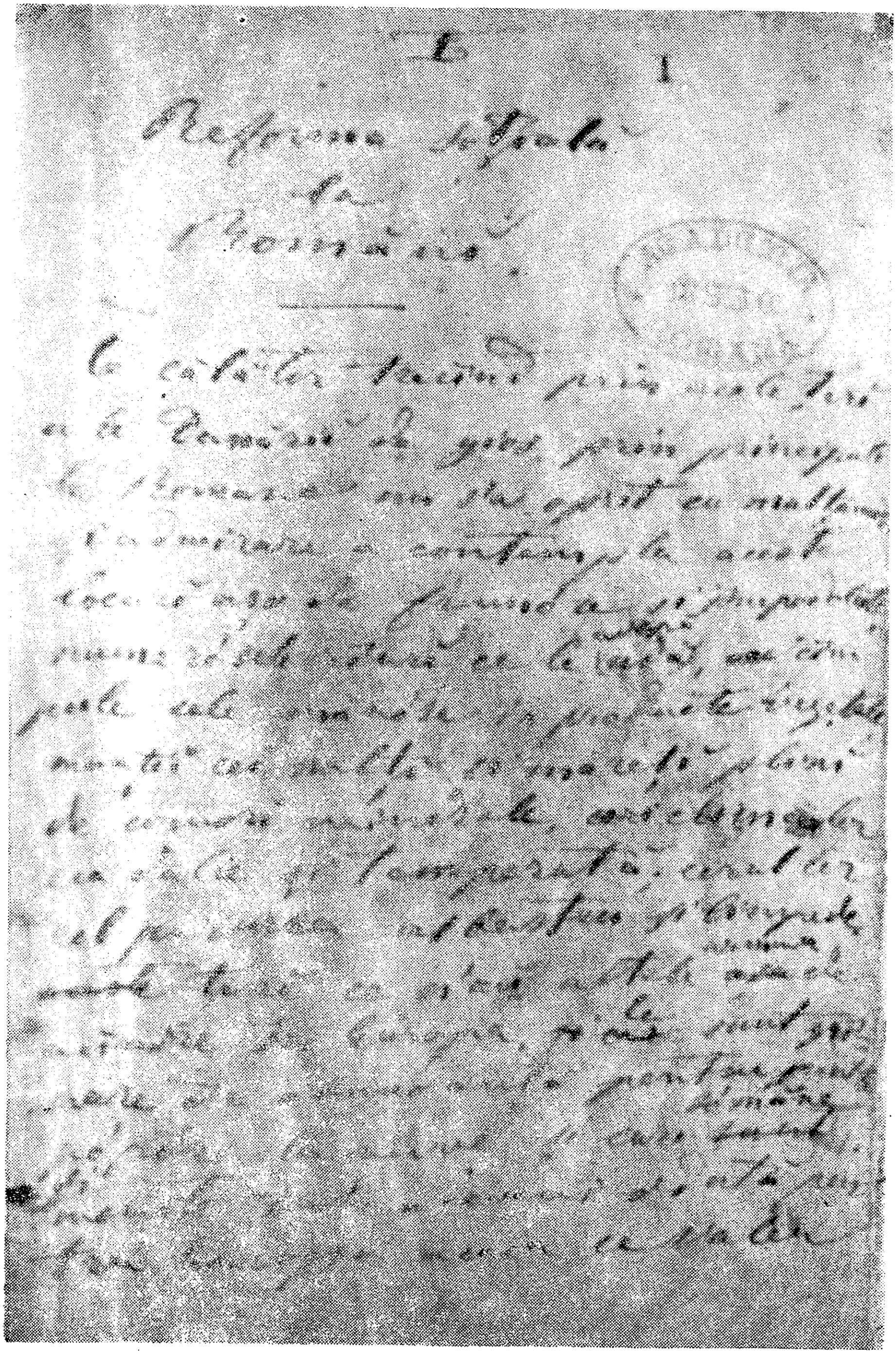
PRINCIPAUTÉS

DANUBIENNES.

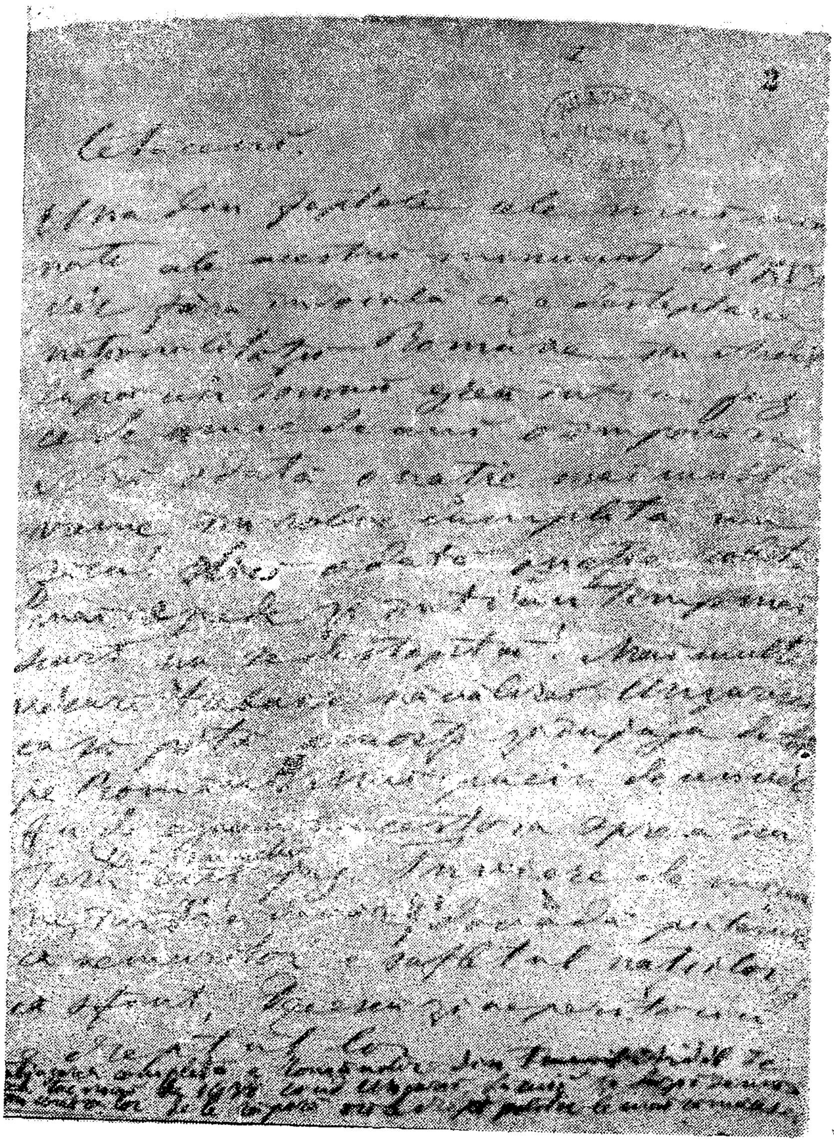
PARIS

LIBRAIRIE DE CHARPENTIER

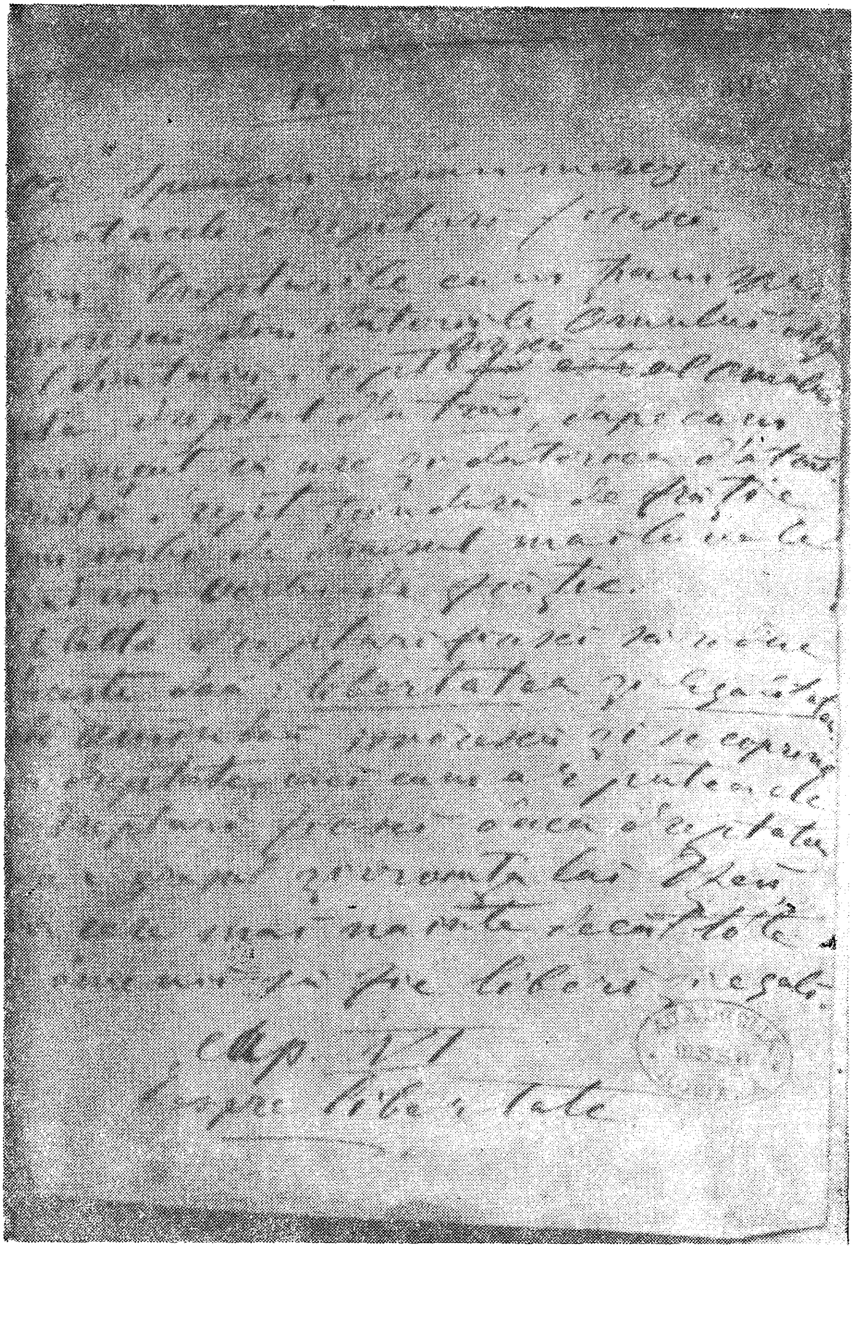
N. Bălcescu, *Question économique des Principautés Danubiennes*, Paris, 1850 (B.A.R., carte rară, 50649).

Reforma soțială la Români

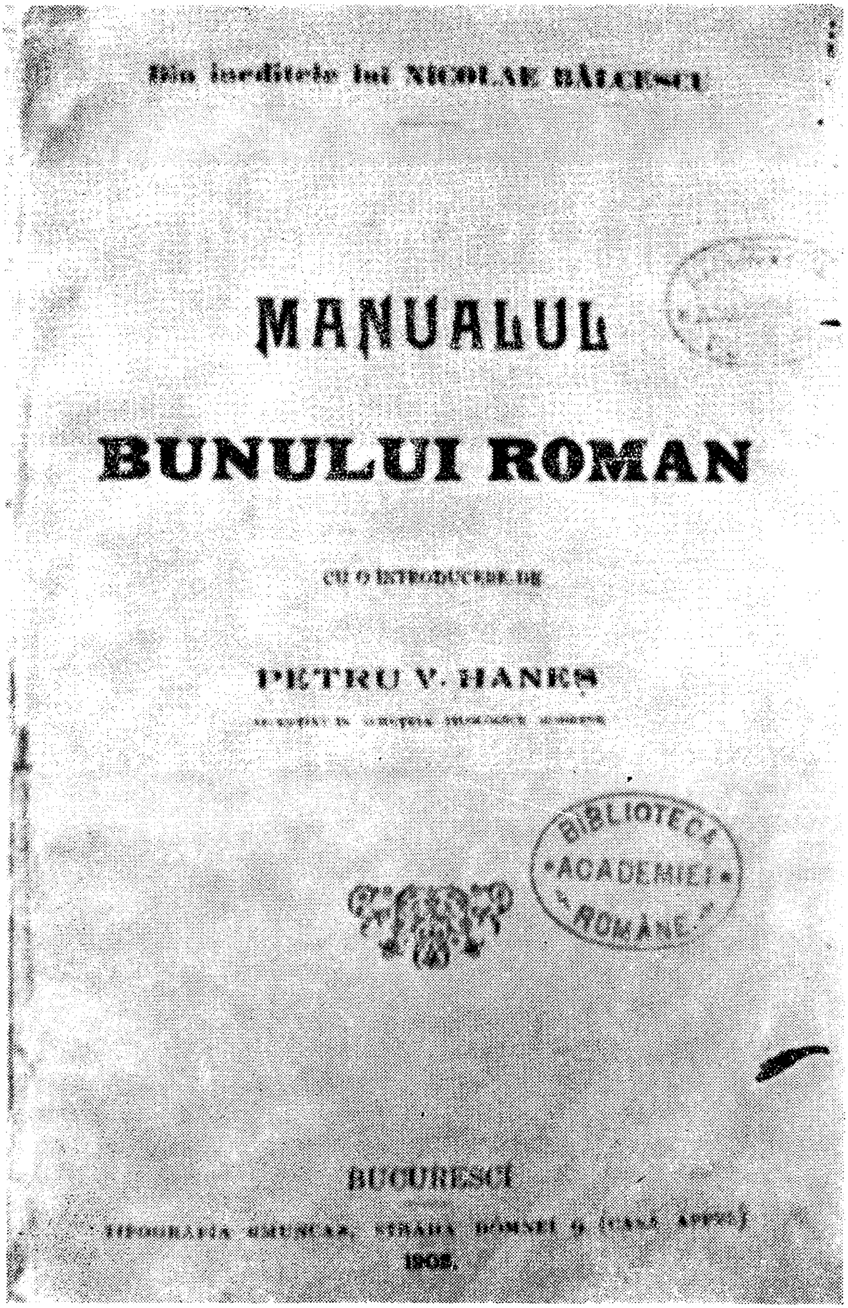
N. Bălcescu, *Reforma soțială la români* (copie autografă), (B.A.R., Msse rom. 82).

N. Bălcescu, *Mişcarea românilor din Ardeal la 1848* (autograf),
(B.A.R., Msse rom. 411).

Cap. VI
Despre libertate

N. Bălcescu, *Manualul bunului român* (B.A.R., Msse rom. 82).

Din ineditele lui NICOLAE BĂLCESCU

MANUALUL

BUNULUI ROMAN

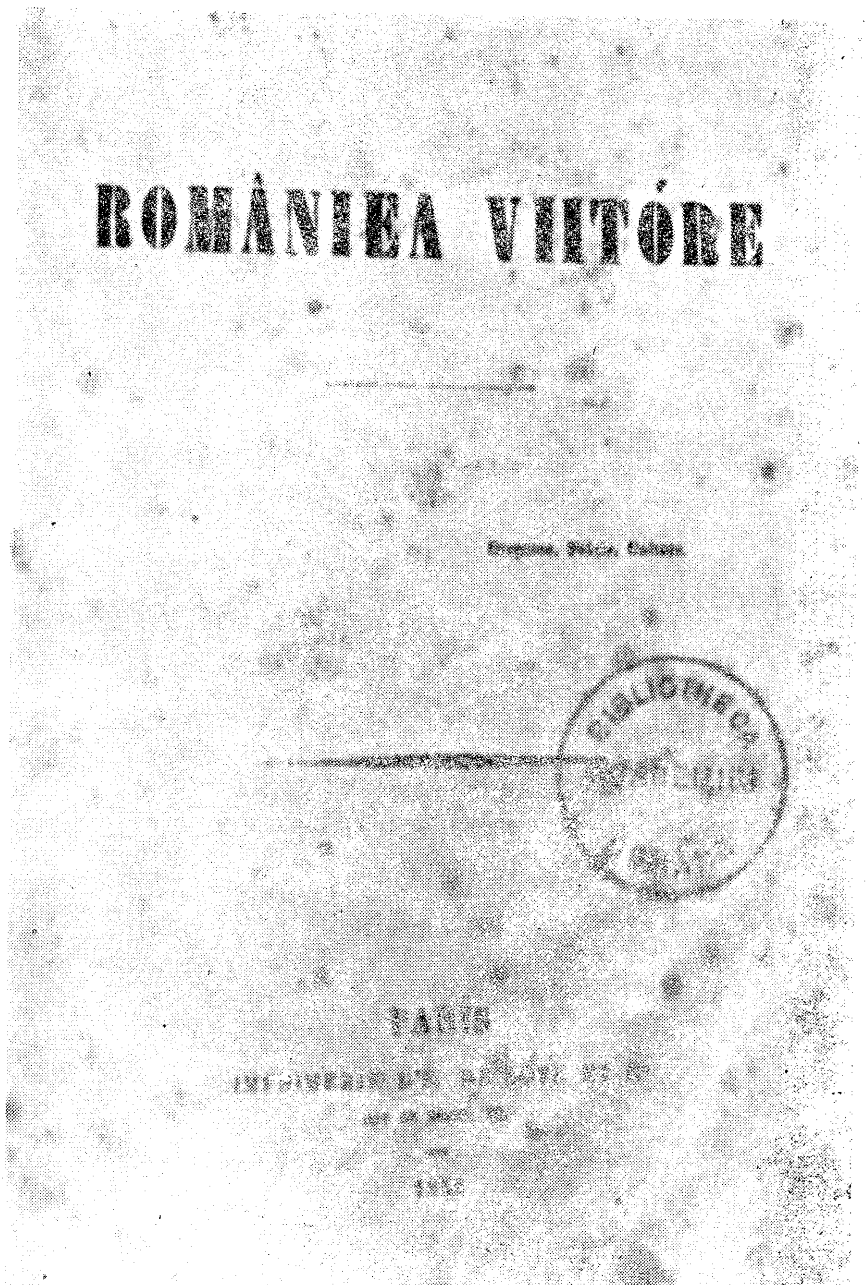
CU O INTRODUCERE DE

PETRU V. HANEŞ

BUCURESCI

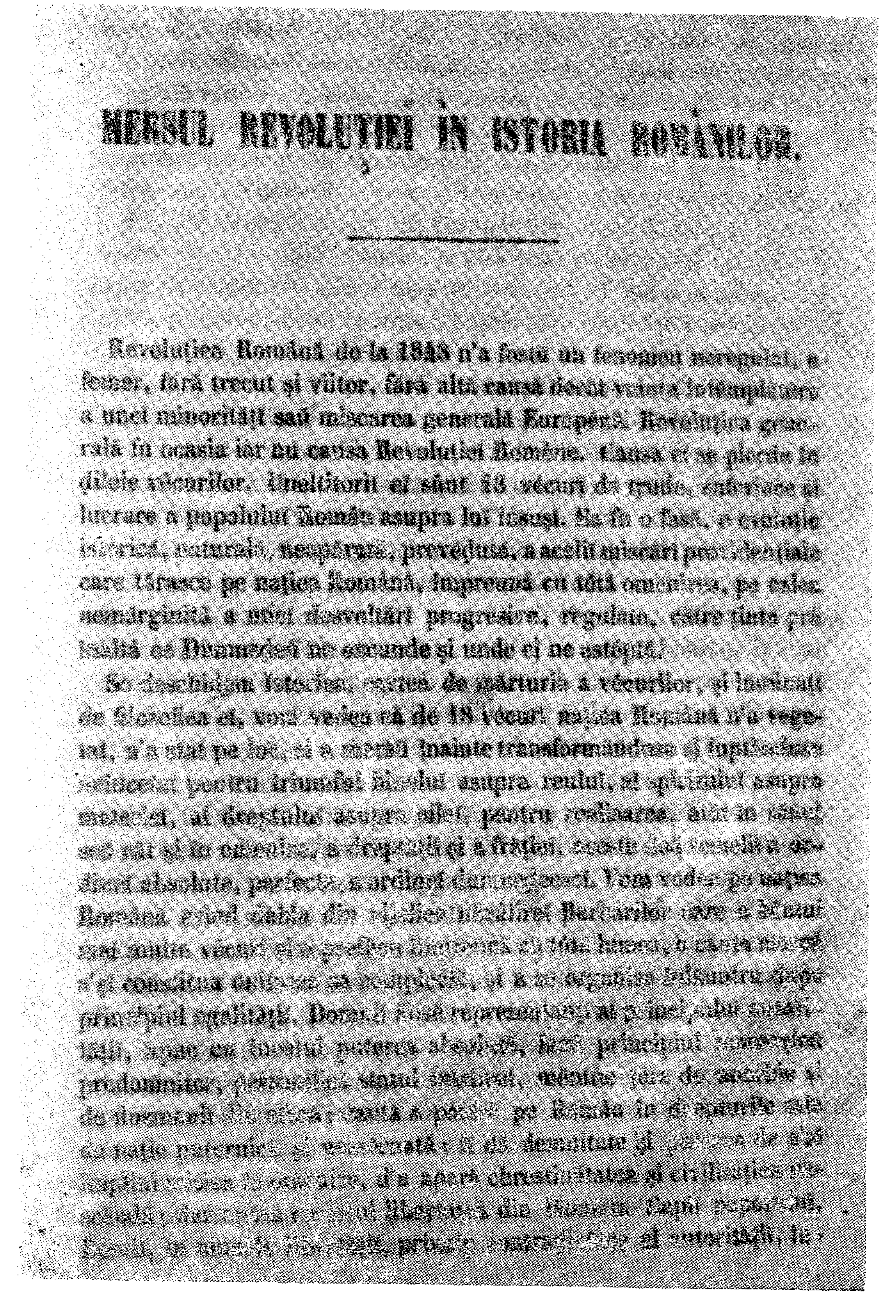
1903.

N. Bălcescu, *Manualul bunului român,* cu o introducere de Petru V. Haneş, Bucureşti, 1903 (B.A.R., carte rară, 102071)

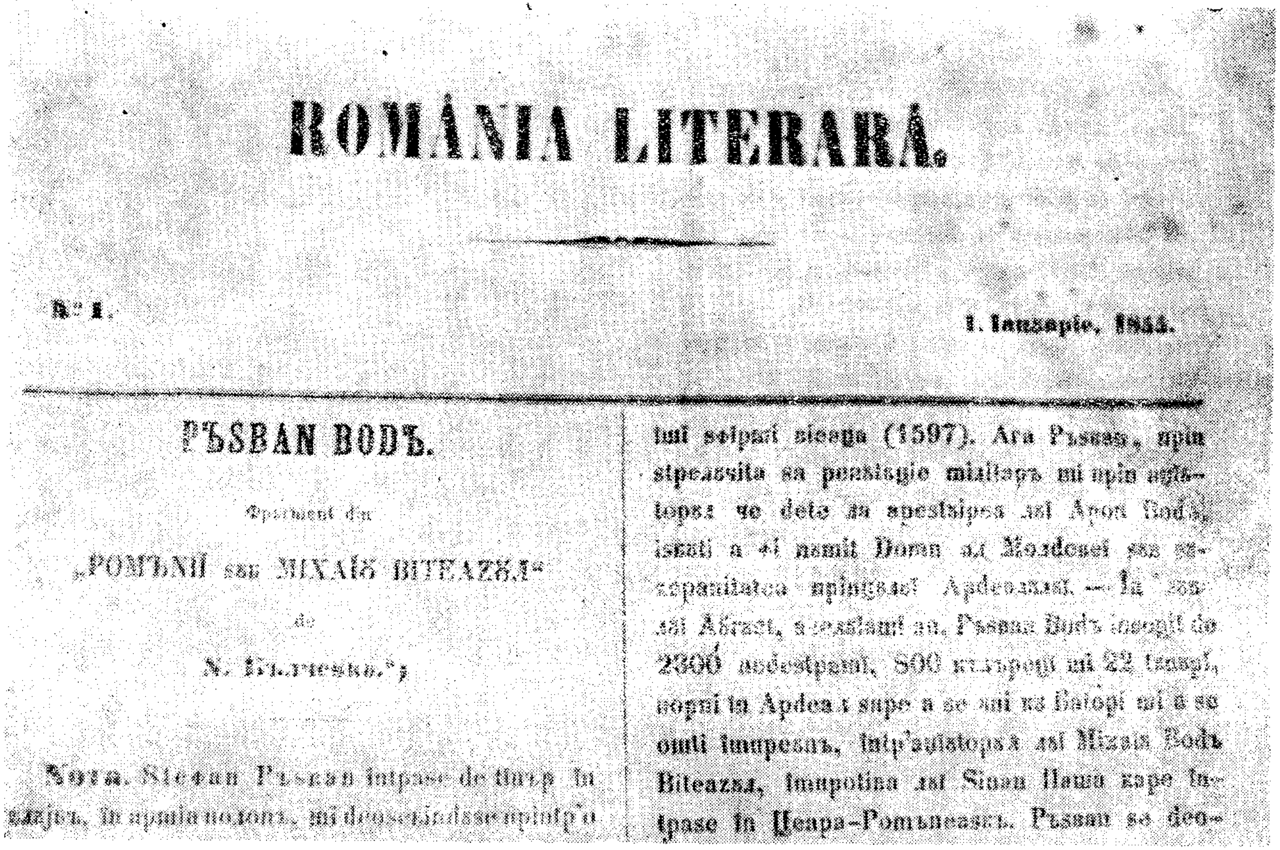

ROMÂNIEA VIITÓRE

PARIS

„Româniea viitóre", revistă editată de N. Bălcescu la Paris în 1850.

MERSUL REVOLUŢIEI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR.

N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în „România viitoare", nr. 1, 1850, Paris (B.A.R., P I 505).

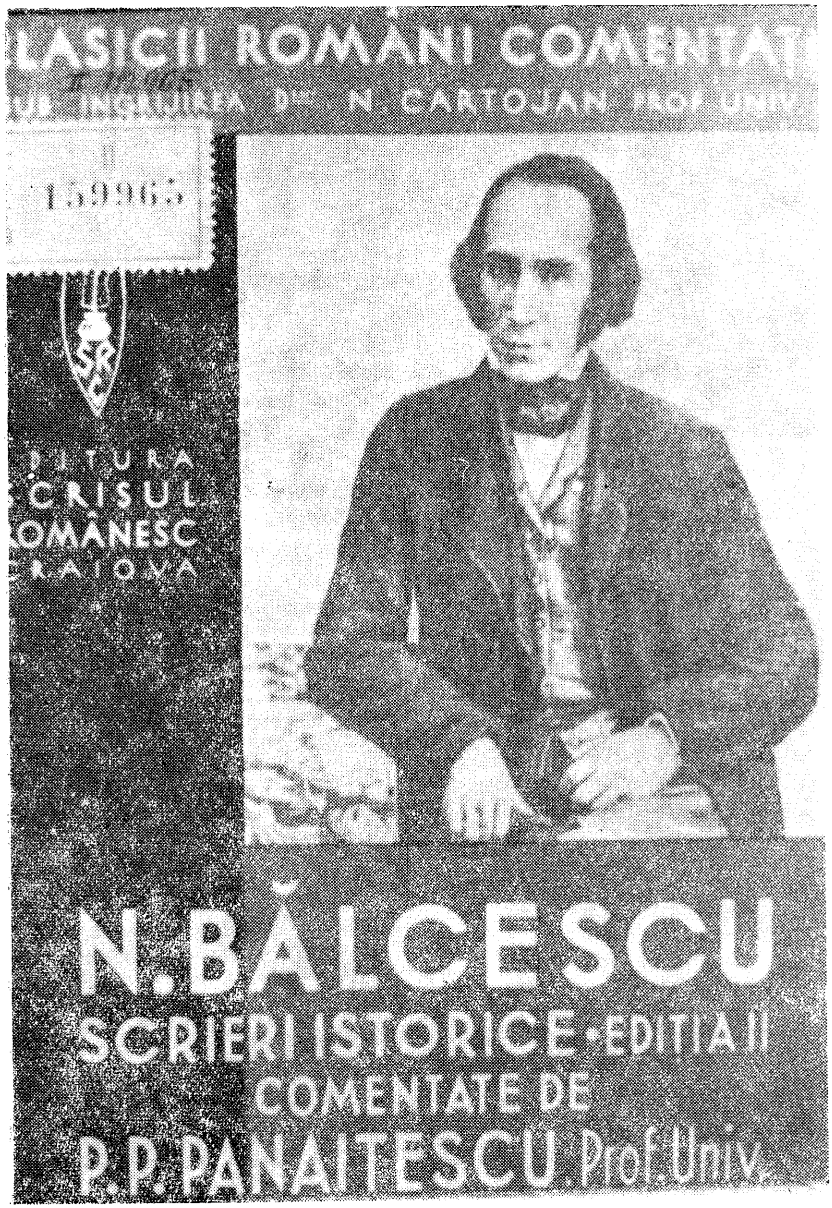

ROMÂNIA LITERARĂ.

N° 1.

РЪSBAN BODЪ.

N. Bălcescu, *Răzvan vodă*, în „România literară”, 1, 1 ian. 1855, Iaşi (B.A.R., P. II 14).

N. Bălcescu, *Scrieri istorice*, ed. a II-a (comentată de P. P. Panaitescu) (B.A.R., II 159965).

INDICE DE NUME

INDICE DE NUMIRI GEOGRAFICE

TABLA DE MATERII

TEXTE

ANEXĂ

NOTE ȘI MATERIALE

Redactor: HILDA MAZILU
Tehnoredactor: AUREL BUDNIC

Bun de tipar: 14.XII.1982. Format: 16/70 × 100.
Coli de tipar: 19+1 planşe

C.Z. pentru biblioteci mari: *9(498) (081)*
3(498) (081)
333(498) (081)
859—94

C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498) (081)

c. 708 — I. P. Informaţia
Str. Brezoianu Nr. 23 — 25
Bucureşti